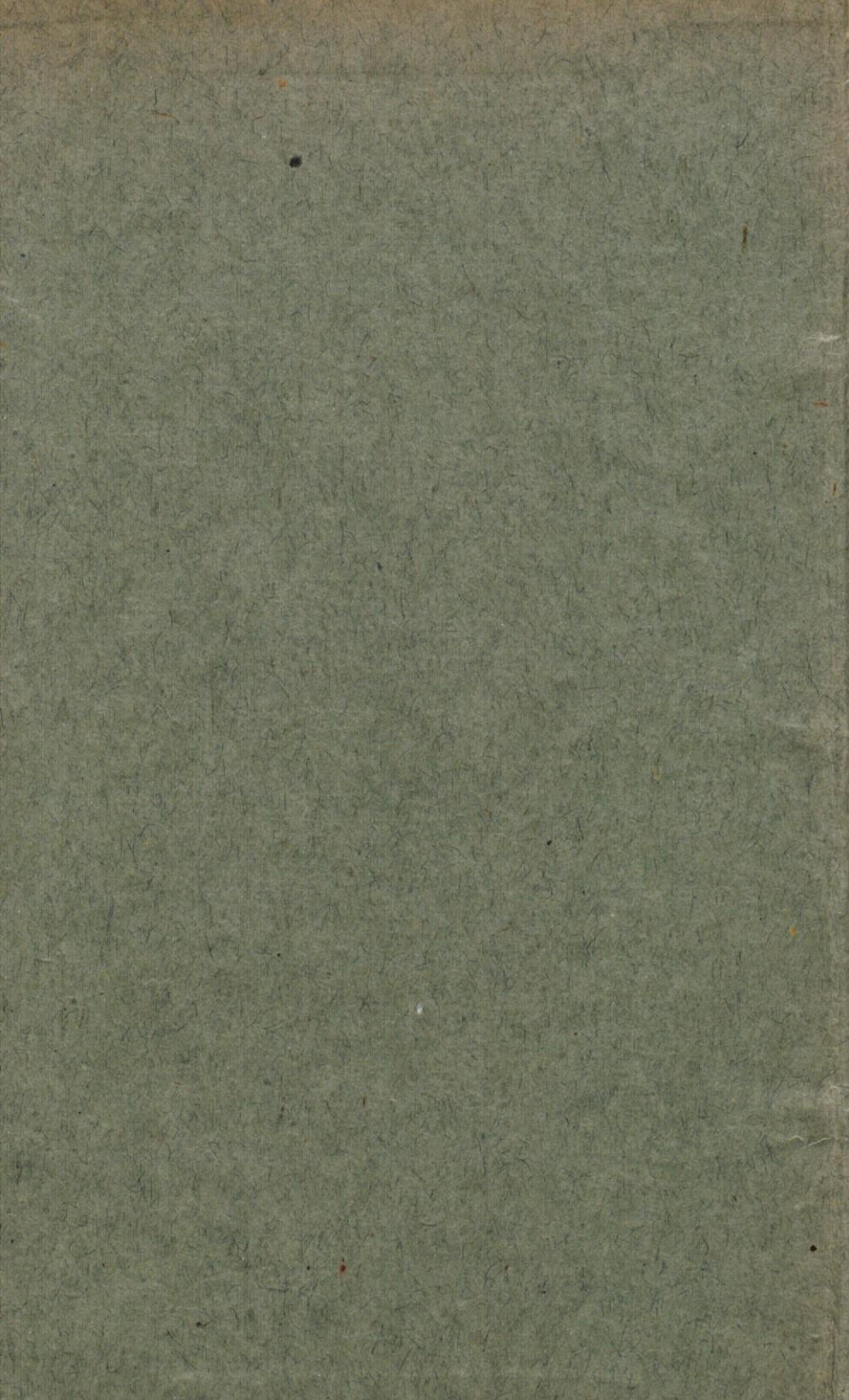

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

II. B. & 33793

33793

Postojinsko okrajno glavarstvo.

Zemljepisni in zgodovinski opis.

Spisali in izdali učitelji v okraji.

Knjigi pridejan je
zemljevid Postojinskega okrajnega glavarstva.

V POSTOJINI.

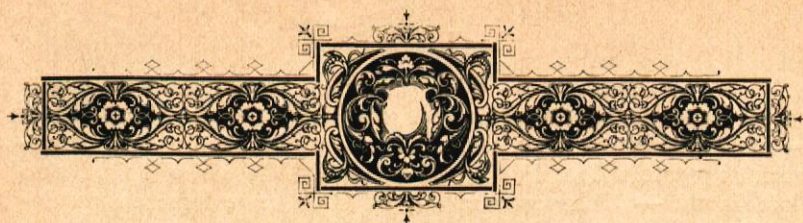
Založil in tiskal R. Šeber.

1889.

33.793 . II B b.

II. B. b. 33793

PREDGOVOR.

Povsod po širni domovini naši praznovala se je štiridesetletnica vladanja Nj. Veličanstva cesarja Fran Josipa I. z nepopisnim veseljem. Slavnost ta bila je povod mnogim ustanovam, mnogim blagim činom, kateri ostanejo stalno zabeleženi v srcih naroda slovenskega. V duhu z raznimi društvi praznovali smo tudi učitelji okraja Postojinskega veseli ta dan. Pridruževali smo se prošnjam zvestih Slovencev po raznih krajih zlate domovine naše ter pošiljali ž njimi vred goreče želje do Najvišega, da bi še mnogo mnogo let ohranil nam najblažega vladarja, kar jih premore vesoljni svet.

A delovali smo tudi po skromnih svojih močeh, da postavimo mal spomenik tej dōbi. Spomenik ta, bodi knjiga, katero sedaj podajemo slavnemu občinstvu in katera je nastala po skupnem delovanji našem. Da se nahajajo v njej mnogi nedostatki, ne šteje nam slavno občinstvo v zlō, kajti je bilo težavno in trudapolno delo, da se je pisalo kolikor toliko dosledno. Pregledale so se tudi marsikatero jezikovne napake, katere si popravi blagovoljno čestiti bralec sam!

Ni ga bolj plemenitega predmeta predgovoru skromnega skupnega dela našega, da se ognjevito ohrabrimo, ovenčati blagovito dejanje Najvzvišenega vladarja v proslavo 40letnega vladanja Njegovega z zelenimi spominskimi listi, na zgodovinskih tlēh Postojinskega okraja — mile Kranjske domovine naše — nabranimi!

Vsehdōb so národi šтели si v največi ponos, v okrožji mej svoje drage jim domovine vzbuditi domovincem isto čutstvo, isto ljubezen, katera je bila netilo, v mirnih časih povspeševati omiko, blagostanje — skupno srečo domovine — v časih protivnih pa vžgati plām ognjevitęga domoljubja v srci onih mož, katere zgodovina imenuje „junake, ki so darovali vse, kar je sveta ljubezen do domovine od njh terjala“.

„Kri in imetje!“ — bil je navdušeni klic neumrljivim braniteljem domovinskega ognjišča proti sovražniku — „Viribus unitis!“ — naj bode Najvišega prestola klic nam, ki imamo biti vzbujevalci in gojitelji domoljubja naši mladini. V to svrho opisali smo domača tlá — tlá slovenska! —, na kojih se je ljubezen do domovine v najprvo rodila.

Naj mladina spozna rojstvenega kraja obližno in oddaljeno okolico: zelene hribe, sive gore, vinske gorice, kamenite planôte, cvetoče trate — podzemeljska čuda stvarjenja; naj vé imenovati šumeče potoke, v katerih bistri vodi si podnožje spira ponosno gorovje; naj si — prebiraje to knjižico — ogleda prirode domači svet, — poljedelstva, obrtnije in kupčije trudapolne vspehe umnega napredka; naj vé ocenjati, gledajoč na holmih bele cerkvice, da sije na domačih slovenskih tléh od nekdanj svetla luč, ki užiga prvotni plam neizbrisljivega čutja v mladih srcih — Vera, moč neusahljiva, živa podpora človeku skozi ves življenja tek.

Izvé naj dragi bralec iz nastopnega „Opisa Postojinskega okraja“, česa nas spominja ona razvalina na strmini, v solncu bliščeči se grad v zelenini, tabor na višini, spomeniki na planem itd.

Prelistovaje to delce, vtopi naj se v zgodovinsko minulosť, ko so po oni prvotni cesti pomikale se, moréč in požigajoč, divje druhalí po svetih tléh domovine naše v solnčno Italijo.

Izvé naj, da na pogorji, na onem klanci je stala starih Rimljanov kamenena vtrdba v obrambo, da je tod in tod „šla stara rimska cesta“; izvé naj, kod so se bili vstrajno junaški prednjiki naši v bojih z ljutimi Turki v obrambo krščanske domovine naše; izvé naj, kje so grobišča ubitih Fracozov iz-za dóbe francoskih vojsk; izvé naj, kje počivajo slovenskega rodú zmagoviti slavni junaki.

Širi naj se bralcu srcé v prséh, čitajočemu imena onih slavnih mož, nekdanj tù in tam v priprosti vasiči porojenih, katerih dela pa so v zgodovini domoljubja odičena.

Naj zanéti vsebina te knjižice nam vsem zavést, da imamo dolžnost, svoj rojstveni kraj, svojo materino deželo, svojo veliko domovino — Avstrijo — in Najviši vladarski nje Habsburški staroslavni cesarski rod ljubiti, vse žive dni v srci in spominu ohraniti, da imamo ponosni biti na čast in zvestobo slovenskega národa, tesno zvezanega v sijajnem zgodovinskem značaji njegovem s staroslavno avstrijsko domovino našo.

Potúj, knjižica, iz roke v roko! Pripoveduj o lepoti domačih tvojih krajev in o dogodkih, izvršivših se na tvojih dragih, ljubljenih nam tléh! — Dvigni prapor našega presvetlega cesarja Fran Josipa I. v proslavo 40letnice slavitenga vladanja Njegovega v nadzdravu: „Viribus unitis! — Z združenimi močmi!“

JČITELJSTVO.

Postojinski sodnijski okraj.

Postojina.

I.

Na najnižjem prehodu čez juliške alpe, skoraj v sredini mej belo Ljubljano in bogatim Trstom, leži na državnej cesti prijazen trg Postojina, kateri sluje radi tû nahajoče se podzemeljske jame po vsem omikanem svetu. Dospevši po južnej železnici na tukajšno postajo, razprostira se precejšna, z višjimi in nižjimi hribi krog in krog omejena planjava, po katerej vije se v mnogih serpentinah čudovita reka Pivka, v bližini katere leže prijazne vasice domače in sosednih župnij. Proti zahodu vzdiguje se 1299 *m* visoki, večinoma goli Nanos, proti vzhodu gozdoviti Javornik (1266 *m*), Kožljek (1004 *m*), Travni vrh (740 *m*), Debeli vrh (656 *m*) in Baba (1085 *m*); dalje proti severu Ojstri vrh (676 *m*) in Sovič (670 *m*), na kojem vrhunci vidijo se razvaline starega gradú, spominjaje nas onih časov, ko bivali so tû hrabri in mogočni vitezi, vladajoč skoro vso Pivko. Ob podnožji tega hriba razprostira se podolgoma od severa proti jugu trg Postojinski, broječ 230 hiš in 1621 prebivalcev. Zgornji stari del imenuje se „Majlond“, v katerem opazimo še staro vožnjo cesto.

Kmalu pri uhodu v prijazni trg vidi se poleg ceste prijeten drevored, z velikanskimi, košatimi kostanji, katere so bili vsadili — tako pripoveduje ljudstvo — pričetkoma 19. sto-

letja tû vladajoči Francozje; drugi zopet menijo, da jih je zasadil bivši oskrbnik tukajšne grajščine, g. Brozina. Na konci drevoreda izvira bistri studenec „Ribnik“, katerega okleplje železna ograja. Na nekoliko vzvišanem kraju onkraj drevoreda vzdiguje se grad, v katerem nahajajo se uradi c. k. okrajnega glavarstva, sodnije in davkarije. Blizo tega stoji na malej planjavi v italijanskem slogu zidana župnijska cerkev, katero lepšata dva zvonika s harmonično ubranim zvonjenjem. Tû bilo je v prejšnih časih tudi pokopališče, a leta 1795 napravilo se je novo na skrajnem spodnjem konci trga in leta 1819 sezidala se je tam kapela sv. Lazara. Pri cerkvi je župnijsko poslopje in poleg tega grajščinica Mühlhofen, sezidana l. 1672. Gradu nasproti je hotel k „ogerskej kroni“ in ne daleč od tega v taistej hišni vrsti grajščinica „Adlershofen“, sezidana l. 1692. Sredi trga omeniti je tudi šolskega poslopja, poleg katerega nahaja se občinska pisarna. Na daljnem konci trga opazujemo na mestu, kjer je bila od l. 1853 do l. 1870 Lebanova pivarna, „Grand Hôtel“ Progler-Schläpferjev, sezidan 1874. leta, s prijetnimi sprehajališči za tujce. Sploh nahaja se tû dokaj lepih hiš in smelo trdimo, da je trg Postojinski najlepših jeden v našej deželi.

Od gradú proti desnej popelje te kakih 10 minut dolga, ob straneh z lipovim drevjem obrastena pot (dodelana 1869. l.) do sloveče jame, pred katero je majhen, a prijazen park, 1866. l. izdelan, v kojem sprehajajo in senčijo se v poletnem času domačini in tujci. Ob podnožji pa dêre reka Pivka z vso močjo v odprto skalovje jame.

Kar se tiče višočine nad morjem, je svet na postaji najvišji med Trstom in Ljubljano, namreč 583 *m*; pri cerkvi je višočina samo 555 *m* in pred Postojinsko jamo 515 *m*.

Pri Postojini začenja se Kras s skalnatimi vrhunci, kateri so bili obraščeni pred mnogo stoletji z velikanskimi bukvami in orjaškimi hrasti. Sekira Benečanov, čegar last bil je v onih časih Kras, oplenile so ga ovega zalega kinča. Trdi se, da so na onih posekanih bukvah in hrastih sezidane Benedke.

Politična občina Postojinska broji 3513 prebivalcev. K taistej pripadajo: trg Postojina, dalje vasi Vélíki Otok (222 prebivalcev), Zalog (203), Stara vas (103), Zagon

(190), Mali Otok (133), Hraše (294), Studeno (486), Belsko (138), Strmca (136).

K Postojinskemu trgu spada tudi tako imenovano „Rau-berkomando“, ležeče na glavnej cesti proti Planini. Pred mnogo leti stanoval je tam oddelek vojakov v varstvo potnikov pred roparji, kateri so se klatili v ondotnih gozdih.

K šolskeji občini, katera broji 2552 prebivalcev, pripadajo trg Postojina in vasi Zalog, Véliki Otok, Stara vas, Zagon in Mali Otok. Za šolo godne mladine po triletnem premeru je 208 dečkov in 188 deklic, obiskujoče pa 198 dečkov in 176 deklic. Šolski obisk je prav dovoljen in hvalno je omeniti, da je tukajšno prebivalstvo jako vneto za šolski napredek. Razven Zagona in Malega Otoka pripada šolska občina pod Postojinko župnijo.

Župljanska cerkev posvečena je sv. Štefanu ter ima še podružnice sv. Danijela v Zalogu, sv. Antona v Stari vasi, sv. Katarine in sv. Andreja v Vélikem Otoku in kapelo sv. Lazarja na pokopališči.

Dekanija Postojinska obsega sledeče župnije: 1. Postojinsko, 2. Slavinsko s podružnicami Trnje, Št. Peter in Št. Ivan; 3. Hrenoviško s podružnicami Ubelsko, Razdrto in Orehek; 4. Senožeško in 5. Vremsko.

Postojinski trg je sedež različnih uradov. Okrajno glavarstvo obseza 38 občin z 41.503 prebivalci, okrajna sodnija pa 5 občin z 12.277 prebivalci. Dalje so tu uradi: davkarija, okrajno gozdno nadzorstvo, žendarmerija, finančna straža, poštni, brzojavni in cementarijski urad, dve odvetniški pisarni in jedna bilježniška. Izmed tu nahajočih se društev so omeniti: Čitalnica, Kazina, požarna bramba, olupševalno, godbeno, strelno, turistovsko, rokodelsko društvo, notranjska posojilnica, društvo rudečega križa in kmetijska podružnica.

Reka Pivka, katerej pravi izvirek je Pivčica v Kleniku pri Št. Petru, združi se pred Postojino z Nanošico ter teče v jamo. Po blizu 14 *klm* dolgem teku prihaja zopet pred Planino izpod skrivne tmine pod imenom Unec. Konec Planinske doline skrije se vnovič in pride na dan pri Vrhniki pod imenom Ljubljanska, katera izliva se pri Zalogu v Savo. Struga Pivke ima mnogo lukenj v dnu, po katerih zgublja se voda

in to zlasti v poletnem času po dolgem suhem vremenu; o deževji pa se zopet polnijo struge. Ker toraj zemlja obilno prevotljena vodo pije, dali so prvi tû bivajoči Slovenci tej reki ime „Pivka“. Ta goni blizo Postojine tri mline. Izmej rib, živečih v Pivki, so omeniti: ščuka, klen, mrena, šlajn. „Črni potok“ teče nekaj dalje za Postojinsko jamo v zemljo. V taistem živé črni raki, kateri tudi kuhani ne spremené svoje barve.

S pitno vodo je Postojina dobro preskrbljena, kajti nahaja se tû več studencev, kakor „Ribnik“, Doljšajnov studenec, „Žakeljce“, „Bukovec“, „Ribja studenca“ pri Stari vasi, studenec na stari cesti, katerej vodi pripisujejo ljudje zdravilno moč zoper očesno bolezen; dalje so še trije drugi studenci brez imena. Vodnjakov pri posameznih hišah je nad 30.

Hribju in vrhom, kakor tudi vsem planotam je podlaga apnenek. V ravnini leži nad apnenikom bolj mehki peščenek, po tem pa povodni nasip iz apna, ilovice in kremena enakomerno namešan. Radi te zemeljske zvrsti pa je polje tudi rodovitno. Senožeti dajo obilno košnje, toraj za živinsko rejo ne primanjkuje krme. Na njivah prideljuje se mnogo krompirja, fižola, repe, zelja in ovsas, manj ječmena in rži, prav malo pa prosa, lanú in turšice. Sadno drevje ponaša se še precej dobro, toda sad ni prav slasten. Vitek rast drevja opovira huda burja iz severo-izhodnih krajev. Ta burja pouzročuje hud mraz in kedar sneži, dela hude zamete. Včasih je tako silna, da ustavlja ljudi in živino in celó prevračuje vozove. A kakor dela mnogo neprijetnosti, ima nasprotno tudi svojo dobro stran, ker vrlo čisti zrak ter ga stori okrepčevalnega in zdravega. Kedar ni burje, je ozračje precej prijetno. Neviht je mnogo; vsako leto sme se jih računati do 40, toraj povprečno največ v našej državi.

V poletnem času biva v Postojini mnogo tujcev, radi tega so stanovanja precej draga. Sploh dôhaja tû sem vsako leto na tisoče vsakovrstnih ljudi iz vseh dežel, še celó iz Amerike in družih delov sveta, ogledovat si veličansko, prečudno in svetovnoznano podzemeljsko jamo, v katerej vidijo se neznano široke in visoke votline s temnimi brezdni in strmimi pečinami z lepimi čudovitimi podobami iz belega in drugače barvanega

kapnika, ki so se same brez človeške pomoči naredile in se neprenehoma narejajo. Nekateri kapniki svetijo se, kakor bi bili iz samih dragocenih brušenih kamenov in biserov. Tega prekrasnega podzemeljskega čuda niti popisati ni možno in odkar je vpeljana električna razsvetljava v jami, je utis na človeka še mnogo čudovitejši. Postojinska jama leži 9 *m* nad Pivko in 284 *m* nad morjem. Dolga je nad 3 *klm* ter meri vsega skupaj s postranskimi poti 6 *klm*. V jednom oddelku visoka je 146 *m*, v katerem vzdiguje se 83 *m* visoka „Kalvarija“. Prostori v jami imajo različna imena. Najimenoitnejši razdelki so: 1. „Véliká dvorana“; tukaj je naravni most, pod katerim teče Pivka. 2. „Stara jama“, manj zanimiva. 3. „Jama cesarja Ferdinanda“ — največja ravnina vse jame je „plesišče“, kjer se binkoštni ponedeljek verlo gode in pleše. 4. „Cesar Fran Josipova in Elizabetina jama“. 5. „Jama cesarice Marije Ane“. 6. „Jama nadvojvode Ivana“.

Potniki hodijo, postranske votline izpuščaje in vse le površno ogledaje, večji del le do gore „Kalvarije“, do katere in nazaj je dve in pol ure hodá. Domači in tujei, ki so obiskali najimenoitnejše jame vsega svetá, pravijo, da lepšega od gore „Kalvarije“ niso videli nikjer. Pot do taiste je čez veliko z višave udrto skalovje z ovinki izpeljana; držaji pa ob kraji pota so v novej jami iz železa izdelani, ker les tudi hrastov v jami prenašlo trohni.

Posamezni kapniki imajo razna imena, kakor: Krstni kamen, prižnica, zvon, orglje, Marija z detetom, Petrov stol, izpovednica, grob, lev, kol v železi, lesica, mrtvaška glava itd. Posebno očara nas alabastrovo svitlo-bel in bliščeč steber, ki se po pravici briljant imenuje; dalje tako zvani véliki oltar, ki se s svojimi sneženimi navzgorniki mej rujami tli in temnim stropom prekrasno blišči. Najlepša dika jame pa je zagrinjalo, čegar rob je prezoren, pomarančne, rujave in rudečkaste barve, zagrinjalo samo pa kakor lesketajoče se steklo. Pravijo, da je nekov Anglež ponudil za ta čarobni kapnik toliko čistega srebra, kolikor je težak, a ta ponudba se mu je odbila. Z nepopisnimi rajskimi počutki, s počutki slasti in radosti, strm-ljenja in svetega strahú zapušča obiskovalec čudne praznine, s katerimi meriti se ne more niti jedna jama na svetu. Kdor

želi poučiti se bolj podrobno o Postojnskej jami, bere naj knjige: „Popis sloveče Postojnske jame“, založil Šeber v Postojini; „Postojnska jama“, sp. dr. E. H. Costa in Šmidelnov opis.

Manjše votline na okrog s kapniki so: „Črna jama“, v kateri živi „človeška ribica“ (Proteus), katero so zasledili prvič 1814. l.; dalje „Pivka jama“, v kateri teče reka Pivka, potem jama „Globinje“, „Jeršica“, „Jelevšek“, „Koleševka“ in „Kozja jama“.

V Postojnski jami nahaja se mnogo vrst hroščev, izmej katerih je najimenitnejši 1831. l. najden „leptodirus Hohenwarti“. Jamski služabniki te hrošče pridno lové ter jih potem tujcem prodajajo. Omeniti je tudi slepe jamske kobilice „Neglectus cavicola“. Tudi na prostem dobiti je vsakovrstnih žužkov, zeló pičlo pa je število in vrst metuljev in drugih žuželk.

Izmej divjih živali nahajajo se rujavi medved na Javorniku, od kodar se v hudej zimi tudi volk blizu vasi priklati, da ukrade kako ovco ali psa. Dalje vidijo se tù jazbec, dihur, podlasica mala in velika, divja mačka, srna, zajec in vidra.

Flora okrog Postojine je prav bogata, radi tega tudi botaniki iz tujih krajev semkaj zahajajo. Tukajšni svet je za rastlinstvo kot nalašč ustvarjen. Valovito hribovje menjava s planjavami, gozd s poljem, močvirni logi s skalovitimi pašniki. Razven navadnih rastlin nahaja se tù dosti imenitnejših, recimo: „Lilium carniolicum“, „Lilium martagon“, „Dictamnus Fraxinella“, „Anemone ranunculoides“, „Carlina azurea“ itd.

Tukajšno ljudstvo bavi se s poljedelstvom in živinorejo, le-ta bi lahko prinašala mnogo dobička, zlasti ker se prideljuje obilo dobre krme. Redé se goveda in konji, po vaséh, zlasti v Stari vasi, tudi ovce, kjer pripravljajo okusen sir. S čebelarstvom pečá se v trgu in sosednih vaséh 10 posestnikov tako pridno, da več izmej njih posede 100 do 140 panjev.

Železnica in jama živi marsikateriga Postojinčana. Hvalno zabilježimo, da je ljudstvo začelo z gozdi previdnejše ravnati, ter da se golo hribovje in skalovje po skrbljivosti vlade in občinskega predstojništva pridno zasajuje. Trgovina, obrt in rokodelstvo povoljno napredujejo. Rokodelcev je v vseh strokah

dovelj. Tudi tiskarna nahaja se tù uže od l. 1833. Prodajalnic z različnim blagom je v trgu 13, krčem 19, kavarni 2.

Priprosto ljudstvo živi skromno. Najbolj navadna jed so mu krompir, zelje, repa in žganci. Tudi kava je uže precej udomačena. Kruha si navadno ne pečejo doma, ker nimajo pripravnih peči za to; kupujejo si ga pri tukajšnih pekih. Navadna pijača jim je voda; žganjepitje je, hvala Bogu, še malo razširjeno.

Ljudstvo govori večinoma slovenski, bolj omikani tržani so tudi večči nemščine, da, mnogo jih govori tudi laški. Navzlic da si je ljudstvo v svojej obliki in besedi in v svojem dejanji marsikaj prilastilo od svojih sosedov, srce ohranilo si je vendar ravno in odkrito.

II.

Postojina (Adelsberg) je starodaven trg. V starih oglejskih rokopisih uže l. 1136 nahaja se najpred ime „Ariperch“, potem „Arisperch“, „Arensperch“, to je, „Aarsberg“ (Aar, postojina) in ravno toliko kot „Adlersberg“. Valvazor piše, da pravo ime tega trga bi moralo biti „Adlersberg“, a ne pové, kako in kedaj se je beseda spremenila. Ime „Arisperch“ bere se še leta 1300, ime „Arensperch“ še l. 1375. V starem času stanovali so v teh krajih Japodje, narod traško-ilirskega plemena. Med njimi bile so nekatere keltiške rodovine, in po menenji znamenitega zgodovinarja dr. Kandlerja bili so ravno Katali, ki so prebivali poleg Postojine, česar spominja še danes vrh „Katalan“ ne daleč od Bistrice.

Leta 30 pr. Kr. je Rimski cesar Avgust podjarmil Japode ter Katali, in celo Pivško stran pridal k Tržaškej srenji in k Istrijsankej deželi. Od Trsta šla je nad Postojino trgovska pot proti nekdanjej Emoni, sedanjej Ljubljani. Radi svoje lege imela je Postojina uže takrat posebno važnost.

Na Soviči bil je grad (kastel), čegar posamezni deli razvaline še sedaj kažejo na rimsko zidanje. Imena gradú in kraja ne nahajamo zaznamovanega niti pri starih zemljepiscih, niti v rimskih potovalnih opisih, a neimenovani zemljepisec

iz Ravene, kateri živel je v 7. stoletji, navaja v svojih spisih mesto „Porreston“, o katerem misli znani zgodovinar dr. Kandler, da je stalo na Pivki. To ime se dá radi podobnih glasov primérjati z imenom Postojina. Konec rimskega cesarstva, ko je bil razdelil cesar Teodozij 395. l. rimsko cesarstvo na dvoje, bile so tudi juliške alpe prehod za razne narode. Okoli 592. l. vselili so se Slovenci v našem kraju. Za Karola Vélikega 788. l. nastopilo je tû gospodstvo Frankov, za cesarja Otona 952. l. gospodarili so Nemci.

Grajščina Postojinska, vstanovljena okoli 10. stoletja, imela je svoje posestvo v starih župnijah Slavina, Hrenovice, Vreme, Košana in Trnovo. Grajščina pripadala je v srednjem veku k mejnej grofiji istrijske in je bila, kakor sklepamo iz nahajajočih se zgodovinskih podatkov, last furlanskih, pozneje pa korotanskih vojvod. Postojina prišla je po posebnih darilnih listih v posestvo Oglejske cerkve. Pa uže l. 1138 imenuje se Herman Arisperški med patrijarhovimi vazali. Za patrijarha Rajmunda imel je od l. 1262 Herman Postojinski grad, za njim pa leta 1296 njegov sin Askvin. Krog 1313. l. prilastil si ga je goriški knez Henrik II. Ko je ta leta 1323 umrl, in njegovi dediči niso hoteli izročiti grajščine pravemu gospodarju, obrnil se je patrijarh Paganus do Henrika, vojvode Koroškega in kralja Českega, in tako je bila izročena l. 1327 Postojina Bernardu Strassoldskemu. Po posebni pogodbi s patrijarhom Bertrandom oddala sta se 1335. l. grad in glavarstvo Postojinsko gospodoma Viljemu pl. Spenimberžkemu in Volvinu pl. Stegberžkemu. L. 1371 kupila sta grajščino Avstrijsku vojvodi Leopold III. in Albrecht III. za 20.000 gl., in l. 1274 združila se je Pivka s Kranjsko deželjo. L. 1372 zastavila se je grajščina grofu Hermanu Celjskemu. L. 1404 bil je nekov gospod Boncine poglavar Postojinski, l. 1439 Krištof Fladnizer, l. 1442 Jurij Črnomeljski, l. 1489 Gašpar Rauber, l. 1497 Bernard pl. Raunach, l. 1511 Krištof pl. Frangepan, l. 1560 Bernard pl. Menessis, l. 1577 Andrej Paradeiser, l. 1593 Janez pl. Kiesel, l. 1596 Inocencij Moskhean, l. 1615 Boltazar pl. Scheier, l. 1701 Viljem Moskhean, l. 1720 J. pl. Qualitza, l. 1723 J. F. pl. Kreuzberg, l. 1730 J. pl. Garzarolli.

Krog leta 1462 prejel je Postojinski trg svoj grb, namreč belega jednoglavega orla s polovico rudeče, polovico modro barvanim ščitom.

Za bojevanja Benečanov s cesarjem Maksimilijanom l. 1508 polastili so se prvi Postojinskega gradú, a bili so že prihodnje leto zopet prepodeni. L. 1511 je potres grad zeló poškodoval, a skrbna roka popravila ga je takoj. L. 1581 kupil je grajščino knez Ulrik Eggenberški, kateremu naslednik bil je njegov sin Anton in pozneje njegov vnuk Janez. V tem času pripadalo je k grajščini 35 vasi na Notranjskem z 246 kmetijami. Dalje spadale so k taistej mitnice v Postojini, Landolu, Knežaku in na Colu. Prva dala je letnih dohodkov 750 gl., druga 380 gl., tretja 100 gl. in zadnja 400 gl. Tudi je imela pravico do ribarstva v Cérkniškem jezeru, ter ji je bilo izročeno poveljništvo nad tabori v Bistrici, Cérknici, Slavini in Vremah. Razven navadnih davkov dobivala je grajščina desetino v žitu, pri Bistrici in Vremah tudi desetino v vinu. Mnogi travniki porabili so se l. 1581 v vzdrževanje žrebčarije, ter je bil dotičen hlev na Soviči pod gradom in sicer na mestu, kjer se še sedaj „Pristava“ imenuje. L. 1749 prestavila se je žrebčarija v Prestranek, prazni prostori na „Pristavi“ pa so se vporabili za bolnišnico. Poleg te pristave na spodnjem griču Soviča je stala cerkev sv. Uršule, katero so konec minulega stoletja podrli; kamnitne stebre cerkvenih vrat je kupil ranjki Fabjani ter jih za uhodne vrata pri svojej (zdaj Salmičevej) hiši porabil, kjer še zdaj stojé.

L. 1680 prišla je grajščina v last knezu J. W. Auerspergu, čegar sin Ferdinand jo je prepustil l. 1707 Fr. Oblaku pl. Wolkenspergu. S kupnim pismom z dné 27. avgusta 1722. l. prišlo je to posestvo proti plačilu 80.000 gold. zopet v državno last.

L. 1863 prodalo se je grajščinsko zemljišče. Pri tej priložnosti pridobila si je Postojinska srenja nekatere lepe posesti, kakor Sovič, travnika pri Ribniku itd.

L. 1689 treščilo je v grad na Soviči in pogorel je do tal. Novi grad sezidal se je potem sredi trga.

Ko je bila l. 1748 kranjska dežela radi politične uprave razdeljena v okrožna glavarstva, postala je Postojina sedež

okrožnega glavarja za Notranjsko. Okrožni glavarji v Postojini bili so: l. 1747 S. pl. Grünschitz, l. 1777 Franc pl. Lichtenberg, l. 1787 Josip vitez Kreuzberg, l. 1796 Anton pl. Marenzi, l. 1805 zopet Josip vitez Kreuzberg, l. 1809 o času francoskega vladanja intendant Petit de Beauregard, l. 1815 B. pl. Ziernfeld, l. 1825 Anton pl. Codelli, l. 1830 grof Brandis, l. 1835 Josip pl. Flodnigg, l. 1840 Anton vitez Laufenstein in l. 1843 Josip Koschaker. — Od leta 1850 do 1854 bil je okrajni glavar Maks Neven Okölly, od 1854 do 1863 Valentin Murnik in potem do leta 1885 Anton Globočnik, čegar naslednik mu je Friderik vitez Schwarz. — Okrajni sodniki so bili v Postojini: Janez Elsner l. 1821, M. Pichs od 1823—1833, Janez Krischner 1836, Gregor Katraschnik od 1837—1842, Anton Globočnik 1845, France Omahen 1846 in 1847, Jakob Marout 1848, Valentin Murnik 1850—1863, Anton Globočnik 1863—1867, Vincenc Jevnikar 1867—1869, Avgust Urbas 1869—1874, Viktor Zupančič 1874—1882, Franc Tomšič 1882 do 1884, Leopold Žužek od l. 1884.

Postojina zaslovela je po svetu radi čudovite podzemeljske jame. Ali so jo uže poznali in obiskovali Rimljani, o tem se nič gotovega ne vé, da so pa jama uže v davnih časih poznali, o tem uveruje nas jama sama. Na nje stenah so brati imena obiskovalcev v lapidarni pisavi. Iz XIV. stoletja nahajajo se zapisane letne številke 1323, 1343, 1393; potem iz XV. stoletja 1412, mnogo pa jih je iz XVI. in XVII. stoletja. Aristokratska imena čitamo tu: Nostiz (1576), Taufferer (1580), Jankovič (1585), pl. Steinach (1634), Kazianer, Rauber, Hueber (1641), knez Fr. A. Eggenberg (1642 in 1680). Meseca julija 1775 obiskal je jama nekov turški princ iz Palestine, katerega je spremil duhoviti goriški grof Edling. Za francoske vlade ogledal si je jama maršal Marmont, kateri se ni mogel prečuditi njene lepoti. Dalje obiskali so jama: 1816. l. cesar Franc I., glej spomenik, katerega mu je postavil delavni pospeševatelj vseh iznajdeb v tej jami J. Jeršinovic vit. Löwengreif. 1819. l. cesarjevič Ferdinand. Po njem imenuje se nova jama Ferdinandova, in sicer ker je on isto 17. avgusta 1819 prvi obiskal; našel jo je vodnik Čič 1818. l. — Na spomeniku v plesišči čitamo ime g. Josipa Jeršinovica, ki se je obilo trudil

za olepšavo jame, ter dr. Adolfa Schmidelna, ki je leta 1850 do 1852 bolj natanko preiskoval podzemeljske votline na Pivki in na Krasu ter jih v svojih knjigah daleč razznanil po svetu. — 1830. l. bila je v jami vojvodinja Parmška, Marija Luiza, — 1832. l. nadvojvoda Ivan, po katerem imenuje se jama, „Ivanova jama“, katero so malo pred njegovim obiskom zasledili, — l. 1844 cesar Ferdinand s cesarico Marijo Ano in nadvojvodom Ivanom, — dné 11. marca 1857 sedanji presvitli cesar Franc Josip I. s presvitlo cesarico Elizabeto, kakor kaže spominska plošča na takozvanem „Belvederu“, — dné 9. avgusta 1857 nadvojvoda F. Maks in nadvojvodinja Marija Charlotta, — dné 21. marca 1858 bavarski princ Adalbert, — dné 22. aprila 1860 nadvojvoda Ernst, — dné 1. junija 1865 cesarica Marija Ana, — dné 10. maja 1869 princ Napoleon, — dné 9. febr. 1871 nadvojvodinja Terezija Kristina, — dné 2. septembra 1873 nadvojvoda Albreht, — dné 6. sept. 1874 Viljem vojvoda Würtemberški, — dné 13. sept. 1876 nadvojvoda Rainer, — dné 2. maja 1878 Alix, nadvojvodinja Toskanska, — dné 21. sept. 1878 nadvojvoda Franc Ferdinand in Oton Franc Josip, — dné 15. julija 1883 presvitli cesar Franc Josip I., — dné 25. junija 1884 nadvojvoda Leopold, — dné 5. avg. 1884 nadvojvoda Evgen, — dné 10. septembra 1885 v spremstvu visokorodnega gosp. deželnega predsednika barona Winklerja cesarjevičinja Štefaniya, katera je očarala s svojo prijaznostjo vse tržane. Predstojništvo Postojinske jame poklonilo ji je v spomin knjigo „Schmidel'sche Grottenbeschreibung“ ter krasen črnilnik in peresnik, izdelana iz kapnika Postojinske jame. — Dné 29. junija 1887 obiskal je Postojinsko jamo srbski kralj Milan I., — dné 7. septembra 1887 nadvojvoda Rainer, — dné 17. sept. 1887 ogledali so si jo poveljnik angleške pomorske eskadre vojvoda Edinburški s svojo soprogo, Marijo, veliko kneginjo rusko, sestro sedaj vladajočega cara ruskega, in princem Waleškim ter s čez 50 angleškimi častniki, — dné 25. septembra 1887 indijska princa Kutch Rav Sri Khengaryi in brat njegov Kovmar Sri Koloodha v spremstvu 18 oseb.

Posebno veličasten bil je lansko leto sprejem Čehov, kateri so s posebnim vlakom došli v naše kraje in o tej priliki obiskali tudi Postojinsko jamo.

Veliko zaslugo za Postojinsko jamo pridobil si je oskrbnik, jame, vitez Löwengreif, pod katerim vodstvom so se leta 1816 pota v jami lepo vredila. V imenovanem letu umrl je velik čestilec tega podzemeljskega čudeža, patrijotični nemški pesnik Fellingner, kateri živel je mnogo let v Postojini in čegar truplo počiva sedaj na tukajšnjem pokopališči; toda njegov grob je popolnoma neznan. Pozneje deloval je posebno požrtovalno in vspešno v prid jame bivši tukajšni glavar in sedanji c. k. vladni svetnik gospod Anton Globočnik 22 let. Njega ljubezen do tega naravnega čuda prestvarila je jamo. Krasna pot in drevered od trga do jame, park pred njo, veličastni novi uhod, železni most čez Pivko v jami, nova pota, železne proge, železni držaji, svečniki, mnogobrojni napisi v domačem in družih jezicih, električna razsvetljava — vse to je delo njegovega neumornega truda ter njega blizo tisoč potov v iskreno mu ljubljene podzemeljskem čudu. Jednako vneto mu je bilo srce za povzdigo ljudskega šolstva. Vstanovil je 12 novih šol ter mnogo jih razširil in popravil. Hvala mu in večni spomin! Kakor omenjeni gospod, tako je tudi sedanji c. k. okrajni glavar, gospod Frid. vit. Schwarz, zelo delaven za olepšanje jame in razširjanje njene slave po širnem svetu.

Leta 1819 našli so v jami živalskih kosti z veliko podolgasto glavo. Leta 1835 našli so na Kalvariji mej živalskimi kostmi glavo jamskega medveda na tri kose razbito. Kost, ki so bile bolj pri vrhu, imele so kamnat škorlupec po sebi, okamnena ni bila še nobena. Tudi zadnje leta se je pri razširjanji potov mnogo medvedovih kosti našlo, posebno v jamah poleg plesišča. L. 1864 zvikšan bil je predor v Franc Josipovi jami. Pred uhodom v jamo pokazala se je pri razširjanji prostora luknja v stransko široko jamo, ki drži proti „veliki dvorani“; videlo se je, da je vnanji konec te jame le z razdrobljenim skalovjem in zasipom zaprt, in tako se obistini ljudska pripoved, da je Pivka pred časom pri tej prostorni odprtini pod zemljo tekla, dokler ni velik posip z brega tiste jame zagrabil. Po nekaterih zgodovinskih naznanilih sodi se, da je povzročil ovi posip hud potres krog 1590. l.; pripoveduje se, da je takrat voda stala tri leta po pivški dolini, dokler ni našla druge poti pod zemljo. Razven tega našli so pred mnogo leti

pod mostom, kateri napeljan je čez Pivko pred izlivom v jamo, zidovje in mlinska kolesa kot ostanke mlina, kateri je baje tam stal in se je vsled navedenega posipa razsul. O tem pričujeta dva pismena spominka, namreč jedno kupno pismo iz l. 1578; katero govori o nekem mlinu pod mostom na vodi Pivki, katerega odnesla je velika povodenj l. 1577. Malo let pozneje sezidali so ga vnovič, a na nekoliko vikšem prostoru. Ta mlin ima na kamniti plošči nad vratmi napis: „W. H. 1593“, to je: „Wolfgang Hueber leta 1593“ in je pripadal l. 1672 k grajščinici Mühlhofen kot lastnina G. pl. Nicoletti-ja.

V XV. stoletji bila sta Postojnska jama in grad dobro zavetje starčkom, ženam in otrokom pred krutimi Turki, kateri privijali so na Notranjsko l. 1471, 1472, 1476, 1477, 1522, 1528, 1559, 1560, 1564 in 1570. Posebno grozovito pustošili l. 1522; mej drugim so v sužnost odpeljali cvetno nedeljo iz treh cerkvá v Postojnskeji okolici 6000 v molitvi zbranih vernikov. Leta 1528, 1529 in 1560 so divje druhali posebno pri Postojini brezusmiljeno zažigale, ropale in morile in na svečnico leta 1564 napadli so grad in skoro da so ga razrušili. V taistih časih zažigali so na gradu grmade takoj, ko zapazili so bližujočega se Turka.

Leta 1797 pridrvili so Francozje na Notranjsko. Dné 27. marcija odvzamejo na Razdrtim Postojnsko pošto, namenjeno v Trst. V Postojini bivalo je takrat nekoliko avstrijskih huzarjev in ulancev, kateri so imeli nalogo opazovati sovražnika. Nenadoma pa nastane v Postojini velik strah med tukajšnjimi prebivalci; uradniki zbežé in posestniki poskrijejo v bližnjih gozdih in hribih in tudi avstrijski vojaki zapusté Postojino. V trgu ostanejo le župnik Venigar, poštar H. pl. Hueber, pisar Schäber in revnejši ljudje, ki niso posedli najmanjšega imetja. Drugi dan med 7. in 8. uro zjutraj prihajajo francoski konjiki v trg, njim na čelu general Murat. Omenjeni trije gospodje hité sovražnikovemu poveljniku naproti, da ga pozdravijo. Ta jih prijazno sprejme, jim vljudno odzdravlja ter jim obljubi popolno prostost, kar se tiče osobja, imetja in vere; tudi veleva župniku, naj nadaljuje svojo službo. Del francoskih vojakov vseli se v Zalogu in tamošnja cerkev porabi se za magazin. Dné 2. aprila zapusté Francozje Postojino ter odrinejo proti

Ljubljani. V tem času nastala je tû velika draginja; srebrnega denarja ni bilo, razven da ga je skrivala premožnejša mamica v kakem skrivnem zaboji, možno tudi, da v svojej nogovici. Vojska povikšala je davek tako visoko, da je ljudem bilo težko preskrbovati si potrebnega živeža.

Dné 24. novembra 1805 pridejo Francozje vdrugič v Postojino. Vodil jih je general D'Espagne. Čez nekoliko dni došli so sem vojščaki, katerim zapovedoval je maršal Massena. Ti neljubi gostje so jako mučili prebivalce ter jim odvzeli, kolikor so le mogli. Mnogo ljudstva zbeži iz trga; le vrli komisar Wilcher in pa tedanji grajščinski oskrbnik, ostaneta tû ter po možnosti olajšujeta žalostni stan tû ostalega prebivalstva. Meseca februarija 1806 odidejo zopet sovražniki in tako oddahne se ljudstvo pred njimi do leta 1809, v katerem letu prišel se je zopet boj. Dné 18. maja pridejo Francozje v Postojino pod vodstvom nekega Firina, jako hudobnega človeka; sreča za Postojinčane, da mora uže drugi dan zapustiti trg. Za njim prišla je sëm divizija Broussier, katera se je precej dobro obnašala. Sv. rešnjega telesa dan prišel je iz Dalmacije Marmond, in od tega sme se hvalno reči, da je imel lep red pri svojih vojakih.

Leta 1811 razdelila se je kranjska dežela v tri okrožja: Ljubljana, Novomesto in Postojina. Pod poslednjega spadali so kantoni Postojina, Idrija, Logatec, Senožeče, Lož in Cérknica, ter je bilo vseh skupaj nastavljenih 8 notarjev. Intendant francoski za Notranjsko je bil neki Louix, ki je v gradu stanoval, in lipe pred uhom vsadil, katere še sedaj dičijo ta kraj. Dné 2. oktobra 1813 zapusté Francozje pod poveljništvom podkralja Evgena Postojino za vselej, in še taisti dan pridejo sëm zaželjeni avstrijski vojaki pod generalom Živičem. In zdajci prične se zopet boljša dôba hudo stiskanim Postojinčanom in okoličanom.

O prvem začetku šole v Postojini ni nobene zgodovinske gotovosti; toda iz imenitnosti tega kraja, kateri bil je uže leta 1404 sedež poglavarja Postojinskega in Kraškega, se sklepa, da je šola uže precej stara. Iz krstnih bukev je posneti, da je bila šola tû uže l. 1702, ker je v tem letu v taistih zaznamovan Anton Kopriva kot organist in ljudski učitelj (ludima-

gister), 1704. l. pa Andrej Küller. Od tega časa do leta 1792 pa ni najti niti najmanjšega podatka o Postojinski šoli ali učiteljev. Od leta 1792 do 1795 imenujejo krstne bukve učitelja Pavla Konoblja, in iz nekega zapisnika razvidi se, da je l. 1803 začel tū podučevati Anton Wenzais. — Učiteljeva plača znašala je 66 gold. 16 $\frac{1}{2}$ kr. iz normalnega šolskega zaklada. Ker je bil ta ob enem tudi organist in cerkovnik, bili so njegovi skupni dohodki precej povoljni.

Leta 1810 sezidalo se je po krepkem prizadetji okrožnega poglavarja Jožefa pl. Kreuzbergerja novo šolsko poslopje, ki je stalo 11.493 gl. Polovico stroškov prevzela sta patronin cerkev, druga polovica pa se je zbrala po prostovoljnih doneskib v vsem Postojinskem okraji. Šolsko poslopje sezidalose je na mestu, kjer je stala od leta 1781 zapuščena cerkev sv. Andreja.

Ko so Francozje posedli našo deželo, vstanovili so 1810. l. v Postojini gimnazijo, ki se je pozneje imenovala kolegij. Tedanji župnik g. Andrej Magajna bil je imenovan vodjem in profesorjem humanitete in aritmetike in njegov kaplan Janez Schutz profesorjem gramatike in francoskega jezika. Prvi dobival je 1000, drugi 900 frankov letne plače. Šolski denar za posameznega učenca določen bil je mesečno na 3 franke. V tem času podučevala sta v nižji šoli Anton Wenzais in Val. Persoglia in sicer do 1812. l. skupno v enej šolskej sobi.

Po sklepu Nj. Veličanstva cesarja Franca z dné 27. decembra 1818 vstanovila se je v Postojini trirazredna glavna šola. Vodstvo te šole izročeno bilo je tedanjemu župniku Andreju Uršiču in učitelji imenovani bili so Jožef Huber, France Pirker in Andrej Savnik. Ko se je zadnji odpovedal službi, bil mu je naslednik Martin Ivanetič, kateri postal je l. 1825 šolski ravnatelj. Kot pomožen učitelj in šolski sluga (familias) nastavljen bil je Anton Wenzais s plačo 70 gold., razun tega dobival je od vsakega učenca mesečno 3 krajcarje. Prvi učitelj imel je 300 gold., druga dva po 250 gold. letne plače s prostim stanovanjem. Leta 1852 povišala se je plača za 50 gl. in leta 1859 zopet v enakem znesku. — Leta 1830 postala je tukajšna šola okrožna glavna šola. — Leta 1828 bil je Martin Ivanetič premeščen k normalnej šoli v Ljubljani in šolski ravnatelj postal je Jožef Huber, čegar dosedanje

mesto podelilo se je Jožefu Zagorjanu. Ta je postal l. 1870 začasni šolski voditelj. Mej tem in Hubrom, to je, od l. 1844 do 1870 izročeno je bilo šolsko ravnateljstvo tačasnim gg. katehetom, kateri sledili so po tem redu: Valentin Piber, Peter Warthol, Anton Potočnik, Peter Urh, Štefan Jaklič, Janez Vesel in Janez Košmelj. Od leta 1820 do 1844 službovali so tù sledeči gg. katehetje: Jožef Tomšič, Matija Jeloutschan, Jakob Wesel, Jožef Jurca, Miha Verne, Miha Teran, Šimen Marc, Anton Krainc, Jožef Kopitar, Anton Kurz in Jožef Lesjak; od leta 1870 do sedaj pa gg.: Anton Žgur, Anton Kukelj, Anton Korbič, Leopold Zaletel, Jožef Resnik, Anton Brodnik, Ivan Lavrenčič in Franc Zakrajšek.

Od posvetnih učiteljev bili so razun uže omenjenih tù nastavljeni: leta 1840 Marka Margreitner, 1842 Franc Vencajz, 1843 Lovro Zupan, 1860 Karol Dermelj, 1873 Valentin Pin, Florijan Rozman in Ljudovik Hribar, 1875 Alojzij Račič, 1876 H. Tuma, P. Kavčič in A. Lah, 1877 Janez Thuma, 1879 Jožef Ramroth in Marija Negovetič, 1880 Pavla Pfeifer in Jakob Dimnik, 1881 Pavla pl. Renzenberg, 1882 Marka Bartol in Teodor Josin, 1883 Marija Steiner, 1884 Janez Okorn, 1885 Jakob Dimnik (def.), 1886 Pavla Wölfling (pom.), 1886 Ivana Praprotnik, 1888 Viktorija Praprotnik.

Leta 1855 razširila se je trirazredna glavna šola v štiri-razredno in prvi in drugi oddelek I. razreda (elementara) spremenila sta se v I. in II. razred. Leta 1883 vstanovil se je jeden vspredden razred, isto tako leta 1887. Risanje podučuje se na tej šoli uže od l. 1860, sadjereja od l. 1862 in ženska ročna dela od l. 1859. Leta 1873 vstanovila se je tù zasebna dekliška šola (inštitut Margreitner), a zaključila se je radi pičlega števila učenk uže leta 1876. Tudi v godbi imeli so otroci priložnost vaditi se pod izvrstnim učiteljem godbe, Prohaskom, kateri bival je tù 18 let. Pred tem bil je voditelj godbene šole J. Piano, kateri postal je leta 1825 učitelj v Senožečah. Po dolgem prestanku vstanovilo se je tù začetkom 1885. l. zopet godbeno društvo.

1864. in 1882. l. se je šolsko poslopje primérno prezidalo; toda tudi sedanji prostori ne zadostujejo popolnoma, ker število šolskih otrok od leta do leta narašča.

Izmej dobrotnikov tukajšne šole so omeniti: Njih Veličanstvo cesar Franc Jožef dovolil je leta 1883 v popravo šole iz jamskega zaklada 1500 gold. Blaga cesarica Marija Ana darovala je šoli 1862. l. 200 gl. in 1863. l. 50 gl. Dalje podelila je šoli sl. komisija podzemeljske jame vsled vikšega dovoljenja 1200 gl., gospá Marija Kalister 200 gl. in g. H. Likar 100 gl. G. Andrej Gottsberger kupil je l. 1863 šolski vrt.

Šolsko premoženje znaša 3556 gl. 45 kr., katero sedanji predsednik krajnega šolskega sveta č. g. kanonik Janez Hofstetter modro oskrbuje. Imenovani gospod skazuje se pravega prijatelja in podpiratelja šole ter si prizadeva taisto razširiti. Krasno šolsko zastavo prejela je šola iz njegovih blagih rok. Od leta 1870 zavzema neprestano častno mesto krajnega šolskega nadzornika in predsednika v krajnem šolskem svetu. Od škofijstva izbran je zastopnikom cerkve v c. k. okrajnem šolskem svetu. Vsled njegovih odličnih zaslug za šolo in cerkev podelilo mu je Nj. Veličanstvo presv. cesar l. 1883 Fran Josipov red in čast. duhovščina Postojinske dekanije poklonila mu je tem povodom krasno diplomu. Leta 1887 imenovan je bil častnim kanonikom.

Postojina bila je v prejšnjih časih podružnica Slavinske župnije; ondotni kaplani oskrbovali so Božjo službo v trgu. Uže leta 1470 bili ste tù dve cerkvi, od kojih posvečena bila je jedna sv. Štefanu, a druga sv. Andreju. Leta 1598 imenuje se tudi uže kapela sv. Uršule na Soviči. Svojega duhovnika dobili so Postojinčani še le v 17. stoletji. Po prizadevanji pl. Nicolettija nastavljen bil je tù 1645. l. kaplan Matevž Penič. 1728. l. vstanovila je pobožna družina pl. Enzthalerjeva beneficij ter je veliko dobrega storila za cerkev in duhovnika. Kot prvi Postojinski beneficijat zaznamovan je v krstnih bukvah g. Janez Hueber, ki je služil tù 47 let, namreč do leta 1718. Za stanovanje odločena bila mu je, kakor se pripoveduje, hiša poleg šolskega poslopja, ki je sedaj lastnina g. A. Kraigher-ja. Tudi v hiši pri srednjem Burgarji stanovali so baje enkrat duhovniki, kakor trdijo nekateri. Huebrov naslednik g. Jakob Kuder pastiroval je tù nad 21 let. Temu sledil je leta 1767 Jožef Tomšič, pod katerim podvzetnim gospodom povzdignila se je podružnica v vikarijat. Plača duhovnika znašala je takrat

277 gld. 2 kr. Leta 1794 postala je tû župnija, in kot prvi župnik imenovan bil je g. Josip Wenigar, kaplan v Orehku. Leta 1805 odšel je ta v svoj rojstni kraj Trnovo. Temu bil je naslednik Matija Lorenzutti, kateri sprejel je pozneje župnijo Slavinsko. Tretji Postojinski župnik postal je leta 1810 tukajšni kaplan, g. Andrej Magajna, kateri je bil izvrsten pridigar ter jako ljubljen in čislán od svojih faranov. Njega duhovni pomočnik bil je v začetku g. Janez Schutz in pozneje g. Peter Aleš. G. župniku Magajni bil je l. 1818 naslednik g. Andrej Uršič, kateri služboval je tû do l. 1825 in se potem preselil v Košano. Leta 1826 postal je župnik g. Luka Eržen, pod katerim pridružila se je župnija Postojinska k Ljubljanski škofiji. Ko je ta leta 1836 odšel za župnika k sv. Križu pri Kostanjevici, prišel je na njegovo mesto g. Josip Hudovernik. Ta preselil se je leta 1841 v Šenčur pri Kranji in njegovim naslednikom imenovan je bil g. Franc Kramer, pod katerim prestavila se je l. 1844 dekanija iz Slavine v Postojino. Leta 1846 prišel je ta zeló zaslužen gospod za dekana v Škofjo Loko in njegovo mesto tû prevzel je g. Anton Kurz, kateri bil je 1833., 1834. in 1835. l. za kaplana in kateheta in 1836. l. za administratorja v Postojini. Dné 9. sept. 1859 postal je učeni in za domačo zgodovino neutrujeni g. Peter Hitzinger župnik in dekan Postojinski, kot slovenski pisatelj znan pod imenom Znojemski in Podlipski. Umrli je 1867. l. po kratki bolezni veliko prezgodaj ter počiva njegovo truplo na tukajšnjem pokopališči. V kapelici nahaja se lep spomenik, katerega je izdelal podobar Zajec; napravil se je iz prostovoljnih doneskov častilcev umrlega. Obširni njegov životopis bere se v „Učiteljskem Tovarišu“ iz l. 1874. Njegov naslednik je sedanji za šolo in cerkev velezasluženi g. Janez Hofstetter.

Leta 1747 sezidala se je nova župnijska cerkev. Zidarsko delo in železje stalo je 3293 gld. in v poplačilo tega porabila se je Enzthalerjeva ustanova v znesku 3000 gld. Nekaj vporabljivega zidiva dali ste tudi podrti cerkvi sv. Uršule na Soviči in sv. Andreja na trgu, in drugo preskrbela je soseska. Da so se pokrili troški za notranjo opravo cerkve, prodalo se je posestvo cerkveno, namreč „srednji mlin“ z vrtom in travnikom, Mala Ločica in vinogradi na Erzelji za 5003 gl. 56 kr.

Stranski oltar na evangelijskej strani ima dobro slikano podobno od Kranjca Herrleina. Za notranjo olepšavo cerkve se mnogo trudi sedanji gospod dekan. Leta 1876 dal je vso cerkev po Italijanu Fabrisu lepo freško zmalati, kar je stalo do 10.000 gl. Ta cerkev je pa tudi sedaj po notranjej opravi najlepših jedna na Kranjskem in uže marsikateri potnik jo je občudoval. Orglje izdelal je leta 1853 nekov Hörbiger ter so stale blizu 2500 gold.

Leta 1843 napravilo se je pet novih zvonov, kateri imajo glasove *H, E, Gis, h, e*. Véliki zvon tehta 2361 *kg* ter ga je blagoslovil tedanji Ljubljanski knezo-škof Wolf v Postojini dné 29. julija 1843. l. Vsi zvonovi stali so 6280 gld. 56 kr. Zanimiv je napis na vélikem zvonu: „Wolfgang od Hueber in Jožef Hudovernik sta mi stavla kvas, Določila Postojna, Zalog, Velki Otok in Staravas, Anton Samassa v Ljubljani mi je dal glas. 1843.“

V podružnici Zalogu nahaja se jako star zvon. Napis na taistem imenuje mojstra in leto, v katerem se je vlil zvon: „MCCCLXXXIII MICHAEL ME F(ecit)“.

Leta 1849 sezidal se je nov „farovž“ v Postojini, ki je stal 3769 gold. 43 kr. in katere troške plačale so župnijska cerkev in podružnice. Stari „farovž“ odločil se je v stanovanje kaplanoma.

Leta 1731 bil je v Postojini baje strašen požar, ki je vničil ves trg. Enaka nezgoda zadela je trg tudi l. 1802. Dné 2. julija začelo je goreti v Kotlarjevi hiši št. 52 in zgorela je izvzemši 20 hiš v zgornjem konci, potem Garzarollijeve in Frkove hiše in na spodnjem konci hiše št. 103 in 104, vsa Postojina. Radi hudega vetra ni bilo mogoče ognja omejiti. Med požarom prišli so do Postojine Fortunatovi hlapci iz Logateca, kateri so peljali neko drago robo v Trst. Ljudje branili so jim peljati se skozi goreči trg, toda hlapci bili so predrzni in nikakor niso hoteli čakati, da se ogenj poleže. Radi te trmoglavosti pogoreli so jim konji in vozovi z vsem blagom. Tej velikej nesreči sledila je huda zima; mnogo ljudi bilo je brez stanovališč, živina brez hlevov in nastala je huda dražinja, katera je prinesla veliko bedo. Tudi 5. julija 1847 gorelo je v Postojini; zopet nastal je ogenj v gornjem konci

in sicer v Krmovej hiši. Zgorelo je več hiš; sreča, da ni bilo vetra, kajti inace bil bi trg zopet ves pogorel, ker je bilo mnogo poslopij s slamo in deskami kritih. Leta 1870 je pogorela cela gornja stran trga. Poznejša požara v letih 1880 in 1882 napravila sta le malo kvare.

Leta 1832, dné 17. avgusta, treščilo je v Staro vas; vsled tega nastal je strašen požar, kateri vpepelil je v treh urah razun dveh hiš in štirih skednjev vso vas.

Leta 1864 treščilo je v Véliki Otok, a zgorela je samo jedna hiša. Velika nesreča doletela pa je Otočane l. 1883. Dné 15. julija, ravno na dan, ko je imel priti presvitli cesar v Postojino, da si ogleda slovečo jamo, nastal je zjutraj strašen požar, kateri je končal razven treh hiš vso vas. Predobrotni vladar dal je ponesrečenim takoj izročiti znesek 1500 gl. ter je tako zdatno olajšal veliko bedo ubogih.

Meseca junija 1836 prišla je velika nesreča nad Postojino. Po vojaki, prišli iz Italije, zatrosila se je tû azijska kolera in je umrlo vsled te strašne bolezni v štirih mesecih v župniji 95 oseb, mej temi 75 tržanov. Tudi 1849. l. razgrajala je kolera precej hudo ter je usmrtila 31 oseb. L. 1850 umrle so 3 osebe te bolezni. Veliko žrtev zahtevala je leta 1855; v treh mesecih umrlo je 85 faranov. Zadnjikrat nastopila je leta 1866 ter pokončala 4 osebe.

Začetkoma tega stoletja razgrajala je tû jako huda škarlatinka in morala se je napraviti začasna bolnišnica, katera je bila v sedanjej Gašparijevej hiši.

L. 1864 zatrosili so v Postojini govejo kugo voli, kateri so se iz Reke prignali. Vsega skupaj pokazala se je v 13 hlevih. Zbolelo je 26 goved, 12 jih je poginilo, 37 pa jih je komisija pobiti dala, da bi se kuga mahoma zadušila. Tudi v Malem Otoku pobili so 7 goved. V tem letu bila je v celem okraji vsled slabe letine in večkratne toče silna revščina, in gotovo bi bila nastala splošna lakota, ko bi se ne bili nabirali milodari po deželi. Razdelilo se je ubogim živeža za 17.675 gld.

Izmej zdravnikov so tû delovali, kolikor se je dalo poizvedeti, sledeči gospodje: dr. Napreth, J. Ceme, Anton Louschin, Tabouré, dr. Fradenek, Potočnik, dr. Erschen, Račič, Steiner, dr. Fr. Decrinis, Gregorič, K. Fentler, M. Himmer, dr. Vesel,

dr. Martin Razpet, kot c. k. okrajni zdravnik od 1858.—1884. l., Ferdinand Zepuder od 1867.—1873. l., dr. Maks Samec od 1874.—1877. l., dr. Anton Perco od 1875. l., dr. Janez Vaupotič kot c. k. okrajni zdravnik od 1884. l. — Ferdinand Gaspari kot c. k. okrajni živinozdravnik od 1880. l. — Lekarna je v Postojini uže kakih 70 let. Pervej se je reklo „zum schwarzen Bären“ ter je bil njen lastnik nekov Pajer. — Bolnišnica obstoji od leta 1853. Za napravo taiste deloval je posebno okrožni zdravnik dr. Karol Vesel, kateremu bila je Postojina jako pri srei. Po njegovem nasvetu nabirali so se prostovoljni doneski in res nabrala se je na ta način svota 2636 gl. L. 1851 došel je sem zeló imoviti posestnik iz Šlezije, Fr. pl. Winkler, da si ogleda jamo. A prišedši do stopnjic, ki peljejo do mostú v jami, nenadoma zakriči ter pade brezzavesten na tla. Prenesli so ga v gostilno, kjer je po noči umrl, prejemši zakrament poslednega olja. Truplo umrlega položili so v leseno in potem v bakreno rakev ter so jo vsled želje njegove rodovine odpeljali v njega domovino. Soproga umrlega dala je 1852. l. izročiti gosp. dekanu Kurzu 2500 gold. z naročilom, da se napravi dostojen spomin ponesrečenemu soprogu v prid cele občine. Občinsko predstojništvo sklenilo je, ta denar združiti z uže omenjenimi 2636 gld. ter ga vporabiti v napravo bolnišnice. L. 1853 kupila se je v to svrho Antončičeva hiša št. 202 z vrtom za 2200 gld. Vdova Winklerjeva poslala je tudi lep kamen z napisom: „Franz v. Winkler, † 6. August 1851“, da se postavi v jami na istem kraji, kjer se je nesreča pripetila. A sklenilo se je umestneje, da se vzida v zunanjem zidu bolnišnice.

Janez Kalister zapustil je v svojej oporoki z leta 1864 revežem Postojinske župnije 20.000 gl. z naročilom, da se ima taistim dné 16. maja vsakega leta razdeliti 1000 gold. Tudi tukajšna bolnišnica prejela je po tej oporoki 1000 gold. Dalje napravil je 12 dijaških ustanov po 240 gold., do katerih imajo pravico dijaki rojeni v sodnijskem okraji Postojinskem (razven Studenske fare). Dalje omeniti je Gottsbergerjeve ustanove za Postojinske reveže v znesku 10.000 gl., čegar obresti vživati do smrti vdova in nje hči.

Spominjati se je tudi častivrednega moža g. Karola Šmola, dosluženega c. k. kameralnega oskrbnika grajščine Postojinske, ki je tû umrl leta 1853 v 79. letu svoje starosti. Izmej drugih njegovih lepih zaslug naj bode le omenjeno, da je Sovič, nekedar Krasu podoben, na njegove troške bil obdelan in ozaljšan z lepim drevoredom, ki pelje do razvalin starega gradú, od kodar odpre se potnikom lep razgled čez vso Pivško dolino.

Slavina.

I.

Slavinska šolska občina, h kateri pripada pet vasi, je razven jedne (Nemška vas) vsa v ravnini. Šteje 1329 prebivalcev v 217 hišnih številkah. Od teh ima vas Slavina 72 hišnih števil s 454 prebivalci, Koče 48 h. št. s 314 prebivalci, Žeje 21 h. št. s 107 preb., Selce 65 h. št. s 389 preb. in Nemška vas 11 h. št. s 65 prebivalci. Prve tri vasi pripadajo Slavinski politični občini, katera ima 8 vasi s tremi ljudskimi šolami, a zadnji dve pripadata občini Št. Peterski, katera ima 10 vasi z dvema ljudskima šolama. Razven imenovanih vasi so všolane v Slavinsko šolo tudi Bile, kjer so hlevi, spadajoči k cesarskem posestvu v Prestranku.

Za vsakdanjo šolo je godnih 185 otrok; obiskujočih pa je 182. Ponavljavno šolo obiskujočih otrok je 45.

Ljudstvo se bavi večinoma s poljedelstvom. Največ prideluje krompirja, pšenice, ovsa in sena. Posebno daje seno obilo zaslužka Vipavcem, kateri dohajajo o košnji iz lepe svoje doline, da pomagajo domačinom. Žal! da kmetje tega pridelka ne morejo bolje porabiti, nego ga porablajo. Revščina tira jih namreč tako daleč, da seno skoro sproti zvozijo v Trst na prodaj. Umevno je, da ga dajo po vsakoršni ceni. Vendar so vsaj nekateri začeli pridneje pečati se z živinorejo, katera bi v teh krajih lahko rešila ljudstvo bednega stanja.

Da so vsaj nekateri začeli skrbneje gojiti živino ter da so se ob enem bolj poprijeli sadjarstva, je zlasti provzročila

ustanova pokojnega g. J. Kalistra. Po dogovoru s tedanjim župnikom g. Ant. Pokornom je namreč r. J. Kalister podpisal ustanovno pismo dné 6. marca 1860. l. in izročil obveznic avstrijske narodne banke in narodnega posojila, ki donašajo 158 gl. 50 kr. letnih obresti. Določil je, naj se polovica tega, t. j. 79 gold. 25 kr. porabi za najboljše živinorejce in druga polovica za najboljše sadjerejce. Po ustanovnem pismu se ima na dan ustanovnikovega godú dné 16. maja dajati po 6 premij tistim živinorejcem Slavinske fare, kateri pripeljejo najlepše dveletne junice. Prva premija je 20 zveznih tolarjev ali 30 gl., druga 10 zv. t. in potem štiri premije po 5 zv. t. Pred delitvijo je ustanovljena sv. maša, a po sv. maši razsodba. — Druga polovica ustanovljenega zneska daje se za premije najboljim sadjerejcem za sajenje in cepljenje sadnih drevesc. Za prvo premijo 30 gld. zahteva ustanova, da se posadi in cepi 100 ali vsaj 50 drevesc, za drugo premijo 40 in za daljne do 30 drevesc. Te premije se imajo deliti vsako leto dné 11. ali 13. julija v Slavini po ustanovljeni sv. maši.

V zimskem času, od sv. Luke do sv. Jurja odide mnogo mož in mladeničev iz domovine, išoč si na Reki ali v hrvatskih šumah zaslužka. O košnji in spravljanji listja pa daje bližnji Prestranek mnogim dober zaslužek.

Studenci so v Slavinskih grabnih: v Velikem in Malem Potoku, v Mrzleku, zlasti pa Jaževnik in Pravšček; nadalje je v Koški Šici (Sušici) ter za Selcem v Repljah (na Graškem svetu). Opomnje vreden je še izvirek pri Ambrožičevem mlinu (požiralnik Pivke). Pivka je edina reka v tem kraju. Goni v tem delu štiri mline in sicer tri v Žejah, enega pa v Kački pri Nemški vasi. Vsi trije mirujejo po pol leta, kajti toliko časa je struga suha. Pivka teče proti severu. Od jugo-zahoda jej dotekata Slavinjšček in Selski potok, katerih nijeden nima stanovitne vode. Vendar sta ob prvem celó dva mlina.

Hribje so: Osojnica 812 *m*, Koludrnik 750 *m*, Gradišče 604 *m* in Baba 634 *m*, Ravnik, Slavinski hrib in Tabr, griča poleg Slavine. — Globine so pri Žejah, na Bilah, Ravniku in Koludrniku. Majhnih podmolov je obilo. Podzemeljskih jam ni. Onstran Ravnika je lep kamnolom; proti sv. Trojici

in Nemški vasi se nahajajo okamnine, pri Kački pa beli kamen.

Zime so tù precej hude, zlasti kadar se oglašà znana kraška burja. Snega navadno ne pade prav dosti, a naredé se veliki zametje. Ljudje imajo mnogokrat obilo truda, da otrebijo potov snega, a burja ga ponoči igraje zopet tja nanese. Vendar zime tù donášajo nekoliko dobička z ledarenjem. Napeljejo namreč vodo iz potokov na travnike. Kmalu zmrzne. Led potem pridno sekajo ter pošiljajo v Trst.

Rudnikov in kovin ni. Na Ravniku so pač opazili sled premoga, a natančnejše preiskovanje ni imelo zaželenega vspeha. Govori se, da je v Malem potoku studenec, kateri ima moč, da očisti lišajev.

Izmed cest je najimenitnejša državna Reška, ki pelje od „Hudička“ pri Postojini proti Reki in gre v tej občini vstric z južno-železnično progo. Okrajna cesta drži od Reške ceste pri Pivškem mostu blizu Prestranske postaje skozi Orehek v Hruševje na Tržaški državni cesti. Soseskina pota pa so: od imenovanega mostú skozi Žeje na Bile, od Reške ceste pri „božji martri“ skozi Koče in Slavino proti Selcu zopet na Reško cesto, od okrajne ceste do Koč takozvana Globoka pot ter od Petelinj ob Reški cesti na Nemško vas. Najbližja pot od Slavine v Senožeče je čez Ravnik (2 $\frac{1}{2}$ uri). Nekdaj je bila to vožnja pot.

Cerkvâ je pet: 1. farna cerkev Matere Božje Vnebovzjetja; bila je baje tù nekdanj sloveča božja pot, reklo se jej je — in Vipavci jej še dandanes pravijo — pri Materi Božji na jezeru; 2. sv. Marjete v Kočah; postavljena je bila, kakor govori napis nad cerkvenimi vratmi, od r. gospe M. Kalistrove; 3. sv. Jurija v Žejah; 4. sv. Križa v Selci; 5. sv. Andreja v Nemškej vasi in 6. kapela Matere Božje v grajskem poslopji v Prestranku. — Kapelici sta bili nekdanj dve: 1. sv. Jurija na Jurijevem hribu pri Žejah in 2. sv. Urha v Repljah za Selcem. V razvalinah pa so: sv. Trojica (spada pod Trnje) in sv. Primož nad Radohovo vasjo. Na Postojinskem Soviči bila je kapela, kamor so Slavinski duhovniki še v l. 1742 maševat hodili. Mogoče je, da še pozneje.

Na Tabru, strmem griči prav pri Slavini, so razvaline starega gradú. Razven imenovanih vidijo se tudi razvaline

starih zidov in nasipov na Babi, Selskem in Ambroževem Gradišči. Za Slavinskim hribom pa se najdejo mnogokrat rimski denarji.

Ljudstvo je pohlevnega značaja in uljudno; cerkvenih pobožnosti se rado vdeležuje. Njegov govor je še precej pravilen. Pri užitku je prav zmerno; žganjepitju ni udano.

II.

Slavinska šola je bila ustanovljena l. 1847. Probuditelj jej je bil najbrže č. g. Josip Jurčič, tedanji Slavinski dekan; Znano je vsaj to, da se je omenjeni gospod mnogo trudil, da bi se dovršilo vzgledno poslopje za tedanjo farno trivijalno šolo. Stalo je šolsko poslopje 2070 gld. Da bi se ti stroški poravnali, pripomogel je nekoliko gospod dekan sam; ostalo svoto zložile so všolane vasi, katere so tudi preskrbele potrebno „rabuto“.

Prvi redni učitelj na trivijalni farni šoli v Slavini bil je Lovro Kušlan. Prišel je iz studenske fare pri Postojini, kjer je poučeval od l. 1843 do l. 1848 otroke privatno, kakor sam piše v šolskeji kroniki. Nastopil je v Slavini službo dné 15. maja 1848. Opravljal jo je zvesto do smrti, katera ga je pokosila dné 11. marca 1882. Bil je ob jednom tudi cerkovnik in organist do časa, ko je učitelju postava zabranila, da bi opravljal cerkovnikove dela. Priznana mu je bila za vsa njegova opravila (po nekem izkazu od leta 1849) svota od 253 gold. 45¹/₂ kr., deloma v „biri“, deloma v denarjih. Pozneje pa je bila plača določena na 500 gld., a pri razširjanji šole v dvo-razrednico za II. službo 450 gold.

Naslednikom ranjcega Lovreta Kušlana je bil mej tem, ko je tū začasno poučeval Andr. Lah, učitelj na II. učiteljski službi v Vipavi, def. imenovan Matija Hiti. Drugo učiteljsko službo pa je dobila meseca oktobra l. 1885 gdč. Pavlina Fleš, izprašana učiteljska kandidatinja.

Prvi katehet, Janez Piuk, je v l. 1847 in 1848 do prihoda L. Kušlana opravljal službo učiteljevo. Za njim pa so se do danes vrstili gg. katehetje: Filip Zvek, France Sporn, Josip Partel, Janez Erjavec, Leopold Gorenjec, Janez Skvarča, Janez Podboj in Jakob Strupi.

Izmej dobrotnikov šolskih je omeniti: 1. ranjki g. Janez Kalister, kateri je Slavinski šoli kupil prostor za šolski vrt (25·08 a) za 200 gold. v l. 1862. — 2. Slavni deželni zbor, kateri je privolil 200 gold. za novo šolsko poslopje, koje se ima sezidati, ker staro ne zadostuje za dva razreda ter je za sedaj jedna soba v hiši št. 14 v ta namen v najemu. 3. Slavna Kranjska hranilnica, katera je prav iz istega namena privolila 150 gld. 4. Nek šolski prijatelj — ki pa noče biti imenovan — je podaril 50 gold., da se omisli lepa šolska zastava, za katero je še farna cerkev dodala 30 gold. 5. Potem je še omeniti: Slavna „Narodna šola“, ki je večkrat že darovala male svote denarja ali pa poslala šolskega blaga; g. Martin Bole, profesor na Ruskem, dosmrten ud Matice Slovenske, kateri prepušča knjige Slavinski šoli, in g. Franjo Dekleva, kateri daje „Vrtec“. Sicer pa sta se zadnje imenovani gospod, kakor tudi č. g. J. Sajovic, sedanji župnik ter predsednik krajnega šolskega sveta, pogosto že skazala šoli zelo naklonjena.

Kot največja dobrotnika Slavinske šole zaslužita pa navedena biti glavna dediča po r. g. J. Kalistru, gg.: Franc Kalister in Josip Gorup. Imenovana gospoda sta namreč sklenila pokloniti Slavinski šolski občini (povodom svečanosti 40letnega vladanja našega presvitlega cesarja) povse primerno novo šolsko poslopje. V to svrho kupila sta že prostor za novo šolo sredi vasi, ter bodeta v kratkem dala pričeti stavbo. Vsa stavba bode stala okoli 20.000 gold. — Hvala jima tisočerna in večna! Njuna imena zabeležiti hočemo v kroniko naše šole z zlatimi, neizbrisljivimi črkami!

Slavinska fara je ena najstarejših. Pripadala je do leta 1830 Tržaški škofiji, a sedaj pripada Ljubljanski. Bere se, da je bil l. 1267 v Slavini dekan Vandemus. O Valvazorjevem času je bilo v Slavinski fari 17 podružnic in Postojinski vikarijat. Danes je pa dekanat v Postojini.

Znani župniki ki so tu službovali so: D. Joanes Fassy † 1502(8?), Mihael Fassio † 1588 (oba imata spominske nagrobne plošče v cerkvi). — Urban Fornasari 1601. — P. Mulik † 1625. — Leonard Mohorič † 1654. Ta župnik je prezidal farno cerkev l. 1636, kateri je dal podobo, koja ima še dandanes, podružnico trnsko l. 1642 in Matenjsko l. 1643. — Žiga Leo pl. Löwen-

berg, 1663. — Jan. Pavel Messar † 1715. — Jos. Kupferšin † 1735. — Aleksander Dolcetti † 1767. — Janez Zech 1790. Le-ta župnik je sezidal farovž v sedanji njegovi obliki. — Filip Fröhlich, doktor filozofije in teologije † 1808. — Matija Lorenzutti † 1822. — Jakob Božič † 1828. — Josip Jurčič dekan † 1848 — Josip Hafner, † v pok. v l. 1875, kjer je živel od l. 1850 v p. — Anton Pokorn od l. 1856—1874. — Janez Globočnik † 1877. — Janez Sajovic sedanji župnik od l. 1878.

Najbolj pa moramo občudovati že imenovanega umrlega gosp. Janeza Kalistra, kateri je znal tako prav obrniti obilo svoje bogastvo. — Ko je leta 1864, dné 17. decembra, v Trstu brez otrok umrl, je zapustil več milijonov premoženja, kateremu je glavnima dedičema postavil bratranca Franja Kalistra in sestriča Josipa Gorupa. Ta dva živita kot veletrgovca in veleposestnika, prvi v Trstu, drugi navadno na Reki. Ni pozabil umrli tudi drugih sorodnikov in jih je bogato omislil; vrh tega je veliko dobrega storil svojemu rojstnemu kraju in napravil več blagodejnih ustanov. Omenimo naj tukaj le dvanajsternih dijaških ustanov po 240 gold. jedna in one za uboge.

Neprecenljivo dobroto je skazal g. Kalister ljudstvu s temi ustanovami, kakoršnih gotovo nima nobena fara v škofiji. Preblagi umrli si je ž njimi postavil spomenik, kateri bode še stoletja delal čast njegovemu imenu.

Enako g. Kalistru je delovala tudi njegova soproga Marija Kalister. Veliko je darovala ljudem. Nje delo je cerkev v Kočah, dodelana l. 1863. Na Koškem vodnjaku se bere: „To štirno je pustila zidati leta 1862 Marija Kalister, v Kočah rojena“. Slavincem in Kočanom kupila je precej cesarskega Ravnika, t. j. bolj pust svet, na katerem pridelajo nekoliko sena. Na smrtni postelji tudi ona ni pozabila sorodnikov in revežev ter jih je bogato omislila.

Od 2000 gold., katere je pok. Kalister zapustil Slavinski cerkvi, napravile so se orglje za 1100 gl. Izdelal jih je Fr. Goršič l. 1867. Prejšne orglje, katere so datirale od l. 1836, so se pa prodale Št. Ivanski podružnici. Ostalih 900 gold., katerim je pridala r. Marija Kalister še 600 gld., se je po-

rabilo za veliki zvon. Slavinski zvonovi so ubrani v *h-dur* in tehtajo: 38·4 stotov, 20 st., 12 st. in 6·7 stotov.

V l. 1866 je podarila g. Marija Kalister 3400 gold. za tri nove zvonove v Kočah. Ubrani so čisto v *a-dur*. Iz istega namena dala je 1867. l. 460 gold. za kapelo v Repljah.

L. 1855 je razsajala v Slavinski fari kolera. Zahtevala je od dné 10. julija do dné 20. novembra 338 žrtev.

V tem času splošnega strahú pred grozovito morilko zatekalo se je ljudstvo zaupljivo k Bogu, naj bi odvrnil to strašno šibo. Vsled te iskrenosti nastal je tistikrat za celo faro dan 5. avgusta vsacega leta (Marija Snežnica) v vedni spomin na to bolezen in v zahvalo Bogu za odvritev te šibe — velik praznik.

V l. 1873 pa je takozvana miljarija (Frieselausschlag) nekoliko strahú prouzročila. Mnogo ljudi je obolelo, a vendar le malo umrlo.

V Valvazorji se bere, da so l. 1522 Turki v Slavino prihruli prav na cvetno nedeljo ter župnika mej sv. opravilom iz cerkve odvedli. O imenu „Nemška vas“ pa pravi: „Teutschdorf (Nemskauas) so an der Poykh steht, führt diesen Denk-Namen zur Gedächtnis des Treffens, welches im Venedischen Kriege die Teutsche und Crainer wider die Venetianer, so daselbst in die Flucht geschlagen worden, erhalten.“

Košana.

Če greš od Št. Peterske železnične postaje nekoliko korakov dalje ob tržaški progi proti zahodu, odpre se ti naenkrat takorekoč nov svet, in pred sabo ugledaš veliko, precej globoko, kotlu podobno Košansko dolino, katere tla so semtrtja z griči zvišana in z jarki razorana. Vendar se cela dolina razprostira nekako od severa proti jugu, kamor se po glavnem jarku vije tudi glavna Reška cesta.

Na vzhodni strani razprostira se Tabor (Schillertabor), ki dela mejo med Zagorjem in to dolino, vrh pa kinča cerkvica

sv. Martina (Zagorska podružnica). V znožji takraj Tabora je napeljana železna cesta od Št. Petra do Reke. Na severnem pobočju te velike kotline, kjer se vije od Št. Petra proti Ležečem in dalje proti Trstu železnični dvojni tir, sestaja svet iz apnenika, kateri večinoma zelo štrli iz zemlje kot koničasto kamenje ali velike pečine. Le malo je rodovitne prsti in še ta je z brinjem poraščena. Tudi goved in ovce se tod pasejo. Brinje ljudstvo večkrat s koreniko poruje in v kurjavo porabi. Najvišji vrhunec tu je Osojnica, od koder imaš razgled na Postojnsko-Pivško planoto in vso Košansko dolino. Dalje ob železniški progi stoji najvišji vrhunec z imenom Vremšica. Od tod imaš lep razgled celó na Tržaško morje.

Zapadno pobočje je rodovitnejše. Škrilasto zemljo zakriva večinoma dobra prst, kjer se nahaja tudi največ sadnega, posebno češpljevega drevja in nekaj vinogradov. Podnebje je tedaj že trti ugodno. Občevanje s sosednimi kraji pa je težavno, kajti ni pripravnih potov. Če hočeš n. pr. v Trst, moraš na Reško cesto proti jugu, potem ob vodi Reki po dolini nazaj, tako, da voziš kake 3 ure in si zopet vstric doma. Zato si želé vožnje poti, ki bi čez goro pod Vremšico vezala Košano z Ležečem. Po tej poti bi lože občevali s Trstom in bližnjo okolico. Svoje pridelke, kakor vino in sadje bi pa bolj povoljno spečali. Sicer imajo pa še to slabo uredbo, da celo leto samo na nizkem ognjišči ali pa na tleh kurijo. Tako veliko več pokurijo, kakor po pečeh. Vendar pri vsem tem ne najdeš po hišah nikjer gorkote, ker imajo peči samo za peko in tako vravnane, da sobe nič ne razgrejejo.

Vsled slabih letin in drugih neprilik je ljudstvo silno zadolženo in trpi pomanjkanje. Živí uborno, večinoma o polenti. Doma je marljivo, ker si večkrat iz kamenite groblje naredí rodovitno ogrado (njivico); sicer gre več mladih moči tudi po zaslužku, posebno v take kraje, kjer si z napravljanjem lesa za trgovino kaj prislužijo. Nekaj se jih je pa že v Bosni oženilo in naselilo. Sicer je ljudstvo rado veselo in dobrega srca, le žal! nekoliko zanemarjeno. Pijanstvu pa, baje zaradi pomanjkanja, ni vdano in tudi žganjepivstvo se tu ni še vgnjezdilo.

Kakor navadno, se večinoma tudi tu bavijo s poljedelstvom, živinorejo, trtorejo in sadjerejo. V ugodnih letih si opomore

ljudstvo posebno s češpljami, katere donašajo stotine v ta kraj. Žal! da malokdaj obrodé. Izmed domačih živali redé v precej obilem številu ovce; govedoreja se pa še zeló zanemarja. Majhno, domače pleme rabijo za vožnjo. Le nekaj posestnikov je v vsaki vasi, kateri vole vpregajo in obdelujejo ž njimi, večinoma pa rabijo krave za vso vožnjo potrebo in jih le pičlo krmijo. Seno večidel prodajo v Trst. Poleg tega pa tû zeló primanjkuje dobre pitne vode, posebno za živino. Napajajo jo sploh v lužah (kaveih); lahko si mislimo kakošna je taka voda o poletji, posebno kadar je vsled suše primanjkuje, in zopet po zimi, ko je vse zamrzlo. Svinjereja je prav tako uborna, ker koljejo radi pomanjkanja piče večinoma le na pol odebelela praseta. Konj imajo le malo in še ti so slabi. Od divjačine nahaja se tû le lesica, zajec, jazbec, kaka kuna, dihur in pri vodi Reki kaka vidra, ker ni gozdov. Srna priklati se le mimogredé ali na pašo iz Senožeskîh gozdov. Ptice je nekaj najbolj navadnih, sicer pa več divjih golobov, jerebic in brinjev; race zaleté se sem o kaki povodnji, ki nastane po jarkih vsled hudournikov. S čebelarstvom pečá se le semtertja kak posestnik.

Košana v splošnem pomenu je največa kot fara, kajti obsega dve glavni občini in ima 4279 duš. Šolska občina šteje 1972 prebivalcev. H Košanski fari spadajoči kaplaniji sta: Suhorje in Nadanjeselo (Št. Mihael). Košana spada pod Trnovsko dekanijo in Postojinsko okrajno sodnijo.

V glavno občino Košano spadajo te-le vasi: 1. Dolenja Košana (vulgo Britof), 2. Gorenja Košana (sploh Košana), 3. Volče (Ovčje), 4. Čepno, 5. Buje, 6. Suhorje, 7. Ostrožno Brdo.

Druga glavna občina je Nadanjeselo (Št. Mihael) z naslednjimi vasi: 1. Kal, 2. Nevirke, 3. Stara Sušica, 4. Nova Sušica, 5. Nadanjeselo (Št. Mihael), 6. Narin, 7. Vélika Pristava in 8. Mala Pristava.

V šolsko občino spadajo te-le vasi: 1. Dolenja Košana, 45 h. št.; 2. Gorenja Košana, 64 h. št.; 3. Buje, 16 h. št.; 4. Čepno, 35 h. št.; 5. Volče (Ovčje), 22 h. št.; 6. Nevirke, 26 h. št.; 7. Stara Sušica, 26 h. št.; 8. Nova Sušica, 30 h. št.;

9. Kal, 75 h. št., toraj skupaj 339 h. št. Poleg tega spada sem 9 železničnih čuvajnic, ki pošiljajo počez 12 do 15 otrok v šolo.

Za šolo godnih otrok je do 340 in 327 je obiskujočih. Od teh je za vsakdanjo šolo 143 dečkov in 120 deklic; za ponavljavno šolo pa 30 dečkov in 34 deklic.

Do 1852. leta ni bilo tukaj nikake šole. Omenjenega leta pa so baje na povelje c. kr. okrajne gosposke kupili v Dolenji Košani zasebno hišo za 900 gl. in jo za šolo predelali. Stroški poplačali so se pa z občinskimi nakladami.

Do leta 1882 bila je šola enorazredna. Prvi učitelj bil je g. J. Geiger, kateri je tudi najdalje tukaj služboval. Za njim bil je g. M. Japelj, potem domačin g. A. Požar, dalje g. L. Punčuh, za tem g. Andr. Legat. Za časa g. Legata, leta 1882, razširila se je šola v dvorazrednico, in na drugo učiteljsko mesto prišla je začasno gdča. V. Stuchly; kmalo za njo pa gdča. M. Morel. L. 1884 prišel je za g. Legatom g. J. Bozja in mesto gdče. M. Morel prišla je gdča. T. Scharlach. Ko se je slednja odpovedala službi, bil ji je naslednik g. F. Punčuh in za tem prišla je leta 1887 gdča. A. Velepíč. Sobo za I. razred ima občina v najemu v privatni hiši. Vse kaže na to, da bo treba v kratkem nove šole, in radi obilega števila otrok, vsaj trirazrednico. Sedanje staro poslopje pa se misli predelati za stanovanje učiteljskega osebja.

Kedaj se je prvič tû farna cerkev zidala, se po ustnem sporočilu ne dá določiti. Kakih 130 let je baje že, kar je pogorela vas Britof, cerkev in farovž. Takrat so baje tudi zgorela vsa uradna pisma. Nekdaj bila je le Gorenja Košana in v današnji Dolenji Košani (Britofu) bila je le cerkev, farovž in mežnarija; s časoma pa so se tû posamezniki naselili, in še sedaj imajo okoli Britofa posestva večidel Gorenje-Košanci. Fara Košana je ena najstarejših fará in je okoli leta 1830 spadala še pod Tržaško škofijo.

Pod sedanjim župnikom g. Mat. Torkarjem razširili in povikšali so farno cerkev leta 1882. Pred njim deloval je tû 32 let g. Jožef Bergant, in pred g. Bergantom bil je g. J. Uršič tudi kakih 32 let.

Zadnjih 13 let je vas Britof dvakrat pogorela, zadnjikrat leta 1883. Vendar cerkev, farovž, šola in nekaj drugih hiš ni bilo po ognji poškodovanih.

Na najvišjem vrhu, Vremšici, bila je nekdam cerkvica sv. Urha; zdaj se zapazi le še temeljni zid.

Sicer ima vsaka vas, kar jih spada v šolsko občino, svojo podružnico in sicer: Farna cerkev sv. Štefana (m. avgusta). Nevirke sv. Antona P., Kal sv. Jerneja, Nova Sušica sv. Ane, Stara Sušica sv. Ivana Krstn., Vovče sv. Petra, Čepno sv. Trojice, Buje sv. Florijana, Gorenja Košana Matere Božje obisk.

Leta 1807 bila je tu velika lakota. Žita ni bilo moč za denar dobiti. Nekateri so se več dni s samim mlekom preživeli, a drugi so si iskali zelišč in si liki svinjam kuhali hrano. Mnogokrat bili so več dni brez jedi, dokler ni prišla po morji pomoč z žitom. — Leta 1855 zadela je to faro zopet huda šiba, kolera. Razsajala je od sv. Jakoba do Malega Šmarna in pobrala okoli 400 ljudi. Pokopavali so jih tudi pri podružnici sv. Ivana v Stari Sušici. — Za časa te bolezni deloval je tu pokojni g. dr. M. Razpet, bivši zdravnik v Postojini.

Nad Gorenjo Košano je hrib Gradišče. Ime ima od starega gradú, kateri se je baje tu nahajal. In kakor se pripoveduje, nahajajo se tam sledovi starega orodja, posod itd., kar kaže, da je nekdam tu grad stal. Sledeče ustno sporočilo sem o tem čul: Bili so baje trije bratje prišli s Českega in si postavili gradove. Prvi je postavil grad na Premu, kjer še zdaj stoji, drugi tu na Gradišči, in tretji vrh Neverškega gozda (loze), kjer je baje tudi sled starega zidú. Od tod se je bil eden teh dveh naselil na Postojinski Sovič. — Da so se tudi tu za Turških časov borili, kažejo še nekatere hiše starega zeló debelega, stolpu podobnega ozidja, od koder so se branili proti divjim druhalim.

Št. Peter.

Če potuješ iz Postojine po Reški državni cesti, prideš v poltretji uri v malo, a čedno vas Št. Peter. Vas sama na sebi nima morda kakih posebnih zgodovinskih spominkov ali pa imenitnih naravnih čudežev, važna je le radi velike železnične postaje. Od tačas, kar gre skozi Št. Peter železna cesta, se vas posebno okoli kolodvora kaj lepo razvija. Vsako leto dozidavajo se lepe in visoke hiše in že sedaj je Št. Peter skoraj najlepša vas v Postojinskem okraji.

Okolica Št. Peterska pa ni prav posebno lepa. Golo hribovje in štrleče skale pričajo nam, da smo na Krasu. Po zimi razsaja tod silna, ljuta burja, katera niti o poletnem času ne miruje popolnoma. Radi tega in tudi radi precejšnje višine nad morsko gladino (578 m) ni po letu v teh krajih posebno hude vročine.

Vas Št. Peter ima 52 hišnih števil in 270 prebivalcev. Št. Peterčani bili so že od nekdaj vneti za vzgojo mladine. To nam priča lepa dvorazredna ljudska šola. Razven Št. Petra spadajo pod šolsko občino Št. Petersko tudi še te-le vasi: Peteline s 56 hiš. št. in 333 prebivalci, Radohova vas s 44 hiš. št. in 332 prebivalci, Hrastje s 17 hiš. št. in 214 prebivalci, Gradec z 8 hiš. št. in 74 prebivalci. Razven teh vasi všolano je pod Št. Peter tudi kolodvorsko poslopje in 10 čuvajnic z blizo 130 duš. — Šolska občina šteje 180 za šolo godnih otrok.

Šolsko občino mejí proti vzhodu reka Pivka, katera o poletnem času večkrat usahne, o dolgem deževji pa tudi tako naraste, da preplavi polja in travnike ter napravi tukajšnjim prebivalcem mnogo škode. Na južno-zahodni strani objemata šolsko občino hriba Sv. Primož (721 m) in Gradišče (604 m), a na severno-zahodni strani čuva jo gora Osojnica (812 m).

Ker smo že pri šolski občini, dovoli mi, častiti bralec, da ti v kratkih potezah povem zgodovino Št. Peterske dvorazredne ljudske šole. Šolsko poslopje stoji na nekdanjem Čelharjevem zemljišči, katero je pokojni Jan. Kalister v ta namen kupil. Poslopje zgradilo se je l. 1855. Zidanje prevzela

sta G. Žele in J. Kristan za 1650 gold. Da se je zidanje zvršilo in tudi vsi troški pokrili, gre največ zaslug tedanjemu vladnemu zastopniku g. V. Murniku. — Leta 1885 se je šola razširila v dvorazrednico in šolsko poslopje vzdignilo za jedno nadstropje. Vsi troški znašali so 4000 gl. V dan 16. novembra omenjenega leta blagoslovil je prečast. župnik g. Ivan Podboj novo šolsko sobo in v dan 17. novembra 1885 pričelo se je podučevanje v obeh razredih. Prvi učitelj na Št. Peterski šoli bil je g. Ivan Koh in za njim so bili po vrsti gg.: Lukan, Ivančič, Bernik, Gašperin, Jelšek, Treven, Kete, Zarnik, Eržen, Grebenec in Miha Kalan. Na drugo učiteljsko mesto bila je 1885. l. imenovana definitivna učiteljica gospica Zofija Podkrajšek in definitivnim nadučiteljem pa gosp. Miha Kalan.

Duhovnja Št. Peterska bila je ustanovljena 1780. leta. Do l. 1830 spadala je pod Tržaško škofijo in od takrat naprej pripada pa škofiji Ljubljanski in dekaniji Postojnski. Vsa duhovnja ima pet cerkvâ, katere so posvečene sv. Petru, sv. Lovrencu, sv. Trojici in sv. Lenartu. V razvalinah je pa cerkev sv. Primoža nad Radohovo vasjo.

V tukajšnji duhovnji službovali so naslednji čast. gg. duhovniki: Praveca, Petkovšek, Krešlika, Sirotič, Kamera, Albrecht, Lenček, Eder, Klemenec, Jalen, Šarabon in sedaj pa službuje g. Ivan Podboj, poznat kot jako vnet duhovnik in prijatelj šolske mladine. Gosp. Albrecht napravil je nove zvonove in križev pot v cerkvi sv. Petra. Gosp. Lenček kupil je nove orglje, preložil pokopališče iz občinskega pašnika k cerkvi in prenovil župnijsko hišo.

V Št. Petru je tudi sedež nadžupana. Politična občina šteje 10 vasi in te so: Št. Peter, Peteline, Selce, Nemška vas, Trnje, Klenik, Palčje, Radohova vas, Hrastje in Gradec. V teh vaséh živi 2566 prebivalcev.

Ljudstvo se bavi večinoma s kmetijstvom in živinorejo; vendar si pa v teh dveh strokah kmetijstva ne more zaslužiti potrebnega vsakdanjega kruha in primorano je, da si išče postranskih zaslužkov. Veliko jih gre vsako leto na Hrvaško in v Slavonijo ter si tam kot drvarji služijo vsakdanji kruh. Prihranjeni denar pošiljajo svojim rodbinam domov ali ga pa sami prinesejo. Posebno velika dobrota in korist za tukajšnje

ljudstvo je parna žaga gg. Medice & Križaja, ki je bila leta 1884 po najnovejšem načinu izdelana. Ljudstvo zasluži si s prevažanjem in dovažanjem lesa pri tej žagi mnogo denarja.

S sadjerejo se ljudstvo še dokaj pridno ukvarja. S čebelarstvom pečajo se posebno v Radohovi vasi, Hrastji in v Petelinji. Razven konj in govede, ki je večinoma domačega, ali pa tudi furlanskega in muricodolskega plemena, redijo tu tudi mnogo ovac.

Tukajšnje ljudstvo je jako pohlevno in nepopačeno. O pretepih, pobjih itd. se nikdar nič ne čuje. Tudi žganjepitju ni nič vdano.

Jezik ljudstva je dokaj pravilen; le sem ter tje se umešava kaka laška beseda.

Kakor sem že v uvodu povedal, ni tukaj nič važnih zgodovinskih spominkov, edino pomenljive bi bile razvaline na hribu Gradišče, blizu kolodvora. Pravijo, da je bil na vrhunci hriba za Rimljanov velik grad, o kojem pa Valvazor nič ne vé povedati.

Od leta 1811 do leta 1812 stala je tu francoska vojska. Od tačas imenuje se nek hrib blizu Št. Petra „Gavge“. Stari ljudje pripovedujejo, da so Francozje na tem hribu hudodelnike obešali.

Leta 1856 peljal se je prvi železnični vlak skozi Št. Peter v Trst.

Železnica iz Št. Petra na Reko bila je dodelana leta 1873.

Leta 1855 bila je tu huda kolera, za katero je silno veliko ljudi pomrlo.

Radi preteče kolere, ki je l. 1886 po Laškem in tudi že v Trstu razsajala, napravila se je tu zasilna bolnišnica, katere pa, hvala Bogu, ni bilo treba rabiti v ta namen.

S tem končujem svoj skromen opis šolske občine Št. Peterške v zemljepisnem zgodovinskem in nekoliko tudi v prirodopisnem oziru v korist metodiki domovinoslovnega pouka. Več podrobnostij najdeš, častiti bralec, v opisu Trnske in Slavske občine.

Trnje.

I.

Ako te slučaj zanese do Št. Petra, bodisi po železnici ali po veliki cesti, obrneš nehoté oči na vzhodno stran preko Pivke. Tam ob vznožji knežjega Javornika najdeš vasi Trnje, Klenik in Palčje. Prijazne te vasice naslanjajo se na vzhodni strani na podaljške Javornika, na zahodni strani objema in poljublja jih pa brezribna Pivka.

Ako ti čas pripušča, ali če morda čakaš na Reški vlak, potrudi se preko Pivke po tako imenovanih „mlakah“ (Pivške planjave), na izber sta ti dve poti. Prva, ki prestriže „Pivško dolino“ pripelje te v pol ure v Trnje. Zgrešiti ga ne moreš, ker že od daleč vidiš na griči belo cerkev s pritličnim zvonikom, v bližini pa par starih košatih lip in šolsko poslopje. Če jo pa kreneš po desni poti, ogledaš si lahko Radohovo vas in malo naprej Klenik. Do tja rabiš tudi slabe pol ure. Sredi Klenika prideš na razpotje. Na izber ti je pot v Trnje ali v Palčje. Če se držiš desne, dojdeš v pol uri v prijazno Palčje. Od tukaj vodi lepa gozdna pot na Javornik do lepe hiše kneza Windischgrätz-a, kjer bivajo njegovi gozdni uradniki in služabniki. Če jo pa obrneš iz Klenika na levo, dospeš v 7 minutah v Trnje.

Obe poti ti jasno kažeta, da ljudstvo prav pridno vozi po njiju. V resnici prevozijo na tisoče in tisoče krlov iz Javornika na Št. Peter. To jim je pač treba, ker jim kamenita zemlja ne more toliko roditi, kolikor potrebujejo za vsakdanji kruh. Po teh potih pa hodi najmanj dvakrat na leto svitli knez Windischgrätz s svojim spremstvom, zdaj na divjega petelina zdaj na medveda. O takih prilikah spomni se visoki gospod revežev v Kleniku in Palčji. Vsako leto pošlje lepo svoto, da se razdeli med uboge. Pa ne samo svitli knez pride v naše kraje na lov, temveč tudi drugi visoki gospodje. Da, še celo najvišji gospod, presvitli cesar sam, hodil je že tod. Pred kakimi 20 leti prišel je naš presvitli vladar na lov na medveda. Še danes nam kaže velikanska hoja pod „Velikim vrhom“, ki se imenuje „cesarska hoja“, kraj, kjer so obedovali najodličnejši lovci.

Svetoval sem ti, častiti bralec! mali sprehod do naših vasi, toda le o poletnem času in v lepih dnevih. Kadar je pa dolgo deževalo, preplavi Pivka vse mlake in pota tako, da bi bilo komaj, ako bi o takih prilikah imel človek čudodelno Mojzesovo palico, s katero bi tolkel po vodi. Po zimi je pa pot celó nevarna. Ker drevja ob poti ni, ter je burja tir zametla, prav lahko potnik tava po snegu in zaide na krhki s snegom pokriti led.

Toliko o splošni legi naše šolske občine, katera šteje 173 hiš s 1117 prebivalci in sicer: vas Trnje (555 metrov nad morjem) ima 75 hiš in 471 prebivalcev, vas Klenik (570 *m*) šteje 54 hiš in 352 prebivalcev, vas Palčje (607 *m*) ima 44 hiš in 294 prebivalcev. Vse tri vasi spadajo k Št. Peterski nadžupniji. Okrajno sodišče in dekanija je v Postojni.

Za vsakdanjo šolo godnih otrok je 162, obiskujočih 156. Ponavljavnica ima 50 učencev. To število bi bilo še za 20 do 30 večje, ko bi se vpisavali učenci z dopolnjenim šestim letom, kakor je sploh navada in postava. Pri nas imamo v tej zadevi opravičeno olajšavo, da sprejemamo učence s sedmim letom zaradi oddaljenosti in slabih vremen.

Ljudstvo govori pri nas precej čisto slovensko. Le sem ter tja so vmešane laške besede, katere so vozniki iz bližnjega Trsta zanesli, kakor n. pr. farav (svetilnica), kompare (boter), kontrega (stol), štraca (brisalka) itd. Mladina je pa te izraze večinoma že opustila. Žepnemu nožu pravijo pri nas britev. O ljudstvu smelo trdim, da je vzgledno mirno, marljivo in prijazno. Orožniki pri nas nimajo posla. Ljudje se bavijo s poljedelstvom in gozdarstvom. O lepih zimah kopljejo kamenje (podrušnik) po senožetih ter si zboljšujejo travnike. Rokodelcev imamo pa komaj za silo. Pridelamo pa največ ovsa, ječmena in krompirja. Sadjereja stoji na nizki stopinji. Nekateri možje bavijo se tudi s čebelarstvom.

Mlajši fantje in možje iščejo si zaslužka tudi v tujini. Posebno jih gre veliko čez zimo na Hrvaško in v Slavonijo, da še celó v Galicijo, kjer delajo doge ali pa drvarijo. Pred leti nosili so vračajoč iz Hrvaške po več denarja; posamezni bolj varčni po 100—200 gld. Zdaj se je pa ta zaslužek tudi že na slabše obrnil. Letošnji delavci niso kaj prida prinesli.

Nekateri našli so samo bolezen in kako hrvaško besedo. Poleti ukvarja in trudi se v potu svojega obraza marsikateri v bližnjem Javorniku ali pa na Snežniku, kamor prihajajo na pomlad tudi delavci iz Laške. Tudi korenjaški Tominci iščejo si v teh gozdovih trdi svoj kruh. Vsi delajo drva in oglje (karbon). Pri vsestranski delavnosti vendar ne vspejo do premoženja.

Posebno veliko nadlogo nam dela pomanjkanje vode. Studentev nimamo prav nobenih. Vodo imamo samo Pivko, katera nastopi po večkrat na leto, a nas tudi zapusti za več mesecev. Če o pravem času nastopi Pivka, jo z veseljem pozdravljamo. Prav silimo jo pa po sv. Jurji, naj nas zapusti ter se umakne setvi in žetvi. O zimskem času nam pa napravlja Pivka ledú v veliki množini. Zvozimo ga na tisoče vozov na kolodvor Št. Peterski. Vagon ledú plačuje se od 9—10 gl. Z ledom nas hoče Pivka vsaj nekoliko odškodovati za velike škode, katere nam napravlja, kadar nepoklicana zgodaj v jeseni pridere iz podzemeljskih jam ter se bliskoma vlije po vsih mlakah in po polji. Pokonča, odnese in onesnaži nam otavo in tudi druge pridelke. Pač hvaležno bi bilo, ako bi se Pivki napravila kaka struga! Kakor imamo pa včasih preveč vode, tako silno je nam primanjkuje v poletnem času, kakor sem že omenil. Celo uro daleč morajo jo v sodovih dovažati. Pri takih okolnostih ni čuda, da živina meketa in blekeče žejna, da je groza poslušati jo. Tudi v tem obziru treba bi bilo pomoči.

Jezeri imamo v naši bližini dve, Pališko in Petelinsko jezero. Obe imata lastnosti Cérkniškega jezera.

Največji hrib v našem kraju je hrib sv. Trojice; z vrha njegovega vidi se morje. Dalje so še „Spečk“, Vrh nad „Jablanko“, „Debela gora“. Homei pa so: „Krevjaki“ na pašniku, „Selevec“ pri Trnji, „Okroglek“ nad Petelinskim jezerom, „Vršice“ nad borštom, „Nadlipje“ in „Mali nagnojevec“.

Podzemeljskih jam nam tudi ne manjka; take so: „Podmol“ na malem Vlačnem, pol ure od Trnja; „Zobova jama“, četrt ure od Trnja. V to jamo vrgli so pred nekaj leti živega psa, kateri je po podzemeljskih luknjah prišel v četrt ure oddaljeni „Podmol“ in od tam na prosto. V „Podmolu“ nahaja se tudi veliko kapnika; tako je pred leti našel neki Trnjan lep, ma-

lemu otroku podoben kapnik, kateri je bil videti več let na površji. Pozneje so ga pa menda pastirji razbili. Rudnikov pri nas nimamo. Podnebje je ostro. Silovito pa razsaja kraška burja, posebno po zimi.

Domače živali nahajajo se pri nas vse, razven osla in mežga. V precejšni množini redijo ovce. Pred par leti naročili so si nekateri gospodarji plemenske ovce iz Nemčije. Vsi se prav hvalijo ž njimi ter trdijo, da ima to pleme svilnato volno in sicer vsaka ovca do 3 *kg* na leto. Bile so pa radi dolge vožnje tudi drage. Vsak nemški janček je stal blizu 10 gl.

Med divjimi živalmi najdemo, razven navadnih, tudi požrešnega volka, kateri nadleguje pogosto pastirje in prav rad odnese ovco. Kadar mu je pa sila, pritihotapi se v vas in iz hleva vzame kaj za pod zob. Če pa v hlev ne more, odpelje za največo silo kakega čuvaja — psa. Nahajata se pa tudi medved in divja mačka.

Izmej ptičev imamo pri nas največ vrabcev, zraven pa tudi škrjance, belorepce, kose, cele jate pa liščkov i. dr. Razven navadnih dvoživk nahaja se pri nas tudi modras. Metuljev je največ „lastovičarjev“.

Drugih razvalin, razven cerkve sv. Trojice, sv. Marjete in nekdanje vasi „Vasišče“ ni pri nas. O razvalini „Vasišče“ pripoveduje se, da je bila tukaj vas. Na svet večer šli so ondotni prebivalci k polnočnici v Slavino. Do tja je pot najbližja čez Petelinsko jezero; zato so jo vdarili čez zamrzlo jezero. Dospevši do srede se jim led udere, in vsi so tam poginili. Otroci in starčki, ki so doma ostali, razkropili so se potem po bližnjih vaséh.

II.

Da se je v Trnji ustanovila šola, katera se je dozidala leta 1872, imamo se največ zahvaliti veleblag. gosp. Antonu Globočniku, tedanjemu c. k. okrajnemu glavarju v Postojini. Ta gospod bil je probuditelj naše šole. Da pa ni revnemu ljudstvu preveč troškov prizadel, poprosil je druge šolske prijatelje podpore. Obrnil se je do našega presvitlega cesarja in vdobil je za zidanje nove šole 500 gl. Vedel je pa vele-

zasluženi gospod potrkati tudi na druga vrata. Dobil je od pokojne gospé M. Kalistrove v isti namen 600 gl., od slavne c. k. konjarnice v Prestranku pa 100 gl. S tem denarjem in z doneski občanov preustrojila se je tedanja mežnarija v šolsko poslopje. Se vé, da ni bilo še vse narejeno za učiteljevo stanovanje in drugo, pa za silo se je vendar šola pričela.

Prvi učitelj na tukajšni šoli bil je Jakob Petrič. Po njegovi selitvi nadomestoval je učitelja č. g. Janez Lunder, tukajšni duhovnik. Pozneje bil je nastavljen učiteljem gosp. Jernej Hočevár. Temu sledili so nadalje gg.: Franjo Stele, Andrej Križaj in Srečko Majer. Dné 28. oktobra 1883 nastopil je to službo g. Štefan Jelenec, kateri je bil leto pozneje stalnim tukajšnim učiteljem imenovan in kjer še sedaj službuje. Sedanjemu učitelju posrečilo se je s pomočjo slavnega c. k. okrajnega in krajnega šolskega sveta, da se je učiteljsko stanovanje razširilo in šolski vodnjak napravil. S časom napravil se bo tudi šolski vrt.

O starosti tukajšne cerkve mi ni znano nič natančnega. Nad cerkvenimi vrati najdem letnico 1777, a zdi se mi, da je cerkev starejša.

Po „Catalogus cleri“ je bila tukajšna ekspositura ustanovljena l. 1809, po krstnih bukvah pa 1801. Prvi duhovnik je bil č. g. Dominik Brčić, Istrijan. Pripoveduje se, da je ta gospod posebno poznal zdravilno moč rastlin in da je on prvi znašel zdravilo zoper pik strupenih kač, rastlino „Astra montana“. Drugi duhovnik je bil leta 1807 č. g. Anton Jutzitsch. Ta dva sta bila še pod Tržaško škofijo. Od l. 1809 do 1830 ni bilo duhovna tukaj. Od leta 1831 do 1833 služboval je Matevž Ravnikar, prvi iz Ljubljanske škofije. Dalje so bili še čast. gg.: Josip Skušek (1834—1843); Janez Berce (1843 do svoje smrti 1849); Franjo Prah (1849 do svoje smrti 1856); Leopold Albreht (1856—1864, sedaj župnik v Dobu); Simon Rupnik (1864—1870, umrl 7. maja 1870). Simon Rupnik je bil precej premožen; Trnski ubožci imajo se temu pokojnemu gospodu zahvaliti za letno miloščinjo. Razdeli se jim vsako leto blizo 400 gl. Blag mu spomin! — Od leta 1870 do 1888 služboval je tu č. g. Janez Lunder, ki je pa dné 17. junija umrl.

V naši šolski občini nimamo zabeležiti imen rojakov, ki bi se bili z učenostjo odlikovali, ker mi ni znano, da bi bil tukaj rojen kak duhoven, uradnik ali kaj enakega. Ponosni smo pa na hrabrost in junaštvo svojih rojakov. Vojakov namreč štejejo naše vasi mnogo mnogo. Marsikateri je tudi podčastnik. Veliko jih imamo, ki so se bojevali pri Custozzi, Visu in drugod. Če pa prideš v družbo starčkov, prav radi ti pripovedujejo, kako je bilo na Rimskem. Naš stari kovač nam s ponosom našteva, kako je bilo na Rimskem in čudno! — vé nam imenovati z imenom in priimkom skoraj vse vojake nekdanje svoje „kompanije“, tako dobro prostaka, kakor stotnika. Vé pa tudi povedati, kako po ceni je bilo takrat vino na Laškem itd.

Konečno naj omenjam raznih bolezni, ki so bile kedaj tu. Leta 1836 bila je kolera, pa ne prav huda. Umrlo jih je samo pet. Strašno je pa razsajala leta 1855 umrlo jih je čez 100. Od takrat imamo obljubljeni praznik dne 5. avgusta na dan Marije Snežnice v vsej Slavinski fari. Obhaja se ta dan posebno slovesno.

L. 1886 davila je pa davica neusmiljeno, posebno otroke. Umrlo jih je čez petdeset. Šola je bila v pravem pomenu besede „decimirana“. Šolskih otrok umrlo je v dveh in pol mesecih 14. Še bolj pa je morila mlajše otroke. V kaki hiši pobrala je kar po tri. Bolni so bili pa skoraj vsi otroci. Za veliki trud, ki ga je imel v tej bolezni č. g. duhovnik Janez Lunder, prejel je častno priznanje in zahvalno pismo visoke c. k. deželne vlade. Prav tako požrtvovalno delovala sta blag. gospoda zdravnika Postojinska dr. Vavpotič in dr. Perko v tej bolezni. Njima se mora marsikdo zahvaliti, da je še med živimi. Bog nas obvari še kedaj take bolezni!

Orehek.

I.

Na jugovshodu silovitega Nanosa, poldrugo uro od njega oddaljena, prostira se občina Orehek. Ako stopiš na „Goli Vrh“ poleg vasi Orehek, odpre se ti vsa krasna in toli zna-

menita Pivška ravnina. Na jugozahodni strani kaže se ti ponosni „Nanos“, dočim ugledaš na nasprotni strani med drugim visokim gorovjem mogočni „Snežnik“. Dobro uro proti severovzhodu ugledaš Postojino in „Sovič“, in na nje desnici dviga zarastlo svojo glavo „Javornik“. Po ravnini pa namaka „Pivka“ s svojimi dotoki polja in travnike.

Poleg vasi Orehek, kjer je enorazredna ljudska šola, pripadajo tej občini še vasi Črmeljice, Rakulik in Sajeviče. Vas Orehek ima 71 h. št. s 350 prebivalci, Črmeljice 3 h. št. s 23 prebivalci, Rakulik 17 h. št. s 107 prebivalci, Sajeviče 15 h. št. s 100 prebivalci.

Za vsakdanjo šolo godnih je 37 dečkov, 26 deklic, obiskujočih pa 34 dečkov in 24 deklic. Ponavljajno šolo obiskuje 5 dečkov in 9 deklic.

Jezik, ki ga ljudstvo govori, je še precej pravilen. Govori se razločno in dokaj popolno. Ker so pa tukajšni ljudje v vedni dotiki s tujimi, úrinila se je marsikatera tuja beseda med pristno slovensko; posebno italijanskih je precej. Kaj pogosto nahajamo v govoru laški „ma“, kar je znamenito povsod po teh krajih. Tudi kaka pokažena nemška beseda se semtertja vjame, a v najnovejšem času jeli so ljudje zavednejši postajati ter se uspešno ogibljejo tujk.

Vas Orehek ima mnogo polja (okoli 700 oralov) in pašnikov (800 oralov); gozda pa le malo, skoraj nič. Ravno v tej razmeri so posestva v Črmeljicah, Rakuliku in Sajevičah, le da imajo tù več drevja, a pravega gozda tudi ne. Pridekuje se: krompir, pšenica, rež, oves, repa, poprejšnje čase mnogo korenja, največ pa sena. S poslednjim ljudstvo največ trguje, prevažuje ga v Trst. Splošnim potrebam zadostujejo domači pridelki le toliko, da si ljudje ne iščejo v drugih krajih zaslužka. A morali bi taisto storiti, ko bi tako skromno in varčno ne živeli. Toda kmet v naših krajih si le poredkoma privoši merico vina! Kolikor dobi za seno, to je vse, kar ima; iz tega pa mora potem sebe in svoje živeti, davke plačevati itd. Iz vsega tega se dá sklepati, da ljudstvo trezno živi.

Nad vasjo, na malem holmci stoji stara grajščina, „grad“ imenovana, ki je posest g. Dolenca. V „gradu“ je iz davnih časov vedno zaslužek vaščanom. Skrb za življenje, vedno ob-

čevanje z „grajsko gospodo“ in pa bližina Postojine, vse to je močno vplivalo na duševni razvoj ljudstva, tako, da se sploh skromno in spodobno obnašajo, znajo z ljudmi občevati, ter se zamorejo, bi rekel, prištevati najbolj inteligentnim našega okraja.

Četrť ure od Orehka, proti severni strani, izvira ali teče izpod hriba potok „Korotanšica“ in goni streljaj nižje malin „Korotan“; od tod teče proti severu v Nanošico in ta v Pivko. Kakor že omenjeno, razteza se od severozahoda proti jugovzhodu precej visoko gorovje, ki deli šolsko občino v dva dela; na oni strani proti jugu so: Črmeljice, Rakulik in Sajeviče, tostran je Orehek. Iz navedenega gorovja dvigata se „Krivec“ in „Goli Vrh“ v nebo; prvi je zarastel, a drugi, kakor kaže ime, je gol. Pri Sajevičah to hribovje, podobno dolgemu hrbtu, h kratí strmo upade ter se tam zgubi. Na vrhu tam pa so razvaline, kjer je stal nekđaj mogočen „ajdovski grad“.

Šolska občina šteje tri cerkve; v Orehku sta cerkvi sv. Florijana in sv. Lavrencija, med Rakulikom in Sajevičami pa je cerkev sv. Janeza. Razven teh bila je nekđaj, kakor pripovedujejo, nad Orehkom še cerkev sv. Nikolaja; zdaj stoji tam samo kapelica tistega svetnika. Razven te imamo še druge tri kapelice: pri Sajevičah in v Orehku, posvečeni Materi Božji, pa pod Orehkom s podobo Jezusa Kristusa.

Vse štiri že omenjene vasi pripadajo župniji v Hrenovice, a neugodno je, da pripadajo vasi Črmeljice, Rakulik in Sajeviče Hrenoviški županiji in Senožeškemu okraju, a Orehek županiji Slavinski in Postojinskemu okraju. Vsa občina pa pripada Postojinski dekaniji.

Izpod „Kriveca“ priteče potok Korotanšica; ne vidi se skoraj, kako prihaja, tako mirno tiho se krade izpod velikih skal. Pravijo, da je ves hrib votel in zares je po vsem hribu mnogo večjih in manjših jam, po katerih se lahko precej daleč v zemljo prodira. Izmed vseh sta največi „Žegnana jama“, ki je dobre četrt ure dolga, in „Brlovka“, nahajajoča se ravno nad izvirkom Korotanšice. V zadnji se nekđaj sliši vodo šumeti in ta voda je gotovo Korotanšica, katera najbrže teče pod zemljo. Tacih jam je še več, a ni moč vanje, ker so prestrme.

Korotanšica teče potem pod okrajno cesto, vodečo od Prestranka do Hruševja, zdolaj klanca „Laznice“, dalje. V čisti vodi pa švigajo semtertje srednje ščuke in klini, ter se oprezno skrivajo po mahu in luknjah raznim svojim sovražnikom. Kajti lovci so videli in vstrelili na bregu vidro in ta je bila gotovo velik strah vsem plavutarjem in plavutaricam. Ker je pa Korotanšica dobra pitna voda, ne manjka razven vedno žejnih rib še drugih živali, katere si želijo gasiti žejo s hladno to vodo. Plaha srna, strašljivi zajec, zvita lisica in vsa njena družina hodijo si močit po dolgem begu osušela grla. Ko se pa pomlad bliža, zapaziš v krasni noči pri jasnem luninem svitu divjo raco, pa tudi gos počivajočo po dolgem potu na mirnem vodnem zrkalu.

Pomlad zares pride, vse je oživljeno. Kmetje, dobri sadje-rejci, cepijo drevesca in čistijo sadne vrtove, katerih je v našem kraju precejšnje število; nadalje vozijo gnoj, navadno s kravami, a tudi z voli, ki so sploh lepega plemena in dobro rejeni. Ujec — tetin brat — popravlja panje za čebele (čebelarstvo se tù precej gojí; v Sajevičah jih ima jeden sam nad 100 panjev, drugi po manj); svak — sestrin mož — napravlja plug; strnič — strijeev sin — koplje jarke na vrtu, a dèd — stari oče — šel je ogledovat sosedovega vola, ki je baje bolan; seveda so prej prekucnili „glažek“ domače slivovke, s katero si nekda dušo privežejo. — To ti je kratka podobica, ki naj bi nekoliko označila kmetski stan v našem kraju.

II.

Tukajšnja šola je predelana kmetska hiša. Kupili so jo 3. novembra 1870 za 1100 gl. Toda nesreča je hotela, da je že čez 8 dni pogorela. Da se je potem šolsko poslopje dokončalo, zahvaliti se je najbolj bivšemu c. k. okrajnemu glavarju blag. gosp. Ant. Globočniku, ki se je po požaru zopet srčno dela poprijel in šolo izvršil. Materijalno pa so pomagale k zidanju šole te-le osebe: Nj. Veličanstvo presvitli cesar naš z 200 gld., patron šole s 350 gld. in gospá Marija Kalister s 600 gl. podpore. Prvi učitelj na novo ustanovljeni šoli bil je g. Jak. Jelšek ter je nastopil meseca novembra 1. 1871.

Ker je ta duhovnija (Orehok) le kaplanija, spada toraj pod župnijo Hrenovice, bil je vselej kot kaplan nastavljeni duhoven katehet. Po ustnem izročilu poznati so ti-le preč. gg.: Mally, Kobal, Žagar, Križaj, Svetlin, Domicelj. Sedaj službuje č. g. Josip Cergol.

Kedaj da je cerkev zidana, ni nikomur znano; a zidana je deloma v gotičnem slogu. Gotovo pa je jako, jako stara, kajti pripadala je nekdanj grajščini, kjer je bila poprej rodovina baron Rossetti-jeva, ki še sedaj živi na Laškem. Tudi duhovniki niso znani, ker so bili Italijani od Rossetti-jev z Italijanskega semkaj nastavljeni. Kaplanska hiša mora biti okoli 200 let stara.

O grajščini pa niti Valvazor ne vé povedati, kedaj je bila zidana. A lipo, katera stoji pred gradom, narisal je tako debelim deblom, kakoršnega ima zdaj. Nekdanj je bila v gradu „rihta“ ali sodnija; tja so pobirali daleč na okoli davek — desetino.

Ko še tukaj ni bilo šole, poučevali so nekaj otrok duhovni, drugi so hodili v Postojino. Potem so napravili šolo za silo ali potrebo v farovžu. Prvi učitelj bil je g. Krapš. Služboval je nekdan dolgo let tukaj. Za njim prišel je že omenjeni g. J. Jelšek. Potem bil je nastavljen g. Kalan, jako priljubljen mož, katerega so zvolili za župana občini Orehovški. Storil je mnogo za občno korist. Napravil je šolski vrt, zasadil drevje itd. Na njegovo mesto prišel je g. M. Hiti in za njim g. Simon Hiti. Oba gg. sta upeljala lepo ubrano petje v cerkvi. Zadnji ustanovil je celó moški zbor, ki še sedaj obstoji. Na to je prišel g. S. Majer in za tem g. M. Bartol, marljiv učitelj, a ga je v 27. letu že doletela smrt. Temu je sledil g. Dragotin Česnik, kateremu je naslednik g. Josip Rustija.

Izmed razvalin, ki se nahajajo, omenjen je že ajdovski grad in pa cerkev sv. Nikolaja. O prvem si pripoveduje ljudstvo, da so v njem stanovali tisti veliki ljudje, „ajdje“ ali pagani, ki so veliko škodo delali celi okolici. Potem so pa baje Turki prišli, ter so grad razdejali. Kjer je stala nekdanj cerkev sv. Nikolaja, raste zdaj trava. A bil je tam nekdanj tudi samostan, v katerem so minihi prebivali. Ko so pa tisti odšli,

ni bilo Orehovcem mogoče treh cerkvâ vzdrževati. Zategadel so jo pustili, da je razpala. Tega mora biti kakih sto let.

Nekdaj je bila v Orehek Božja pot. Zdaj se je opustila. Pa vendar na sv. Florijana dan še dandanes pridejo ljudje z banderi v Orehek k službi božji.

Ob zadnji koleri umrlo je v Orehku mnogo ljudi. Živinske bolezni pa menda ni bilo, ker ljudje nič o tem ne vedó.

Ko so bili Turki pridrli v deželo, zbežali so — tako pravijo — ljudje v „Žegnano jamo“. Tam na dnu jame kuhali so si in se živili toliko časa, dokler niso Turke zopet zapodili iz dežele. Še sedaj kažejo kraje, kjer so kurili, prižnico itd.

Sv. Ivan.

Dober kilometer od Reške državne ceste, ob poti, ki pelje iz Rakitnika, oziroma Matenje vasi na Prestranek k c. kr. dvorni kobilarni, je Sv. Ivanska šola. Cesta do Prestranka je zasajena z lepim drevoredom. Ljudstvo izreka in pravi navadno kraju Števan ali Štivan. Tako imenujejo tudi vse okoli šole ležeče cesarsko zemljišče, katero meri 182.64 hektarov. Med tem cesarskim posestvom se nahaja enklava sestojeca od 98 arov njiv in travnikov, lastnina cerkve Sv. Ivana. Pri Sv. Ivanu je samo cerkev, kaplanija, šola in mežnarija. Všolane vasi so: Matenja vas z 41 h. št. in 227 prebivalci, Rakitnik s 40 h. št. in 243 prebivalci, Grobišče s 26 h. št. in 131 prebivalci, Prestranek s 93 stanavaleci, koji so nastanjeni v cesarskih poslopijih.

Na severni strani šolske občine je okrožje Postojinske občine, na južni Žeje-Koče, na vzhodni gozd tukajšnjih sosesk in na zahodni strani zemljišče Orehovske podobčine. Politični občini Slavinski, h kateri spada šolska občina, podrejene so še štiri druge vasi.

Za šolo godnih otrok je 56 dečkov in 47 deklic, obiskujočih pa 54 dečkov in 44 deklic. V ponavljavnici je 12 dečkov in 10 deklic.

Ljudje govoré navaden kraški dijalekt, namešan z nekaterimi italijanskimi, nekoliko tudi nemškimi besedami. Vendar

za vsako tujo besedo pozná narod tudi pristni slovenski izraz. Prebivalci so večinoma poljedelci (razven cesarskih služabnikov na Prestranku, ki se bavijo s konjerejo), ter imajo njiv, travnikov, pašnikov in gozda vsega skupaj kakih 700 hektarov. Nerodovitnega sveta je malo. Pridela se raznoterega žita, krompirja, sočivja, lanú, repe, zelja in nekaj sadja. Sadjerejo pospešuje posebno ustanova umrlega g. Jan. Kalistra. Ljudje si služijo po največ svoj kruh doma. Veliko jih dobiva stalen zaslužek na Prestranku, nekaj tudi ob železnici. Le posamezniki, rokodelci ali delavci se podajo med svet. Zadolženih posestev je malo, in materijalno stanje ljudstva ni tako slabo.

Za nakupovanje obleke in drugih potrebnih stvari se dobiva denar večinoma iz gozda. Prodaja se tudi nekaj krompirja, slame, slaberega sena (boljše se doma pokrmi) in kako govedo. V tukajšnji ilovnati ter mešani peščeni zemlji krompir in fižol posebno dobro obrodit.

Obrtnije ni nikake tukaj, razven te, da posamezniki izdelavajo grablje, vile, brezove metlje, lesene žlice, toda vse bolj za domačo rabo, kakor za kupčijo. Led se po zimi izvažá po železnici v Trst, Pulj in na Reko, ter pride zanj marsikak goldinar v ta kraj.

Šolsko občino pretaka Pivka, v katero se steka potok Porečnik, prihajajoč iz Orehovskega. Potok Stržen izvira pod Staro vasjo, poleg Postojine in se steka pod Rakitnikom v Pivko. Stržen je baje v zvezi s Cérkniškim jezerom. Na levem bregu Pivke je Sv. Ivan. Ob nalivih preplavi Pivka bližnje travnike in čestokrat tudi cesto, vodečo k Sv. Ivanu. Radi tega ne morejo takrat učenci iz Matenje vasi in Rakitnika v šolo. Vendar voda naglo odteče. Po letu o veliki suši se Pivkina struga navadno posuši. Ob Pivki se svet polagoma vzdiga; semtrtja so raztreseni nizki holmci. Kraj je valovita ravnina, imenuje se Pivka ali Pivška planota. Pri Pivki so prav dobri travniki in košenine. Kmetovalci nakosé še precej sena, in vsled tega redí slednji po več glav goveje živine. Imovitejši posestniki imajo tudi konje. Ovce so prošla leta opustili, ker so prouzročevale mnogo troškov, zlasti po zimi, ko jim je bilo treba doma po več mesecev zaporedoma krmo polagati. Nekoliko prašičev se tudi izredí za dom in za prodajo.

Divjine je še precej. Posebno zajcev je dosti, kateri imajo po cesarskem posestvu dobro zavetje. Srn, lisic, dihurjev, jazbecev in divjih mačk se tudi nekoliko nahaja. Kosmatinec medved in volk se pokažeta le včasih. Nekedaj je bival v tukajšnih gozdih ris, toda izginil je.

Raznih ptic, stalnih in selilnih je primeroma veliko. Med drugimi naj imenujem drozga, črnega in povodnega kosa, slavca, tašico, penico, palčka, pastirico, vel. in rujavega srakoperja, brgleza, senico, ščinkovca, liščka, čižka, kalina, škrljanca, strnada, vrano, šojo, srako, krokarja, smrdokavro, kukavico, detala, žolno, jastreba, sokola, skobca, kregulja, sovo, uharico, pegasto sovo, čuka, divjega goloba, jerebico, prepelico, čapljo, kljunača, pribo, bobnarico, divjo raco in gos. Pred dvema letoma je vstrelil na bajerji blizo Prestranka cesarski lovec krasnega labuda. Ta plavarica se redkokedaj semkaj zaide.

Kač je veliko v prekosolčnih straneh. Potikajo se po grmovji in pečevji. Zlasti se nahajata pogosto gad in modras. Belouške in belice so navadne. Tudi gaščaric, kuščarjev, močeradov, slepičev, zelenih reg, urhov in krstač je na izobilje.

V Pivki so ščuke, linji in kleni. Ljudje pravijo, da se nahajajo tudi ogor ali jegulja, a te jaz nisem še videl tukaj. Rakov je zelo veliko v Pivki. Izvažajo se in dobro prodajajo v Trstu in Gorici.

Izmej žuželk se nahajajo v velikih množinah te-le: hrošč, zlati krešič, usnjak, otimač, poljski brzec, pokalica, poljski poskok, vel. krasnik, kukec, kresnica, govnobrbec, rogač, špehar, kožuhar, repičar, grobar, grabilec, kozak, ploščak, vel. potapnik, priščenjak, mokač, grahar, lešnikar, borovi rilčkar, lubadar, polonica, osa, šiškarica, čmrlj, sršen itd. Metulji se nahajajo v naših krajih ti-le: bisernik, osatnik, admiral, dnevni pavlinček, pogrebec, koprivar, lisar, lastovičar, jadravec, rumenjak, kapusov in glogov belin, plavček, zlatokrilec, mlečkov, kalinov, slakov in borov vešček, smrtoglavec, večerni pavlinček, vel. rilec, prsteničar, hrastov in smerečni prelec, kapusova sovka, rumeni, plavi in rudeči trakar, pedica i. dr. Dalje kačji pastir, zelena kobilica, kobilica selica, muren, bramor, kuhinjski ščurek, potem več polukrilcev, stonoga, škorpion, pajek, križavec itd. Navadna in konjska pijavka se tudi dobí v tukajšnjih vodah.

Od polžev se dobi črni gozdni in poljski slinar, vrtni polž, grmovnik in kalužnica.

Čebelarstvo se prav dobro razvija, in dobijo čebele na raznih rastlinah spomladi, poletji in jeseni izdatne paše. Na šolskem vrtu je tudi čebelnjak in se je prošlo leto ž njega prodalo 12 panjev čebel. Za prezimovanje je bilo puščenih 10 panjev. Vendar podnebje ne ugaja posebno čebeli, kajti silna burja prouzroča mraz, in vedni vetrovi zavirajo redni izlet čebel. S svilorejo se je pečal tukajšni učitelj in še nekdo drugi. Dasiravno so sviloprejke izvrstno vspevale, vendar ni bilo izdatnega dobička, ker so se morali svilni kokoni prodajati v Gorici, in to često dober kup. Zaradi tega se je opustila sviloreja.

Rastlinstvo je raznoverstno. Navzlic burji in ostremu mrazu razvijajo se zelišča bujno. Lišaji in mahovi nahajajo se pogosto po sadnem drevju. A kmetovalca ni možno pripraviti do tega, da bi strgal raz drevja to sodrgo, dasi se vedno poučuje. Tudi v vrtovih c. k. dvorne kobilarne vidi in se prepričuje o lepoti in rodovitosti dobro in skrbno osnaženih dreves. Od sadnega drevja je največ češpelj, koje dajejo v dobrih letinah lep pridelek. One se pusuše, prodajo ali požgejo v slivovec. Iz brinjevega zrna se žge brinjevec, ki se drago razprodaja v bližnje kraje.

Sv. Ivan je podružna kaplanija Slavinske fare in spada k Postojnski dekaniji.

Kakor že ime znači, je cerkev posvečena sv. Ivanu. Zidana je bila 1643. l., a zvonik je bil postavljen 50 let pozneje, to je 1693. leta. Govori se med narodom, da je bila v starodavnih časih ta cerkev na Grobiškem pašniku, toda sledú ni nobenega. V Rakitniku je kapela posvečena zaroči Marije Device, koje spomin se obhaja 23. prosinca. To kapelo je postavila obitelj Milharčič, katera je ustanovila 200 večnih maš, ki se darujejo v isti kapeli. Navedena obitelj je imela v Rakitniku veliko posestvo, svoje podložne kmete in mnogo druge lastnine. Družina je že davno izmrla, velikega posestva ni več, a poslopje še stoji.

Kakor že omenjeno, ima na Prestranku Nj. Veličanstvo presvitli vladar svojo kobilarno, v koji se izrejajo konji za

cesarski dvor. Dne 19. maja 1880 se je v Lipici in tukaj slovesnim načinom praznovala tristoletnica obstanka in ustanovljenja c. k. dvorne kobilarne. Tukajšna kobilarna je podružnica Lipičanski in je bila s prva, to je leta 1581, ustanovljena v Postojini. Še le leta 1749 premestili so jo semkaj. Vojvoda Karol, ki je po očetu cesarju Ferdinandu 1519—1564 dobil Štajarsko, Koroško, Kranjsko in Primorsko, je ustanovitelj kobilarne. Vojvoda Karol je bil gotovo opozorjen na izborne konje kraškega plemena, kajti okrog Ogleja in na izviru Timave (Reke) vzgajali so se krepki in močni konji. Rabili so iste konje prav radi v vojnah, a žrebce v turnirske igre. Prebivalci so tovorili ž njimi in prevažali razno blago v Trst, Benetke, Ljubljano, Gradec in celó na Dunaj. Najbolj so se čislali konji radi močnega in trdnega kopita, katero se dobro utrdi samo na kamenitih kraških tleh. Vojvoda Karol pazno skrbeč za razvitje konjereje, je izdal v prospeh iste, kakor tudi, da si zagotovi število konj, leta 1566 prepoved izvažati konje. Drago so se prodajali konji tega plemena; tako n. pr. v letu 1594 iz kobilarne po 200 do 300 ducatov. Latinsk rokopis od leta 1559 omenja kobilarno v Lipici s tugujočo opazko: „Lipiza in praesenti est desolata“. In to zavoljo divjanja krvoločnih Turčinov. Ropaželjni sovrag je prilomastil omenjenega leta pod vodstvom Malkozbega na Kranjsko z množico 16.000 mož. Okrog Postojine so vse hiše požgali, vse opustošili, ljudstvo deloma pobili, deloma odgnali v sužnost.

Trikrat, v l. 1797, 1805 in 1809 so se konji s Prestranka odpeljali na Ogersko radi tega, da bi jih ne zaplenili došli sovražniki. Valvazor pripoveduje, da je bila Prestranska grajščina nekedaj last baronov Edenigov, za temi so jo imeli baroni Oberburški (Gornjograjski). Pozneje jej je bil gospodar Janez Peter Marastoni. Po smrti tega dobil jo je Wolf Andrej Oberburški in leta 1688, za časa našega kronista, prišla je v roke barona Valeri de Leo.

Vas Grobišče je baje na sami groblji sezidana, kar znači ime. Toda kakih dokazov ali spominov ni možno zaslediti.

Tukajšno ljudstvo je krepkega značaja, spoštuje postave in se nikdar ne upira zakonitim naredbam, ter zvijač še ne

pozná. Poštenost se zeló čísla. Proti tujcem, pa tudi med sosedi, je vsakdo prav vljuden. Nikdo ne odreče prošnji, ako le more ustreči. V obče je ljudstvo marljivo, ter rado dela, in če se kaže zaslužek, se ne ustraši nobene težave. To se vidi v trdem, zimskem času. Močna burja razsaja in žuga vse podreti, hud mraz napravlja 20—40 *cm* debele ledene plošče, a vsi delavni ljudje se podajajo zgodaj na delo, ter sekajo, nakladajo in vozijo led na Prestransko železnično postajo. Postaja je od kobilarne 2·1, od Sv. Ivana pa 2·4 *km* oddaljena.

Stanovalci se hranijo po največ s krompirjem. Za premembo pridejo sočivje, kislina ali navadne jedi iz moke na mizo. Za žganje nobeden ne mara. Požirek domačega brinjevca ali slivovca služi v krepčilo. Vino se uživa zmerno.

Sv. Ivanska šola je bila dodelana l. 1871. Ljudstvo je bilo vneto za šolo, in da si ni bilo nekaj zakonite strogosti za šolsko obiskovanje, je vendar vedno po več otrok iz tukajšnjih vasi hodilo v bližnjo Postojinsko šolo. Vendar nevretime in razne neprilike so zeló ovirale šolsko hojo v Postojino. Radi tega so občinarji všolanih vasi iz lastne inicijative izprožili ustanovljenje šole. Bivši Postojinski c. k. okrajni glavar, velespoštovani gospod Ant. Globočnik, je zeló podpiral podjetje in bil na strani šolski občini pri stavbi šole. Šolsko poslopje je stalo 3000 gold. Nj. Veličanstvo presvitli cesar, kakor šolski patron, je daroval 300 gl.; umrla gospá Marija Kalister 600 gl.; ostalo so zložili občinarji.

Največji dobrotnik tej šoli je vendar naš premili vladar, ker je blagodušno dovolil, da se izplača vsako leto po 60 gl. iz c. kr. kobilarnične blagajnice za stvarne šolske potrebe. Dalje je odstopila c. k. kobilarna tikoma šolskega poslopja 850 *m*² zemljišča za šolsko drevesnico.

Prvi tukajšnji učitelj je bil gosp. Josip Benedek, kateri je služboval tù od 31. oktobra 1871 do 15. januarja 1874. Potem g. Anton Berčič od 9. junija 1874 do 2. novembra 1874; Od 20. novembra 1874 do 18. novembra 1877 je tukaj služboval g. Fr. Ambrožič; od 19. novembra 1877 do 13. oktobra 1878 g. Jak. Žebre; od 13. oktobra 1878 do 1. novembra 1879 g. J. Grebenec. 25. septembra 1879 je došel g. Gustav Grossmann,

kateri še sedaj tukaj učiteljue. — Katehet je bil s početkom šole g. Janez Čadež, tukajšnji kaplan, do l. 1880. Po njegovi smrti omenjenega leta je ostalo mesto dušnega pastirja pri Sv. Ivanu prazno, in je posvetni učitelj poučeval verouk celih pet let. Sedaj prihaja poučevati isti predmet gosp. J. Strupi, Slavinski kaplan, ter mu daje krajni šolski svet 66 gold. odškodnine ali plačila za to.

Št. Mihel.

I.

Občina sv. Mihela leži v precej obširni Košanski dolini. Od vseh strani obdajajo dolinico goli vrhovi precej visokih gorâ. Vendar pa je proti severu ležeče gorovje veliko više nego južni holmei. Na severni strani vzdiguje se popolnoma gola Vremšica in le prav malo na novo pogozdena Osojnica. Pač je morala biti nekedaj dolinica mnogo lepša nego sedaj. Še pomnijo ljudje, ko sta obe, sedaj tako pusti in mrtvi gori bili pokriti s starimi hrasti, vitkimi jelkami in stoletnimi bukvami. Kar je izginil les z omenjenih gor, izginili so studenci in premnogokrat mora dolinec daleč po vodo hoditi, da si ugasi žejo in reši živino. Na vsi severni strani, ob vznožji teh gorâ ne dobiš studenca ne potoka. Le o deževji pridere iz vseh krajev v dolino voda ter učini čestokrat mnogo škode. Na vzhodni strani mejí dolinico proti Pivki lepa gora, ki je kras celi Košanski dolini. Ta gora ali holmec imenuje se „Šilertabor“, kjer so nekedaj gospodovali mogočni Ravnikarji. Na jugu in jugozahodu vzdigujejo se nizki še precej dobro pogozdeni holmei, na katerih „Brkin“ svojo „vremščino“ pridelava. Tù je pač mnogo lepše in prijetneje, nego na severni strani. Nikjer hribci ne kažejo golega rebrovja, nikjer se ne sveti beli apnenec, ampak vse je z zemljo pokrito in ob potokih se pozná, da je tudi zmes zemljina druga, nego na severu. Severna stran ima le apnenasta tla, tù pa vidiš le skrilevje.

Šola v Št. Mihelu stoji popolnoma na samem. Z župnijo pod eno streho, nima druge sosedščine. Vkljub temu ima jako

lepo lego; a velika napaka je, da ima pred vrati pokopališče. Tudi je burji popolnoma razpostavljena. Da so tukaj šolo napravili, je največ vzrok revščina prebivalstva, ki ni moglo nove pripravne šole zidati. V nekedanjo mežnarijo potisnili so učitelja in od župnije dobila se je tesna soba, kjer mora učitelj po 140 in še več otrok dan za dnevom poučevati. Resnica pa je, da župnija, oziroma šola, ravno v sredini med vasmi leži, iz katerih dohaja deca v šolo. V polukrogu okoli leže vasi Narin (84 hiš), Nadanje selo (36 hiš), Mala pristava (24 hiš) in Velika pristava (20 hiš), v katerih stanuje 1082 prebivalcev (174 hiš) in iz katerih obiskuje vsako leto po 140 otrok vsakdanjo in 40 ponavljajno šolo. Obžalovati pa je, da politična občina Št. Mihel ni jednaka šolski občini. Politična občina ima osem vasi. Iz štirih vasi pa morajo svoje otroke pošiljati v zeló oddaljeno Košansko šolo, katera pa ima že svojih otrok preveč.

Ljudstvo se pečá večinoma s poljedelstvom, ki pa je še zeló na nizki stopinji. Ni pa tega kriv sam kmet, marveč revščina, katera ga tlači. Ker nima denarja, ne živine, tudi polja ne more obdelovati, kakor bi hotel. Sosebno trdi, da njegova revščina izvira iz tega, ker nima velikih travnikov, kakor sosedni Pivčan. Živine ne more rediti, ker mora daleč tja v pivške gore po klajo, katera pa ga toliko stane, kakor bi jo kupil. Gotovo tudi to pomnožuje nekoliko njegovo revščino, a samo da bi živina bila — preredila bi se — toda žal! ni je — in to je največe hudo. Edino poljedelstvo, in to le pri mali živini, gotovo ne more ljudi narediti imovitih. Pa tudi nimajo ničesar, s čimur bi si zamogli prislužiti krajcar. Milo nekateri zdihujejo po nekedanjih časih, ko so za vino ali sadje kak krajcar dobili. Pač imajo mnogo sadnega drevja, sosebno češpelj. Po vsih brdih vidijo se dolge vrste dreves in da je dobra letina, po 100 in več goldinarjev strži en sam gospodar za češplje. A take letine so zeló redke. Zemlja je postala nerodovitna; kmet nima niti za polje najpotrebnejšega gnoja. Zemlja je precej gosto obljudena in svojih prebivalcev bi skoraj pri pičlih pridelkih preživiti ne mogla. Zato se vsako leto na zimo napravijo cele trume mladenčev in krepkih mož, idočih prezimovat v hrvatske šume. „Kak denar za davke,

sol in tobak se prinese na pomlad domov, če bo sreča“, tako se poslavljajo od svojih dragih. Pač žalostno, da rodna zemlja ne dá svojemu sinu toliko, da bi zamogel (kakor n. pr. gorenjski kmet) po zimi počivati ter sad truda svojega uživati par mesecev brez skrbi.

Kar tukajšnega kmeta najbolj tare, to je, kakor sem že omenil, pomanjkljaj goveje živine. Pač pa imajo nekatere vasi, n. pr. Narin, Nadanje selo veliko ovac, katerih število se je pa baje v zadnjih desetih letih zelo skrčilo. Z vinarstvom se ne dá mnogo opraviiti, ker je že kraj nekoliko premrzeli; pač pa so ljudje pred nekoliko leti s sviloprejkami veliko zaslužili. Pa tudi to je popolnoma prenehalo, ker se več ne obnesejo, ter je ž njimi več potrate, nego se za-nje strži. Bolje pa je čebelarstvo. Ker je dolina zelo bogata na raznovrstnih cveticah in ima tudi prav milo podnebje, se sploh bučele dobro obnesejo, če ni predolgotrajnega deževja in prepogoste hude burje.

Kuracija Št. Mihel spada pod župnijo Košansko in dekanijo Trnovsko. Cerkvi sta samo dve, Št. Mihel in Št. Jakob (kot Narinska podružnica).

Grajščina „Ravne“, last grofa Hohenwarta, sloni na zahodni strani nizkega pa z debelim lesom obrastlega holmea.

Razvaline se nahajajo na Šilertabru in nad Malo Pristavo. Nad omenjeno vasjo je holmec z imenom Balunc, kjer se vidijo dolgi zidovi. Tu je stala baje grajščina, ki je imela v sedanjih vaseh Veliki in Mali Pristavi svoje pristave. Veliko imenitnejši pa je Šilertabor, kjer se še sedaj nahajajo dobro ohranjeni zidovi, pričujoči o nekdanji njegovi trdnosti in imenitnosti za celo Pivko in Košansko dolino.

Ljudstvo, dasi zelo revno, je vendar značajno. Da se pa po nekaterih krajih nahajajo ljudje, kateri si pač tega priimka ne morejo prilastovati, je gotovo največ kriva huda revščina in veliko pomanjkanje. Se vé, da tudi „šumarji“ po svetu več slabega, nego dobrega slišijo in vse to domú prinesó, kar gotovo vpliva na razvitek značaja. Sploh pa je Košanec prijazen, postrežljiv in po svoji zmožnosti gostoljuben. Rad postreže kjer le more, samo da vsakemu rad ne zaupa. Pri delu je zelo priden. Ima pa poleg svojih dobrih lastnosti tudi

napako. Ni je hiše v naši dolini, in če je tudi popolnoma beraška, kjer bi se ne pila kava vsaj dvakrat na dan. No, kava ne stane toliko, pa vendar preveč, ker delavnemu človeku ne dá moči, marveč mu jih odvzame. S kavo je pa prišlo še nekaj. Milo tožijo gospodarji, da ne morejo več izhajati, ker hoče družina imeti predobro hrano. Nekedaj so nosili obleko domačega kroja, sedaj se je ta navada opustila; treba je za obleko šteti obilo novcev. Nijedne stvari nima več kmet, katero bi mogel dati hlapcu ali dekli za obleko. Vse mora kupiti. Kako pa se tudi nosijo! Vsakega hlapca lahko spoznaš po lepši in boljši obleki. Domačo obleko nosijo le še kmetski otroci.

In kdo je te razvade prinesel v deželo? Obče se govori, da kar teče južna železnica ni več iste sreče v dolini. Ljudje so tedaj preveč prišli s tujimi elementi v dotiko. Denar so z lahkoma služili, zato so ga pa tudi brez skrbi trosili. Navadili so se dobro živeti, kar pa ni dolgo šlo. Navada, železna srajca. Kravica za kravico je pustila hlevec in slednjič so le še jasli samovale v njem. Ljudje so se navadili nemirnega življenja in ne morejo ga opustiti. Kjer koli se gradi kaka železnica, povsod vidiš našega dolinca. Ker je toraj ta nesrečna navada skoraj v vse vasi zanešena, nedostaje delavcev in ti so dragi in izbirčni. To tare našega kmeta najbolj.

Nič manjša nadloga pa je, kakor se je že omenilo, pomanjkanje živine. Posebno v Narinu in na Kalu imajo za svoje precej obširno polje premalo vprežne živine, še bolj pa jim nedostaje gnoja. Zemlja je lepa, njive imajo lepo lego, tudi rodovitne bi bile; pa kjer se vedno le jemlje, a nič ne dodá, mora slednjič zemlja onemoči. Lepe živine se vidi malo. To pa je čisto naravno. Kmet vozi večidel le z molznimi kravami, katere le slabo krmi. Velika napaka je tudi pomanjkanje plemenskih bikov. V celej okolici sta le dva. Da pa pri tolikem številu krav to ne more zadostovati, je očitno.

Ljudstvo govori precej pravilno, kot Notranjec sploh. Ima pa nekatere čudne izraze, n. pr. „zežev“ (lopatica za pepel), „žura“ (mehurček, če se kdo opeče), „krevala“ (kriva palica) i. t. d.

II.

Prvi, ki je jel poučevati v Št. Mihelu, bil je neki Matija Hiti. Ko se je namreč delala železnica na Trst, je bil on med delavci. Znal pa je nekoliko orgljati. Občanom bil je človek všeč in izročili so mu učence v odgojo, in mu pozneje tudi dali službo cerkovnika. Kot duhovnik služboval je isti čas g. Pečar, ki je tudi župnijo zidal. Daljni učitelji bili so gg.: Pin, Kušar, Berčič, Lenarčič, Anžiček, Požar, Cuderman, Čuden in Strehovec. Veronauk so poučevali gospodje katehetje: Pečar, Šporn, Legan in Kacin. Kakor že omenjeno, nima šola tukaj lastnega poslopja, marveč je pod župnijsko streho.

Cerkev je bila zidana baje leta 1644. Ljudstvo pripoveduje, da je najstarejša cerkev v Brkinih, in da so pred davnim časom celó iz Čičarije svoje mrtvece nosili sem pokopavat. Isto tako se pripoveduje o cerkvi sv. Martina na Šilertabru.

Šilertabor še ni posebno dolgo v razvalinah. Še živijo ljudje, ki so poznali starce, kateri so v gradu služili. Zidovje je prazno okoli 120 let. Da se je grajščina opustila, bila je kriva nesreča. Treščilo je namreč v grad ter ga popolnoma razdejalo. Se še dobí sežgana pšenica, rež in drugo žito, kar pričuje, da je moral grad zgoreti. Tedanji grajščak se je imenoval pl. Ravnak, ki se je potem preselil v grad Ravne, ležeč v obližji cerkve sv. Mihela; v ravnini toraj, od tod ime. Okoli in okoli je obdan s polji; za gradom se vidi tudi majhen gozdiček. V letu 1313 sezidal je tó neki gospod Ravniški stolp in ga po sebi imenoval Ravne. Na tem posestvu so potem gospodarili Ravniški gospodje. Zadnji je bil Friderik Ravniški. Za tem je bil posestnik tega gradu neki Ivan de Leo, kateri je živel o času Valvazorja. Sedaj je last grofa Hohenwarta.

Stari ljudje se spominajo bitke s Francozi in Avstrijci. Ko so namreč Francozi na Kranjsko prišli, so šli čez Vreme proti Št. Petru. Po celi rebri ob Šilertabru so stali Avstrijci, Francozi pa so jih napadali in slednjič tudi premagali.

Huda kolera je razsajala pred 50. leti. Pobrala je mnogo ljudij. Zato so morali tudi pokopališče razširiti.

Studeno.

I.

Ta šolska občina, ki je ob enem samostojna župnija z župnijsko in kaplansko službo, leži nekako severo-zapadno od Postojine, v sredi med Hrenovicami, Postojino in Planino. Obkoljena je od vseh strani z gozdom. Proti jutru vzdiguje se „Bukovec“, od severa gleda sv. Lovrenca hrib z lepo cerkvico temu svetniku posvečeno. To sleme ima več imen: Plane, Vrh, Ravne, Ravnice. Za njim ima občina svoj gozd. Proti zapadu je Nanos. Vsemu temu obsegu dela mejo gozd knez Windischgrätzovih grajščin v Planini in Predjami. Od juga pa se drži občinskega nizkega gozda enak gozd Postojinski in Hrenovških faranov, „Brda“ imenovan.

Svet je tukaj sploh rebrovit, ves nekako zviti in zbuknjen. Le male ravnice se vidijo v nižini. Tù je polje, ki ima dobro in rodovito prhko zemljo, le v nekaterih legah se nahaja težka ilovica.

Travniki so večinoma po rebri hriba sv. Lovrenca. Ti pa so že popolnoma izpiti — pravi grušč. Dajejo malo trdega sena; komaj se delo izplača. Gozda je občina od navedenih grajščin priméroma premalo dobila in še ta je najbolj kamenit kraški svet. S slabim gospodarstvom je gozd že skoraj vničen. V njem raste, namesto nekedarjih debelih dreves, sedaj le leska poleg druge drobnjave. Pašnikov pa je dosti, le svet je po nekod pravi kras. Ker prebivalstvo ne dobí od zemlje dovolj potrebnega živeža, redi obilo vsakovrstne domače živali. Goveda je največ. Pleme je večinoma sivo ali drugačne barve; domače pleme je mešano s planinskim, katero se v novejšem časi skuša vsestranski izboljšati. To služi tudi kot glavna vprežna živina, dasi imajo ljudje precejšnje število konj.

Drobnice se po nekaterih vaséh redí mnogo in marsikaka hiša skuša, kaj se pravi: „koza je ubogim krava“. Pa menda uprav obilo ovac in koz izdatno zajeda govedo, ker se vse po istih pašnikih pase. Enako se goji obilo perutnine, vendar imata kokoš in raca prvenstvo. Divjačine pa je preveč. Ta dela kmetu obilo škode na polji, travnikih in v gozdu. Ker ima grajščinsko oskrbništvo vedno lov v najemu ter varuje

divjačino, se brez težave dobí srna, zajec, lisica, jazbec, dihur, kuna in celó medved, kateri je pred nekaj časom povaljal mnogo polja. Tudi divji petelin se tù nahaja.

Umno in marljivo obdelano polje rodi vsakovrstno žito, sočivje in druge potrebne rastline. Med vsem se največ prideluje krompirja, fižola in turšice. Dokler je bilo še obilo lesa ter zaslužka v grajščinskih gozdih, obdelovale so polje le ženske in otroci. Umevno je, da je bilo zato slabo obdelano ter da je malo rodilo. Širiti se je začelo po njem grmovje. Sedaj se je začelo uvidevati, da bo treba več koristi iskati v zemlji; že se seka grmovje in izkopava kamenje ter tako napravlja večí prostor koristnim rastlinam.

Divje rastočih koristnih rastlin je več vrst; vsako pomlad gre marsikaki stot bolj ali manj strupenih celó v Nemčijo, vendar najlože se dobi arnika, katera jemlje po nekaterih travnikih preveč prostora drugi travi. Kakor je ta rastlina v sleherni družini potrebna, se na vse prigovarjanje le malokdo zmeni zanjo o časi nje cveta. Ko bi jo pa bilo treba rabiti, takrat se še le delajo sklepi, da jo bodo nabrali, kadar zopet pokaže cvet.

Šolsko občino obdajajo na okrog višine, da voda nima proste poti. Vsa voda ponicuje v rupah ali ponikvah. Takih kotlin in jam je obilo, vendar odprte ni nobene. Do uro hodá je glasovita „Črna jama“, katera se smatra za del sloveče Postojinske jame, ki pa itak ne spada več k Studenemu.

Dasi je obilo studencev tukaj, je le edini vir v Belskem tako jak, da goni mlin, in ko še nekaj pomoči dobí tudi drugi mlin in dve žagi Predjamske grajščine v Grapi. Precej potem pa izgine v odprto votlino proti Nanosu. — Ker v obližji ni razven teh dveh mlinov nobenega, žagi pa itak le knežji les režeta, se vse tukaj pridelano žito melje v Planinskih mlinih. Istotako se tam potreben les reže, kar dela prebivalcem dovolj sitnosti.

Ker se morajo različne reči dovažati, še več pa in sicer les in oglje izvažati, pelje skozi Studeno dobra skladna cesta. Ta veže cesarsko cesto v Planini s cesarsko cesto Postojina-Trst onkraj Hrenovic. Dasi je še precej umno izpeljana, ima vendar dva neprijetna strma klanca. Prvi je v Lohači, med

Planino in Studenem, drugi v Brdih. Enako dobre so domače poti iz vasi v vas; poljske pa se preveč zanemarjajo. Kaj neprijetno je, da tako obširne vasi nimajo preme vožne poti do Postojine. Z vozom se more le skozi Planino ali Hrenovice po skladni do državne ceste v Postojino. Ker se ta zveza s Postojino od tukaj že kaj let dela na papirji, je upati, da se kedaj tudi uresniči.

Izmed vasi je največe Studeno, kjer je cerkev sv. Jakobu posvečena in šola. Šteje sedaj 86 hiš, številka s 481 prebivalci. Sem všolane so še vasi: Belsko, do pol ure oddaljeno, ima 22 hiš pa 159 prebivalcev; Strmca je iste daljave in šteje 23 hiš pa 147 ljudij; Gorenje, eno uro daleč, šteje 22 hiš pa 153 prebivalcev; Bukevje, čez eno uro oddaljeno, ima 37 hiš pa 238 prebivalcev.

Zadnja leta sem se zida obilo novih hiš, sosebno v Studenem, kar je v zvezi z množenjem prebivalstva.

Pred nekaj leti so otročje bolezni toh hudo razsajale ter obilo malih otrok pobrale; vendar je poprečno število od treh let za vsakdanjo šolo godnih 70 dečkov in 57 deklic, obiskujočih pa 66 dečkov in 52 deklic; ponavljajno šolo obiskuje 14 dečkov in 12 deklic.

Ljudstvo je sploh dobrodušno, zvedavo, delavno in gostoljubno. Govor je še precej čista slovenščina; da pa ni brez romanizmov in germanizmov, je pa tudi res. Slabo se sliši v nekaterih besedah o kot ê (kêš - koš, ček - čok, mêški - moški).

Ker pogrešamo fužin, tovarn in tudi domače obrtnije, je blagostanje prebivalstva le srednje. Veleposestnikov in bogatinov ni tukaj. Ruša sicer še ni dovolj preiskana, zato se tudi ne vé, kaj v sebi hrani. Rudnin se do sedaj ni zasledilo, razven črnega premoga, katerega je pred nekaj leti našel nek Bukevčan v svojem travniku. Naredil je bil že nekaj metrov globok rov, naposled pa je vse delo odložil do ugodnejšega časa.

Prebivalstvo živi se od poljedelstva in živinoreje. Sadjarstvo daje včasih tudi kaj dobička; vendar vremenske nezgode kaj rade vničijo zaželen pridelek, kateri bi gledé števila sadnega drevja lahko bil vsako leto obilen.

S čebelarstvom se le malokdo ukvarja, in ker se ajde le malo, kot jaro žito seje, se še ti pritožavajo, da nimajo kaj koristi od njega. Enako je z ribištvom. Vidi se kak majhen klen, da vejo ljudje kake so domače ribe.

Ker je za vse prebivalce premalo dela na domačem polji, gredó nekateri iskat dela v Postojino in drugam. Enako gredó tesači na Hrvaško tesat. Izseliti pa se ne mara nikdo.

Da si išče vsakdo zaslužka kjer si bodi, bo nekoliko vzrok to, da se zavživajo v sleherni hiši poleg krompirja, žgancev, zelja, tudi kava in opojne pijače. Resnico tega pričajo tri krčme in tri prodajalnice v Studenem. V vseh petih vaseh pa je sedem krčem in še nekaj žganjarij posebe, katere imajo dober dobiček. To se smé imenovati najhujša pijavka, ki občanom mošnje prazni in naklada ljudem najhujši davek, dasitudi ga z veseljem plačujejo v svojo škodo. Denar pa gre kdo vé kam, brez vse koristi občinske.

Čisti zdravi gozdni zrak upliva kaj povoljno na telesni razvitek ljudi. Le stanovanja so preveč po vlažnih tleh, kar utesne biti kedaj opasno prebivalcem.

Vročina tukaj ni nikdar nadležna, tem občutljivejša pa je zima, navadno z debelim snegom in ostrim severom. Da bi bil kdo zmrznil, se vendar že več let ni zgodilo.

Pobožnost nekdanjega, kot sedanjega prebivalstva kažejo lične cerkve. Razven že prej imenovanih dveh, je še v Belskem sv. Justu, v Gorenjah sv. Lenartu in v Strmci Materi Božji posvečena. Ta slednja ima največ lastnega premoženja. One cerkve, katere nimajo lastnega premoženja, vzdržujejo se s skladi.

V cerkvenem oziru spada ta župnija pod dekanijo Cérkniško, v političnem in sodnijskem pod Postojino, v srenjskem pa spada Bukevje in Gorenje v županstvo Hrenovsko, druge tri vasi v Postojinsko glavno županijo.

II.

Kolikor je iz ohranjenih skromnih zapisnikov razvidno, je bila ta župnija podrejena nekedaj Hrenovicam. Da je cerkev sv. Jakoba stara, je gotovo. Že leta 1703 je Hrenovski župnik Neff Baltazar ustanovil tukaj kaplanijo. Farovž se je zidal

1760, a bil je vsled požarov večkrat predelan. Koliko kaplanov je od začetka do ustanovljenja samostojne župnije l. 1840 tukaj službovalo, se ne dá doznati; vé se, da je bil prvi kuratkaplan Jakob Soffran in zadnji z enakim naslovom Primož Bertoncelj.

Bolje znani so samostojni župniki Studenski. Prvi je bil Ivan Tomšič, drugi Jakob Kušlan; oba počivata na tukajšnjem pokopališči. Potem je prišel Josip Germek in za njim Luka Hiti, kateri je bil tukaj samo dva meseca. — Pod temi župniki so službovali duhovni pomočniki: Ant. Lapajne, Jan. Brence, Josip Svetina, Matevž Pogačnik, Josip Jereb, Fr. Rihar, Filip Cvek, Karol Lapajne in Valentin Bernard, kateri je po odhodu zadnjega župnika postal farni oskrbnik, kar je še sedaj.

Šola ima mlajšo zgodovino. Poučevali so nekedanji kaplani otroke zraven verouka o priliki tudi v čitanji in drugem. Bil je nekaj časa tukaj kot cerkovnik poznejši Slavinski učitelj Kušlan, kateri je za malo mesečno nagrado otroke nekoliko poučeval; pa vse to se je videlo za napredek vnetemu gosp. okrajnemu glavarju Ant. Globočniku nezadostujoče tirjatvam napredujočega časa. Začne toraj nagovarjati občane, naj bi si osnovali šolo. Po dolgih mučnih obravnavah jih primora, da sklenejo zidati šolo v Studenem. Ker je bilo treba prostor kupiti, in je proračun narastel (poleg robote) čez šest tisoč goldinarjev, se je obrnil blagi gospod glavar na vse strani, da bi ubožni občini pridobil kaj podpore.

Na njegovo prizadevanje je dobila občina od Nj. Veličanstva presvitlega cesarja tisoč goldinarjev in toliko tudi od pokojne gospé Kalistrove. Ostali nedostatek zložili so občani. Leta 1871 je bilo poslopje zvršeno, da se je mogla že to leto pričeti redna šola. Poslopje je trdno zidano enonadstropno in je z visečo opeko (kaveljni) krito. Pritlično ima učitelj tri sobe, kuhinjo in tri shrambe za gospodarstvo. V prvem nadstropji pa je šolska soba 8,5 m dolga, 7 m široka in nad 3 m visoka s petimi okni. Dasi je obrnjena od solnea, je vendar dovolj svetla. — Leta 1878 se je tikoma šole ležeči, okoli 150 m² veliki travnik dokupil. Prenaredil se je sedaj v šolski vrt. — Prvi redni učitelj tukaj je bil Jan. Strehovec do konca šolskega leta 1880 in od takrat dalje Štef. Francelj.

Že je bilo povedano, da je tukaj zdrav zrak, ker ga gozdovi čistijo; vendar se je bila sem zanesla leta 1855 morilka kolera, katera je tako hudo razsajala, da je v kratkem 108 oseb pomorila. Od takrat sicer ni bilo tako hudih bolezni, razven otročjih, ki se rade leto za letom nekoliko oglašajo. Te so davica, škrlatina in osepnice, katere so posebno letos bile zelo razpasle. Vendar so le eno samo žrtev zahtevale. Da se nadležne bolezni prepogosto ne zglašajo, je kaj dobro, ker bi sicer tako oddaljena zdravniška pomoč iz Planine ali Postojine itak došla lahko prepozno.

Naj se ohrani prihodnjim potomcem še spomin na „stare slabe čase“. Sedanji stareji gospodarji pomnijo in pripovedujejo brez vse olepšave, kako je bilo žalostno tukaj za njihove mladosti. Prava beda. Polje ni rodilo, vse je črv (podjed) požrl. Krompirja niso toliko nakopali, kolikor vsadili; žito ni vračalo semena, tudi sadje so vremenske nezgode vničevale. Živež bil je silno drag, zaslužka pa nobenega. Kdor je hotel kaj prislužiti, moral je v šumo hrvaško ali ogersko; kdor pa je imel kaj denarja, moral je iti v Cérknico po turšico — bliže je ni dobil. K vsemu temu ni bilo takrat poti, da bi bil mogel človek kam z vprežno živino.

Ko se je pričela graditi južna železnica, je bilo tudi tej neznosni bedi konec. Ko so še umni glavarji tedanjih političnih gospodk začeli siliti, da se potrebne ceste in poti naredé, se ni povrnilo več neznosno stanje.

Črv, to je rujavi hrošč, ima sicer še vedno svojo mnogobrojno družino tod, pa vidi se mu, da ni več tako nenasitno požrešen. Ima tudi obilo sovražnikov, ti so krt, lesica, jež, vrana in druge ptice. Samo človek ga premalo zatira, ker ne pozna njegove škodljivosti.

Slednjič naj se še pozabljivosti reši sedanji in prihodnji generaciji v pouk dogodba najnovejše dobe, iz pretečene zime, katera lahko služi tudi komu drugemu v pouk. Nekega dne meseca decembra pr. l. pride tukajšnji učitelj iz šole ter dobi dva moža iz Strmce pred šolskimi vrati. Po prijaznem pozdravu mu začneta šepetati in nek papir moliti, naj bi jima razjasnil njega vsebino. Dobila sta ga od tujega človeka — je pa neizrekljive veljave in vrednosti. Učitelj pregleduje star raztrgan

papir. Pisava je bila še dovolj lična, pa prava zmes: besede so se pričenjale z malo črko, v sredi besede pa se je videla velika začetnica. Vsaka druga beseda je bila italijanska. Na nasprotni strani je bil mal preprost obris. Prosti čas med šolskimi urami je brž potekel in učitelj reče, da naj prideta drugikrat, ko bo več časa. Svetuje jima ob enem, naj zaupata to reč kakemu italijanščine veščemu človeku, ta jima bo lože raztolmačil pismo. Ni ju bilo več k učitelju. Ne dolgo potem pa se zvé, da sta bila v Planini pri nekem Lahu, in ko sta mu obljubila dobro plačilo, jima veselega lica pové, da je v pismu zapisano: „V podnožji Brd, ne daleč od skladne ceste, je viseča jama. V tej je bilo za turških vojskâ zakopanih in skritih dvainšestdeset milijonov goldinarjev v zlatu in srebru.“ Za prijazno tolmačenje pa tirja tolmač, da se „šac“ bratski deli. Kdo bi hotel se rogati domišljiji srečnih! — Le hitro na delo, se vé, da po noči, ker se zakladi le o polnočni uri vzdigavajo. Po pridnem delu in ko sta z nanošeno zemljo že izdala, da nekdo tukaj česa išče, sta sprevidela, da potrebujeta pripomoči. Saj pa bo denarja vsem dovolj! Zaupata toraj svojo srečo nekaterim drugim in brž je bilo vse očito. Ne da bi bil kdo o istinitosti zaklada dvojil, nasprotno, vse s Planinskimi razkladaleci pisma vred, kateri so često hodili gledat na lice mesta, je bilo prepričano, da je denar tukaj. Okolo malega rova, v katerem se je le par delavcev moglo gibati, je v najhujši zimi stalo mnogo najkrepkejših delavnih možakov, prav kakor pred več stoletimi Predjamski grad oblegajočih vojakov. Vsak je komaj pričakoval, da se delajoči utruji, da gre on na delo ter tako postane deležen zaželjenega deleža. Dolgo se je pridno delalo. Nanošena zemlja in napravljen rov to spričujeta. Ali čas vse ozdravi, vse spameti, in tudi tù je bil čas, kateri je ljudem dokazal njihovo lahkovernost in še kaj družega, ker nikdo ni bil tako srečen, da bi bil kaj svetlega prinesel iz rova.

Suhorije.

Ako zapustimo južne železnice postajo Št. Peter in jo krenemo po Reški cesti, pridemo, ako dobro stopimo, v $1\frac{1}{2}$ uri do vode Reke. Od tod obrnimo se na skladno cesto, vodečo mimo Reke v Vreme in dalje na Trst in pridemo v pol uri ob levem bregu Reke pod hrib, na katerem leži šolska občina Suhorije.

Vas Suhorije, podrejena glavni občini Košani, leži na vrhu hriba, ki se vzdiguje 520 *m* nad morsko gladino. Le na južni strani je hrib Straže za 100 *m* višji kakor vas; drugi hribi so v višini z vasjo. Da natančneje opišemo vas, moramo ji določiti meje. Na vzhodni strani mejí šolska občina na Ostrožno brdo; na južni in zahodni strani loči vas od Istro-Primorske dežele potok Suhorčica; na severni strani teče med Suhorjem in Košano voda Reka.

Vas ima svojega podžupana, ki je podrejen glavnemu županu v Košani ter šteje 45 h. št. in 312 prebivalcev.

Suhorije in Ostrožno brdo imata ekspozituro s sedežem na Suhoriji, podrejeno fari Košanski in dekaniji Trnovski.

Za šolski pouk je tukaj enorazredna nerazdeljena šola, katero obiskuje 40 do 50 učencev in učenk.

Ljudje so prav z malimi izjemami vsi kmetovalci, ki pridelajo na njivah za domačo potrebo dovolj pšenice, ječmena, prosa, ajde, ovsa, turšice, fižola, krompirja in zelja. V vinogradih pridelajo tudi vina, katero se pa ne izvažá. Senožeti dajo dovolj sena, s katerim redijo precejšnje število goved in ovac. Največ dobička donáša jim sadje, posebno češplje in hruške. Tudi lesa, in sicer bukovega, imajo dovolj za domačo potrebo.

Ljudska izobraženost se ne dá primerjati z drugimi vasmí na Notranjskem, ker je le nekaj let preteklo, od kar se je ustanovila redna ljudska šola. Pri vsem tem govori ljudstvo precej pravilno narečje, najbolj slično kraškemu.

Ljudje so moralni, pobožni — tudi značajni. Posebnih strasti ali napak ni opazovati.

Ime Suhorije — prav za prav Suhorija — izvira iz Suha gora, kar pa ne kaže, da bi bila kedaj res tukaj suha gora.

Kedaj in kako je vas nastala ni nobenemu znano. Kakor vse sosedne vasi, bilo je tudi Suhorije nekedaj grajščinska last. Da je vas že več stoletij stara, kaže na sredi vasi spominek (križ že 300 let star). Tam, kjer je sedaj spominek, je bila nekedaj kapelica, posvečena sv. Janezu Nepomuku.

Sedanja cerkev, posvečena sv. Nikolaju, je bila zidana leta 1654. Kedaj da se je ekspozitura ustanovila, se ne vé; gotovo je pa bila ustanovljena že leta 1733, ako ne prej, ker tega leta je bila tukaj ustanovljena bratovščina sv. rožnega venca, v kateri namen je semkaj ljudstvo prihajalo iz daljnih krajev na nedeljo sv. rožnega venca. Bila je jako imenitna božja pot. To romanje ni dolgo trajalo. Že koncem preteklega in v začetku sedanjega stoletja pričelo se je romanje opuščati, tako, da dandanes ni več sledú o tem. Le najstareji ljudje še nekaj pantijo.

Pred letom 1774. je bila tukaj ekspozitura samo za vas Suhorije. Tega leta se je sklenila pogodba z Ostrožnim brdom, da je oskrboval Suhorski duhoven tudi Ostrožno brdo. Pogodba je bila potrjena od Tržaškega škofijstva l. 1794. Do leta 1830 je spadala cela tukajšna okolica pod Tržaško škofijo.

Leta 1844 so sami Suhorski zidarji sezidali lep zvonik iz samega domačega rezanega kamena. Ne vé se pa kedaj da je bil zidan farovž; razširjen in popravljen bil je l. 1817.

L. 1857 se je sklenila pogodba med Suhorijem in Ostrožnim brdom radi šole. Šola se je zidala na Suhoriji in sicer je dalo dve tretjini troškov Suhorije, ostalo tretjino pa Ostrožno brdo. V enakem razmerji plačevali so tudi vsakoletne troške za vzdrževanje šole. Od leta 1857 do 1873 učili so gg. duhovni in sicer Janez Eder, Ulrih Zupan in Josip Lukanec.

Ko je leta 1873 nastopil službo posvetni učitelj g. Ant. Trebec, se je Ostrožno brdo odpovedalo vzdrževanju šole na Suhorji. G. Ant. Trebec bil je potovalni učitelj. Podučeval je en dan na Ostrožnem brdu, drugi dan na Suhoriji. Prav tako sta podučevala gg. Ivan Dolenec in Ivan Kos. Leta 1881 je postala Suhorska šola samostalna. Istega leta je bil imenovan učiteljem g. Šimen Hiti, kateri je pa meseca junija 1888 tamkaj umrl.

Ostrožno brdo.

Tam, kjer se loči Tržaška cesta od državne Reške, je kolovozna pot, ki vodi na 600 m visoki hrib, na katerem leži vas Ostrožno brdo. Tukaj stanuje v 58 hišah 413 prebivalcev. Sem je všolana pol ure oddaljena vas Prelože na Primorskem, ki šteje 20 hiš. štev. in okoli 150 prebivalcev. Vseh za šolo godnih otrok je okoli 100.

Na severni strani mejí vas voda Reka, na zahodni šolska občina Suhorije, na južni strani loči jo od Primorskega potok Suhorčica, na vzhodni pa šolska občina Prem. Razven že omenjene reke in potoka ni druge vode. Ostrožno brdo ima svojega podžupana, ki je podrejen glavnemu županstvu v Košani. Ekspozitura je na Suhoriji in je tudi podrejena fari Košanski.

Ljudje so, razven nekaterih rokodelcev, vsi kmetovalci, ki redijo okoli 250 glav goveje živine in do 350 glav ovac. Od ovac imajo jagnjeta za kupčijo in volno za domačo obleko. Na polji pridelajo dovolj za domačo potrebo: pšenice, reži, ovs, ječmena, fižola, repe in zelja; krompirja pa se celó veliko prodá; turšice je malo. Tudi vino, tako zvana „vremščina“, se pridelá, da zadostuje domači potrebi. Največ dobička daje jim sadje, posebno jabolka in češplje. Iz češpelj napravljajo prav veliko slivovca za kupčijo. Hrušek, češenj in orehov se tudi nekaj prodá. Drv imajo veliko in sicer bukovih, jelševih in hrastovih, pa le za kurjavo.

Ljudska izobraženost se ne dá primerjati z drugimi vasmí na Notranjskem, toda vidno napreduje. Govorí se narečje, ki je najbolj slično kraškemu.

Zgodovina te vasi je neznana, radi tega ne sega nazaj več nego za eno stoletje. Pred sto leti in še pozneje je bila vas podložna grajščini Schwarzenberg. Drugih znamenitosti ni, kakor le cerkvene in šolske.

Leta 1857 sta sezidali vasi Ostrožno brdo in Suhorije šolo na Suhoriji. Učili so duhovniki gg.: J. Eder, Ulrih Zupan in Josip Lukanec. Dné 23. decembra 1873 se je ustanovila tukaj šola. Podučeval je pomožni učitelj Fr. Trebec in sicer kot potovalni učitelj, en dan na Ostrožnem brdu in drugi dan

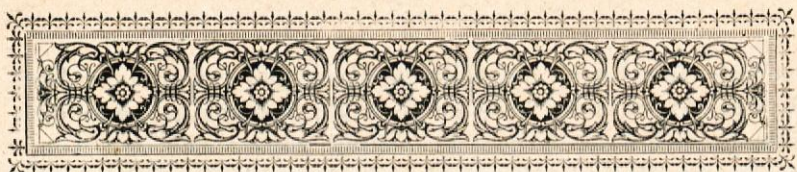
na Suhoriji. Enako sta učila gg. Ivan Dolenec in Ivan Kos. V dan 20. oktobra 1879 se je tukaj ustanovila samostojna šola in so bili nastavljeni kot učitelji zaporedoma gg.: Anton Skala, Fr. Baje, Iv. Koren, Iv. Strehovec in Iv. Šuligoj.

Leta 1884 se je sezidalo novo šolsko poslopje, ki je stalo 2812 gld. brez rabute. Za šolo darovali so: Presvetli cesar 200 gold., deželni odbor 800 gold. in kranjska hranilnica 300 gold. Druge troške pokrili sta vasi Ostrožno brdo in Prelože. Od tedaj je vas Prelože iz Primorskega tù sem všolana.

Pred letom 1783 bila je sezidana cerkev, pol ure od vasi oddaljena, posvečena sv. Kocijanu. Kjer je sedanja cerkev, ki je posvečena sv. Antonu, je bila mala kapelica. Leta 1783 se je sedanja cerkev dozidala in ostanki cerkvice sv. Kocijana so se tù sem prenesli. Kedaj da so zvonik zidali, ni nobenemu znano. Izmed duhovnikov, ki so v tekočem stoletji tù službovali so gg.: Benedik, Florjančič, Eder, Zupan, Lukanec in Baje.

Kužnih bolezni ljudje ne pomnijo.

II. Bistriški sodnijski okraj.

Trnovo.

Trnovo je precej velika vas, podobna malemu trgu, ter leži ob železnični progi Št. Peter-Reka. Železnična postaja imenuje se Trnovo-Bistrica, ker je nekako sredi poti med vasema Trnovem in Bistrico. Iz postaje zavijemo jo po poti proti severo-vzhodu in dospemo polagoma v 10 minutah do vasi Trnovo. Njena cerkev blesti se nam nasproti z malega, nekoliko obrastlega, 454 m visokega griča, prijazno gledaje v lepo ravnino, razprostirajočo se celó tja čez mejo Primorsko. Do cerkve pridemo lahko po mnogih potih. Da, še celó stopnjice kamenene vodijo nas od vznožja griča prav do cerkve v mnogih presledkih. Stopnjice te je dal napraviti s prostovoljnimi doneski župljanov leta 1883 župnijski in dekanijski oskrbnik gosp. Janez Škerjance, ekspozit Harijski. Z griča, posebno pa s precej visokega zvonika je krasen razgled po bližnji okolici in njenih belih vaséh, spadajočih k župniji ali fari Trnovski. Te vasi pa so: Bistrica, katera je dobila svoje ime po reki enakega imena, tekoči skozi to vas, Koseze, Dolenji in Gorenji Zemon, Mala in Velika Bukovica, Harije, Dobropolje, Zarečje, Zarečica, Brdice, Podstenje, Podstenjšek, Merečje, Šembije in Topolec. K tej fari spadajo še vasi Jasen, Vrbovo, Vrbica in Jablanica, a te se iz farnega zvonika ne vidijo, kajti so skrite pod goro in prebivalci njihovi zovejo se sploh „Podgorci“. K šolski občini Trnovski pa spadajo od

prej naštetih vasi te-le: Trnovo, 108 hiš in 629 prebivalcev; Bistrica, 99 hiš in 688 prebivalcev; Koseze, 28 hiš in 206 prebivalcev; Velika Bukovica, 41 hiš in 245 prebivalcev; Zarečica, 17 hiš in 108 prebivalcev; Dobropolje, 20 hiš in 134 prebivalcev; Zarečje, 33 hiš in 233 prebivalcev; Brdice, 12 hiš in 64 prebivalcev, in Topolec, 46 hiš in 277 prebivalcev.

Ozrimo se najprej nekoliko na vas Trnovo (412 m nad morjem). Pod ne baš visokimi hribi razprostira se Trnovo, rekel bi, skoro nekako v podobi polumeseca, od severne strani proti južni, in se ti že od daleč prikupi po svojih snažnih, lepo pobeljenih hišah, katere gledajo po letu prav ljubko v daljne strani. Skozi Trnovo vodi glavna cesta na Št. Peter-Trst in na nasprotni strani v Reko. Razun te pelje še stara cesta skozi Knežak v Št. Peter in dalje. Ta cesta je bila prej glavna cesta po Pivki na Reko, dokler niso dovršili leta 1867 druge, že zgoraj omenjene glavne ali državne ceste. Delita se obe cesti prav v vasi. Najimenoitnejša hiša, razven cerkve, v vasi je šola. Šola je zunaj, kakor tudi znotraj prav lično izdelana hiša. Samo malo bolje razdelitve je bilo treba pri zidanji in ne bilo bi se skvarilo toliko potrebnega prostora.

Šola ima sedaj štiri razrede. Otrok za šolo godnih je po triletnem poprečnem številu 398 in sicer 325 vsakdanjih in 73 ponavljavnih. Od teh hodi doma v šolo vsak dan 292, v ponavljavno šolo pa 54.

Kar nam je pa pri šoli najbolj všeč, to je napis nad vratni, glaseč se: „Veri in omiki“. V teh dveh besedah tiči vsa naloga, katero zvrševati mora prava ljudska šola, katera mora biti prva skrb dobremu ljudskemu učitelju.

V šoli ima stanovanje samo nadučitelj, a še on je s prostorom jako omejen. Nova šola je bila zidana 1866. l. Blagoslovljena je bila v 11. dan meseca novembra 1866 po prečast. g. dekanu Antonu Grašiču. A pouk v tem novem poslopji pričel se je še le s 13. novembrom 1866. l. Šola se je bila že leta 1861 razširila v dvorazrednico. Ker se je število za šolo godnih otrok vedno bolj množilo, spoznala se je potreba, da se šola zopet razširi. V letu 1877 je bil na takov način ustanovljen še tretji in v letu 1887 četrti razred.

Da so Trnovci začeli že prav zgodaj skrbeti za omiko svojih otrok in da so se že zgodaj zavedali kolikega dobička in vrednosti je ljudska šola, pokazali so že v letu 1814. Tedaj so se namreč zbrali nekateri veljaki v dan 11. velikega srpana ob 10. uri zjutraj v hiši tedanjega „Rihtarja“ ali „shupana“ Gregorja Severja. Dogovorili in podpisali so neko pogodbo gledé ustanovitve prve šole v Trnovem. Da vidimo kaka načela so jim pri tem služila, podamo naj tukaj važnejše točke te pogodbe, tako pisane, kakor so v originalu.

Točka 1. „Sa dopolniti volo naschiga prefvetliga zesarja Franza, katir sheli koker en skerbni ozha svojih ludstv, de se napravjo (kir she nifo) v mestih inu po desheli, shule, k duhevni in pošvetni srezhi svojih podloshnih.“

Točka 2. „Sa dobro otrok tega kraja, kir le tim bo najvezh k pridu prishlo in k narbolshi erbshni.“

Točka 3. „Sa ohranit v fari tolkajn denarjov, kateri od tukaj bi se imeli poshilati v druge kraje sa podvučenje svojih otrok.“

Točka 4. „Sa pokasati ufsim drugim pot prave skerbi, kir dosdej (zheravno je blo dosti potrebno) fe ni mogel snajti en svirk sa plazhat inu sdershat te tulkajn potrebne shule.“

Iz navedenih točk je lahko razvidno, da so že takrat jeli vpoznavati potrebo ljudskih ali tedanjih „trivialnih“ šol. Karakteristično pa je vendar to, da se v pogodbi, katera je pisana v za tedanji čas gotovo lepem slovenskem jeziku, govori, da se bo učilo „posebnu nemshku“ in potem še le „kolker mogozhe krainsko“. Da je pogodba istinita in podpisi lastnoročni, potrjuje gosposka v Jablanici, kateri je pripadalo takrat Trnovo in lastnoročni podpis barona Lazarini-ja.

Tako je nastala prva šola v letu 1814. Prvi učitelj bil je nek Josip Slavič od leta 1814 do 1823. Za njim so bili učitelji naslednji gg.: Leop. Treven od 1823—1825; Janez Klemenčič od 1826 do 1849; Leop. Belar od 1850 do 1854; Jan. Seljak od 1855 do 1857; Franjo Grbić od 1858 do 1868 (imel je med tem časom triletni dopust, da se je šolal na Praškem konservatoriji); Jakob Mencinger, nadučitelj, od 1868 do 1871; Matija Rant, proviz. nadučitelj, od 1871 do 1873; Martin Zarnik, nadučitelj, od novembra 1873. — Podučitelji:

Franjo Govekar od 1859 do 1862; Franjo Uršič od 1862 do 1863; Janez Zakrajšek od 1863 do 1865; Leop. Cvek od 1864 do 1865; Anton Benigar od 1865 do 1866; Janez Valentin, namest. učitelj, od 1865 do 1868; Avgust Praprotnik od 1866 do 1867; Ivan Zarnik od 1867 do 1868; Valentin Bernot od 1869 do 1870; Filip Kette od 1870 do 1871; Janez Furlani od 1871 do 1872; Franjo Zamán 1872 do 1874 in učitelj do 1880; Franjo Stelé, pomožni učitelj, od 1878 do 1879. — Učitelji: Ivan Okorn od 1880 do 1884; Jakob Dimnik od 1884 do 1885; Josip Kostanjevec od 1885; Rudolf Dolehec od 1887. — Učiteljice: Alfonza Šusteršič od 1879 do 1882; Zofija Podkrajšek od 1882 do 1885; Marija Morél od 1885 do 1886; Marija Souvan od 1887.

Vrnimo se sedaj k Trnovski farni in dekanijiški cerkvi, posvečeni sv. Petru. Da zamoremo le nekoliko uvideti nje dogodbe, poseči moramo v zgodovino. Zgodovinske podatke Trnovske župnije nabral je znani nam zgodovinar P. Hicinger, bivši dekan Postojnski. Znani naš pesnik Janez Bilc, rodом Bistričan, pravil je namreč omenjenemu g. dekanu Postojnskemu, da bi Trnovski gosp. dekan rad sestavil neko kroniko Trnovske župnije, a da mu nedostaje zgodovinskih podatkov. Dekan Hicinger je na to iz raznih virov nabral znamenitih podatkov in jih je poslal v pismu od 16. julija 1865 tedanjemu Trnovskemu dekanu. Iz teh „Notizen zur Geschichte der Pfarre St. Petri zu Dorneg“ posnamemo nekatere date in jih tukaj navajamo. Da smo pa dobili ta rokopis v roke, zahvaliti se imamo g. Bilcu, vpokojenemu duhovniku v Bistrici.

Kakor misli dr. Peter Kandler (Dr. Kandler, Indicazioni per illustrare le cose storiche del Litorale. Trieste 1855, p. 200) iskati se ima postanek župnije Trnovo v 12. stoletji. Starši župniji bili sta Jelšane in Slavina. V letu 1318 bil je postavljen od patrijarha Pagana župnikom Trnovske fare (plebanus de Dornech) neki Nikolaj Manfiuta. V letu 1371 so se pa cenili dohodki v škofiji Tržaški, da bi se namreč določil davek papežu. Takrat je bila Trnovska župnija taksirana na dohodke od 130 lir (225 gl. a. v.). V letu 1395 bil je poslan za župnika neki Jakob Lukrich. Poslal ga je namreč Rudolf pl. Walsé, glavar v Trstu in gospod v Duinu in na Krasu. A

tedanji Tržaški škof Arrigo ni ga hotel potrditi in moral je službo pustiti. Na tak način nastal je prepir radi patronata nad župnijo Trnovo med g. pl. Walsé in Tržaškim kapitelom. Ta prepir se je dolgo netil, a naposled rešil ga je bil papež Pij II. Pozneje spregovorimo na kak način.

Za Jakobom Lukrichem bil je v letu 1401 potrjen od Tržaškega škofa župnikom Laurentius, prejšni vikar Trnovski. Leta 1434 je bil postavljen od gospodov pl. Walsé župnikom neki Martinus de Los (Lož), a potrdil ga ni škof Marinus.

Gospodje pl. Walsé hoteli so imeti patronat nad mnogimi župnijami na Krasu; radi tega združil jih je škof Aldegardi, posebno pa Trnovo in jih je inkorporiral pod kapitel Tržaški v letu 1446. Poznejši škof Aeneas Sylvius pa je to potrdil l. 1448. Kmalu potem bil je škof Aeneas Sylvius izvoljen za papeža. Pridejal si je ime Pij II. Ker je vedel vse razmere in prepire radi patronata nad župnijo Trnovsko, vničil je z bulo od 6. novembra 1462 župnijo sv. Petra v Trnovem, ter je ob enem povzdignil v župnijsko cerkev filijalo sv. Marije Vnebovzeta v Knežaku. Kmalu potem pa so sklenili gospodje pl. Walsé in Tržaški kapitel pogodbo od 15. junija 1463, da bodo imeli gg. pl. Walsé patronat čez župnije na Krasu in med temi tudi čez župnijo Trnovsko. Sklenilo se je, da se župnija zopet preloži v Trnovo, in da tamkaj ostane. Župniku pa je bilo naloženo, da mora plačevati kapitelu v Trstu kot „mensale“ po 17 zlatov (80 gl. 75 kr. a. v.). To pogodbo je potrdil papež Pij II. z bulo od 21. julija 1464.

Nastopili so v tistem času hudi boji. Krvoločni Turek pripodil se je v naše kraje in tudi leta 1476 na Kranjsko in od tam na Kras. Tako je opustošil in požgal tudi župnijo Trnovsko. Radi tega bil je odpuščen župniku Trnovskemu „mensale“ za 10 let.

Kateri župniki so bili pozneje, pisalcu teh vrstic ni znano. Valvazor iz svojega časa navaja te-le: Peter Adamich, Gregorij Franch in zadnji v letu 1686 je bil Nikolaj Salon, ki je bil tudi škof in part. inf. in abt. (Valvazor, II. zv., p. 737.)

Katerega leta je bila zidana sedanja cerkev Trnovska, ne more se vedeti za gotovo. Kaže pa povsem, da je morala imeti prvotno gotski slog. Iz tega se pa dá sklepati, da je

morala biti zidana v 14. ali 15. stoletji. Pozneje pa je bila prenarejena, in na vratih so napisane letnice teh prenaredb in sicer leto 1647 in 1677. Pozneje je bila cerkev gotovo še večkrat popravljena, a obdržala je vendar podobo iz 17. stoletja.

Zvonik njen je bil dozidan v sedanjem stoletji, kar nam kaže letnica nad njegovimi vratmi. Cerkev ima pet altarjev, ki so vsi razven enega od lepega, dragocenega mramora.

Do sedaj smo govorili o šoli in cerkvi. Tretja znamenita hiša bi bila farovž. Ali ta je v Trnovem zelo slab. Leta 1702 je bil pogorel in ž njim tudi vse farne knjige, tako da sedaj matrike segajo samo do imenovanega leta.

Ako se ozremo iz farovža proti vzhodu, vidimo blizo pred nami dva precej visoka hriba; bližnji se imenuje Gradišče ter je 633 *m* visok, bolj oddaljeni pa je Stražica, 721 *m* nad morjem. Na obeh so podrtine iz Rimske ali pa še celó, kakor nekateri trdijo, Keltske dóbe. Med tema dvema hriboma je menda tudi vodila lepa in zložna Rimska cesta v bližnje mesto Metulum. Tako vsaj meni Valvazor.

Ako gremo iz Trnovega proti jugovzhodu, pridemo v 10 minutah v Bistrice. Ta vas je v neki kotlini ali globini in se iz drugih vasi radi nizke svoje lege ne vidi. Skoz njo teče voda Bistrice, ki izvira iz več virov tik nad vasjo. Tù vidimo skoro pri vsaki hiši, ki stoji ob vodi, mlin in žago, ali kakor tukaj pravijo mlin in pilo. S tem si je marsikdo nakopičil mnogo premoženja. A sedaj nekoliko let sem pa tudi kupčija z deskami (tavoleti) ni več tako plodonosna, ko je bila nekdaj. Od izvira Bistrice bi Tržačani radi napeljali vodo v Trst, in sicer jo mislijo vzeti vsak dan dvanajst tisoč kubičnih metrov. Bistrice je tudi podobna bolj malemu trgu, kakor vasi. Nje lične in snažne hiše se gotovo takoj vsakemu prikupijo.

V Bistrici nahaja se tudi okrajno sodišče, davkarski urad in pošta. Cerkev ni velika, a prištevati se mora najlepšim. Posvečena je sv. Juriju in zidana pred 150 leti. Zvonik s tremi ubranimi zvonovi so pa še le omislili l. 1879. V cerkvi nahajamo lepe mramornate altarje in starinske, lepo zrezljane klopi z letnico 1668 in cesarskim orlom na vrhu.

Nad izvirom Bistrice v hribu stoji razvalina grajščine Bistriške. Za Valvazorja je ta grajščina še stala, dasi je bila

že takrat zeló zapuščena. Pred kakimi 150 leti pa se je popolnoma podrla. Bila je posest vitezov Bistriških in potem grofov Celjskih. Med Bistriškimi vitezi imenuje se zadnji neki Alochus, o katerega hrabrosti se marsikaj pripoveduje. Pomagal je Štajercem v marsikateri bitvi. Bojeval se je proti Ogrom za vojvoda Albrehta I, a bil je iz zakotja napaden in umorjen l. 1291.

Krenimo jo čez greben majhnega griča proti jugovzhodu in v 6 minutah smo pri izvirku „Kozlek“. Ta izvira v konci male ravninice v močnem curku iz rezanega kamena, ki ima napis Bilčev:

Kdor gasil bo žejo s Kozleško vodico,
Bistri um imel bo in zdravo glavico.

Napis ta sta dala v kamen vsekati brata Josip in Anton Valenčič iz Bistrice leta 1867.

Iztočno nad „Kozlekom“ je na gorovji velika planjava, „Ravnice“ imenovana. Ljudje en del te planjave kosijo, drugi slabši del je pa za živino prav dober pašnik. Od „Kozleka“ proti jugozahodu so vasi Jasen, Vrbovo, Vrbica in Jablanica. Nad vasjo Jasen je precej velika duplina, podobna veliki sobi. Sicer se na okoli in okoli še nahajajo dupline, a te so sploh take, kakoršnih se na Krasu nahaja pač mnogo. Nad Jasenom iztočno je tudi hrib sv. Ahacija, ki je 801 *m* visok. Na njem je cerkev v razvalinah, v katero je bilo treščilo pred 120 leti in ki je vsled tega pogorela. Od takrat je zapuščena, a mesto nje zidali so cerkev v Jasenu pod hribom. Ta je posvečena sv. očaku Joahimu. Na Ahcu tik cerkvenih razvalin izvira hladen bister studenec, o katerem ljudje pripovedujejo marsikatero vražo. Tako pravijo n. pr., da studenca ne vidijo veliki grešniki. Pripisuje mu ljudstvo tudi zdravilno moč.

V vasi Jablanici, oddaljeni od Bistrice dobro uro, je grajščina, katera je bila lastnina baronov Lazarini. Ta še ni mnogo stara; kajti je prej prebivala rodovina Lazarini nekoliko više v šumi v grajščini, katera je pa sedaj razvalina in popolnoma zapuščena. Grajščak, ki je tam prebival, bil je namreč od roparjev napaden. Hotel ni potem več živeti v samoti in sezidal si je v Jablanci novo gori omenjeno grajščino. Stara je bila zapuščena pred kakimi 70—80 leti. Sedanji gospodar

tej grajščini je g. Josip Domladiš v Bistrici. — Proti zahodu od Vrbovega, na levem bregu Reke, leži vas Dolenji Zemon, a kake pol ure od njega proti jugovzhodu pa vas Gorenji Zemon.

Na Dolenjem Zemonu nahaja se grajščina grofa Scribani-a, po rodu Italijana. Mati tega grofa bila je baronovka Oberburg, posestnica te grajščine. Ta plemenita družina je menda z omenjeno gospo izmrla. Nekako v sredi med Dolenjem in Gorenjem Zemonom bila je velika rimska naselbina. Izkopalo se je tam že mnogo starega denarja, opek, kroglice iz jantara, svetilnic, verižic itd. Tudi na bližnjih hribih je bila cela vrsta vtrjenih taborov. To je raziskaval učeni starinoslovec profesor Alfonz Müllner in napisal posebno razpravo, katero je priobčil v nekem Dunajskem arheološkem časniku l. 1879.

Od Zemona kake pol ure proti zahodu leži vas Mala Bukovica. Vasica je mala, a ima precej čedno cerkvico, posvečeno sv. Roku. Blizo te vasice na meji Trnovske fare, pred sotesko „Dolenjski potok“ bila je za časa Francozov bitka med njimi in Avstrijci. Hrvati so bili pod poveljništvom generala Hugent-a in pobili so Francoze popolnoma. Med najstarejšimi ljudmi te vasice živi še nekoliko spomina o tem dogodljaji. Omeniti je še, da je ta vasica za časa druge kolere, katera je divjala najhujše meseca julija in avgusta 1855, zelo trpela. Primeroma jih je največ tukaj pomrlo. Stari ljudje pripovedujejo, da je tod divjala pred kakimi 200 leti strašna živinska kuga, in da so ljudje obljubili, da hočejo ponedeljek križevega tedna praznovati kot praznik, ako jim Bog odvzame to šibo. Isti dan gre še sedaj velikanska procesija iz cele fare k sv. Roku na Malo Bukovico. Znamenito pri tej procesiji je to, da mesto križev nosijo cerkvena bandera, kakor na sv. Telesa dan.

Ne daleč od Male Bukovice ob veliki cesti na Reko stoji velika piramida iz kamena z napisom, da je tu meja med Kranjsko in Istro.

Blizo Male Bukovice proti severozahodu je vas Velika Bukovica, 487 *m* nad morjem, z majhno cerkvico, posvečeno sv. Kozmi in Damijanu. Med Malo Bukovico in istersko mejo ležeči griči se imenujejo kraljev hrib, ki ima 551 *m* visočine.

Od Velike Bukovice proti severovzhodu je mala vas Koseze, ki leži ob glavni cesti na Reko. Hiše so od zunaj videti čedne, in se prikupijo človeku na prvi pogled. Cesta, vodeča iz Bistrice v to vas, je okoli mosta čez Reko nekoliko prenizka, tako, da stoji ob vsaki povodnji voda čez most in po njegovi okolici. Voda Reka pri deževji naenkrat naraste radi preozke, preplitve, sem ter tje z grmovjem zarastle struge. Strugo razširiti bi bilo pri Reki jako potrebno.

Od Bistrice naravnost proti zahodu je najbližnja vas Zarečica. Ime svoje je dobila od tod, ker leži za Reko. Četrť ure od te vasi proti severu je vas Dobropolje 436 *m* visoko nad morjem. Ta vasica je sicer neznatna, a ima dokaj lepo lego. Stoji na malem griči, a obdana je z lepo šumo. Njena cerkvena je kaj majhna in posvečena sv. Florijanu.

Pol ure od te vasi severozahodno je vas Zarečje, ležeča na malem griči, s prijazno cerkvico sv. Fabijana in Boštjana. Zvonik tej cerkviči so še le postavili l. 1884. Nekoliko več znamenitosti je ta vas zaradi tega, ker se tamkaj koplje nekoliko rujavega premoga. A množina je vendar neznatna. Od Zarečja pol ure proti zapadu je vasica Brdice, z malo cerkvico, posvečeno sv. Duhu. Tù se nahaja jako star zvon iz 16. stoletja. Vasica leži 471 *m* nad morsko gladino. Južno od Brdic čez malo zarastle griče, ki se zovejo „na Konfinah“, je vas Harije, 520 *m* visoko.

Od Trnovega proti severozahodu je vas Topolec, oddaljena pol ure. Ta vas je ob glavni cesti, ki pelje v Št. Peter. Večina nje hiš je na malem griči, in obdaje jih razno sadno drevje tako, da hiš poleti izmed njega ne vidiš. Ta vas je menda ime dobila od topolov, katerih se mnogo nahaja nižje od nje ob vodi Reki. — Od Topolca naravnost proti severu so Podstenje, 481 *m* nad morjem.

Na župnijo Trnovsko mejijo hribi od vseh strani, ki se pa ločijo v vzhodne in zahodne ter so si po svoji sestavi jako različni. Vzhodno hribovje je predgorje alp in kakor te apneno, golo in pusto, ter le redkokje malo zarastlo. Zahodno hribovje, katero se tudi imenuje „Brkinska brda“, pa je sestavljeno iz lepo obrastlih in rodovitnih gričev, kateri so zmešani z laporjem in zlepljencem. Med obema hribovjema pa se razprostira

lepa, prijazna dolina, Trnovo-Vremenska dolina imenovana. V tej dolini je mnogo travnikov, pašnikov in rodovitnih njiv, katere kmetovalci jako skrbno obdelujejo. Neko posebno vrsto travnikov, ki so zelo močvirnati in na katerih raste le slaba trava, imenujejo tukaj „mlake“.

V fari teče voda Reka od jugovzhoda na severozahod. Izvira kot neznatni potočič v Dletu med Pograjami in Klano v Istri; teče po celi Trnovsko-Vremski dolini ter se izliva v veliko Škocijansko jamo na Primorskem. O Reki se je že marsikaj pisalo. Starim Rimskim pisateljem bila je ta reka nek uzor vsega čudnega. Saj pa je bilo včasih okoli te vode tudi zares lepó. Razprostirali so se ob njej temni gozdi, divjeromantično skalovje. Sedaj pa, ko so te šume izginile, izginila je tudi slava Reke. Pozabljena sedaj mirno teče skozi Škocijansko jamo pod zemljo, dokler se pri Devinu ne pokaže zopet na površje in se kot Timava izliva v jadransko morje. Pod vasjo Bistrica jej doteka Bistrica, katera izvira pod starim gradom Bistriškim tik nad vasjo ter ima mnogo pritokov „sušcev“ imenovanih. Tako se imenujejo potoki, kateri se posušé o poletni vročini in suši. Drugi glavni potok izlivajoč se v Reko je Molja. Ta priteče iz Primorja ter se pridruži na levem bregu Reki blizu vasi Zarečica.

Z drvi preskrbljuje tukajšno ljudstvo gozd „Snežnik“, do katerega je pa precej lep kos poti. — Sadno drevje vidi se marsikje prav lepo, a vendar je še premnogo praznega prostora, na katerem bi se lahko vzgajalo prav lepo drevje. Največ sveta je obsajenega s češpljami, ker njihova vzgoja ne prizadeva mnogo truda. Češplje se jeseni prodajajo prekupeem in ti jih prekuhavajo v slivovko. Jabolk in hrušk tukaj ni mnogo, ker o tej gospodarstveni stroki ljudstvo do sedaj ni imelo pravega pojma. V fari je tudi nekaj vinogradov. Prideluje se sploh zdravo in pitno vino, katero se tudi o poletni vročini ne pokvari, dasi ima jako malo alkohola. Nekateri vinogradi pri Bistrici so se opustili, ker je obdelovanje mnogo stalo, a trte so trud in stroške slabo povračevale, čemur je pa tudi kriva bila neugodna lega vinogradov. Izmed poljskih pridelkov prideluje se največ krompirja, turšice in fižola; manj zelja, repe in korenja. Izmed žita se pšenica najbolj

sponese, kajti zemlja je večinoma ilovnata. Ajda se v fari sploh ne seje, ker imajo ljudje misel, da se ne obnese, ter da jo burja vedno poškoduje.

Izmed živali razširjeno je najbolj govedo; to večidel le domačega plemena. Plemenitejih plemen, n. pr. muricodolskih, nahaja se le malo. Zeló razširjena je tod ovca, največ v Trnovem. Toda tudi ta stroka gospodarstva je jela propadati. Gotovo je sedaj v fari polovico manj ovac, nego jih je bilo pred 15 leti.

Z rejo prašičev se ljudje malo ukvarjajo, kopujejo jih o sejmi od prodajalcev, kateri jih priženejo največ iz Hrvaškega in Štajerskega. Kônj se nahaja še precej, a le malokdo redi kobile za pleme. Kozo tukaj le redkokedaj vidiš. Čebele se tudi še premalo gojé. Le počasi napreduje čebelarstvo. V vsaki vasi so komaj po trije gospodarji, kateri redijo čebele, in še ti imajo le pičlo število panjev. V vsi fari je komaj pet do šest gospodarjev, ki so bolj marljivi čebelarji. Sviloprejk ljudje nimajo več. Murbe, katere so bile nekdanj posadili, so sedaj skoraj popolnoma še izsekali.

Izmed divjačine nahajajo se zajci, a sedaj tudi zeló potrebljeni. Lisic je tudi nekoliko, a po zimi priklati se pogostoma kak volk ter pobere psa izpred hiše ali pa ovco iz hleva. Leta 1886 je samo v Trnovem odnesel 8 psov. Smelo se pa vendar sme trditi, da je divjačina tukaj vedno bolj redka.

V Reki nahaja se mnogo rib, a te so mrene in postrvi. Tudi rakov je obilo, a veliki in lepi so vendar zeló redki. V Bistrici nahajajo se razun mren tudi rudeče postrvi (Lachsforelle).

Ptičev posebne razvrsti tukaj ni. Isto tako ni posebnih žuželk in mrgolinec.

Izmed mnogih navadnih cvetlic raste tù tudi astra montana in arnika montana. Tù in tam se tudi dobi kačja in volčja češnja.

Šum ali gozdov v fari ni.

Kakor je sploh kranjsko ljudstvo vse rado veselo in pošteno, tako je rado veselo tudi tukajšno. Razun tega pa je tudi še posebno dovtipno. Marsikak pošten dovtip slišiš iz ust starega možaka. A tudi odkritosrečno ti je tukajšno ljudstvo,

dasi tudi v tem izjem ne manjka. O pretepih in pobojih se le redkokedaj čuje. — Pijanstvu ljudstvo ni tako udano kot drugod, posebno žganjepitje se tukaj še ni vdomačilo. Menda se v tem kraji po statističnem pregledu izpije najmanj žganja. Igrajo tod jako radi s kroglijami, tako imenovano „bočanje“.

Po letu se bavijo s kmetijo. Ko si pa pospravijo dotične pridelke v shrambe, podajo se navadno koncem meseca oktobra kakih 200 do 300 čvrstih možkih skupaj v daljne kraje na Hrvaško, v Slavonijo, na Ogersko, da še celó tja daleč v Rumunijo. V tamošnjih velikih gozdih sekajo drevje, pripravljajo drva za kurjavo, večidel pa izdelujejo doge za sodove. Jeseni pridejo že v te kraje gozdni agentje, kateri najemajo ljudi za velike trgovce. Ti sklepajo za trgovce pogodbe, ter dajo denarja za pot že naprej. V družbah zbere se jih potem po 30 do 40 ter se podajo pevajoči na železnico. Spremljajo jih navadno do železnice žene, sestre in otroci, želeč jim med solzami srečo na daljno pot. Tam ostajajo celo zimo in v hudem mrazu sekajo in žagajo v lesenih kolibah, ter si na tak način s krvavimi žulji prislužijo in prištedijo kakov krajcar. Marljivi in varčni delavei prinesejo po 100 do 200 gld. domov. Vračajo se navadno okoli velike noči. So pa tudi nekateri, kateri se vrnejo pomladi s praznimi rokami, to so pa tisti, kateri so bili manj pridni ali pa kateri so bili po brezvestnih kupcih opeharjeni. Marsikdo pa tudi tamkaj umrje, ali pa se vrne bolehav domov. Gotovo bi bilo bolje, da ti ljudje po zimi ostajajo doma, ter si zboljšujejo svoje kmetije. Mnogim je gozdarenje v tujih deželah v duševno in materijalno pogubo! Nekateri se pa bavijo s pilami (žagami). Na Bistrici in Reki je mnogo pil ali žag. Iz Planinskega, Šneberskega, Grobniškega, Kastavskega in drugih gozdov se semkaj prevažajo bukova bruna. V Bistrici iz njih tenke deske (tavolette) žagajo, in potem dobro suhe po železnici v Reko ali Trst izvažajo. Tukaj jih veliki trgovci v ladije nakladajo ter na Laško, največ v Sicilijo in Napolitansko pošiljajo. Tam narejajo iz njih škrinjice za pomaranče, limone in drugo južno sadje, katero se potem po vsem vsetu razpošilja. Prej je bila ta kupčija cvetoča, a sedaj je nekoliko propala, ker tudi drugod že izdelujejo take „tavolette“.

Ljudstvo Trnoveške fare govori sploh lahko umeven in čist jezik. Vendar ima namešanih mnogo italijanskih besed in temu se ni čuditi, saj je vedno v dotiki z Italijani v Trstu, Reki in v sosednji Istri. Tako je vzelo od njih n. pr. besedo „kantrega“, katera znači stol; „piron“ = vilice; „peržon“ = ječa in še mnogo enakih tujk. Posebno so tod še v rabi frekventativni ali ponavljavni glagoli, katerih drugod ni slišati toliko. Tukaj n. pr. govoré: „hodévamo v cerkev“, „tega človeka vidévamo vsak dan“, „on se z mano kregéva“. Enakih zgledov moglo bi se našteti mnogo.

Od Hrvatov prišel je v govorico č. Tako govoré: sedi pri peči; reči, teči itd. Tudi izgovarjajo vuk = volk, puh = polh, pun = poln itd.

Neka posebna oblika nahaja se tukaj. Ljudstvo govori namreč namesto samega „bom“, „boš“ itd., „bom bil“, „bodeš bil“ itd. Tako n. pr. „bodem bil tepen“, „bodeš bil priden“ itd.

Svoje sorodnike ljudstvo znači sploh s pravilnimi izrazi.

Opomnje vredno je tudi to, da je ljudstvu vas Trnovo moškega spola, ne pa srednjega, kakor se sploh piše. Pravijo namreč: Grem v Trnov, ne pa v Trnovo. Sem iz Trnova itd. Prav tako je čudno, da pravijo vodi Bistrica, a vasi pa vedno le Bistre, n. p. sem iz Bistrea doma, nasprotno pa: v Bistrici živi mnogo rib. Tudi rabijo tù več samostalnikov v moškem spolu, ki so slovnično ženskega ali srednjega spola. Tako pravijo miš, miša, mišu, podgan, podgana, podganu, drev, dreva, drevu i. t. d.

Knežak.

I.

Knežak broji 744 prebivalcev, kateri stanujejo v 155 hišah. V vasi, razprostrirajoči se ob desni in levi strani stare ceste, katera pelje iz Postojine v Reko, je trirazredna ljudska šola. Druga cesta, katera se lahko omeni, je ona kneza Schönburga, vodeča iz Koritnic do Loške doline pod Snežnikom. — Hribje so: Obroba, Čepen in mala Obroba. Na južno-

zahodni strani pa je hribovje imenovano „pod studentem“; to je bilo znamenito za Rimljanov.

O razvalinah tû nahajajočih pripoveduje profesor Alfonz Müllner, da niso drugega nego ostanki turških taborov in rimskih trdnjav.

Na severni strani tukajšnje politične občine izvira znana Pivka, od koje se pripoveduje, da je nekđaj izvirala na vzhodno-južni strani pri Koritnicah. Tekla je proti vasi Baču in se po kratkem teku zgubila v podzemeljske votline.

Prav na tisti strani, kake pol ure od Knežaka, stoji grad „Kalec“ (Steinberg).

H Knežaški farni cerkvi, posvečeni Materi Božji, od koje pravljica pripoveduje, da se je nekđaj imenovala „Mati Božja na jezeru“ in k podružnici sv. Barbare na pokopališči spadajo še vasi: Bač s podružnico sv. Ane in staro kapelico sv. Janeza Krstnika, poleg katere stoji najmanj 500 let stara silno debela votla lipa; Koritnice s podružnico sv. Antona in sv. Jeronima (zadnja je starodavna božja pot); Juršiče s podružnico sv. Jurija.

Navedene vasi so, razven Juršič, tudi v Knežak všolane.

Politični občini pa pripadata razven že imenovanih vasi tudi še Šembije in Podtabor.

Šolska občina ima po večem ravno lego in precej ugodno podnebje. Vseh za vsakdanjo šolo godnih otrok je 248, šolo obiskujočih pa 228. Ponavljajno šolo obiskuje 71 dečkov in deklie.

Tukajšnji kraj spada pod dekanijo Trnovsko in sodišče Il. Bistriško.

Ljudstvo v tem kraju je prijazno, mirno, delavno, zmerno v jedi in pijači ter žganjepitju posebno sovražno. Bavi se s poljedelstvom, živinorejo in posebno z gozdarstvom, pri kojem opravilu uporablja govedo kot uprežno živino. Sadjarstvo je v tem kraju na prav nizki stopinji.

Ker je materijalno stanje prebivalstva vsled pičlih pridelkov in pogoste razdelitve posestev na vedno manjša, od dné do dné slabejši, odhaja precejšnje število možakov jeseni na Hrvaško gozdarit; mlado ženstvo pa si išče služb v Trstu in na Reki, od koder se spomladi zopet vrača domov k obdelo-

vanju poljá. — V svojem pivškem dijalektu govoré ljudje z malimi izjemami še precej pravilno.

Pridelki tukajšnega kraja so: navadno žito, precej veliko krompirja, pa tudi nekoliko sočivja.

Živalstvo in rastlinstvo se od drugih krajev ne razlikuje. Opomniti je to, da imajo ljudje veliko ovac in to radi prostornih in posebno za drobnico pripravnih pašnikov.

II.

Vsled vednega nagovarjanja in odločnega postopanja tedanjega župana in posestnika v Knežaku, g. Janeza Cucka, postavila je občina 1859. l. jednorazredno ljudsko šolo. Kot učitelj na novo ustanovljeno šolo prišel je g. Anton Jereb; njemu sledil je g. Ivan Zarnik in temu g. Anton Požar. — Leta 1880 ste se staremu šolskemu poslopu še dve šolski sobi dozidali in jednorazredna šola razširila se je v dvorazredno. Od tega časa naprej bil je g. Anton Požar nadučitelj; na razpisano drugo učiteljsko mesto pa je prišel pomožni učitelj g. Henrik Likar in za tem g. Ludovik Kranjec. Leta 1881 podeljena je bila druga učiteljska služba gspčni. Mariji Bernot.

Ker se je število za šolo godne mladine vedno množilo, morala se je razširiti dvorazrednica 1883. l. v trirazrednico in prišel je kot drugi učitelj g. Ludovik Fettich-Frankheim, gspčni. Mariji Bernot pa je bila podeljena tretja učiteljska služba.

Katehetje tukajšnji šoli bili so dotični gg. župniki. Med temi je bil prvi g. Ignacij Mali, za njim g. Andrej Drobnič in naslednik tega je sedanji župnik g. Anton Ponikvar.

Šolsko poslopje, katero je stalo s prizidanjem brez vštete tlake, kojoj so občani morali preskrbeti, blizo 7000 gld., plačali so večinoma občani sami.

Kedaj je bila tukajšnja farna cerkev postavljena, se ne dá določiti; tudi imen poprejšnjih duhovnikov ni moči navesti, ker so pisma in farne knjige pred več leti pogorele.

Duhovnija postala je v Knežaku 1645. l., župnija pa 1839. leta.

Farovž, poprej majhen in slab, so farani odstranili ter 1841. leta novega postavili.

Kar nalezljivih bolezni zadeva, omeniti je kolere, ki je hudo razsajala posebno 1836. in 1855. leta.

Prem.

Šolska občina Prem leži ob južnozahodni meji Kranjske, poleg Št. Peter-Reške železnice in poleg državne ceste iz Postojine na Reko, katera se nedaleč od Prema tudi na Trst odcepljuje. K tej šolski občini spadajo vasi: Prem s 84 hišami in 453 prebivalci, Smrje s 47 hišami in 339 prebivalci, Čelje s 33 hišami in 218 prebivalci, Janežovo brdo z 20 hišami in 146 prebivalci, Kilovče z 19 hišami in 174 prebivalci in Bitinje s 35 hišami in 137 prebivalci. Vse te vasi spadajo v politični okraj Postojinski, v sodnijski okraj Il. Bistriški in dekanijo Trnovsko.

Posrednje število zadnjih treh let za vsakdanjo šolo godnih otrok je 211. Od teh je 120 dečkov in 91 deklic. Za ponavljajno šolo je 30 dečkov in 43 deklic. Obiskavalo jih je pa vsakdanjo šolo povprek 103 dečkov in 78 deklic, ponavljajno šolo pa 25 dečkov in 40 deklic.

Razven Bitinja, ki je poleg državne ceste, stojé vse vasi po vrhah visokih holmov. Vidiijo se sicer blizo, a treba je stopati nizdoli v globoko grapo in zopet na vrh, ako hočeš dospeti vanje. Sploh je ta stran jako holmasta, in ni je ravnine razven semtertje kake ozke plani poleg vode Reke.

Zemlja je tù razne zvrsti (grahut, črni kamen, glina) in ugaja gozdom, sadnemu drevju, pa tudi vinski trti in drugim sadežem. Njive vidimo semtertje po terasah, poleg katerih zasajena je vinska trta in sadno drevje, kar dela ves kraj podoben lepemu vrtu; nahajajo se pa tudi vinogradi, ki dajejo bolj slabega, a zdravega vina. Navadnih poljskih pridelkov imajo tù za silo.

Večinoma ostajajo tukajšnji prebivalci vse leto domá in pridno obdelujejo svoj grbast svet ter gojijo sadno drevje, katero jim daje jako okusnega ovočja. Posebno češplje dajo jim prav dobre slivovke, kedar obrodé. Škoda, da jih več ne suše!

Zraven navadne obrti nahaja se tù strojarija in krznarija ter več mlinov s pilami (žagami). Nekateri iščejo si zaslužka z zidarstvom in drugim delom doma in v drugih krajih; le malo jih hodi iz tega kraja v hrvaške šume.

Ker je treba tù do malega vse spraviti po strmih klancih s hriba na hrib, je razvidno, da zeló trpé ljudje in živina pri takem delu. Imajo pa tukaj majhno živino mešanega plemena in vozijo sploh tudi s kravami. Vse to ne more kaj pospeševati živinoreje. Ovee redé tukaj (kakor pravijo) domačega plemena, vendar ne toliko, kolikor sosednji Pivčani in Primorci. Čebelarstvo se tù le redko nahaja, menim, da jim burja ne ugaja. Za svilorejo in za ribištvo se tù nikdo ne zmeni, dosti je drugih opravil.

Kolikor dela južno podnebje kraj prijeten in ugoden, toliko ga kazi burja, ki silovito razsaja po več dni vkup, posebno na zimo in jesen, pa tudi druge letne čase zavihra.

Ljudje v tem kraju (pravijo jim Brkini) so srednje rasti, bolj živega, a prijaznega obnašanja. Govoré lepo gladko slovenski ter le redkokedaj kako laško besedo vmešajo. Poseben izraz „valé“ za: da, pač, takoj — je tukaj v navadi.

Stare hiše imajo uhod skozi obzidana dvorišča, kakor pri starih Rimljanih, nove so zidane po sedanji šegi; vse pa imajo nizke strehe, pokrite z žlebasto opeko. Posebno velike kuhinje in velika lepa ognjišča ljubi tukajšnje prebivalstvo, kjer vse leto kuha in se tudi po zimi greje. Navadna hrana mu je kruh, polenta, zelje, repa, ječmenček, krompir in obligatni fižol, včasih pa slanina, redko govedina ali kaj drugega.

Vas Prem stoji na visokem strmem holmu, katerega podnožje oblija na severno-vzhodni in severni strani voda Reka, prihajajoča iz Kočanov. Pri Bistrici sprejema reko Bistrico ter se blizo Vrem izgublja v zemljo. Vrh holma stoji župnijska cerkev sv. Helene, takoj pod cerkvijo župnija in nekoliko stopinj nizdoli šola; dalje po holmu vrsté se druge hiše in grad.

Stara cerkev in duhovnija ustanovljena je bila okoli leta 1633, vsaj je v cerkev vzdana plošča z grbom, okoli katerega je napis: „Des V. Alten Als Stifter dis Gothaus Begrebnis alda Adelichen Geschlecht Hern von Oberburk ano 1633.“

Nad cerkvenimi vrati pa je letna številka 1658 vrezana. Nova cerkev sv. Helene na Premu pa je bila po neutrudljivem prizadevanji v. č. gospoda Mateja Freliha l. 1866 začeta, l. 1868 dodelana in blagoslovljena. Podružnice te cerkve so: sv. Janeza Krstnika v Smerjah, sv. Jeronima v Čeljah, sv. Frančiška Seraf. na Janeževem brdu in kapelici sv. Marjete v Gradu in sv. Katarine v „leskovji“; podružnica sv. Magdalene v Kilovčah spada v Zagorsko župnijo.

Gledé enorazredne ljudske šole na Premu naj šolska kronika pové: „Ljudska šola na Premu bila je ustanovljena leta 1826 pod bivšim vikarijem v. č. g. Petrom Alešem. Ta vrli gospod bil je tukaj tudi začetnik sadjarstva in vinarstva; le škoda splošna je, da je bil od tukaj prezgodaj premeščen ter ni mogel dokončati začetega svojega dela. Umrli je ta mnogozasluženi gospod slednjič kot kanonik v Trstu, a fara in okolica tukajšnja ohranila ga bode kot svojega največjega dobrotnika in pospeševalca splošnega blagostanja v najboljšem spominu v najpoznejše čase.

Prvi tukajšnji učitelj bil je g. J. Pian. Naslednik g. Petru Alešu bil je kooperator g. Stanislav Petrič, istrijski deželan, kateri je bil potem župnik, ker je bil takrat vikarijat v faro povišan. J. Pianu nasledoval je učitelj g. J. Arche, a temu pa g. J. Volenek. Ker je bil pa tedanji župnik g. Petrič umrl, imenovan mu je bil naslednikom tedanji duhovni pomočnik g. Matej Preželj. Prav takrat se je tudi učitelj z drugim zamenjal. Mesto Volbenka postal je na Premu učitelj g. Ivan Zorec, kateri je tukaj služboval celih 12 let. Pozneje je bil ta gospod premeščen v Hrušico, kjer je kot starček umrl. Naslednik mu je bil g. Ivan Peruzi, kateri je tukaj na Premu služboval celih 14 let. Med tem dobila je tudi Premska fara novega župnika g. Mateja Freliha, kateri je bil prej duhovni pomočnik v Stari Loki na Gorenjskem. On je sezidal prekrasno farno cerkev sv. Helene, kateri je bil temeljni kamen položen leta 1866, a dve leti pozneje bila je cerkev že tudi blagoslovljena. — Učitelju Ivanu Peruziju bil je naslednik g. Jakob Jelšek, kateri je tukaj služboval 9 let, namreč do jeseni leta 1871. Med tem dobila je tudi fara novega župnika č. g. Ivana Budnarja, pod katerim je učiteljeval g. Filip Kete

do konca meseca oktobra 1871, kot naslednik Jelšekov. Učitelj g. Matija Rant nastopil je tukaj svojo službo dné 12. oktobra 1878. Kot naslednik Keteja pridobil je tukajšnji šoli in šolski mladini mnogo dobrotnikov. — Za g. Ivan Budnarjem prišel je tù sem za župnika 12. maja 1880 č. g. Anton Žgur in za tem pa sedanji č. g. Nikolaj Križaj od 15. maja 1884. Za Matijo Rantom pa je nastopil službo 1. novembra 1885 gosp. Peter Cebin.

Znamenit je Premski grad, stoječ na severno-izhodnem robu Premskega holma, od koder se vidi daleč na vse kraje. Starodavni stolp pred obzidjem, vnanje zidanje, notranje zidovje, grad, kateri ima na severni in na vzhodni strani čez dva metra debel zid, vse spominja stare trdnjave. Kedaj in kako je nastal grad, kaj je vse videl in kakošne boje prestal — molči on in njega zgodovina. Narodna govorica pravi, da so bili trije bratje prišli iz Českega ter zidali grajščine v Senožečah, v Ravnah in na Premu. Valvazor pripoveduje, da je bil v letu 1313 g. Egtes iz Ravn (von Raunach) posestnik te grajščine. V letu 1499 je bil g. Volf iz Gornjega grada (Oberburg) stotnik tukaj. Potem je imel grajščino neki Bernardin iz Ravn (l. 1521); nató je postala grajščina last deželnega kneza, dokler je ni neki avstrijski vojvoda (deželni knez) zopet gospodu iz Ravn odstopil. Po ženitvi prišla je na grofa Porcia, Nj. Vel. c. kr. dvornega opravnika. Za tem so imeli grajščino zapored knezi Ferdinand (sin poprejšnjega), Karol, Franjo itd. — Nad vratni grajščine je grb Hallerjev ter kaže, da je kedaj ta grajščina tudi Hallerjem pripadala.

Sedanji posestnik je knez Ferdinand Porcia, kateri je tudi varuh (patron) farne cerkve. Dné 11. prosinca 1885 je bil knez na Premu. Spremljala sta ga pokneženi princ Viljem Hohenlohe in grof Franjo Wilczek. S svojo blago roko je visoki gospod revno šolsko mladino in druge reveže prav po knežje obdaroval.

Spomina vredno je tudi to, da je bila tukaj nekedaj c. k. uradnija, okoli leta 1840 pa je bila premeščena v Il. Bistrico. Stari ljudje vedó celó povedati, da je bila nekedaj tù „krvava rihta“. Prostori in naprave v grajščini tudi pričajo o resničnosti takih govoric.

Znamenit je tudi lep zidan most čez Reko, katerega je naredil knez Karol Porcia leta 1694. Knez Franjo Ser. Porcia ga je obnovil leta 1808. Ko ga je bila Reka odplavila, ga je leta 1824 zopet za trdno postavil. Tako kažejo v mostu vzdane plošče.

Koncem skromnega tega opisa bodi še povedano, da se Smerijani štejejo najstarejšim naselnikom v tem kraju. Vsi drugi okoličani so prirastli pozneje po grajščinskih slugah itd. ter priredili si selišča. Koliko da je na tem resnice, ne dá se dognati, kajti vse to je le ustno sporočilo.

Zagorje.

I.

Kraj šolske občine Zagorske se prišteva kraški višavini. Najvišji vrhunci so: Gradišče na jugozahodni strani vasi Zagorje, kot mejnik Zagorske in Knežke šolske občine; Gromada in Tabor pa na zahodni strani vasi Zagorje. Vsi trije vrhunci držé se eden drugega in narejajo nekak gorski greben, kateri loči Pivko od tako imenovanih Brkinov in Doljanov.

Šolska občina Zagorje meji proti severu na Št. Petersko, proti jugu pa na Knežko šolsko občino. Meji proti vzhodu sta jej vas Juršice in gozd, proti zahodu pa jo mejijo že imenovani Brkini in Doljani.

Šolsko poslopje je v Zagorji, katero ima 114 hiš in 660 prebivalcev. Tej šolski občini pa pripadajo še te-le vasi: Drskovče s 26 hišami in 157 prebivalci, Parje z 21 hišami in 125 prebivalci, Rateževo brdo s 14 hišami in 103 prebivalci in Tabor z 10 hišami in 52 prebivalci.

Tukajšna politična občina šteje štiri vasi in sicer: Zagorje, Drskovče, Parje in Tabor. V Zagorji je županstvo.

Rateževo brdo je občina sama za-se. Otroci iz te vasi niso prisiljeni obiskovati šole Zagorske, kajti so odaljeni čez uro hodá. Vendar se nekateri prostovoljno tako daleč trudijo. Iz prvih štirih vasi, namreč iz Drskovč, Parij, Tabora in Zagorja pa je za šolo godnih otrok po povprečnem številu zadnjih

treh let 132. Od teh je 74 učencev in 58 učenk. Prav toliko je bilo tudi šolo obiskujočih otrok.

Dijalekt govore ljudje sploh kraški, a vendar se more primerjati tudi dijalektu, kakoršnega govori ljudstvo med Ljubljano in Postojino.

Ljudstvo se bavi s poljedelstvom in z živinorejo. Postransk a jako izdaten zaslužek pa daje ljudem gozd. Gozdarstvo je zaslužek, s katerim si pomaga tukajšnje prebivalstvo vzlasti po zimi in spomladi. Gozd preživi tedaj mnogo ljudi, kateri bi se sicer ne mogli prehraniti, kajti na polji se toliko ne pridela, da bi zadostovalo domačim potrebam za celo leto. Vzrok je ta, da je v okolici premalo obdelane zemlje.

Ljudstvo ne ostaja v obče celo leto doma. Mnogo mladeničev in tudi mož hodi po zimi na Hrvaško ter si išče v šumah s tesianjem in sploh z gozdarskim delom zaslužka.

Materijalno stanje je tukaj srednje; o posebnem bogastvu ali blagostanji se ne more govoriti, niti tožiti o veliki revščini ali potrebi.

Obrtnija je slaba. V celem županstvu je le en mlin in ena žaga na vodo.

Studencev je več: Mali Vusek in Veliki Vusek na zahodni strani vasi Zagorje; Podlaznica in Mlačica na zahodni strani cerkvice sv. Pavla in Parski studenec na vzhodni strani vasi Parje. O povodnji se prikaže na Pivki še mnogo izvirkov, v katerih se tudi človeška ribica nahaja, kateri se pa o suhem vremenu izgubé, da se niti za-nje ne vé. Prvo imenovani štirje studenci se iztakajo nekaj časa podzemeljsko, nekaj časa pa po površji po komaj en meter širokih potočkih (strugah) v reko Pivko od zahoda proti vzhodu. Reka Pivka se navadno podzemeljsko pretaka, le o jesenskem dolgotrajnem deževji se prikaže na dan, ter teče od juga proti severu.

Holmcev je več, ali so neznatni, le kakih 10—30 metrov visokih. Gradec na vzhodni, Tabor na zahodno-severni in Gra-dišče na jugo-zahodni strani Zagorja, so najviši vrhunci. Planjavam se zamorejo prištevati edino le Pivke, to so senožeti, kjer ima o povodnji reka Pivka svojo strugo, in ako hočemo tudi žitno polje od vznožja gore Tabor proti vzhodu do Pivk, in Zagorja proti severu do cerkve sv. Pavla. Tudi na južni

strani Zagorja proti Knežaku je planjava, obstoječa iz njiv in senožeti. Nižine se tukaj ne nahajajo nikake.

Posebno znanih podzemeljskih jam ni, razven onih, v katere se navadno zgubljajo tukajšnje vode. Taka je na primer tako imenovana „Med Gracem“, katera je zelo globoka. Pri-poveduje se, da sta padla vanjo v jarem vklenjena vola. Ena kamba od jarma je potem pri Palčji prišla zopet na dan. — Podnebje je največ ostro ter hladno.

Rudnikov ni, prav takó tudi ne kovin. V tem kraju se do sedaj ni zasledil niti premog, niti se niso našle kake toplice.

Okrajna cesta od Postojine proti Bistrici, pot na Juršiče, pot na Rateževo brdo in Kilovče ter pot na Tabor so najvažnejše. Najimenitnejši klanci so: na okrajni cesti med vasmi Parje in Drskovče „Parski klanec“, med Zagorjem in Knežakom „Knežki konfin“, proti Juršičem „Gradeč“, ter proti Brkinom (kjer je pot in tudi klanec pod enakim imenom) „Klanec“.

Med domačimi doječimi živalmi sta najimenitnejši in tukaj najbolj razširjeni krava in ovca, dasi imajo ljudje tudi mnogo konj, toda le zaradi gozdarstva. Med divjimi živalimi je pa zajec najbolj razmnožen, dasi zaide včasih tudi kaka srna iz gozda na tukajšnjo ravan. Lisic se nahaja tudi mnogo in volk si poišče večkrat za južino kako ovco, ali pa kakega psa za večerjo.

Najnavadnejše ptice v tem kraju so: vrabec, ščinkovec, senica, prepelica, škerjanec, lastovica, pastaričica in kavka. Žuželke dobé se tukaj vsakovrstne, kakor po vseh drugih krajih. Čebelarstvo je na nizki stopinji. S sviloprejkami se ne pečá dandanes nobeden.

Največ se seje tukaj žita in sicer: pšenice in ječmena; vendar se nobenega ne pridela dovolj za splošno domačo potrebo. Prosa in ajde se seje le malo, koruze pa nič. Rež sejejo le premožnejši kmetovalci po malem za domač kruh. Krompirja se pridela obilo, da ga nekateri še celó izvažajo v bližnja mesta, kakor v Reko, Trst in Gorico. Sočivja je tudi za domače potrebe in nekoliko celó za prodaj. Sena dobivajo obilo in sicer več govejega nego konjskega.

Zagorska duhovnija (vikarija) spada pod dekanijo Trnovsko. Županstvo Zagorje in tudi Zagorski šolski okraj spada pod sodnijski okraj Il. Bistriški.

Cerkve so v tem kraju te: vikarijska cerkev sv. Helene v Zagorji, podružniška cerkev sv. Pavla pri Drskovčah (kjer je tudi pokopališče za vasi Zagorje, Drskovče in Parje), podružniška cerkev sv. Justa v Parjah in podružniška cerkev sv. Martina na Taboru (kjer je pokopališče za vasi Rateževo brdo in Kilovče). K duhovniji Zagorski spada tudi podružnica sv. Magdalene v Kilovčah, katera vas pa spada pod šolski okraj Premski. Cerkve ni nobene v razvalinah. Kapelica je ena in sicer na Rateževem brdu, posvečena Materi Božji.

Grajsčine v tukajšnjem političnem županstvu ni nobene, pač pa je na Taboru razvalina nekdanje velikanske grajsčine, kjer se nahajajo še sedaj čudni ostanki, tako n. pr. nekaj takega kakor sežgano žito v zemlji. Tudi so našli ondi več zlatega in srebrnega denarja, katerega so pa na razne kraje razprodali. Drugih posebnih starinskih znamenitosti ni, ali se pa poizvedeti ne morejo.

Ljudstvo je sploh trdnega značaja, le redkokrat bode kdo dano ti besedo prelomil. Obnašanja je ljudstvo sploh prav lepega, dasi se nahaja tudi tukaj, kakor sploh povsod, kaka ljulika med pšenico.

Ljudstvo sploh ni nikakoršnim razvadam vdano, odlikuje se marveč s pridnostjo, delavnostjo in bogoljubnostjo. Posebno pa ga diči ljubezen in vdanost do svojih viših gosposk.

Ljudski govor je jako pravilen. Le redkokedaj izpregovori kdo kak nepravilen izraz.

Ljudstvo je jako pridno, delavno, skrbno in varčno. Naj si že bode mladenič ali možak, vsak gleda, da si kak zaslužek drugje dobi, ako nima domačega dela. Živi se največ z domačimi pridelki, med katerimi so krompir, fižol in zelje najizdatnejši, pa tudi močnatih jedi iz domače pšenične moke povžije se dosti. Kedar pa teh jestvin nedostaje, primorani so ljudje hrano si kupovati in sicer potrebujejo največ koruzine moke in riža. Ljudstvo pije vse pijače, toda nobene ne s posebno strastjo. Žganja se ni še privadilo.

Živina je tukaj raznih plemen, vendar jo je največ muricodolskega in isterskega belega plemena. Največ se je pa vidi domačega plemena pšenične barve.

II.

Tukajšnja šola bila je ustanovljena 1842. leta. Probuditelj tega bil je vikar gospod N. Doles. Razven Nj. Veličanstva presvitlega cesarja, kateri je pripomogel, da se je šola l. 1879 nekoliko povišala, ni imela tukajšnja šola do sedaj še nobenih dobrotnikov. Prvi učitelj, ki je tukaj deloval od ustanovljenja šole do 28. novembra 1865. leta, bil je gospod Josip Turek. Za njim je nastopil to službo g. Hrabroslav Legat, kateri je tukaj deloval do 13. oktobra 1879 in od tega časa do sedanjega dne deluje tu učitelj g. Filip Kete.

Katehetje so bili ti-le gospodje: vikar Anton Mlakar, kaplan Zupančič, vikar Franjo Klemenec, kaplan Žagar in sedanji vikar Damijan Pavlič.

Šolsko poslopje stalo je 1800 gold. in je bilo na novo zidano. Podvzetnik je bil g. Janez Cucek iz Knežaka. Zidanje šolskega poslopja plačal ali pokril je patron g. knez Porcija. Rabuto je dajala soseska.

Tukajšnja cerkev je bila zidana 1789. leta. Duhovnija v Zagorji obstoji od leta 1722; takrat je bila namreč samostojna duhovnija iz Tabora v Zagorje premeščena. Kedaj se je samostojna duhovnija na Taboru ustanovila, iz tukajšnje kronike ni razvidno, niti stari možje tega povedati ne morejo. Vendar se vé, da je že pred letom 1683 na Taboru bila, ter da se je prenesla, kakor že gori omenjeno, leta 1722 v Zagorje.

V tej duhovniji je deloval probuditelj šole vikar g. Doles in pred njim še mnogo drugih gospodov. Nekateri so bili v Zagorji, nekateri pa poprej na Taboru. Imena njihova se natančno zabeležiti ne morejo, kajti so dotični spisi in zapisniki najbrže v arhivi Tržaškega konzistorija. Med njimi se je odlikoval najbolj č. g. vikar Anton Mlakar, poznan kot izvrsten homeopat in prvi sadjerejec na Pivki.

Kedaj se je zidal farovž v Zagorji, ni znano. Vendar se je to gotovo moralo vršiti onega leta, ko je bila premeščena duhovnija iz Tabora v Zagorje.

Bolnice tukajšnja občina nima. Tudi imenitnih zasebnih hiš ni, ako tem ne prištevamo tako imenovane „stare pošte“, in „nove pošte“ pri g. Domicelji. Grajščin tudi ni.

Razvalina se nahaja jedino le na Taboru, kjer je bila nekedaj velika grajščina, kakor je že v prvem oddelku povedano.

O tukajšnjih cerkvah si ljudstvo nič družega ne pripoveduje, nego da je bila Taborska cerkev poglavitna, in da so tudi iz Zagorja mrliče na Taborskem pokopališči pokopavali. O vseh drugih tû navedenih predmetih, kakor farovžih, šolah, grajščinah in razvalinah vé ljudstvo le malo in še to dvomljivo pripovedovati.

Bitk je bilo že več po slovenskih deželah in tudi tukaj po Notranjskem. Pripoveduje se, da so iz Taborja domačini pregnali sovražnika s čebelami.

Leta 1855 bila je tukaj huda kolera, prej pa še leta 1836. Samo iz Zagorja jih je leta 1855 za kolero umrlo 84, v celi duhovniji pa 124. Ta bolezen se je v tukajšnjem krogu ali tukajšnji vikariji začela dne 15. julija in je nehala 27. sept. 1855. leta. V tej bolezni se je posebno odlikoval g. Anton Mlakar, vikar in homeopat v Zagorji. Pomagal mu je tudi deloma zdravnik g. Pičman.

Božjih poti tukaj ni. Tudi železnice nimamo. Kaki prazgodovinski spomini bi se morebiti našli, toda treba je časa, da se zvedó od ljudstva poglavitne stvari, kajti vedó stari ljudje še mnogo mnogo zanimivega pripovedovati.

Podstenje.

I.

Podstenje, vas s 25 hišami in 152 prebivaleci, pripada sodnijskemu okraju Il. Bistriškemu ter leži na pobočji Šembijskega vrha, oddaljena pičle četrt ure od železniške proge Št. Peter-Reka in sicer na vzhodno stran. Državna cesta je od nje oddaljena kake pol ure. Dospeš v njo lahko po mnogih potih, vodečih iz Šembij, iz Trnovega ter iz državne ceste na

Št. Peter. Najboljša je ona vozna pot, katera zavije pri „mežnariji“ (to sta dve hiši nekoliko oddaljeni od vasi Topolec) z državne ceste ter pelje čez železnično progo v Podstenje.

Ljudje se pečajo s poljedelstvom, toda pridelki so le pičli, ker je zemlja slaba in nerodovitna ter ležé njive večinoma po hribih. Sadí se največ krompirja, manj pa turšice. Pridela se pa vsega le malo, kajti poljskim pridelkom škoduje silna tod razsajajoča burja in velika vse pokončujoča suša.

Sadjereja se je jela razvijati. Največ donáša češpelj in jabolk. Semtertje nahajajo se tudi hruške, toda v malem številu.

Materijalno stanje prebivalcev je zelo slabo, kajti malokje se vjame kak krajcar. Zató se pa nekateri podajo začetkom zime v tuje dežele, da si kaj prištedijo. Gredó namreč v Slavonijo, Rumunijo ter celó v Galicijo, da tam po gozdovih pripravljajo drva ter doge za sodove. Tam morajo trpeti veliko mraza; krvavo si prislužijo krajcar, katerega prinesejo o veliki noči v daljno domovino svojo. Gotovo bi bilo bolje zanje, da bi ostajali domá ter popravljali kmetijsko orodje svoje, ali pa zboljševali njive, katere so poboljška silo potrebne.

V Podstenjah samih ni nobenega obrta, ljudje v tem oziru jako zaostajajo za prebivalci sosednjih vasi. Tudi trgovine ni nobene in najmanja stvar mora se donášati iz sosednjega Trnovega ali ilirske Bistrice.

Žinoreja je na nizki stopinji. Imajo sicer obilo goved, a le domačega plemena. Plemenitejša plemena so nepoznana. Govedo veliko trpi, kajti rabijo je za vsako delo, celó krave morajo biti dan na dan uprežene.

Sosednje vasi, katere spadajo šolski občini Podstenje, so: Podstenjšek, Merečje, Podtabor in Šembije. To so večinoma neznatne vasi, med katerimi je drugo največa Merečje z 28 hišami in 163 prebivalci. V Podstenjšku, kateri šteje 9 h. št. z 68 prebivalci, je nekoliko mlinov in žag ali „pil“, kakor jih ljudstvo tod sploh imenuje. Podtabor šteje 11 hiš s 60 ljudmi. Šembije leži na Šembijskem vrhu ter ima lep razgled po celi Bistriški dolini. Skozi to vas pelje stara državna cesta iz Št. Petra na Reko, katera se pa sedaj vedno bolj opušča zaradi hudih klancev. Šteje 54 hiš s 323 prebivalci. Tudi po teh vaséh se ljudstvo bavi z istimi rečmi kakor v

Podstenjah. Velikega razločka med eno in drugo ni! — Govor ljudstva je tak, kakor po vseh vaseh okoli Bistrice. Sploh je pravilen, a vendar se razločuje po naglasu in izgovarjanji nekaterih končnic, posebno glagolskih. Ptujk, posebno iz laščine, je dovolj umešanih, a temu se ni čuditi, kajti na meji smo. Najnavadnije ptujke so: „kantrega“ = stol; „piron“ = vilice; „pržon“ = ječa itd. Tudi iz nemščine jih imamo nekaj.

Značaj ljudstva je čist in možat. Lastnosti njega sta: miroljubnost in delavnost. Nedostaje pa ljudstvu splošne omike in vsled tega se pravega obnašanja nasproti tujcem ne more zahtevati. Razvajeno pa ljudstvo ni, posebno pijanosti ni vdano. Žganjepitju je pa naravnost nasprotno. Reči se sploh mora, da je ljudstvo pridno, sicer bi se ne moglo pri takó slabem zaslužku in takó pičlih letinah nikakor preživeti, kajti pride lanega živeža mu kmalo zmanjka in tù je treba kupovati najmanjše reči. Ljudstvo pa je tudi silo zmerno, kajti najnavadnije jedi so jim: polenta, močnik, zelje, krompir in še to ne prav dobro pripravljeno, kajti ako se kje kak prešiček zredi, je že davno poprej prodan.

Otroke svoje pošiljajo ljudje še precej redno v šolo. Za šolo godnih otrok je v Podstenjski šolski občini v povprečnem številu zadnjih treh let 117. Od teh odpada na ženski spol 63, na moški pa 54.

Vodâ nahaja se v tej občini le malo. Najimenitnejši potok je Podstenjšek, kateri izvira Podtabrom ter goni že zgoraj označene mline ter se izliva v Reko. V tej vodi nahaja se mnogo rib, med katerimi je največ mren in postrvi; posebno imenitna je rudeča postrv (Lachsforelle). V Reki je mnogo rakov, toda velikih le malo.

Divje živalstvo je sploh zatrto. V večem številu nahaja se le zajec in semtertje kaka lisica. Po zimi priklati se včas tudi volk, kateri ima zadnja leta posebno dopadajenje nad psi, kajti vsako zimo jih mnogo izgine. Med dvoživkami je navadna krastača in močerač. Žuželk, posebno trtinov po bližnjih vinogradih, je v mnogobrojnem številu. Gosenic in metuljev po sadnem drevju tudi ne zmanjka.

Posebnih znamenitosti bi zastonj iskal v tej občini. Morda bi lahko tù imenovali razvalino „podtaborski grad“, katera

je naslonjena na veliko, kakih 25 metrov visoko, a do 100 metrov dolgo pod Šembijskim hribom nahajajočo se steno, po kateri je tudi gotovo dobila naša vas ime Podstenje. Natančnega o tej grajščini ni znanega med ljudstvom.

Rastlinstvo je v tem kraju zelo bujno, toda manj znanih rastlin se vendar ne nahaja. Največ je rastlin, pripadajočih h košaricam ali socvetkam.

II.

Na zgodovinskih zanimivostih je šolska občina Podstenje pač uboga. V zemljepisnem delu že imenovani „Podtaberski grad“ je edina razvalina, katera je morebiti vredna, da se o njej spregovori. Pripovedujejo o tem gradu namreč, da je bil zidan že pred 300 leti kot prislonek na že imenovano veliko steno. Služil pa je kot neka shramba za žito in druge take stvari knezom Premske grajščine. Podrobnosti pa tudi o tem gradu niso znane.

Omeniti nam bi bila sedaj še Podstenjska cerkev in šola. Cerkev je posvečena sv. Antonu Padovanskemu ter je bila zidana leta 1674. Takrat je vladal na Avstrijskem Leopold I., a cerkveni poglavar je bil papež Klement X. Spadala je pod Tržaško škofijo, kateri vladika je bil Jakob Ferdinand Gorozutti.

Ekspozitura je nastala leta 1797. Svoje posebne nadaljne zgodovine ta cerkev nima. Ako morda še rečem, da je bila pred nekoliko leti nekako shajališče romarjev — toda ne prava božja pot — potem je o njej vse povedano. Zanimivo bi pa bilo morda to, da se je po radodarnosti svoji k razvitku cerkve v Podstenjah posebno odlikoval knez Poreija, čegar grajščina se nahaja na Premu. Ta je zanjo storil toliko, da ni bilo treba občanom v tem oziru prav ničesar skrbeti. Tudi za duhovnijo, katera se je zidala istega leta kakor cerkev, je gori owenjeni dobrotnik storil mnogo. Vendar se pa natančnega o tej duhovniji (farovžu) ne dá povedati, ker ni nobene kronike. Ali je sploh ni bilo, ali se je zgubila, tega ne morem doznati. Našteti mi je še gg. duhovnike, kateri so do sedaj službovali pri tej cerkvi. Ti so: J. Zajc, Jordan, Križman, Zavrv, Anton Barbiš, Martin Švigelj, Cesar, Hafner, Brojič, Pečar. V katerem

letu je kdo od teh gospodov služboval, se ne vé. O cerkvi bi bilo sedaj najimenoitniše povedano.

Preidimo tedaj k šoli. Šola se je ustanovila leta 1869. Šolski prostori vzeli so se v duhovniji in sicer polovica nje. Prej so otroci hodili v šolo v dobro uro oddaljeno Trnovo. Ko pa se je jela v Trnovem zidati nova šola, niso hoteli Podstenjski občani pristopiti k temu podjetju, kajti troški so bili preveliki. Ti dve točki tedaj, namreč prevelika oddaljenost šole v Trnovem in preveliki troški za zidanje novega poslopja tamkaj, bili sta povod, da se je ustanovila šola v Podstenjah. Kdo je bil probuditelj tega podjetja, ni znano. Denar pa je zložila občina sama. Vsaka hišna številka morala je dati po premoženju določeno svoto. Pregrajenje polovice duhovnije v šolske prostore in njihovo popravljanje stalo je 500 gold. Učiteljev je bilo do sedaj pet. Prvi je bil neki Ivan Jerše, kateri je opravljal zraven svojega tudi še mežnarski posel. Nadaljni štirje pa so po vrsti: Brojič, kateri je bil pa duhovnik ter pomožni učitelj; Lenarčič, pomožni učitelj Misel, ter zdaj definitivni učitelj Franjo Kranjec. — Iz šolske kronike bi se ne mogla povedati o nadaljnem razvijanju šole nobena znamenitost, katera bi čitatelja utegnila zanimati. Sploh pa je zgodovina te občine v jako tesni zvezi z ono občino Trnovske.

Ker se vije prav pod Podstenjami že imenovana južne železnice stranska proga Št. Peter-Reka, bodi tù še omenjeno, da se je ta gradila leta 1872.

Vrbovo.

I.

Vrbovska šolska občina je kake pol ure oddaljena od Il. Bistrice proti jugovzhodni strani. Šola je v vasi Vrbovo, ki šteje 228 duš v 40 h. št. Tù sem všolane vasi so: Jasen (182 duš v 31 h. št.), Vrbica (146 duš v 24 h. št.) in Jablanica (125 duš v 21 h. št.) Jablanica ima nadžupanstvo; razven imenovanih vasi pripadajo politični občini Jablanica tudi vasi: Dolenji in Gorenji Zemon, Kuteževo in Trebčane. Za vsak-

danjo šolo godnih otrok je 101, za ponavljajno šolo 23. Vsakdanjo šolo obiskuje 94, ponavljajno pa 22 otrok.

Prebivalci pečajo se nekoliko s poljedelstvom, največ pa z vožnjo. Prevažajo bukove hlode iz gozda na žage, od tam pa zopet tenko izrezane dilice v Trst ali na Reko. Prihranijo pa ne mnogo, kajti imajo prevelike troške. Veliko mladeničev in mož pa gre čez zimo na Hrvaško, Ogersko, Slavonijo, Sedmograško, Turško ter celó doli do Črnega morja, da si prislužijo kakov krajcar. Delajo navadno tam doge, ali pa tudi drva za kurjavo.

Nekaj Vrbovcev ima svoj gozd na planotah. Razširja se na zapadno stran Snežnika v višini od 1050—1300 *m* ter obsega 366 *ha*. V rasti prevladujejo bukve srednje starosti, mešane več ali manj z jelkami. Vrbovci ne sekajo drv le za dom, ampak zakladajo ž njimi skoraj vso Trnovsko faro.

Poljski pridelki se prav slabo ponašajo. Vzrok temu je nekoliko burja, največ pa slabo obdelovanje zemlje, ker ljudem nedostaje živine in gnoja. Njive in travniki so močvirni. Travniki imajo še precej klaje, a v močvirji večinoma slabe; v gorah pa delo več stane nego je klaja vredna.

Materijalno stanje se mora imenovati prav slabo. Revščina trka vedno na duri. O sadjereji ni duha ne sluha. Govedo redijo tukaj domačega plemena, revni pa imajo navadno „buše“, kojim „škerlevke“ pravijo. Konj ima vsak posestnik par; bolj pa redijo ovce. Imajo jih nekateri od 20—40; dobé pa se tudi posestniki, ki jih imajo od 4—12 kvarnarjev (kvarnar = 40 ovac). Tudi čebeloreja se nekoliko goji. Gospodinje redé navadno veliko tropo kokoši radi jajec, koja prodajajo v Trst ali na Reko.

Po vsej šolski občini vodi okrajna cesta iz Il. Bistrice do vasi Zabiče (Primorsko). Občinska cesta pa veže Vrbovo z Dolenjim Zemonom, od tam pa vodi do državne ceste na Reko.

V Vrbovski šolski občini je voda Reka, katera teče po politični občini dobro uro, po šolski občini pa petnajst minut manj, delajoč mejo med Vrbovsko in Dolenje-Zemonsko šolsko občino. Potoki, ki se izlivajo na desnem bregu v Reko so:

1. Jasenski potok; dela mejo med Bistrico in Jasenom. Ob tem potoku sta dve žagi. 2. Mejni potok „na Zavodu“ med Jasenom in Vrbovem. 3. Vrbovski potok; ta ima dva izvira „Širm“ in „Doganka“, ki se iztekata sredi vasi. 4. Mejni potok „Negelče“ med Vrbovem in Vrbico. 5. Vrbiški potok. 6. V Jablanici sta potoka: „Jarek“ (hudournik) in „Goričnik“. Je pa še več manjših neznatnih potokov z imenom „Potok“. Vsi tū navedeni potoki tečejo proti jugo-zahodu. Ker je voda jako čista in mrzla, je ljudem kakor živini v pijačo. Vodnjaka ni v okolici, razven onega v Jablaniški grajščini. — Hribi so: Sv. Ahacij (801 *m*), Gabrovc (995 *m*) z veliko jamo „Vratičino“, Sopil (929 *m*), Kozlak (998 *m*), Goli vrh in Jerajev vrh.

Vrbovska šolska občina spada pod sodnijski okraj Ilirsko Bistriški in je podružnica fare in dekanije Trnovske. Tū se nahajajo cerkve: V Jasenu sv. Joahima; v Vrbovem sv. Križa in kapelica Matere Božje; v Vrbici in Jablanici skupno Marije snežnice. V Jablanici je grajščina, katera je zdaj lastnina g. Domladiša. Podnebje je posebno po zimi, kadar razsaja silna burja, ostro; pri mirnem vremenu pa milo.

Ljudstvo je mirno in pobožno, a zraven tudi praznoverno. Dijalekt cika nekoliko na Hrvaško, pravijo n. pr.: vuk (volk), duga put (dolga pot), puno (polno) itd. Bolj pa je podoben dolenskem, nego gorenjskem. Tihnico č izgovarjajo kakor staroslovenski *č* (tj) skozi nos. Govor je pravilen. Umešavajo le nekoliko tujih besedi, kakor n. pr.: sentencija, piron, teuditi, dervišati, kapac itd. Najnavadnejša jed je polenta in zelje, pa tudi krompir, dokler jim domači pridelek ne peteče. Pojedó pa tudi mnogo ovčjega in svinjskega mesa; govedino pa si privoščiijo le redkokedaj. Pijó radi močna vina; žganja pa, hvala Bogu, še ne poznajo.

II.

Do 3. novembra 1875 hodili so otroci k pouku v Trnovsko šolo; ta čas je pa neki Maks Merk privatno začel poučevati tukajšnjo mladino. Leta 1877 bila je ustanovljena že redna šola. Prvi začetni učitelj bil je g. Franjo Kranjec; njemu sledila sta pomožna učitelja g. Josip Miselj (1879) in g. Štefan Jelenec (1881). Zadnji je bil pa 9. marca 1882 na Ubeljsko

premeščen. Do konca šolskega leta poučeval je excurrendo začasni učitelj g. Franjo Zaman iz Dolenjega Zemona. Oktobra meseca 1882. leta prišel je pa začasni učitelj g. Janko Rudolf. Na njegovo mesto imenovan je bil 5. oktobra 1884. leta definitivni učitelj g. Ant. Skala, a za njim je prišel na to mesto učitelj g. Ant. Simončič. Poučevalo se je sedaj tù, sedaj tam, kjer se je našel za šolsko sobo sposoben prostor. 15. sept. 1882 je pa krajni šolski svet kupil staro hišo, koja se je v lepo jednonadstropno šolsko poslopje prezidala, kar je stalo 4500 gl. Po komisijonalnem pregledu začelo se je poučevati v novi šolski sobi s 1. decembrom 1884. l. Za zidanje šole so bili podarili: Presvitli cesar 350 gl., deželni zbor 800 gl., kranjska hranilnica 200 gl.; ostanek pa je založil podpredsednik Miha Gržina, proti temu, da ga odškoduje šolska občina s 30% doklado na davkih.

Cerkve bile so zidane okoli 1650.—1680. leta. To pričajo letnice na vratih dotičnih cerkvâ. Vrbovska kapelica pa je bila dovršena leta 1872. Na visokem hribu sv. Ahacija nad Jasenom je stala še v preteklem stoletji cerkev sv. Joahima (menda le sv. Ahacija muč., ker ljudstvo pravi le sv. Ahacij), v katero je strela vdarila in jo popolnoma požgala. V starih časih je bila v poletnih mesecih tamkaj večkrat božja služba. Včasih se je toliko ljudstva nabralo, da je duhovnik stoječ na skali pred cerkvijo razlagal božjo besedo. Namesto te cerkve so potem zidali v Jasenu cerkev sv. Joahima. Pravijo, da je bil tù tabor zoper Turke, najbrže pa so to le starorimske razvaline. Na vrhu tega hriba je studenec, kateri nikdar ne usahne. Pravljica je, da velik grešnik tega studenca ne vidi; voda pa je lek za oči.

V Jablanici zgoraj cerkvice vidiš razvaline starega gradu. Ta grad bil je 1806. leta zapuščen zato, ker je bil leta 1780 stari oče in leta 1804 oče sedanjega barona Lazarinija od tolovajev čez dan napaden. Leta 1806 sezidala pa se je sedanja grajščina v Jablanici, v katero so se še le 1816. leta preselili.

V letih 1836, 1849, 1855 in 1866 bila je huda kolera. Največ zaslug v tej bolezni pridobil si je zdravnik Andrej Valentinčič; tako izvrsten je bil, da se ga ljudstvo še sedaj

spominja. Delovali so pa tudi zdravniki: Anton Kulnik, Andrej Hafner in sedanji Franjo Bachmann.

Leta 1816 bila je lakota, da so ljudje od glada umirali.

Dolenji Zemon.

Kake tri četrt ure od Il. Bistrice proti jugu, prav ob isterski meji, se nahaja šolska občina Dolenji Zemon. Tej občini pripadajo vasi: Dolenji Zemon (73 hiš in 423 prebivalcev), Gorenji Zemon (48 hiš in 243 prebivalcev) in Mala Bukovica (32 hiš in 189 prebivalcev). Toraj šteje cela šolska občina 855 prebivalcev in 153 hiš. V političnem oziru pripadata vasi Dolenji in Gorenji Zemon županiji Jablani, vas Bukovica pa županiji Trnovski ter vse skupaj sodišču Il. Bistriškemu. Županija Jablaniška obsega osem in županija Trnovska petnajst vasi. Šolska občina šteje 156 za šolo godnih otrok in sicer 82 dečkov in 74 deklic, izmed katerih obiskuje vsakdanjo šolo 62 dečkov in 58 deklic, ponavljavnico pa 17 dečkov in 13 deklic.

Ljudje govorijo pravilen slovenski jezik z nekaterimi malimi izjemami. Tujke nahajajoče se v njihovem narečju so: žernada, kompanj, kompare, jaketa, karbon, burca, kankora, laštra, cemitar, fačol, užanca, krjanca, finiti, drvišati, šrajati, beštev, forešt, škuro, žvelto itd.

Tukajšnje ljudstvo bavi se s poljedelstvom in živinorejo, vendar ne zadostuje niti prvo, niti druga. Zato si iščejo ljudje po svetu zaslužka. Mnogo jih odhaja po zimi v hrvaške, ogerske in celó gališke šume služiti si vsakdanjega kruha. Mnogo je tudi voznikov, kateri vozijo bukovke krle iz gozda na žage in iz teh deske in plohe na železniško postajo Trnovsko.

Podnebje je rastlinstvu radi silne burje neugodno. Zemeljska zvrst je kremenica pomešana z ilovico, a ne v pravi meri. Materijalno stanje ljudstva je radi tega nepovoljno. Posebno velika nezgoda za ljudi je, da jim nedostaje gozda in stelje.

Po značaji so ljudje mirni ter tudi niso vdani grdim razvadam, kakor n. pr. žganjepitju.

Izmed vodâ je najzanimivejša Reka, katera je bila znana že starim Rimljanom pod imenom Timaus. Ta voda izvira izpod kočanskih hribov ob isterski meji, teče potem mimo Gorenjega in Dolenjega Zemona ter se izgublja pri Škocijanu pod zemljo. Po blizu 40 kilom. dolgem podzemeljskem teku privrè blizu Devina izpod razvotljene kraševine. Ta voda pa ni imenitna samo radi podzemeljskega svojega teka in da je bila toliko opisovana in opevana po latinskih klasikih, temveč tudi v obrtniškem oziru. Ob njenem bregu je namreč mnogo mlinov in pil, katere donajajo tem krajem premnogih koristi.

Šola se je tukaj ustanovila leta 1878; probuditelj bil jej je Dolenje-Zemonski občinski zastop. Šolsko poslopje stalo je 1600 gl., kateri denar se je nabral pri davkih; 700 gold. pa je dal deželni odbor in 250 gold. Nj. Veličanstvo cesar Franjo Josip I.

Službovali so na tej šoli ti-le gospodje: Maks Merk, Jernej Kos, Josip Ramrot, kot pomožni učitelji, ter Franjo Zaman, Josip Kostanjevec in Andrej Lah, kot začasni učitelji.

Tukajšnje tri cerkvice sezidane so bile od leta 1650 do 1680. Zgodovinsko imeniten je grič z imenom Gradišče, med Dolenjim in Gorenjim Zemonom, kjer so razvaline nekega starega, velikega in trdno zidanega gradú, o katerem trdijo arheologi, da je bil zidan o rimljanski ali celó predrimljanski dobi. To kaže mnogo starinskih ostankov, kateri so se izkopali na tem kraju. Tako n. pr. je izkopal tukajšnji nadžupan g. Josip Potepan celo človeško okostje, grobne „lažerne“, prevrtane bisere (perle) iz stekla, gline in celó iz svinca, kose bronastih posod, bronaste zapone, pozlačen uhan, ročen kamenen mlin (žrna), koralne in jantarove koravde, srebrne verižice in mnogo denarjev z napisi: Antoninus Pius, Adrianus, Maximinus, Constantius, Probus itd. Izkopali so tudi v bližini tega gradišča sekiro s prav čudno starinsko obliko. Vse te in še mnoge druge starine so se dobile pol metra globoko pod zemljo.

Harije.

I.

Na južno-zahodni meji kranjske dežele vzdiguje se več gričev, hribocev in brd, — od tod ime „Brdkini“, „Brkini“. Širijo se proti severo-zahodu med kranjskim in isterskim Krašom. Vsi ti griči in brda so več ali manj obrastli z gozdnim in sadnim drevjem in tudi obsajeni semtertje z vinsko trto, ter se tako lepo ločijo od golega Krasa. Tudi griška zemlja je različna od kraške; tod ni videti belega apnenika, ampak le rujavi brusnik se nahaja semtertje. Na južnem konci, v znožji brkinskih hribov, se na lepi ravnini razprostira Harijska šolska občina, h kateri pripadajo tri vasi: Harije, Soze in Tominje. Prebivalcev štejejo vse tri vasi 615, na prostoru 1624 oralov in 755 štirijaških sežnjev.

Šola za silo je v vasi Harije, ki ima 56 hišnih števil. Soze štejejo le 9 in Tominje 35 hiš. Te vasi nimajo za-se politične občine, ampak so združene s Trnovsko. Za šolo godnih in tudi obiskujočih otrok je poprečno za vsakdanjo: 37 dečkov, 34 deklic; za ponavljajno pa: 13 dečkov in 12 deklic.

Ljudstvo govori še dosti pravilno slovenski; le semtertje je primešana kaka laška beseda.

Gozdov ima malo ta kraj na Kranjskem, le v Istri so si kupili l. 1861 od grofa Montecuculija Račiško goro, katera jim daje drv in stelje. Tudi vinogradov se malo tukaj nahaja, ker so jih večidel opustili in vničili radi trtne bolezni plesnobe, ki jim je grozdje ukončevala. Več pa imajo sadonosnih vrtov. Tudi po dolinah je lepo zasajeno sadno drevje, sosebno češplje. Polje je obširno po gričih in dolinah, vendar ne prav rodovitno, ker je zemlja peščena, bolj plitva in premalo gnojna. Dosti škode ji napravijo deževni nalivi in tudi burja, ki od naša dobro, rahlo prst ter škoduje žitu in sadju. Večkrat močno razsaja tudi južni veter, ne tako zahodni, ki mu pravijo tukaj „grbin“. Občinski pašniki so slabi, tudi košenin ali travnikov za govejo klajo je malo; ali toliko lepši so mlake, na katerih se dobiva veliko dobre konjske krme. Redé govedo,

konje in ovce. Vendar je živinoreja na bolj nizki stopinji, ker primanjkuje dobrih pašnikov. Zatarejo pa tudi lepe krave z obilo vožnjo, ker jih sploh rabijo za to in za obdelovanje polja. Poljski pridelki so: pšenica, rež, proso, oves, lan, konoplje in turšica, katero tukaj imenujejo „frumenta“. Najiminitnejši pridelki so pa krompir, repa in zelje. Žito je smetno in slabo, ker ga nimajo navade pleti. Samo lan lepo obdelujejo in čedijo.

Ljudje ostajajo večinoma celo leto doma; prav malo se jih v jeseni podaje na Hrvaško in v Slavonijo drvarit. Doma pa nimajo posebnega zaslužka. Od tod pride, da je materialno stanje ljudstva bolj slabo. Tudi polje jim ne donša toliko, da bi shajali, temuč morajo živež kupovati. Nekateri izdelujejo sukno in volnene plahte, katerih največ prodajo v sosedno Istro.

Harijsko šolsko občino mejita dva potoka: Klivnik na zahodu in Posrtev na severu. Klivnik-Molja dela mejo med Kranjsko in Istro od Tominj do Male Bukovice. Ob tem potoku so štirje mlini; dva (Šinda in Brida) k Tominjski soseski, dva pa (Slivar in Klivničar) k Soški spadajoča. Ali poletu večkrat zmanjkuje vode, da ne morejo mleti ne piliti (žagati). Klivnik izvira pod Pregarjem in teče proti jugu, potem se med Bukovicama zavije proti severu in se pod Bistrico pod imenom Molja izliva v Reko. Tudi Posrtev in drugi mali potoki se vsi izlivajo v Reko.

Gričev je mnogo, vendar ne prav visokih. Imajo razna imena, n. pr.: Kamnica, Sedlo, Bršec, Poreč, Buben, Goves, Špiklji, Trobinci, Nadmrzlik, Koretan, Ded, Gnojevec, Kapužišče, Podgaber, Ješevce, Pila, Nadkozarce, Boršt, Trepetlič, Medvednik, Ovčina, Gradec, Brezje, Kozare, Brišče, Maljskired, Kamnje brdo, Lom, Kačenca, Pleše, Dolgired, Zabrišči, Volovščak, Manjska reber, Trnova reber. Tudi doline in ravani imajo različna imena, n. pr.: Struga, Podstaje, Podkorito, Medtrobinci, Trnji potok, Laze, Pri vučji (volčji) jami, Podstudenec, Blaževska dolina, Flume, Zdeča, Vrbanica, Cedriška ravan, Peklič, Žlebei, Log, Loka, Ločice itd.

Podnebje je tukaj bolj milo, voljno; zrak čist in zdrav. Kadar po dolinah zjutraj megla leži, nam tukaj solnce precej

prisije, ko se prikaže izza gorâ. Sneg po zimi ne leži dolgo, kajti ga hitro pobere jug. Navadno pa ga tudi prav veliko ne pade.

Cesta je samo ena, ki pelje iz Bistrice v Podgrad, prav skozi Harije, vežoča Kranjsko z Istro. Ta cesta ima pa dosti klancev, seosebno na obeh stranéh vasi Harijske. Druge kolo-vozne poti so na Veliko Bukovico in Soze, v Tominje, Zajeveš, na Pregarje in v Zarečje.

Divjačine ni, razven kakega zajca, lisice in jazbeca. Le po zimi pridejo tudi srne ter se pasejo po Harijskih in Soških mlakah. Ptičev je pa več vrst; seosebno dosti je po jarkih slavčkov, na polji škerjancev — katerim tù „škrliji“ pravijo — prepelice, jerebic, brinjevke, kosov, vrabcev, ščinkovcev, senic in lastovk. Ob deževji se vidijo na mlakah morske lastovke in labudi; divje race, divje gosi in žrjavi pa posedajo todi jeseni in spomladi, ko se selijo. Po mlakah in lužah je vse polno žab, ragljajočih o poletnih večerih. Gadov in modrasov se vidi tudi mnogo na več krajih, ko se solnčijo. Rib je le malo v potokih. Največ je mren in klenov, malo postrv; dobé se tudi raki na nekaterih globokejših mestih v potokih. S čebelarstvom se pa malo ukvarjajo, ker je preslaba paša za čebele. Rastlinstvo je raznih vrst, le iglatega drevja se nič ne najde.

Harijska duhovnija spada pod Trnovsko dekanijo in je ekspozitura Trnovske fare. V Harijah je kuratna cerkev sv. Štefana, prvega mučenca, v Tominjah pa podružna cerkev sv. Urbana. Razvalin ni drugih, kakor ona na Sozah nekdanje grajščiniice barona Nanto, kateri lastnik je bil pozneje grof Trojar iz Reke.

Ljudstvo je sploh prijazno, odkritosrčno; lepo pozdravlja, kar je v navadi še celó pri malih otrocih. Od druge strani pa ima polno vraž in prazne vere, ter je tudi prepirljivo. Pravde jim poberejo dosti denarja. Tudi igrajo radi, seosebno s kroglijami, kar imenujejo „bočanje“. Žganjepitje in sploh veliko pijančevanje se ni v teh krajih še vgnjezdilo.

Pri poljedelstvu in živinoreji bi se še marsikaj lahko zboljšalo, pa se trdo držé nekdanjih navad svojih prednikov. Preživé se bolj revno, ker imajo mala posestva, večidel po četrť zemlje, drugih posebnih prihodkov pa nimajo. Močnik,

polenta, krompir in zelje jim je navadna vsakdanja hrana in to večidel nezabeljeno. Kruh kupujejo; doma spečejo včasih podpeplnik, kateremu pravijo „pogača“.

Govedna plemena so mešana, bolj male vrste, sivkaste in bele barve. Vozijo sploh le s kravami, in to zelo zatira živino, kateri tu „blago“ pravijo. Ostane namreč vedno majhna in nima dosti mleka. Pa tudi hrane ji po malem dajejo, ker radi prodajajo seno v bližnjo Čičarijo in v mesti Reko in Trst.

Sorodnike imenujejo kakor sploh po Kranjskem, le ime „sokrva“ za možovo mater in „devir“ za moževega brata, se pogosto sliši. Starega očeta zovejo ded, še večkrat pa „nono“.

II.

Šolo za silo v Harijah je ustanovil g. Ivan Oblak, eks-pozit v Harijah od leta 1866 do 1869. Vse šolsko poučevanje oskrbljuje dotični duhovnik, ker je šolska soba v duhovniški hiši in še ni posebnega poslopja za šolo. Več let se že misli na to, da bi se zidala nova šola, ali šolska občina je malo premala in prerevna ter ne zmore vseh troškov. Zdaj se pobira 30% doklada na davkih za zidanje šolskega poslopja. Poučevanje je poldnevno.

Harijska cerkev je že precej stara, vendar se ne vé natančni čas, kedaj je bila prvič zidana kot Trnovska podružnica. Ekspozitura je postala leta 1782. Razširili so jo leta 1860, zvonik povišali in stranski kapeli prizidali so pa l. 1882.

Duhovniki, kateri so v Harijah pastirovali, so gg.: Greg. Močibob, Istrijan; Marcella, Kastavec; Franjo Bile, Bistričan, pisatelj; Anton Sirotič, Istrijan; Gregor Močibob, kot penzionist; Anton Bernač; Juh. Ti so delovali še pod Tržaško škofijo. G. Peter Šlibar, Kranjec iz Dobrave, je tukaj prvi služboval, ko je prišla Trnovska dekanija pod Ljubljansko škofijo za časa slavnega vladike Antona Alojzija Wolfa, leta 1831. Bil je v Harijah do leta 1839. G. Jakob Klobus (1839—1840). G. Jurij Plemel (1840—1841). G. Janez Cankar iz Polhovega Gradca (1841 do 25. februarja 1853. Ta dan je zmrznil v snegu zameten, gredé iz Trnovega). G. Anton Jeršinovec, domačin iz Tominj (1853—1859). Ta je prezidal farovž l. 1854. G. Josip Grad (1859—1862). Ta je napravil zvonove Harijske.

G. Miha Gogala (1863—1864). G. Janez Oblak (1866—1869), ustanovitelj Harijske šole. G. Anton Ponikvar (1870—1878). G. Janez Škerjanec od leta 1878 do zdaj.

V Tominjah je bila nekdanj božja pot, ki je pa zdaj opuščena. Ljudje pripovedujejo, da so od vseh krajev obiskovali sv. Urbana v Tominjah. Tukaj je bil tudi starinski zvon, ki je imel letnico 1417, pa se je ubil, in so ga dali leta 1881 preliti, ker ga ni bilo moč spraviti v kak muzej. O tem zvonu se pripoveduje, da so ga dobili iz Bosne.

Leta 1855 je tukaj kolera razsajala ter je 36 ljudi pobrala. Sicer pa dočakajo ljudje visoko starost, povprečno je vsaki 30. umrl čez 80 let star. Od leta 1813—1817 je bila velika lakota v teh krajih.

V nekdanjih časih so ljudi nadlegovali Čiči, kateri so plenili, kar so mogli.

Senožeški sodnijski okraj.

Senožeče.

I.

Trg Senožeče leži na južno-zahodni strani Postojine, ob državni cesti, ki veže belo Ljubljano z bogatim Trstom. Majhno, rodovitno planjavico okoli prijaznega trga zapira na vzhodni strani goličavi Matičnik in zelena Osojenica, proti severu nekedaj s košatimi hrasti zarastla Brda, na zapadu glasoviti Gabrk, na jugu pa Vremšica.

Pri vходу v trg od Postojinske strani opaziš po pobočji z debelimi bukvami in gabri porastel hrib, na kojega vrhunci molé kvišku razvaline starega gradú. Ob vznožji razprostira se Senožeški trg, broječ 178 hiš in 953 prebivalcev.

Na severni strani trga, ob državni cesti, šumlja plitev potok, ki ob poletni vročini večkrat usahne; izteka se v Rašo in slednjič v jadransko morje, kar je čisto naravno; kajti dela klanec Smoljevo med Razdrtem in Senožečami razvodje med vodami jadranskega in črnega morja. Reke in potoki tostran Smoljevega iztekajo se v jadransko, unostranske pa v črno morje.

Že pred vhomom v trg, od Postojinske strani, zagledaš na desni strani ceste obširno, v takih majhnih krajih nena-
vadno zidanje z visokim dimnikom. To je pivovarna gospodov Rietter-ja in Holt-a, v kateri si več domačinov služi vsak-

danji svoj kruh. Senožeško pivo začelo je leto za letom bolj sloveti in izvaža se ga nekaj celó v daljine, prekmorske kraje: Bombay, Hongkong itd.

Ob vznožji tako zvane Preske vzdiguje se grad kneza Porcije, v katerem se nahajajo uradi c. kr. okrajnega sodišča in davkarije. Pod gradom ob stari državni cesti so razprostrana zidanja gg. pl. Garzarollijev najlepša poslopja v trgu.

S košatimi lipami obsajena pot čez majhen, zidan mostiček mimo poštné hiše pripelje te do farne cerkve, posvečene sv. Jerneju. Prostor okoli nje obdaja zid, ob kojem stojé velikanske lipe. V cerkvi je pet lepih, mramornatih oltarjev in kor z orgljami.

V zahodnem konci trga blestí ti impozantno šolsko poslopje nasproti. V njem nahajaš štiri učilne sobe, šolsko pisarno z bogatimi prirodninskimi zbirkami in stanovanja za vse štiri učitelje. Pred šolo je cvetličén vrtiček z okusno izdelano železno ograjo. Šola sme se šteti med najlepša in največa tržka poslopja, kar je gotovo občanom v čast.

Politična občina Senožeška broji 1817 prebivalcev. Njej pripadajo: trg Senožeče (953 prebivalcev), Laže (209), Gabrče (148), Dolenja vas (336), Potoče (108), Sinadole (163). — Šolska občina obsega prav ista sela. Za šolo godnih otrok je po triletnem premeru 137 dečkov in 99 deklic; šolo pa obiskuje 133 dečkov in 97 deklic. Šolsko obiskovanje je prav redno, izvzemši ob hudih zimah, ko so otroci primorani izostajati radi velike oddaljenosti, studenega mraza in viharne burje.

Farni cerkvi pripadajo še podružnice Marije Device v Senožečah, sv. Urha v Lažah, sv. Antona Pad. v Gabrčah, sv. Jurija v Potočah, sv. Duha v Sinadolah in Marije Device v Dolenji vasi. Tudi nekaj majhnih kapelic se tu nahaja: sv. Roka in sv. Križa v Senožečah, sv. Križa v Lažah in Marije Device v Dolenji vasi.

S pitno vodo so Senožečani dobro preskrbljeni. V sredi trga stoji vodnjak Fontana, ki daje tržanom zdrave, mrzle vode iz kake četrte ure oddaljenega studenca Curka. Zraven vodnjaka je perilnik in kamenena korita v napajanje živine.

Okoli Senožeč razprostirajo se lepe senožeti in pašniki. Gozdi so obširni in drv ne more zmanjkati, če se bode z gozdom le količkaj umno gospodarilo.

Politična občina Senožeška obsega 350·33 *ha* njiv, travnikov 1516·85, vrtov 75·00, pašnikov 1656·84, gozdov 3103·44, travnikov z drevjem posajenih 454·50, pašnikov z drevjem posajenih 105·16, neproduktivnega zemljišča 84·67 *ha*.

Ker je svet, kakor po Krasu sploh, skalovit, preostaja ga le malo za poljščine. Kar je obdelane zemlje, je prav rodovitna; vsaj že Valvazor trdi, da na Krasu iz vsejane reži — pšenica izraste.

Čeravno pa so poljska zemljišča majhna in razkosana, sejejo in pridelujejo se vendar-le raznotere rastline, recimo: pšenica, ozimna in jara rež, oves, ozimni in jari ječmen, ajda, fižol, bob, leča, krompir, repa, pesa, korenje in zelje. Prosa radi viharne burje ne sejejo; tudi koruze ni. Po okopovavini sejejo rež, pšenico ali pa jarino, na strnišča ajdo in repo.

Senožeti in pašniki so jako obširni, ljudje bi lahko dosti več živine redili, kakor jo v resnici redé. Pa kakor je Gorenjec primoran svoj najboljši pridelek — pšenico — za cesarske davke prodati, taka je tù s senom. Mesto da bi kmetovalec več živine redil, prodá seno v bližnji Trst, ker ga silijo k temu razne potrebe. Sadjarstvo je na nizki stopinji, čemur pa ni ljudstvo samo, temveč viharne burja kriva, katera večkrat najlepša debla tako pohabi, da pride kmetovalec ob veselje. Največ se pridelá češpelj, koje Goričani sveže skupujejo, lupijo, na solncu sušé in drago prodajajo. Tudi orehov se precej pridelá. V zatišji obrodí tudi marelica, celó mandelj; breskve ne marajo roditi, hude zime jih preveč ugonóbé.

S čebelarstvom se ljudje premalo bavijo, kar je tembolj obžalovati, ker se v okolici dosti ajde seje in so kraške čebele svetovno znane. — Sviloreji podnebje ni ugodno.

Ljudstvo ostane večinoma doma; nekateri iščejo si služka v bližnjem Trstu. Bavi se večinoma s poljedelstvom in živinorejo; po zimi delajo (osobito v Lažah) iz bukovih drv butarice, katere imenujejo „fašče“ ter jih v posebnih sušilnicah sušé in v Trst prodajajo. Tudi s prevažanjem stavbenega lesa, ki ga Pivčani in Podnanosci do Senožeč priva-

žajo, zaslužijo si nekaj novcev. Ob času, predno je bila južna železnica zgrajena, bili so tû imenitni lesni sejmi. Po 50—60 težkih voz stalo je ob cesti; ves les se je v Senožačah preložil in domačini vozili so ga naprej v Trst. Kar je dandanes Rakek, to so bile poprej Senožče. Žalibog, da se je tako spreobrnilo! Ljudstvo je po večem obubožalo; pa vsaj ni čuda! Polja je malo, družega posebnega zaslužka pa ni. Hrana mu je uborna: polenta, fižol, ječmen, kislava in krompir; pije se pa navadno pivo in vino. Žganjepitju ljudje še niso posebno vdani; vendar se jih ta kužna bolezen zmiraj bolj poprijemlje.

Podnebje je mrzlo; nekaj zavoljo viharne burje, nekaj zaradi visoke lege nad morjem. Na Gabrku je burja najsilnejša. Najtežje senene vozove prekucuje, kakor bi jih z metlo pometal. Gorjé popotniku, ki se drzne čez Gabrk v zimskem času, ko ostra burja brije in sneg naletava! Marsikateri drznež našel je tû mrzli grob. Ni je skoraj zime, da bi Gabrk kake žrtve ne terjäl.

Okoli Senožč je, kakor po Krasu sploh, dosti podzemeljskih votlin. Največa je „Zavinka“ v Lozi, v katero so ljudje ob turških vojskah skrivali svoje imetje in tudi sami sebe na tak način reševali pred krutim Turčinom. Omenjena jama ima raznih podzemeljskih mrčesov; zato jo entomologi iz daljnih krajev obiskujejo. Nahaja se v nji: *Leptoderus Hohenwartii*, *Blothrus spelaeus*, *Sphodrus cavicola*, *Adelops acuminatus*, *Epeira fusca* in razne *Lithobiae*, katere v jeseni semkaj pribežé, da prezimujejo pod nakopičenim kamenjem pred jamo.

Tudi flora je okrog Senožč bogata; zatoraj botaniki pogosto semkaj zahajajo.

Ljudstvo govori slovenski, bolj omikani tržani znajo tudi laški in nemški.

Živinsko pleme je mešano, vendar lepe rasti in močno. Govedo se rabi kot vprežna živina, pa ne le voli, temveč tudi krave.

II.

Lazius trdi, kakor piše Valvazor, da prihaja ime Senožče od starih Senonov, prebivalcev na obalih jadranskega

morja. A razlaganje starih krajnih imen je prekočljiva stvar. Po mojem menenji je slovenska oblika Senožeče prvotna in znanuje kraj okoli kojega se razprostirajo obširne senožeti. Za Rimljanov so bile Senožeče mesto in zvali so je Anesica. Kos starega zidovja, ki moli raz zelenega griča nad Senožeškim trgom proti nebu, je razvalina starega gradú, čegar boljše kamenje se je vporabilo v zgradbo novega gradú pod „Presko“. Sezidan je bil grad v davno minulih časih. Kedaj in kdo ga je postavil, nam ni znano. Leta 1400 bili so plemiči Walsee lastniki njegovi, in ko so ti izmrli pripal je grad cesarski hiši. Ko pomaga leta 1509 grof Mihael Frangenpano z neznatno konjico cesarju v bitvi proti Benečanom, podari mu cesar Senožeški grad. Za njim bil je lastnik g. Lamberg. Leta 1660 dobi grad knez Ferdinand Porcija v last. Tega leta v 2. oktobra dan je cesar Leopold, potujoč s svojim spremstvom iz Gorice, tukaj obedoval in prenočil. Kneza Ferdinanda nasledoval je njegov sin Karol in tega Franjo Anton Porcia. Za tem vrstili so se knezi do današnjega dné tako-le: Hanibal Porcia, Alfonz Porcia, Serafin Porcia, Leopold Porcia in Ferdinand Porcia sedanji grajski lastnik. Senožeški trg in okolica trpela sta mnogo pred Benečani in krutimi Turki.

Ko cesar Maksimilijan potovanje v Rim nastopi, da bi bil tam po stari šegi rimskim cesarjem kronan, preprečijo mu Benečani pot. Maksimilijan sklene nad ošabno republiko maščevati se, kar povzroči večletne krvave boje. Leta 1511 zveže se Maksimilijan s Francijo ter nadaljuje boj proti Benečanom. Benečanski vojskovodja Civrano prodira proti Postojini ter požiga in mori brez usmiljenja. Tù zapovedujoči grof Frangepan maršira mu nasproti, zvabi ga pri Senožečah v zakotje, ter ga tako pretepe, da samo poveljnik z malo četico vojakov pete odnese. Meseca septembra 1511. leta udari jo škof Ravbar za Civranom ter mu odvzame Videm in Gradišče.

Leta 1510 in 1553 pokončala je kuga mnogo okoličanov; strašni morilki pridružila se je njena sestra — lakota. 24. in 26. sušca l. 1511 nastal je najstrašnejši potres, kar jih kranjski anali poznajo. Poškodoval je močno Senožeški stari grad.

V XV. stoletji nadlegovali so večkrat Turki Senožeško okolico. Tod so neusmiljeno morili, požigali in ropali; to sve-

doči še dandanes stoječi močni tabor v Dolenjivasi. V tem času odpeljal je, kakor ljudstvo pripoveduje, neki turški paša mlado ženo iz Krumpčeve hiše v Gabrčah v sužnost. — Ko se divja druhal Osmanov Gabrčam bliža, zapusté stanovaleci vas ter se poskrijejo po Vremšici in bližnjem hribovji. Le srčna Krumpeževa soproga ostane doma in pere štrene. Turški paša ugleдавši mlado krasotico, veli jej, da naj gre ž njim, če ne — jo umori. Tresoča se pred bitko smrtjo pomeče štrene v kotel, zakoplje jih za hišo ter sledi grozovitemu Turku. Čez sedem let vrne se po čudovitih naključjih zopet v Gabrče prav v oni dan, ko je njen mož novo ženitovanje obhajal. Hitro izkoplje za hišo zakopane štrene, stopi v hišo ter naznani svatom, da je Krumpčeva soproga, kojo je pred sedmimi leti Turčin v sužnost odvedel. Poznal jo je le velik domač pes, kateri ni sicer nikogar k hiši puščal. Njej pa se je prijazno prilizoval ter veselja s košatim repom migaje — cvilil; mož in svatje pa jej nočejo nikakor verjeti. — Britko jokaje podá se v vaško cerkev, poklekne pred oltar, pobožno moli, ter se na to iz vasi izgubi, popustivša v cerkvi dragocen plašč, kojega rabi še dandanes Gabrška cerkev kot mašni plašč. Kam je zginila, se ne vé. Nekateri trdijo, da se je vrnila na Turško, drugi zopet pravijo, da je skočila zbog žalosti v Trstu v morje.

Tudi s Francozi so imeli Senožecani opraviti. Leta 1797 pridrvé se francoske čete po Rebrnicah na Razdrto in oplenijo tamkaj Postojinsko pošto, namenjeno v Trst. Ker Napoleon še ne meni mirovati, osnuje se vsled cesarskega patenta z dné 9. junija 1808. l. „deželna bramba“. — Prvi prostovoljci, 372 mož Postojinske kresije, med njimi več hrabrih Senožecanov in okoličanov, primaršira 16. julija 1808. l. z godbo v Ljubljano. Za njimi nabirali so se drugi in meseca januarja 1809. l. bila je organizacija kranjske deželne brambe s sedmimi bataljoni končana. Notranja avstrijska armada, ž njo domača polka Simbschen in Reisky in en del kranjske deželne brambe sijajno zmaga pod poveljništvom nadvojvode Ivana pri Pordenone, Sacile in Fontana Fredda (15. in 16. aprila). Nadvojvoda Ivan sam poroča kranjskim stanovom o sijajni zmagi pri Sacile. Po Ljubljani odmevalo je vsled tega poročila nepopisljivo veselje. Žal! da pride za solncem kmalu dež. — Vsled neugodnega

položaja na Nemškem morali so se naši hrabri boritelji v noči od 30. aprila do 1. maja umakniti za reko Piave. Deveti armadni oddelek pod poveljništvom grofa Gyulay-a pomakne se zopet na Kranjsko in se vtabori v nasipih na „Golem vrhu“ (med Senožečami in Razdrtem), v Podvelbu, Logatci in Ljubljani. Vtaborjeni oddelki na Golem vrhu, v Podvelbu in Logatci vdati se morejo silnemu pritisku francoskega petega armadnega oddelka Macdonald. Kranjci in Tržaški brambovci na Golem vrhu bojujejo se hlabro in odbijejo 17. aprila s pomočjo feldmaršallajtenant Zach-ove armade naskok Francozov. Ko pa feldmaršallajtenant Zach uvidi, da mu ne kaže dalje vtaborjencev braniti, umakne se proti Ljubljani. Garnizija vtaborjena na Golem vrhu, mora se podati; 2000 mož vjetih mora nastopiti daljno pot v Francijo, med katerimi je korakal brž ko ne tudi kateri Senožečan.

Začetek šole v Senožečah spada, kakor šolska kronika poroča, v 1810. leto. Šola takrat še ni bila ločena od cerkve, ampak skrb za obe je bila popolnoma v duhovskih rokah. Še le 1817. l. najde se prvi svetovni učitelj Josip Niklič. Šolsko obiskovanje bilo je začetkoma prav revno, ker se niso mogli ljudje za šolo oživeti. Število obiskujočih otrok je znašalo l. 1818 40, l. 1819 29, l. 1820 27 in l. 1821 36.

1824. l. oskrboval je učiteljsko službo g. Lovro Supanc, in 1825. l. imenovan mu je bil Matija Čižman pomočnikom. Učiteljeva plača znašala je na leto 250 gld.; pomočnik pa je služil 150 gld.

1829. l. imenovan je bil učiteljem g. Andrej Piano. Matija Čižman bil je tega leta odpuščen in sledil mu je Jan. Wollenig.

1835. l. kupil je šolski zaklad Anton Šmucovo hišo za 1250 gld.; prezidovanje in poprava stala je 2000 gld.

1836. l. prišel je kot pomočnik Marko Podobnik in čez leto nato Leopold Cvek. 2. novembra 1840. l. imenovan je bil pomočnikom g. Karol Demšar z 150 gld. letne plače.

Od 1840.—1862. l. katehezirali so ti-le čč. gg.: Janez Arko, Janez Živic, Janez Štritar, Nikolaj Čič, Janez Fajdiga, Janez Oblák, Anton Zorman.

1852. l. vzvišala se je remuneracija katehetova od 50 na 80 gld.

1853. l. umirovljen je bil g. Piano; njegovo mesto nastopi g. Lovro Sadar, kojega je nasledoval 1856. l. g. Melhior Pugel.

Učiteljski pomočniki so bili: l. 1859 g. Franjo Sever, l. 1861 g. Kristijan Lavrič.

1863. l. kupil je šolski zaklad na javni dražbi Mihael Jurcovo hišo za 700 gld., v kateri se sedanja šola nahaja.

Od 1864.—1872. l. oskrboval je g. Matija Arko pomočnikovo službo.

Čč. gg. katehetje so se pa do današnjega dne tako-le vrstili: Franjo Legan, Janez Čadež, Janez Zagorjan, Jakob Frjančič, Leopold Zaletel, Jakob Koritnik, Janez Nagode, Gašpar Majar, Josip Močilnikar, Josip Zalokar, Anton Berce, Josip Porubski.

1870. l. pričelo se je z zgradbo nove šole v kupljeni Jurcovi hiši pod nadzorstvom tedanjega župana g. Josip Zelena. Na prošnjo omenjenega gospoda dovolilo se je 300 gld. iz deželnega zaklada, Nj. Veličanstvo presvitli cesar daroval je 100 gl. in gospá Kalistrova 600 gld.

1872. l. je bil podučitelj g. Anton Zmrzlikar in 1873. l. g. Alojzij Media.

1873. l. moralo se je vsled dopisa c. k. okrajnega šolskega sveta v Postojini z dne 12. maja 1873, št. 3835, z zidanjem prenehati, ker je nova šolska postava v administrativnih ozirih položaj predrugačila.

1875. l. razširjena je bila dvorazrednica v trirazrednico in drugo učiteljsko mesto dobil je g. Valentin Pin.

1876. l. vršila se je kolavdacija novega šolskega poslopja, koje je stalo 10.557 gld., brez tlake, peska, kamenja in apna, kar je vse soseska brezplačno dajala.

Od učiteljev bili so razven že omenjenih tukaj nastavljeni še gg.: Florijan Rozman, Janez Pleško, Armin Gradišnik, Matija Hiti, Pavel Kavčič, Janja Levstik, Henrik Paternost, Dragotin Trost, Matija Japel, Anton Levstik, Marija Stuchly, Karolina Perušek.

30. junij 1882. l. bil bi lahko usodepoln za Senožeče. Zjutraj ob četrť na osem podá se šolska mladina z učiteljskim spremstvom k šolarski maši. Okoli osme ure začne grometi in treskati, da je bilo joj. Najprvo trešči v stari grad, na to

v pivovarniški dimnik in slednjič v strelovod na cerkvenem zvoniku. Ker je pa strelovod najbrže preplitvo v tleh, odskoči električna iskra v cerkvene prostore. V cerkvi klečeči otroci popadajo vsi na obraze in drvé čez nekoliko trenutkov s strašnim krikom pri cerkvenih vratih na prosto. Učenki Mariji Jurca razparalo je obleko in jo na levi nogi osmodilo. Frančiški Prhavec razcapala je električna spodnja krila in obuvalo. Moravec Josipina, Moravec Terezija in Delak Ana nesle so se v nezavesti iz cerkve. Strežnika Frana Frfila tresčilo je pod levo steno pri velikem altari. Antoniji Delak, Josipini Slivar, Mariji Paskutti, Ani Rolih, Ani Mahnič in več drugim raztrgalo je čevlje. Dasi je bil skoraj vsak otrok nekoliko poškodovan, vendar ni nikogar ubilo. Pač sreča v nesreči! Najhuje poškodovan je bil davkarski sluga Anton Nebergelj, ki je pod korom klečal. Vžgala mu je električna iskra obleko ter mu obuvalo popolnoma raztrgala. Robec, na kojem je klečal, našel se je sredi cerkve goreč; shranuje se v veden spomin v šolski pisarni.

V dan 9. junija 1884. l. blagoslovila se je šolska zastava, v nakup koje so vrle tržanke in tržani na oklic g. nadučitelja Pavel Kavčiča 65 gold. 7 kr. darovali. Čez nekaj časa v to svrhu prirejena veselica donesla je čistega dohodka 38 gold. 49 kr. Za to svoto, 103 gold. 56 kr., omislil se je krasni prapor, ki bode še v poznih letih kras Senožeške šole.

16. maja 1885. l. postavila se je ukusno izdelana železna ograja okoli cvetličnega vrta pred šolskim poslopjem. Izdelana je bila v knez Auerspergovi tovarni v Dvoru pri Žužemberku. Troški s kamnoseškim in zidarskim delom znašali so 516 gl. 65 kr.

20. maja 1886. l. delil je tukaj milostljivi g. knezoškof Ljubljanski zakrament sv. birme. V dan poprej šla mu je šolska mladina z zastavo naproti in učenka Milika Kavčič pozdravila ga je v imenu šolarjev in šolaric s primérnim nagovorom.

Zdaj pa nekaj črtic o zgodovini Senožeške fare.

a) Župnijski patronat na Krasu pripadal je Tržaškemu škofu.

b) Grofi Walsee, kot gospodje Krasa, prisvojali so si patronat kraških župnij, osobito Senožeške l. 1395.

c) Pravda radi tega predložila se je Bazelškemu konciliju l. 1437.

d) Tržaški škof Aldegardi inkorporira kraške fare, osobito Senožeško, Tržaškemu kapitelju l. 1446.

e) Pravda predloži se na to papežu Piju II., ki patronat Tržaškemu kapitelju pripozná l. 1459.

f) Tržaški kapitel pogodi se z grofom Rambertom Walsee tako, da so župnije na Krasu prave župnije (poprej so se zvale vikarije); da so grofi Walsee patroni in župniki morajo Tržaškemu kapitelju odmerjeni mensale plačevati; na Senožeškega g. župnika prišlo je 26 benečanskih lir l. 1463. To pogodbo potrdi papež Pij II.

g) Ko grofi Walsee izmrjó, pripadejo župnijski patronati in grajščine na Krasu cesarju Frideriku IV. l. 1492.

h) S Senožeško grajščino pripade ob enem župnijski patronat knezu Porcia.

Po ustnih poročilih izvira Senožeška fara iz Hrenoviške, po menenji g. P. Hieingerja pa iz Tomajske dekanije. Najstarejše ženitovanjske knjige so od 6. januarja 1684. leta. Krstna knjiga začne s Tom. od 14. jan. 1684; spisek umrlih pa z 20. febr. 1718. leta.

Kakor politični podatki Senožeške fare poročajo, vdobita Cono in Volricus Memigliano grad in vas (villa) Senožeče po Oglejskem patrijarhu Rajmundu l. 1275. Za njima bili so grofi Walsee gospodarji okoli l. 1295; kasneje cesar Friderik IV. l. 1492 in slednjič knez Porcia. Senožeče prišle so h Kranjski l. 1527 in so postale trg 1559. leta.

Z odlokem Tržaškega ordinarijata z dné 20. maja 1831 in Ljubljanskega z dné 29. junija 1831. l. pridružila se je Senožeška fara Ljubljanski škofiji.

Čč. gg. župniki do današnjega dné vrstili so se tako-le: Pavel Rainar 1684—1691, Franjo Bajardi 1691—1740, Andrej Daniel pl. Garzarolli 1740—1767, Jurij Debelz 1767—1773, Anton Tierenperger 1775—1790, Jakob Boschizh 1790—1810, Apolinar Cesnech 1810—1816, Jakob Tscherne 1816—1823, Anton Ukmar 1823—1830, Anton Flora 1830—1849, Anton Pokorn 1849—1856, Janez Pašič 1856—1872, Ignacij Okorn od 1872.

Farna cerkev, posvečena sv. Jerneju, stoji na severni strani trga na majhnem griči in je bila najbrže, kakor vzdana plošča na zvoniku kaže, 1613. l. dozidana. Spominska plošča sredi cerkve pred korom ima letnico 1667, altar sv. Antona pa 1718. Ker ni družih podatkov, razven navedenih letnic o v podobi križa zidani cerkvi, trditi se mora, da je bila začetkom 17. veka na razvalinah stare cerkve sezidana.

Cerkev ima pet mramornih altarjev. Kdo je sliki pri dveh stranskih altarjih izdelal, se ne vé. Sliko na altarji sv. Frančiška izvršil je neki Irkizh, ono sv. Antona pa Zheferin.

Zvonik imel je v začetku 19. stoletja podobo bireta. 1851. l. postavila se mu je nova, drugače vpodobljena streha. Poprejšnji čez 300 let stari največi zvon (10 centov) pustil se je neprelit, ko sta bila manjša dva pod č. g. župnikom Božičem 1795. l. vlita zvonova l. 1852 prelita in se jima je teža toliko zvišala, da sta zdaj za večja dva. Srednji tehta $12\frac{1}{2}$, veliki pa $25\frac{1}{2}$ stotov. Zvonove napravila je soseska; jarme, trame za obešanje itd. pa cerkev. Prvi obrok plačal se je s prostovoljnimi darovi in z denarjem, ki se je dobil za cestno kamenje, koje so morali natleči občani. Druga dva obroka plačala sta se iz občinske blagajnice.

Cerkveni strop predelal je v letih 1835—1836 neki Delnegro; izslikal ga je pa v letih 1837—1839 Silvester Fabris.

Novo pokopališče zgradilo se je 1819.—1821., mrtvašnica pa še le 1831. leta.

Orglje imajo 16 registrov; izdelal jih je Alojzij Hörbiger za 950 gld.

Poprejšnji farovž stal je pod starim gradom, ne daleč od razvalin cerkve sv. Roka na parceli, ki se še zdaj „Stari farovž“ imenuje. Da se strašni požar, ki je Senožeče vpepelil tudi farovža ni ognil, kaže že to, da se od leta 1684 nazaj nikakoršnih matrik ne najde. Tudi vedó ljudje pripovedovati, da so gg. župniki Senožeški stanovali nekedaj v južno-zahodnem oddelku grada, nasproti kapelice Marije Device. Grad je bil toraj začasno stanovanje gg. župnikov po požaru, dokler se novi farovž ni dodelal. — Sedanji farovž bil je posestvo pl. Garzarolli-jev, od kojih ga je kupil knez Porcia in v farovž določil. To svedoči nad uhodnimi vratmi vzdana plošča iz l. 1792.

Hrenovice.

Kako poldrugo uro od Postojine stoji na nizkem holmci, „Hrib“ imenovanem, župnijska cerkev. Poleg nje je farovž, šola in še štiri druge hiše, spadajoče k vasi Hrenovice, katere so proti vzhodu četrť ure od „Hriba“ oddaljene. Razprostira se župnija podolgoma ob Ljubljansko-Tržaški cesti kake dve uri hodá, ter ob vznožji Nanosa, čegar vrhunec meri 1299 m.

Šolska občina meji proti vzhodu na Zagon in Mali Otok; te vasi spadata k tukajšnji župniji, a otroci so všolani od 1884. leta v Postojino, ker imajo veliko bliže in varnejša pota. Proti severu meji na Studensko župnijo, proti zahodu na Nanos, Ubelsko in Razdrško kaplanijo, na jugu na Orehek in na Sajevče.

Tla, po katerih se šolska občina razprostira, so valovito brdovje z neškatimi dolinami in precej razprostrtimi ravninami.

Ljudje se živé o poljedelstvu, živinoreji in prevažanji lesa, oglja in raznih domačih pridelkov. Največ se tù pride-luje sena, ovsa, krompirja, korenja, repe in zelja; z drugimi pridelki so ljudje poredkoma zadovoljni, dasi se seje vsako-vrstno žito. Sadjarstvo je na nizki stopinji, vendar se v dobrih letinah dokaj češpelj dobiva. Prodajajo se večidel sveže v Gorico, slabije se pa doma v slivovec pokuhajo. Le malo se jih posuší.

V novejšem času se je kava močno vkoreninila. Brez nje ni je skoraj več hiše. Dobé se pa tudi kake tri vasi v tukajšnji šolski občini, kjer žganje prav močno pijejo.

Ljudstvo je sploh revno. Krivo si je tega nekoliko samo, ker preveč sena prodá in premalo živine redí. Pa tudi slaba zemlja (ilovica) in burja ovirata blagostanje. Napačno je tudi to, da stariši ne pusté, da bi se njihovi otroci učili rokodel-stva. Vsled tega nam manjka tukaj tkalcev, zidarjev, sodarjev, ključavničarjev, klobučarjev in več drugih rokodelcev. Ljudje ostanejo večinoma domá, le malo jih hodi v druge kraje si zaslužka iskat. Večinoma hodijo v Trst in na Reko, kjer služijo kot dninarji ali posli. Značaja je ljudstvo sploh mirnega. O pretepih in pobjah ni tù skoraj nikedar slišati. Pravdajo se pa preradi. Večkrat jih stane pot v sodišče in županijo več,

nego imajo škode, za katero se pravdajo. A tega jim ni dopovedati.

Govor ljudstva je precej pravilen, le besedica „ma“ se rabi mesto pa; tudi se je tukaj nekaj italijanskih besed vdomačilo. Prinesli so jih vozniki in drugi ljudje, kateri s Trstom občujejo.

Tù se izdeluje mnogo oglja, katero vozijo v Trst. Delajo tudi obilo opeke, katero na razne kraje prodajajo. Največ naša ljudem tukajšnje seno, katerega na tisoče metričnih stotov zvozijo v Trst. Da bi se ljudstvo bolje živinoreje poprijelo, bilo bi v kratkem veliko na boljem.

Tukaj se nahaja več malih mlinov, ki meljejo domače pridelke. Pri nekaterih mlinih so tudi žage. Tovarn in fužin pa tukaj ni; saj ni tudi rudnikov, ne kovin, ne premoga in ne toplic.

Na vznožji Nanosa izvira potok Nanošica iz mnogih vrelcev nad vasema Ubelsko in Strane. V poslednji vasi je najboljša voda. Izvira pod cerkvijo sv. Križa. Zraven pa stoji zelo stara in mogočna tisa, od katere se pripoveduje, da jo je vsadil oče sv. Brica in da je pod njo pridigoval sv. Hieronim. Nad to vasjo je „Dolgi grič“. Pravljica pripoveduje ali trdi, da ima v sebi mnogo bogastva. Ta potok teče proti vzhodu po sredi tukajšnje župnije, kjer se blizu Postojine izteka v Pivko. Na desni strani ji doteka Koratanšica, ki izvira izpod Orehovške loze. Ta teče proti zahodu ter se pri Škulah izteka v Nanošico. Na nasprotni strani, ne daleč od tù pa se izteka Šmihelšica, ki izvira nad Šmihelom. Pri izvirku se v tem potoku dobivajo majhne postrvi. Druge ribe v teh vodah so: klini, ščuke, mreine in šlajni. Tudi je v teh vodah še obilo rakov, za katere tukajšnji ribiči v Trstu precej denarja skupijo. Pri Šmihelu je več studencev, kakor: Ovčak, Koculj in Roček. Voda iz poslednjega teče v jamo „Ponikve“. V Nanosu je „Kozja jama“. Trdi se, da je v njej vedno obilo ledú. V Krivci na Studenski gmajni je jama „Brloka“. V tej so pred 12. leti obilo človeških in živalskih kosti našli; ukazal jih je izkopavati in nabirati prejšnji okrajni glavar g. Ant. Globočnik.

Najimenoitnejša jama je v vasi Predjama, pod gradom kneza Windischgrätza. V tej je obilo lepega kapnika. Pot v

njo je lepa ter se potrebuje, če se ji hoče do konca priti, pol ure. Kdor je trden v nogah, zamore nad gradom priti iz nje; mora pa blizu 200 stopnjic prekoračiti. V to teče „Jamšica“, katera zalije vse hiše v kotlini, ako se jej zamaši žrelo. Vali se več ur pod zemljo in se prikaže potem pri Vipavskem trgu z imenom „Vipava“ na dan.

Živina je večidel domačega plemena; čistega muricodolskega plemena tū ni. Le premožnejši držé semtertje kakega muricodolskega junca za izboljšanje domače pasme. Govedo se rabi tukaj kot vprežna živina.

Glavna cesta je tū Ljubljansko-Tržaška, katera vodi iz Postojine po sredi župnije proti Trstu. Pred Hrašami je pot v Zagon; nad njimi ena v Hrenovice, druga pa na Studenec. Pri „Farežniku“ se začenja okrajna cesta, ki vodi tudi na „Hrib“ in skozi Landol v Studensko župnijo. Nad Brinjem je več hudih klancev. Iz Brinja je zopet pot v Predjamo, kjer je hud klanec, „Kovačevce“ po imenu.

Nad Dilcami zavije pot skozi Goriče v Šmihel; pod njimi na veliki cesti je znamenit „Dilški klanec“. Vrhū njega je okrajna cesta v Orehek in na Prestranek. Skozi Hruševje pelje zopet pot v Sajevče in Rakulik, na drugi strani pa na Velika Brda.

Pod „Hribom“ proti Šmihelu, Landolu in Hrenovicam so razprostrane planjave, ki so razdeljene v senožeti. Prav tako proti Škulam in Velikim Brdam. V zeló obili meri se tū nahaja ilovnata zemlja; za njo soldanata ali lapornata, potem peščena in apnena. Od črne zemlje je le malo sledū tukaj. Zato so tudi pridelki tako pičli, ker se ne dá zemlja tako popraviti, kakor bi si želeli. Nekaj je tudi podnebje krivo, zlasti viharina burja, katera večkrat vse sadeže zvije, da se ne morejo tako razvijati, kakor po drugih krajih.

Tukajšnja župnija spada k Postojinski dekaniji; šolska občina je pa razdeljena na dva sodnijska okraja. Večina vasi spada pod Senožeški, le Hraše spadajo pod Postojinski okraj. Politična občina je veliko večā; k njej spada 18 vasi Hrenoviške in dve Studenske župnije.

Veliko posestvo, četrť ure oddaljeno od župnijske cerkve, so Škule. Na tem posestvu si je v 16. stoletji postavil poslopje

baron pl. Paradeiser. V 17. stoletji dobil ga je v last baron Rosetti, a ga je 21. septembra 1802 prodal cesarskemu dvoru. To posestvo meri 108.06 hektarov. Po rebrovji raste hrastje, vmes so pa senožeti, od katerih se dve tretjini porabita za pašo mladih cesarskih žrebet iz Lipiške kobilarne. Paša traja od maja pa do pozne jeseni. Potem jih preselijo v Prestranek, kjer prezimujejo.

Prejšnje poslopje se je predelalo v hleve in zraven postavila majhna hiša v stanovanje majerju in konjarjem. Poleg hlevov je lokev ali kal za napajanje žrebet.

Drugo imenitno posestvo v tukajšnjem šolskem okraji je „Predjamski grad“, kojega zgodovino hočem bolj natančno popisati. Zapustiva, dragi bralee, prijazno selišče „Hrib“, mah-niva jo, pustivši selo Hrenovice na desni, proti Landolu in od tû idiva po stranski poti dalje. Mnogo je tû goličave, čudo kraševitega svetá, toda marljivi ratar si je s pridno svojo roko mnogo zemlje priboril in sedaj se ziblje tû valovito žitno klasje. Pičle pol ure od Landola, dojdemo v dolinico, stisneno v nekaj kôtel. Sredi skalovitega gorovja štrli strma pečina navpično v nebó in na nji se belí sivi grad, sedanji Lueg ali „grad pred Jamo“. Tolikanj je potisnen pod skalo v duplo, da ga stena, nad streho viseča, popolnoma brani dežja in nevihte.

Globoko, globoko pod gradom v dolini drvi deroči potok Jamšica penaste svoje valove ter se z groznim bobnenjem izgublja v skalnato brezno. Dve uri teče pod zemljo in potem izvira zopet pri Vipavi. Da je to resnica, pripoveduje nam že slavni zgodovinopisec kranjski Valvazor, ki omenja, da so v prevero pri ustji potokovem v vodo nasuli žaganja, katero je zopet priplavalo na svit pri Vipavi.

Kaj značijo vrata tam nad breznovim žrelom, kamor se v podzemlje izgublja Jamšica? Idiva naprej, dragi bralec! Po umetnem poti greva nad gorostasnim propadom dalje, a globoko pod nama hrušči ljuta Jamšica. Čez majhen most prispeva do omenjenih duri. Vstopiva, ali prej si še užgiva vsak svojo plamenico. Polagoma koračiva dalje po vlažnem tlaku. Nahaja se tû mnogo većinoma rujavega kamena, toda mnogi so lepo beli, kakor od pravega, pravcatega alabastra. Na več jam se delí špilja; marsikje je sila visoka, marsikje ozka in nizka.

A dosta tega podzemeljskega življenja! Zopet sva na planem. Vidiš li tam nizko, na pogled neznatno cerkvico, koja sva prezrla pri najinem priходу le-sem? Zgodovinsko važna je, kajti na njenem pokopališči spi baje poslednji vitez Predjamski smrtno spanje. Cerkvico samo je posvetil bivši slavni učenjak Enej Silvij, iz rodbine grofov Piccolomini, nekdanji vladika Tržaški, kojega pa še mnogo bolje zná ves učeni svet pod imenom papeža Pija II.

Idiva sedaj proti gradu. Oglej si ga še jedenkrat od zunaj! Kakšno žrelo, kakšna duplina zijá mu tam v ozadji za hrbtom! Ves je v skali, ali bolje rečeno pod skalo, ki zeva nad njim! Tam na zidu, na levisi se vidi naslikan velikansk grb z letnico 1570, ki ti pripoveduje, da je v imenovanem letu ta grad sezidal grof Ivan Kobencelj, bivši dvorski kancelar nadvojvode avstrijskega Karola v Gradci, ko si je bil osvojil tù vlasteljestvo. Kesneje je prišel grad v last plemiču Ivanu Markoviču. — Do 1848. l. je bilo v njem nameščeno grajsko sodišče, dandanes pa je gradu gospodar knez Windischgrätz.

Prispela sva do uhoda, do stolpa, ki je pri vsi zgradbi jedino, kar je pod milim nebom — vse drugo je krito pod skalo. Pred njim stojita kameneni piramidi. Med njima in vrati grajskimi, nad katerimi je grb Kobenceljev, izdolben od kararskega mramora, nahaja se globoka grapa. Čez njo drži lesen mostič. Nedavno še je bil tù most na véso (Zugbrücke). Jednak most je bil nekđaj med prvim tem stolpom in sledečo zgradbo. Niti tega ni danes videti, a ni ga tudi treba, kajti rov je zasut in danes ti noga tù stopa po ravnem.

Oglejva si sedaj nekoliko prostore grajske! Takoj pri vratih je ječa, ostalina iz tistih strašnih fevdalnih časov, ko je siromak kmet bil tlačan, in ko je s krvavimi žulji redil trdosrčnega grajščaka. — Blizu tam je v zid izdolbena ječica, kamor so zapirali zločince, ki se niso hoteli takoj vdajati. Tesna je, da jedva človek v njej stojí. Tù so uboge žrtve stojé ali časih sloné, morale prebijati po štiriindvajset ur, a tudi po več dni. V prvem nadstropji se nahaja drug zapor. Grozni zapahi so mu na durih. Na drugi strani je od žive skale izdolbena strašna ječa, globoka — kjer so se, kakor

pripoveduje narod, našle človeške ogródi. Le-sem so baje metali zločince, obsojene na smrt, v oni globoki duplini so nesrečneži zapuščeni umirali od gladi in žeje. Blizo tam na hodniku visi visoko v lini zvon, ki je nekdanj pozivljaj k službi božji; poleg se nahaja domača kapelica. Na drugi strani grada dospe se skozi nekaj rov po v skalo vsekanih stopnjicah na odprto duplino, od koder imaš najlepši razgled čez vso dolinico.

A ko o sedanjem gradu ni bilo še sledú in tirú, nahajal se je gori više v duplu grad, mnogo jačji, silovitejši od sedanjega — nepremagljiva prirodna trdnjava. Zgoraj skala, pod tabo skala in grozovita globočina, na levi in desni pečina. V ozadji ti zijá ogromno žrelo, ali spredaj je zgrajen močan debel zid — v njem pa vidiš ozka in nizka gotska vrata ter dvoje oken. To je bil na zunanje ves nekdanji grad — toraj sama votlina, skalnata špilja, na izhodu zazidana. Kdor je hotel prispeti v to prirodno trdnjavo, moral je plezati iz doline počenši po vrvičnih lestvah tja čez streho sedanjega novega gradú. A ko je bil gori, še ni mogel kar tako v grad — med skalo in vrati zijá globok propad. Most na vési je bil tù stoprav končna komunikacija.

Mesto nekdanjega mostú na škripcéh se nahaja dandanes tù lesen mostiček. Nad vrati vidi se predrta odprtina. Tù sem so padale kroglje iz lombárd in prebile steno, ki je, porušivša se, ubila poslednjega Luegerja.

In tù kjer dandanes na skalni čeri mirno gnjezdi siva golobica, tù kjer si sedaj zavetja išče plahi netopir, bival je nekdanj junašk rod; v stoletja teku se je pogubilo vse, in zob časa gloje in kruši ostalino divje minulosti.

Za cesarja Karola Vélicege (768—814. l.), ki si je bil osvojil i naše slovenske pokrajine, in ko si je jela naseljena tuja gospôda gradove zidati po naši domovini, zašel je nemšk plemič v te kraje. Tam v duplu pod skalami si je sezidal grad v stan, v obrano proti sovražnim navalom. Nazval ga je nemški Lueg, a domačin mu je pridél v naščini imé: Grad pred Jamo. Potomci vitezovi so si prisvojili ime „Luegerji“. Stari grad so dolgo v oblasti imeli Oglejski patrijarhi, ki so ga prepuščali v fevd plemstvu. Leta 1270 hotel jim ga je odvzeti Goriški knez Albert, kar se mu je končno tudi po-

srečilo; toda skoro si ga je zopet osvojil patrijarh Rajmund. Okoli l. 1400 prišel je grad v last cesarju.

Vsim Luegerjem bil je boj gaslo. Kjer je divjal boj, tam izvestno Luegerjev nikdar manjkalo ni. Marsikdo njih si je prislužil lavorjev venec v boji z lastno krvjo. Poslednji te rodovine je bil Erazem Lueger. A njemu se ni milila sreča. Ni umrl na postelji in ne v slavni bitki, nego pal je zavratno. Bil je zadnji srednjeveški vitez-plenilec na Kranjskem.

Dasi Erazem ni gojil nežnih čutov v svojem sreči, vendar se mu je duša z mladeniškim ognjem oklenila moža-junaka, katerega je jedino ljubil prijateljski. Bil je to Andrej Baumkircher, rodom Kranjec, kojega rodni mu grad je stal v Vipavi, kjer se še dandanes nahajajo razvaline takozvanega „Baumkircherjevega turna“. Pravljica pripoveduje o njem, da je sovražniku često razklal glavo do brade, dasi mu jo je krila železna čelada. Cesar Friderik IV. (1439—1443. l.) ga je jako cenil in mu podelil baronstvo. Radi hudih bojov, katere je bojeval cesar s Celjskim grofom Urhom, z ogerskim kraljem Matijo Korvinom, s českim Podjebradom, in zaradi slabega gospodarstva svojega je bil pogostoma v denarni zadregi. Baumkircher, ki je bil jako imovit, pomagal mu je z ogromnimi svotami iz stiske. Ko je bil pozneje Baumkircher v Gradcu zavratno napaden in ob glavo dejan, je to Erazma, njegovega najboljšega prijatelja, jako užalilo, kajti imel je trdno prepričanje, da je Baumkircher nedolžen. Erazem postal je sedaj še bolj mrzel, mrtev svetu — nikogar ni več zval prijateljem.

Leta 1483. je bilo. Cesar Friderik je imel dvor svoj v Frankobrodu na Meni. Tudi Erazem je bil tam navzočen, saj je bil stotnik telesne straže cesarske. Gosti so priredili. Govorica nanese tudi na sojenega Baumkircherja. Čestihlepni grof Papenheim nazivlje ga upornikom in trdi, da je prav, da je poginil v krvnikovih rokah. Bliskoma poseže Erazem po svojem meči in Papenheim je ležal v krvi mrtev na tleh. V ječo so vrgli silnega Erazma in obsodili na smrt. Že se je nagnil tretji dan — poslednji dan Luegerjevega življenja. Pred ječo so se gostili čuvaji z jedjo in pijačo, kojo jim je bil kupil

obsojenec. Kar vstopi sivolas menih. Erazem takoj spozná našemljenega štajarskega grofa Baereneeka. Prinesel mu je bil pilo in orožje. — Zjutraj obsojenega viteza ni bilo več v ječi; prepilil je omrežje in ubežal na Kranjsko v rodni si grad očetov. Tù je našel dvanajst kraških korenjakov, nekdanjih vojnih hlapcev njegovih, s katerimi je po okolici ropal, kar jim je prišlo v roke.

Strog ukaz došel je Tržaškemu glavarju, baronu Gašparju Raubarju, da ugonobi drznega, nevarnega razbojnika. A kako ga ugnati, ker nikdo do njegovega gradu ni mogel. Dva meseca ga oblega baron Raubar, pa nobenega uspeha. Mislil je, da bodo Erazma sestradali. Bilo je ravno pustni torek, ko se na „belvederu“ prikaže nevstrašni Lueger. Smijoč vabi barona Raubarja v gosti. A ko se ta ne zmeni za njegovo roganje, vrže v četrť razsekanega vola v dolino. Minil je post in prišla je velika noč. Za piruhe vrže hudomušni Erazem celo živih jancev oblegalcem v dolino. A žilavi neprijatelji so le nadalje vstrajno oblegali grad, mené, jedenkrat ga že dobimo v pest. Minila je zima, novo življenje je jelo kliti v prirodi. Erazem često vabi barona k sebi v grad, toda Raubar mu ne zaupa. Erazem dakle predlaga, naj se zajamči slugi njegovemu varnost, in pošiljal bode često darov. V to dovoli Raubar. Kako se začudi, ko istinito ugleda hlapca po vrveh lezti nizdolu s košaro rudečih jagod. „Od kot to?“ belil si je baron glavo. In skoro mu prinese sluga Erazmov zrelih črešenj, kesneje marelic, hrušek, družega sadja — nekov petek celó še živih postrvi, dalje redke vrste vina in še družih darov. „Nič ne bode“, togotil se je razljuteni baron; že je nakanil obleganje opustiti ter odriniti domov. Zdajci mu nekdo svetuje, naj podmiti Erazmovega slugo in tako z izdajstvom ugonobi Erazma. To se mu tudi posreči. Ko prispè Erazmov hlapec z novimi darili, vsprejme ga zviti baron preprijazno, nadari ga z zlatom in — hlapec gre v nastavljeno mu past. Ko se mu obljubi denar in zagotovi milost, pové, da se grad nikakor in nikdar sestradati ne more, kajti po podzemeljski poti dobiva vsakovrstnega živeža. Sluga pravi nadalje, da se pa Erazem zamore le na jednom kraju zasačiti, kamor zahaja navadno zvečer k svoji potrebi. Tam je tenka skala, lahko se prebije in tù bi

ga dosegla krogla iz lombarde, drugje nikjer. Izdajalec še obljubi, da hoče na naznačenem kraju izobesiti belo cunjo, a zvečer, ko pojde Erazem tje, pokazati na „belvederu“ luč. Izdajalec le prevestno izpolni svojo obêt. Skoro ugledajo oblegalci izobešeno belo zaplato. Nemudoma namerijo štiri lombarde na zaznamovano mesto.

Noč je krila zemljo, temna noč. V dolini so zijale polne lombarde z žreli svojimi v skalnati grad, poleg njih so bedéli topničarji s tlečimi vžigalnicami. Na oknu visoko se pokaže luč — pogojeno znamenje. Žareč blisk posveti za hip črno temo, grozen grom se razlega po dolini, v gradu pa bolestno vikne izdani Erazem. Krogle so prebile steno, krš in kamen se je podrl raz stene, zadel nesrečnega v stegno in na glavo — ter ubil Erazma. Prestrašeni hité hlapci gospodarju svojemu na pomoč. V tej zmešnjavi pa preda izdajalec Fran oblegalcem grad, koji so ugonobili vsih dvanajst Luegerjevih hlapcev.

Izdajalec Fran ni dolgo užival sadú krvavega svojega dela. Star učitelj Erazmov, bivajoč v gradu, osvetil se mu je in vpričo sovražnikov zasadil mu je bodalo v srce. Raubarjevi vojaki so brez usmiljenja potolkli sivolasega starčka, potem pa zapustili grad. V njem sta ostala le Erazmova psa. Sosednji kmetje so prišli kesneje, da zagrebó mrtva trupla na pokopališči bližnje cerkvice. Ni sorodnika, ni prijatelja, niti plemiča ni bilo navzočnega pri izprevodu zadnjega Luegerja — le psa njegova sta tulila za krsto gospodarja svojega, govori pravljica, légla na gomilo in žalostno poginila. — To se je vršilo leta 1485. Tako je minil žalostno poslednji Lueger, na takov način zamrl slavni rod Predjamskih gospodov.

Stari grad je potem razpal in poznejši posestnik Janez pl. Kobencelj je l. 1570 sozidal sedanji grad. V njem prebiva logar z dvema gozdarjema; le ob času lova prenočuje tù včasí knez.

Sedanji posestnik Predjamske grajščine, knez Windischgrätz, je zeló radodaren. Skoraj vsako leto se spominja revežev tukajšnje župnije, zlasti onih, ki spadajo pod njegovo grajščino. Revnejšim daje tudi obilo zaslužka s tem, da pustí nad Šmihelom (na prostoru „Grad“ imenovanem) kopati in iskati ostanke Rimljanov. Našli so tù že več sulic, bodal, mečev, obilo lon-

čenih posod in tudi nekaj starih denarjev; od teh ima nektere v lasti deželne vlade svetovalec g. A. Globočnik.

Župnija Hrenoviška ustanovljena je bila že leta 1318. Njen prvi župnik bil je Šimen pl. Placencija. Spadala je pa župnija pod Poreško škofijo in njeni škofje so do 1553. leta dohodke kot poboljšek dobivali. Kateri župniki so bili tukaj potem, ni znano, ker so se listine zgubile ali so zgorele. Nasledovali so ti-le gg. župniki: Urban Fornasarino (l. 1601—1657), Matija Ričan (1657—1600), Jan. bar. Rosetti (1600—1661), Matija Markovič (1661—1664), Janez pl. Garzarolli (1664—1669), Matija Čič (1669—1675), Blaž Martinčič (1675), Janez pl. Garzarolli (1675—1680), Matija Požar (1680—1681), Baltazar Neff (1681—1702). Ta župnik je ustanovil v Studenem ekspozituro, kjer je tudi pokopan. Peter Nikolletti (1702—1713), Anton Nesterl (1713—1715), Dominik Juliani (1715—1725), Anton pl. Garzarolli (1725—1726), Janez Gašpar pl. Garzarolli (1726—1749), Andrej Semen (1749—1791), kateri je zgodnikarje ustanovil, Josip Strajn (1791—1792), Peter Alberti (1792—1800), Feliks pl. Orlando (1800—1810), Jakob Božič (1810—1823). Ta župnik zboljšal je nekoliko župnijsko kmetijo in sadjarstvo ter šel v Slavino, kjer je tudi umrl. Josip Andriani (1823—1846). Ta župnik, ki je bil tudi dekan, dosegel je, da se je Hrenoviška župnija odcepila od Tržaške škofije l. 1832 ter se Ljubljanski pridružila. Pripomogel je tudi, da je v letu 1840 postala ekspozitura v Studenem samostojna župnija, ter se je 1846. l. zaradi starosti dekaniji odpovedal. Potem se je pridružila Postojnski župniji. Jurij Thome (1846—1849), Franjo Križaj (1849—1871), Jakob Blaznik (1871—1878), ki je bil prej več časa administrator ravno te župnije. Dr. Jurij Sterbenec, kateri je staro župnijsko hišo, ki je bila leta 1810 za silo narejena, prav ukusno prenovil in predelal. Dal je napraviti v l. 1879—1881 nove hleve in druga gospodarska poslopja. Ta gospod izboljšal je župnijsko zemljišče ter več sto sadnih dreves zasadil. A pozabiti ne smem ga kot velikega dobrotnika in blagega prijatelja šolske mladine! V letu 1885 podaril je tukajšnji šoli nad 200 knjig različnega zapopadka v vrednosti nad 100 gld. Njemu sledil je l. 1887 sedanji župnik g. Anton Puc.

Tukaj se je 1850. leta šola ustanovila. Takrat niso imeli še šolskega poslopja, v najemu imeli so staro Lahovo hišo, ki pa ni bila za šolo pripravna. Prvi učitelj je bil g. Janez Prše (l. 1850—1853), njegov naslednik pa g. Peter Cebin (1853—1858). Ker ni ta hiša za šolo zadostovala, misliti se je jelo, kako bi se napravilo novo šolsko poslopje. Po prizadevanji g. Jurija Zorc-a, tedanjega farnega oskrbnika, dovolilo je slavno knezo-škofijstvo za napravo sedanje šole in kaplanije 8000 gl. iz cerkvenega premoženja tukajšnje fare. V kratkem času bil je napravljen načrt za poslopje in kakor hitro so ga potrdili, pričelo se je zidanje. L. 1857 blagoslovil se je temeljni kamen; zidalo se je pa do leta 1860. Začetkom mislili so, da bode od tega denarja še nekoliko ostalo, pa račun bil je narejen brez krčmarja, toraj neveljaven. Primanjalo je še mnogo novcev, ker se ni po črtežu zidalo in ker niso farani robute opravljali. Zdaj se zopet g. Jurij Zorc obrne s prošnjo na presvitlega cesarja Franca Jožefa I. kot patrona te župnije. Prošnja ni bila brezuspešna. Dobil je dvakrat po 1000 gold. podpore od Njih Veličanstva. Vrh vsega tega je pa še blizo 5000 gold. primanjalo, katere so med tem zložili tukajšnji farani ter s tem vse troške pokrili. — Za tema so nasledovali ti-le gg. učitelji: Janez Podgornik (l. 1858—1869), Lorenc Pogačar, duhovni pomočnik (1859—1860), Matej Juh (1860—1871); leta 1864 se je šola razširila v dvorazrednico in Matej Juh postal je nadučitelj; a za podučitelja prišel je sem Gašpar Gašperin (1864—1866), Josip Benedek (1866—1871). Leta 1871 umrl je prvi nadučitelj in na to mesto je prišel sedanji nadučitelj g. Matija Arko l. 1871. Drugo mesto zasel je Oton Dietz, ki je bil le en mesec tū. Od tega časa bila je podučiteljeva služba zaradi pomanjkanja učiteljev prazna. Pomagali so ta razred podučevati duhovni pomočniki, gg.: Karol Jančigar, Karol Kurent in Anton Žgur. 1. novembra 1877 nastopil je drugo mesto Jakob Žebre, ki je bil čez 18 dni premeščen v sv. Ivan in od tam je sem prišel Fran Ambrožič, kateri je 5. maja 1878 samovoljno službo popustil. Sedaj sta zopet pričela prvi razred podučevati Karol Kurent in Anton Žgur. 29. oktobra 1878 prišel je v Hrenovice Fran Krušnik kot pomožni učitelj. Bil je tukaj le mesec dni ter bil premeščen

v Trnje, a njegovo mesto je potem prevzel g. Franjo Bajec, tukajšnji rojak, kateri je 2. oktobra 1879 od tukaj v Budanje odrinil. Na to je dobila to službo gospica Marija Bohinec, katero je do 31. oktobra 1884 opravljala. Njen naslednik je bil g. Anton Simončič, katerega je nasledovala gospica Marija Morél.

K dobrotnikom tukajšnje šole prištevati se mora tudi pokojni župnik gosp. Jakob Blaznik, kateri je šolski bukvarni več knjig daroval.

V teku tukajšnje šolske dôle so ti-le gg. kateheti delovali: Janez Zotlar, Josip Lipovšek, Janez Arko, Miha Tavčar, Janez Počkar, Jurij Zore, Lovrene Pogačar, Janez Proič, Josip Grčar, Avgust Molj, Martin Drčar, Janez Karlin, Karol Jančigar, Janez Štamcar, Karol Kurent, Anton Žgur, Janez Belec, Ferdinand Kogej, Franjo Kadunc, Josip Pekovec, Josip Zalogar, Jakob Sušnik, Josip Močilnikar, Mihael Arko, kateri je izvrsten organist in pevec, z njegovo pomočjo vpeljalo se je Cecilijansko petje, in sedanji J. Možina.

Najstareje vasi in podružnice v tukajšnji župniji so: Strane in Šmihel, kakor tudi podružnica sv. Mihaela v Šmihelu in sv. Jurija blizu poslednje vasi na pokopališči.

Lakota je bila tu l. 1817, kolera pa 1855 in 1866, katera pa ni prav mnogo žrtev terjala.

V letu 1876 je tukaj med šolsko mladino davica (difteritis) močno razsajala. Pobralla je mnogo učencev in šola bila je vsled tega več časa zaprta. Prav tako je v letu 1879 dva meseca trajajoči oslovski kašelj mladino zelo nadlegoval ter tudi nekaj žrtev zahteval. Rabad (ošpice) in kozé so v letu 1880 mladino trpinčile. Vsled teh bolezni je bila šola za nekaj časa zaprta.

Okrajni zdravnik za tukajšnjo občino biva v Senožečah. Izmed prejšnjih zdravnikov se je posebno odlikoval g. Franjo Križaj, rodom Orehovčan; bil je odlikovan z zlatim križcem za zasluge.

Statistični pregled: Sedanja Hrenoviška šolska občina broji 419 hiš in 2447 prebivalcev; obsega pa te-le vasi: Hrenovice 46 hiš in 252 prebivalcev, Hraše 46 hiš in 288 preb., Studenec 29 hiš in 166 preb., Goriče 34 hiš in 216 preb.,

Hruševje 43 hiš in 212 preb., Slavinje 18 hiš in 94 preb., Velika Brda 17 hiš in 76 preb., Strane 30 hiš in 175 preb., Šmihel 70 hiš in 463 preb., Landol-Brinje 45 hiš in 265, Predjama-Pristava 41 hiš in 240 preb.

Razven župnijske cerkve sv. Martina na starem pokopališči (novo je kakih 300 metrov oddaljeno, bilo je napravljeno 1855. l. ob času kolere), se nahajajo še te-le podružnice: Sv. Ane v Hrašah, sv. Barbare na Studenci, sv. Petra v Goričah, sv. Daniela v Hruševji, sv. Jedrti na Slavinjah, sv. Križa v Stranah, sv. Mihaela v Šmihelu in sv. Jurija blizo Šmihela na pokopališči, sv. Nikolaja blizo Brinja na pokopališči, Marije Device v Predjami, (pripoveduje se, da je bila tû Božja pot, ki se je okoli l. 1850 opustila), kapelica sv. Jošta v Landolu, sv. Ane v Predjamskem gradu, ki se je opustila, in sv. Brica nad Stranami, ki je bila nekaj časa v razvalinah, a je sedaj obnovljena.

Župnijska cerkev je za veliko Hrenoviško župnijo premajhna; posebno očitó se to vidi, kadar so njene ekspoziture prazne. Notranja oprava je čedna; posebno lep je veliki altar, na katerem stoji šest mramornatih velikih podob. Od teh se pripoveduje, da so jih 1785. l. v Ljubljani kupili; bile so v kapucinski cerkvi.

V zvoniku visé trije, za tukajšnjo faro gotovo premajhni zvonovi, ki se bodo morali s časoma z večimi zameniti. Vélíki zvon je bil vlit l. 1601. Sedanji zvonik bil je zidan l. 1639. Orglje z dvanajst spremení je izdelal J. Malahovski l. 1855, katere je l. 1885 ubral Fr. Goršič.

Današnje pastirstvo oskrbuje župnik z jednim kaplanom. Druzega kaplana radi pomanjkanja duhovnov nima župnija že pet let. A pred 20 leti imeli so poleg kaplanov tudi zgodnika.

Za omiko skrbi dvorazredna šola, kojo obiskuje 262 otrok in sicer 131 dečkov in prav toliko deklic. Ponavljalcev je 68, obiskujočih pa le 57. Povprečno število od zadnjih treh let znaša 255 vsakdanjih in 67 ponavljalnih učencev.

Ubelsko.

I.

Šolska občina Ubelsko leži ob vznožji Nanosa od severo-zahoda proti jugo-vzhodu med $31^{\circ}75'$ vzhodne dolgosti in $45^{\circ}75'$ severne širokosti. Šola sama je na Velikem Ubelskem.

Šolski občini pripadajo te vasi: Vélíko Ubelsko s 47 hiš. šte. in 258 prebivalci, Malo Ubelsko z 21 h. št. in 111 preb., Brezje z 10 h. št. in 62 preb. in Mala Brda s 16 h. št. in 76 preb.; vseh prebivalcev je toraj skupaj 507.

Politična občina šteje 21 vasi in sicer: Vélíka Brda, Mala Brda, Brezje, Brinje, Bukevje, Dilce, Gorénje, Goriče, Hrenovice, Hruševje, Landol, Predjama, Rakulek, Razdrto, Sajevče, Slavinje, Šmihél, Strane, Studenec, Malo Ubelsko, Vélíko Ubelsko.

Za vsakdanjo šolo je povprečno število učencev v zadnjih treh letih 48 in za ponavljalnico 20.

Po značaji je ljudstvo mirno, krotko, lepega vedenja in ni vdano nikakoršnim posebnim razvadam; odlikuje se pa pri požarih z neustrašljivo požrtvovalnostjo. Govor ljudstva je pravilen, le semtertje se sliši nemška ali italijanska beseda, kakor: Fanela (suknja), flajda (vrhna zimska suknja), váncati (pridobiti si), faške (butarice drv) itd. Ljudstvo je zelo pridno in ni vdano žganjepitju. Pečá se s poljedelstvom. Pridela se največ sená in krompirja, tudi sadjarstvo je precej lepo razvito. Materijalno stanje ljudstva je slabo in ljudje si iščejo zaslužka drugod, posebno v Trstu in na Reki.

Živinoreja je precej razvita; goveda so večinoma domača prvotna in muricodolskega plemena.

Najvišji hrib Nanos, 1299 m visok, je sestavljen iz kredne tvarine, podnožje njegovo pa, kakor sploh vsa okolica, iz zmrvljenega laporja.

Najznamenitejša voda je Nanoščica, ki teče proti severo-vzhodu in se s Pivko združena pri Vélíkem Otoku izliva v Postojinsko jamo.

Šolska občina spada k Postojinski dekaniji in Senožškemu sodišču.

Cerkev na Ubelskem je posvečena sv Urhu.

II.

Okoli leta 1844 je pričel tukaj otroke podučevati duhovnik Janez Podgoršek v privatni hiši in jih je podučeval do smrti svoje l. 1874. Ljudstvo po omiki hrepeneče, začelo je premišljevati, kje in kakó bi si sezidalo šolsko poslopje. Pogodi se s trgovcem Del Linzem in kupi njegovo hišo za 3000 gl. Hiša pa nikakor ni zadostovala šolskim zahtevam, trebala se je zelo predelati. Črtež je bil narejen 20. junija 1875. l., a meseca oktobra 1876 je bila učilnica gotova, ter je stala nad 7000 gl. Presvitli cesar je daroval za šolo 200 gl., iz državnega zaklada pa se je dobilo 1000 gl. Stroške za zidanje šolskega poslopja je poravnala občina nekoliko po hišnem zlogu, nekoliko po davkih, nekaj pa po cesarjevem in državnem darilu. Probuditelj je bil vsakako duhovnik Janez Podgoršek.

V tej šoli so delovali naslednji gg. učitelji: Matija Hiti, Ljudevit Vodopivec, Štefan Jelenec, Srečko Majer, Josip Kostanjevec in Franjo Zamán.

Katehetje so bili gg.: Janez Podgoršek, Ljudevit Vodopivec, Franjo Legan; subsidijarično pa sta podučevala verouk gg. učitelja: Matija Hiti in Franjo Zamán.

Kedaj se je tukajšnja cerkev sezidala, se ne vé, ker je dotični arhiv pogorel. Na cerkvenih kamenih se vidi letnica 1661, pa ti kameni so še od prejšnje cerkvice. Kaplanija se je sezidala okoli leta 1730. Ekspozitura je postala 1765. leta.

Tukaj so delovali ti-le gg. duhovniki: Šušlara, rodом Kastavec, okoli l. 1760, ko je bila duhovnija še Tržaški škofiji pripadala; Mohorovič; Janez Kovačič; Podgornik; Počkar; Janez Podgoršek; Ljudevit Vodopivec in Franjo Legan.

Med tukajšnjimi občani se je posebno odlikoval g. Matevž Premrou, ki je lastno življenje in premoženje zastavil, da je rešil pet huzarjev (med temi je bil tudi Pavel Rostos, kojega slavi spomenik v Logu pri Vipavi) in dva pešca jetništva ali pa celó smrti. Razvidno je to iz svedočbe poveljnika Radeckychvih huzarjev, majorja Matevža Gavenda, z dné 4. oktobra 1813. Cesar Franc je podelil vrlemu možu zlato svetinjo za zasluge, kakor svedoči dotični odlok z dné 21. oktobra 1817.

Med duhovniki se je posebno odlikoval že omenjeni g. Janez Podgoršek s tem, da je začel podučevati otroke in

ljudstvo vnemati za napredek in omiko; med zdravniki pa se je odlikoval g. Fr. Križaj, ki je pred 12 leti v Senožečah umrl.

Od leta 1809—1813 je bila vojna s Francozi in narod pripoveduje, da je tukaj na Selih padel cesarski poveljnik grof Thurn.

Posebno nalezljivih bolezní ni bilo niti med ljudmi, niti med živalimi, a huda lahota je bila 1817. leta.

Razdrto.

V šolsko občino spada samo vas Razdrto. Prijazna vasica leži ob vznožji notranjskega velikana Nanosa. Za pouk mladine vnetá vas ima 314 prebivalcev. Nekedaj štela je 73 hišnih številk, a sedaj le 65. Razdrto je podobčina v politični veliki občini Hrenoviški. Povprečno število za šolo godnih otrok je 50, obiskujočih pa le 44.

Ljudstvo se bavi večinoma s poljedelstvom, živinorejo in po nekoliko tudi z gozdarstvom. Glavni pridelek je senó; pridelujejo tudi ovsa, ječmena, fižola in krompirja. Sadjarstvo se je jelo polagoma razvijati. Materijalno stanje ljudstva je slabo.

Znamenit hrib je Nanos (1299 *m*) in Goli Vrh (720 *m*). Zemeljski zvrsti sta ilovica in lapor. Podnebje je hladno, a zdravo. Najimenitnejši cesti sta Tržaška in Vipavska ali Goríška, po kojih se prevaža mnogo blaga. Klanca sta: Smoljevo in Žingarica.

Kraj Razdrto je v dekaniji Postojinski in v sodnijskem okraji Senožeškem. Razven domače cerkve ni v šolskem okraji Razdrškem nobene druge.

Živinoreja napreduje dobro. Goved je muricodolskega, pinegavskega in švicarskega plemena. Tudi staro domače pleme je mešano z omenjenimi pasmami.

Pouk šolske mladine pričel se je na Razdrtem l. 1784. Učiti jel je duhovnik g. Ivan Baučer. Njegov učenec bil je pokojni Ivan Kavčič, kojemu je cesar Franc I. podelil o francoskih vojskah zlato svetinjo za zasluge. — Za I. Baučerjem poučevali so gospodje duhovniki: Matej Makovec, Fr. Fabris,

Jakob Bogatec, Andrej Starec, Jakob Logar, Josip Tomšič, Lenart Peternej in Luka Eržén, kateri se je mnogo bavil s poukom. Službovala sta tu tudi gg. duhovnika: Fr. Fabijani in Matija Jelovčan.

L. 1825 začel je učiti tukaj prvi ljudski učitelj Blaž Abholcer v zasobni hiši Antona Kranjca, ki je sedaj last B. Lenasijeva. L. 1829 popusti Abholcer službo in pristopi k finančni straži. Pozneje so določili prostor za šolo v Laknerjevi hiši. Za Abholcerjem pride Gabrovec in Praprotnik, ki je pa l. 1834 odšel v Ljubljano. Od tedaj pa do leta 1849 je šola popolnoma nehala.

Gospod Karol Kavčič je spoznal korist šole in sklenil z nova jo obuditi. Prostor za poučevanje odloči v hiši A. Kranjca za najemnino 50 gl. Učiteljsko službo nastopi g. Martin Pintar, kateri pa odide l. 1850 v Hrenovice. Njegov naslednik Leopold Treven umrje kmalo po svojem prihodu na Razdrto. L. 1854 mu nasleduje Raketelj, bivši podkapelnik pri godbi Ljubljanskega polka. Potem nastopi službo Juvančič. Takrat je občina kupila gornji del hiše, kjer je še dandanes šola ter dala za to 500 gl. L. 1861 bil je učiteljem nastavljen g. J. Stepec, za tem M. Brnek in Gašpar Gašperin, l. 1866 pa Fr. Köler. Na to sledé gospodje in gospodičine: Zofija Haufen (1875), L. Vodopivec (1876), S. Hiti, Marija Steiner, Ferdo Šarec, Viktor Čuden, Ivan Kambič in Ivo Trošt.

Tukajšnjo cerkev so zidali l. 1653. Kedaj pa farovž, ni znano.

Na vznožji Nanosa, na stari rimski cesti, vzdiguje se razvalina Gradišče. Na tem mestu bila je baje grajščina, od tod ime. Ranjki P. Hicinger trdil je, da so bili tukaj rimski nasipi s posadkami, ki so zabranjevale divjim narodom pot v rimsko državo.

L. 1809 v dan 24. junija bila je bitka pod Nanosom med Avstrijci in Francozi. Posebno se je baje odlikoval Tržaški okoličanski batalijon.

L. 1836 je razsajala huda kolera in tudi l. 1855. Splošna lakota je bila l. 1816. Ljudstvo jo nazivlja „netek“.

Vreme.

I.

Vremška šolska občirna, katera je ob jednem tudi fara, je precej občirna. Razteza se po dolnji dolini, katerej pravijo „Vremška dolina“, od vzhoda proti zahodu 13 *km*, to je dobro poldrugo uro hodá. Oklepajo jo naslednje šolske občine: na severu šolska občina Senožče, na vzhodu Košana, na jugu primorska šolska občina Barka, na zahodu Škocijan in Divača, obe na primorski zemlji.

Vremška dolina, katera je nekoliko preozka (1 *km*), je odičena z lepimi rodovitnimi njivami, z zelenimi senožetmi s sadonosnimi vrti in vinogradi, med katerimi se vijeta bela Reška cesta in tiha Reka.

Severno hribovje občine je Gabrk. Dviga se v nekaterih vrhuncih mogočno proti nebu. Najvišji vrhunec je: Vremšica (1027 *m*). Tù ti je diven, veličasten razgled! Ako se obrneš jasnega dné proti zahodu, razprostira se pred teboj celi Sežanski okraj in okolica Tržaška s svojimi kraškimi goličavami. Tudi jadransko morje pride v tvoj obzor. Na jugovzhodni strani razteza se lepa Trnovsko-Bistriška dolina, v kateri vidiš veliko farno cerkev sv. Petra z mnogimi podružnicami. Proti vzhodu vidiš Pivško planoto, tja do Postojine. Da, celó Istra na jugu pride ti pred oči. Nekedaj bila je na tem hribu cerkev sv. Urbana, kamor so hodili Vremci v velikih procesijah prosit, da bi jim sv. Urban obvaroval živino, posebno ovce, katere so takrat v obilnem številu redili, in vinograde, kateri se nahajajo ob vznožji Vremšice. Sedaj videti je le še sled cerkve. Druge poznate višine so: Čemparov vrh (897 *m*), Brezji vrh (882 *m*), Dinji vrh (693 *m*), Pesljivec (578 *m*), Kalec (541 *m*), Soline (540 *m*). Soline imenuje se hrib zato, ker so tù v prejšnjih časih, ko je bila še ovčjereja izdatna, ovcam soli dajali. Tù se nahajajo razvaline. Ljudstvo ne vé ničesar o njih povedati. Najbrže so to kake starorimske razvaline. Nad vasjo Famlje je hrib Boršt kateri je popolnoma gol; ljudstvo pripoveduje, da je bil ta hrib popolnoma s hrasti obrasten, od tod tudi ime. Drugi hrib imenuje se Griže. Na vrhunci so tudi razva-

line, katerim pravijo Stari grad. Kaj so bile te razvaline, se tudi ne vé.

Hribje so večidel goli. Le semtertje so pokriti z redko hraševino in z brinjimi grmi. V najnovejšem času začeli so nekateri posestniki, posebno g. F. Novak, svoje gole rebri pogozdovati. Sadeži ti so istinito uzorni. Krasni macesni, borovci in jelke so že po 6 in več metrov visoki.

Na jugu Vremske fare od vzhoda proti zahodu vleče se Primorsko hribovje, katero ljudstvo Barščina in Gobna imenuje. To hribovje pokrito je dobro z bukovino. Nekateri Vremci imajo tu svoje gozdne dele. 119 oralov gozda, bukovega lesa, imajo pa v Lozi Senožeške občine.

Največa reka v občini je Reka, katera goni šest mlinov in dve pili ali žagi. Izgubi se skoraj na Kranjsko-Primorski meji, pod Škocijanom pod zemljo, ter po blizu 40 *km* dolgem teku iz sedem skalnatih lukenj zopet pridrvi izpod razvotljene kraševine. Kolikor je teče po Vremski fari, mejí Kranjsko od Primorja. Potoki, koji se izlivajo na desnem bregu v Reko so: „Karlovec“, mejni potok Senožeškega in Postojinskega okraja, pa tudi Vremske in Košanske fare. „Dragni potok“; kmalo pod izvirom zgradila je južna železnica velik bajer v ta namen, da se tu nabira voda, s katero se oskrbljujejo vse postaje in čuvajnice od Gornjih Ležč do Nabrežine. Potem sta še hudournika „Suhi potok“ in „Fameljski potok“.

Vremska šolska občina ali fara šteje 1800 duš in spada v okrajno glavarstvo in dekanijo Postojinsko. Sodišče in davčni urad ima v Senožečah. Razdeljena je v tri občine in v primorske vasi Škoflje in Zavrhek, kateri spadata k občini Naklo, okraja Sežanskega. Občine so: 1. Britof, z vasema: Britof 32 h. št. in Dolenje Vreme 43 h. št. in 5 železničnih čuvajnic. Dolenjim Vremam ljudstvo navadno „Špilje“ pravi; gotovo zato, ker leži na jako pustem in golem svetu. 2. Gorenje Vreme z vasema Gorenje Vreme 32 h. št. in Gorenje Ležče 24 h. št. z železnično postajo. 3. Famlje z vasema Famlje 31 h. št. in Goriče 14 h. št. in 4 čuvajnicami. Škoflje ima 50 in Zavrhek 14 h. št.

V Britofu je dvorazredna ljudska šola Vremska. Za šolo godnih otrok v vsakdanji šoli je 190, v ponavljalnici 52;

obiskujočih pa v vsakdanji 164 in v ponavljalni šoli 45. Opomniti je, da otroci iz Gorenjih Ležeč zaradi oddaljenosti ne obiskujejo nikjer šole. V Britofu je tudi c. kr. pošta Dolenje Vreme; ustanovljena bila je leta 1868. Pod Britofom, kakih 10 minut hodá na samoti je farna cerkev (358 m) s farovžem, kaplanijo in mežnarijo. Farna cerkev posvečena je Materi Božji vnebovzetja. Podoba v velikem altarji predstavlja le kronanje Marijino. V praznik vnebovzetja Marije Device v 15. dan avgusta meseca vsakega leta je tû velik shod; zbere se mnogo ljudstva od blizu in daleč; tudi kramarjev z robo, ter krčmarjev z vinom, kruhom in sirom ne manjka. Razven velikega altarja nahajajo se v cerkvi še štirje stranski altarji, posvečeni sv. Mihaelu, sv. Jožefu, sv. Notburgi in Mariji Škapulirski. Slike sv. Jožefa, sv. Notburge in Marije Škapulirske so umetno delo italijanskega slikarja starih časov. Altarji vsi, kakor tudi prižnica, so iz mramora. Vso notranjo cerkev diči novi lepi križev pot, katerega je slikal g. Ogrin z Vrhnike 1887. leta, in kateri je bil blagoslovljen 15. avgusta 1887.

Cerkev ima tri ladije. Srednja je nekedanja stara cerkev, a stranski ladiji sta prizidani, pa sta tudi že čez 250 let stari, kar svedoči letnica 1633 nad vratmi žagrada. Vnanjost cerkve lepšata zvonika, koja sta bila leta 1865 povikšana. Cesar Ferdinand in cesarica Marija Ana darovala sta v to svrho 300 gl. Cerkev ima tudi mnogo dragocenosti, n. pr. šest masivnih, čisto srebrnih altarnih svečnikov, kateri so gotovo darila bivših tukajšnjih grajščin Školj, Tukalič in Stranj, katerih družine večidel počivajo v rakah farne cerkve, kar spričujejo grbi, ki so izsekani na kamenenih ploščah rakev; n. pr. grb družine baron Rosetti-jeve. Pred velikim altarjem sta dva lepo izdelana stola, katera je dobila cerkev od grajščine „Stranje“.

Kakor Valvazor piše, bila je pri farni cerkvi nekedaj kapela sv. Mihaela. To potrди napis: „Ad honorem sancti Mihaeli Arhangeli“, ki je vsekan na starih vratih, koje so vzdane sedaj na desni strani cerkve in služijo kot stranska vrata. Tudi tabor zoper Turke je bil tukaj.

Do leta 1855 bilo je okoli cerkve pokopališče; ko je pa tega leta hudo kolera razsajala in ker je mnogo žrtev zahte-

vala, vzlasti med železničnimi delavci, napravilo se je novo sedanje pokopališče, nekoliko korakov od cerkve oddaljeno.

Podružnice farne cerkve so te-le: V Gorenjih Vremah je cerkev sv. Jošta. Ta je največa izmed vseh podružnic. Ima tudi dva stranska altarja sv. Trojice in sv. Lucije. Altar sv. Trojice bil je prenešen iz cerkvice sv. Trojice, katera je stala na Gorenje-Vremskem polji, a je popolnoma razpala. Na mestu stoji dandanes znamenje sv. Trojice. Ljudstvo imenuje ta kraj poljá še vedno pri sv. Trojici. V dan sv. Lucije bili so pri Gorenje-Vremski podružnici veliki shodi, a so se v novejšem času popolnoma opustili.

V Britofu je podružnica sv. Lovrenca. Cerkvica je zelo revna, ker nima nikakoršnih dohodkov. Tù je stal tabor zoper Turke. Še sedaj imenuje se ta kraj „na Taboru“. Okoli cerkve bilo je tudi pokopališče. Od tod dobila je vas tudi najbrže ime.

Famlje s kapelo sv. Tomaža. Podobo to naslikal je leta 1862 Ljubljanski slikar Künl. Ta kapela ima posebno umetalno napravljen križ iz čistega srebra. Delo je staro. Gotovo je ta križ darilo Školske grajščine.

Škoflje ima cerkvico „Najdbe sv. Križa“. Tudi to podobo slikal je Künl in ima enak križ, kakor Fameljska kapela. Škofljani in Zavrhcani imajo svoje pokopališče na Škofeljskem polji.

Razven teh imenovanih kapelic bila je tudi cerkev sv. Jurija na južni strani pod Britofom med sadonosnim drevjem. Tudi ta kraj se še sedaj imenuje „Pod sv. Jurijem“.

Skozi vso občino vije se železna cesta, po zelo grdem svetu, kajti je tù šest predorov ali tunelov, po 500 in še več metrov dolgih. V Gorenjih Ležečah je mala železnična postaja. Tù se vstavljajo vlaki, da se z vodo oskrbé. Postaja ima tudi restavracijo. Po lepšem svetu pelje pa okrajna Reška cesta, leta 1861 zgrajena. Pred tem letom bil je tù le kolovoz. Reška cesta veže Pivko in Reko s Trstom. Promet je jako živahen. Dan in noč vozijo Pivčani in prebivalci Bistriškega okraja les, oglje, deske, senó in druge domače pridelke v Trst. V Britofu in na Škofljah navadno počivajo, kjer živino krmijo, pa tudi sebi kaj malega privoščijo. Cesta do Lokve je zelo napeta, zato jemljejo vozniki pri Vremcih priprego. Pod Bri-

tofom na Fameljskem polji je mitnica. Tù se odcepi druga okrajna cesta čez Gabrk v Senožče.

Prebivalce Vremske fare redí poljedelstvo, sadjarstvo in vinarstvo. Kajžarji si iščejo zaslužka pri južni železnici, drugi pa se preživé s prekupovanjem domačih pridelkov, katere nosijo v Trst in tam na trgu prodajajo. Škofeljci o poletnem času daleč na okrog mravljinščina jajca nabirajo, za katere v Trstu lepe novce skupijo. Fameljci in Goričani po zimi pridno led vozijo v Trst ali v ledenice na Gabrku, kar jim dosti zaslužka dá. Kdor ima vprežno živino, zasluži si mnogo tudi s priprego.

Poljski pridelki se ne ponašajo prav dobro. Nekoliko vzrok je silna burja, katera v jesenskem, zlasti pa v zimskem času pobira zemljo raz njive. Najbolj krivo je pa slabo obdelovanje zemlje, ker jim živine in gnoja pomanjkuje. Še tega gnoja, kolikor ga imajo, nočejo prav spravljati.

Prideljujejo ob dobrih letinah veliko sadja in ne močnega, a zdravega vina, za koje pridelke potegnejo lepe svotice denarja. Zato se njih materijalno stanje ne more imenovati prav slabo. — Goveja živina je domačega plemena; krave imajo malo mleka, zaradi slabe klaje in tudi zató, ker se ž njimi preveč vozi. Kônj ne redé, ovac malo.

V fari Vremski so razven že omenjenih šest mlinov in dveh žag, tudi tri kovačnice, dvanajst gostilnic in štiri prodajalnice z mešanim blagom. Obrt bila je pred nekoliko leti bolj razvita, nego je sedaj. Tù je bilo več strojnic, katere so pa v sedanjem času v razvalinah. Le nekoliko krznarjev se še tù nahaja. V jesenskem času lupijo pa pridno česplje, jih potem žveplajo, na solnci posušé, v zaboje trdo stlačijo, ter jih drago kot južno sadje pod imenom „amoli“ v Trst ali Goricco prodajajo.

Podnebje je po zimi, kadar brije huda burja, ostro in mrzlo; pri mirnem vremenu pa voljno in prijetno. Poletje je vroče.

Priprosto ljudstvo je mirno, dobro, zdravo in krepko, a vražno. Tako n. pr. verujejo še v copernice. Kadar toča pada, izmečejo stole narobe iz sob, da bi se copernice vjele in bi nehala toča padati. Če krava nima mleka, ali če se pri hiši

kaka druga nesreča prigodi, pravijo: To je narejeno! Če koga noga boli, ali če ima kdo kako rano, ne smé na blagoslovljen kraj stopiti, ker bi se mu bolečine poveksale. Na ječmenovo slamo ti ne gre nobeden Vremec ležat, ker boji se, da se mu naredi ječmen na očesu. Tudi verujejo, da mrtvi nazaj hodijo, zato jih je rado strah.

Pri svatbah ali ženitninah imajo posebne običaje: Kadar je enkrat zaroka, vzame nevesta „bisago“, ter gre v bližnje in daljne vasi v „balo“ pobirat (pa le v tiste hiše, kjer imajo fante ali dekleta) z besedami: „Ženim se, prosim za eno rožico!“ Na to vdobi nekoliko žita ali pa tudi novcev. Če bi pa dotičnih domá ne dobila, atakira jih potem za „rožico“, kjer koli jih naletí. Na dan poroke zberó se povabljeni sorodniki pri ženinu in nevesti, kjer dobé nekoliko zajutrká. Ženin s svojo stranko gre po nevesto in potem skupno v cerkev k poroki. Se vé, godcev ne smé manjkati. Po poroki gredó na ženinov ali nevestin dom, kjer se najpred pleše, potem pa kosi. Po kosilu je zopet ples, kamor pridejo fantje z dekleti. Pozno v noč je večerja. Po večerji vstane starešina, pobere od svatov darila za godce in kuharico. K sklepu moli se še po jeden očenaš za novoporočena, za hišnega očeta, v čast vaškemu patronu, za svate in ranjce tiste hiše. Na to naloži si vsak v svoj prt kruha, povitice in svinjskega mesa, kar stoji pred njimi na krožniku naloženo, ter se razide na svoj dom.

Govor je pravilen, le stareji ljudje poslužujejo se še včasih kake laške besede. Dijalekt je Vipavskemu podoben. Besedici „ma“ in „pej“ se pogosto slišite. Tihnico č izgovarjajo kakor staroslovenski č (tj), nekako skozi nos.

Najnavadnejše jedí so jim: krompir, ječmen in polenta. Ob večjih praznikih pa štruklji. Pijó le domače vino, dokler ga imajo; žganega ne poznajo. Goštilnic ne obiskujejo. Krčmarji bi slabo stali, ko ne bi bilo Reške ceste.

II.

Leta 1846 kupile so tukajšnje občine od Janeza Dekleva iz Britofa neko staro poslopje, katero je ta leta 1828 kupil od francosko-ilirske rudokopske družbe „Napoleon“, koja je kopala na zahodni strani pod Britofom premog. Od sezidanja

leta 1710 do leta 1846 služilo je to za hranilnico rudokopskega orodja. Poslopje to se je nekoliko prezidalo in ukaželjni mladini za šolo posvetilo. Šolski pouk pričel se je 1846. leta. Meseca avgusta 1879. leta se je to poslopje nekoliko povišalo in popravilo, kar je šolsko občino 1800 gld. stalo.

Prvi učitelj bil je: Leopold Treven, služil je od leta 1846 do 1848. Od tega leta do leta 1854 bilo je zopet brez učitelja. Od l. 1854 službovali pa so naslednji gg. učitelji: Matija Japelj, Andrej Legat, Janez Zakrajšek, Janez Valentin, Avgust Praprotnik, Janez Furlani, Leopold Pegan, Janez Trdin, Janez Per, Jernej Kos. Leta 1880 v dan 1. februarja nastopil je učiteljsko službo Fran Kalin. Pod njegovim vodstvom razširila se je meseca oktobra 1881. leta v dvorazrednico; zato je bil z dekretom od dne 8. novembra 1881. leta provizoričnim, a 3. septembra 1882. leta pa definitivnim nadučiteljem imenovan. 16. oktobra 1881 za drugega učitelja dekretovan bil je g. Fr. Bajec, pa je bil že 15. marca 1882 na Ostrožno brdo prestavljen. 23. marca istega leta sledila mu je učiteljica Ana Rizzioli. Franjo Kalin bil je na lastno prošnjo 20. marca 1886. leta na jednorazrednico v Podkraj prestavljen. 20. junija 1886. leta naslednikom imenovan bil mu je sedanji nadučitelj Anton Skala, koji je službo nastopil 20. avgusta 1886. leta.

Pri šoli je mali vrtič; nekoliko oddaljen od šole pa je pravi šolski vrt. Tudi lepo belo svileni zastavo s podobama sv. Alojzija in Marije ima šola. Daroval jo je 10. aprila 1882. leta tukajšnji rojak g. Fran Dekleva, sedaj trgovec v Slavini. Šolska knjižnica šteje 290 knjig različne vsebine. Knjige so veči del darila č. g. Antona Fetich-Frankheima, tukajšnjega župnika, in gg. Janeza Dekleve, posestnika in c. kr. poštarja, in Janko Dekleve, trgovca, oba iz Britofa.

Vremenska fara nastala je leta 1395, kakor je razvidno iz cerkvenega kataloga Ljubljanske škofije. Leta 1446 je bila fara od Tržaškega škofa Nikolaja II. kapitelju Tržaške stolne cerkve izročena; od tega časa do leta 1492 bil je Tržaški kapitelj patron tukajšnje fare. Še sedaj morajo tukajšnji župniki Tržaškemu kapitelju letnih 92 gld. kot „mensale“ plačevati. Leta 1492 izročena bila je fara cesarju Frideriku III. in od tedaj je cesar patron tukajšnje fare.

Do leta 1830 bila je fara pod Tržasko škofijo dekanije Dolina. Vsled pisma papeža Pija VIII. od dné 3. avgusta 1830. leta spada pa pod Ljubljansko škofijo dekanije Trnovsko-Bistriške. 1. januarja 1852. leta bila je pa od Trnovsko-Bistriške dekanije ločena ter Postojinskemu dekanatu izročena.

Vasi Škoflje, Zavrhek in Barka, okraja Sežanskega, bile so vsled pisma nadškofije Goriške od dne 21. februarja 1859. leta prištete za vse čase tukajšnji fari, ker so bile od fare Rodik preoddaljene. Barčani niso bili zadovoljni s to naredbo, zato ker bi bili imeli radi svojega duhovnika. Uprli so se in niso hoteli nič o fari Vremski slišati, tako, da je prišel ukaz, da naj se boljši posestniki iz Barke s silo v Vremsko cerkev tirajo. Kmalu potem, ko jim je voda most vzela, prosili so sami, da bi radi nazaj v faro Rodik pripadali, ker ne morejo čez vodo. Ljubljanski kapiteljski konzistorij je s pismom dné 17. dec. 1859. leta, št. 2551, prošnji vstregel.

Farna cerkev stoji v samoti na polji. Zakaj se je cerkev zidala tù, pripoveduje ljudstvo to-le: Tam, kjer sedaj cerkev stoji, bil je gozd. Neki pastir pase tù ovce in najde v lesu kip Marije Device. Ko ga pobere, čuje glas: Tukaj hočem imeti svojo cerkev. Najden kip Marije Device postavili so na altar Marije škapulirske, kjer ga je še dandanes videti, vsaj tako ljudstvo trdi. Cerkev zidala se je pa najbrže tukaj zato, ker je bila prav v središči nekdanje stare fare; blizo bili ste grajščini Tukališče in Stranje in ker je tù veliko zavetje.

Izmed župnikov bere se v matriki prvi Bononio Josip; naslednik bil mu je Dr. Savrer Janez Jurij od leta 1659—1712. Potem bilo jih je do sedanjega župnika g. Ant. Fetich-Frankheima še šestnajst. Od kapelanov najde se prvi Srigner Jernej 1. 1687. Zadnji kaplan bil je g. Vindišar Jakob od leta 1875—1876. Kaplani prejšnjih časih bili so večinoma Furlani, kakor kažejo njih priimki, namreč: Corsini, Bagni, Udine, Curenle, Pojani itd.

Ljudstvo pripoveduje o kaplanu Angelu Pojaniju, da niti besedice slovenske ni znal. Tedanji mežnar Kanobel učil ga je moliti očenaš in vero v slovenskem jeziku.

V cerkvi zakopani duhovniki so: Jernej Stigner, umrl 14. aprila 1687. Dr. Janez Jurij Savrer, 54 let župnik Vremski,

umrl 9. aprila 1713, in Anton Juliani, rojen v Trstu, 73 let star, umrl 28. junija 1782. leta.

Leta 1853, ob času graditve južne železnice, bilo je na „Žebji“ nad vasjo Dolenje Vreme posebno pokopališče za železniške delavce, katero je blagoslovil župnik Rubesa. Pri farnem uradu je poseben zapisnik tû zakopanih. Dan danes je to pokopališče pašnik, kateri se bode pa pogozdil.

Stari zapisniki farnega urada so ti-le: Krstna knjiga od leta 1713, zapisnik tû umrlih od leta 1684 in poročna knjiga od leta 1688 naprej.

V poročni knjigi je v latinskem jeziku med drugimi zapisana sledeča zanimiva poroka: V Vremski farni cerkvi poročen bil je 21. julija 1793. leta neki Josip Mlakar, (od kje doma, ne pové), brat reda sv. Frančiška, od prof. kirurg. z vdovo Terezijo Kogojka, doma od sv. Križa nad Vipavo. Vsled pisma papeža Pija VI. od dné 17. junija 1793 odvezan bil je vseh redovnih obljub, pa tudi treh oklicev, proti prisegi, da nimata zakonskih zadržkov. Poročil ju je župnik Jernej Skuk, pooblaščen od Tržaškega škofa Žiga barona Hohenwarta.

1861. leta zidala se je nova kaplanija mesto stare, koja je bila nekoliko manjša.

Leta 1864 po noči od 3. do 4. januvarija bila je tako huda burja, da je razkrila pri farni cerkvi oba zvonika, katera sta bila s kositarjem krita.

15. in 16. novembra 1826. leta bila je velika povodenj. Luknja pod Škocijanom, kjer Reka ponikne, se je zamašila. Voda je tako hitro rastla, da mlinar Miha Valenčič in njegov pomočnik nista mogla več iz Deklevovega mlina. Zbežala sta na streho, a tudi tû ja dohiti voda. V strašni obupnosti izmoltala kes in župnik Rubesa dal jima je od daleč odvezo. Mlinar bil je nekoliko bolehav in ni se mogel vodi vstavljati; pade in izgine pod vodo. Pomočnika rešila sta pa Matija Ambrožič in Matija Matjal, oba iz Dolenjih Vrem. Prinesla sta velika vrata, veslala sta počasi do pomočnika in ga tako srečno do brega pripeljala. Mlinarja našli so drugi dan, ko je voda odtekla, pred vrati mlina mrtvega. Tudi farni cerkvi pretila je poguba. Za cerkvijo je voda že začela zemljo trgati ter tudi kos pokopališča že odnesla. Župnik misli že zvoniti, da bi

ljudje prihiteli in cerkveno opravo rešili. A luknja se vsled hudega pritiska vode odmaši in voda v veliko veselje faranov hitro odteče.

Leta 1879 v dan 5. oktobra zvečer okoli 9. ure bil je v Gorenjih Vremah velik ogenj, pri hudi burji in suši. Pogorelo je sedem gospodarjem vse. Vse luže in napajala so se posušila. Ker ni bilo vode, so strgali po lužah in napajalih blato, ter ga v ogenj metali. Ko ne bi bili Barčani in Bujani na pomoč prihiteli, bila bi cela vas v kratkem času kup pepela.

To leto bila je velika suša po vsem Notranjskem, posebno pa v Vremski fari. Drevje in polje bilo je vse rujavo. Po celi deželi nabirale so se miloščine. Vremška fara dobila je veliko vozov žita in krompirja za seme in živež.

Leta 1709 začela je neka francosko-ilirska družba pod Britofom na zahodni in južni strani premog kopati. Vspeh bil je s prva dovoljen. Ko so prišli delavci v nižino, jih je voda toliko motila, da so morali delo vstaviti. Večkrat potem začeli so zopet kopati, tudi v Zavrhku, Škofljah in Dolenjih Vremah, ali vsakikrat morali so delo opustiti zaradi vode. Zadnjikrat kopalo se je leta 1881. Na sv. Barbare dan začeli so delo prav slovesno; imeli so sv. mašo, po sv. maši pa veliko veselico; tudi godcev ni manjkalo. To delo zopet ni dolgo trajalo. 1885. leta poprodalo se je vse orodje; jame so se pa zasule. Premoga, kakor zvedenci trdijo, je v nižini veliko. Zato nadejati se je, da bode se še kopalo, ker družba ni se še temu delu odpovedalo.

Razven že zgoraj omenjenih razvalin, vidi se v Vremski šolski občini tudi staro zidovje mnogih razpadlih grajščin. Tako v Fameljskej občini grajščina Školj (Neukoffel), dalje na levem bregu Reke Stranje, koji posestvi ste sedaj g. Maksa Dekleve.

Pod Gorenje-Ležeškim hribom, na „Frankoveih“ bil je nekedaj mlin, katerega ljudstvo „Zakleti mlin“ imenuje. Da je tû res nekedaj mlin bil spričuje struga, katero je še dobro poznati.

Vipavski sodnijski okraj.

Vipava.

Vipavska dolina, oziroma Vipavski sodnijski okraj, na zahodni meji Kranjske, razteza se od juga proti severu v dolgosti 20 kilometrov. Na jugu začenja se dolina s 709 *m* visokim Golim vrhom (Lozice) in z vasico Griže v Vrabški županiji; na severu je na primorski meji 1083 *m* visoki Marni vrh na Kovku. Prav tolika je širokost kranjske Vipave. Najzapadnejši vrhunci so: 142 *m* visoki Ušanski Breg, planinski Ojstri vrh in Braniška vasica Kodreti; najvzhodnejši pa Javorjev grič in Veliki rogač v Hrušici. Kranjsko Vipavo meji naslednje gorovje: na severu višnjevi Čaven s Kovkom. Tu ugledaš vrhunce: Marni vrh, Obli vrh (1111 *m*), Farjev vrh (1010 *m*), Črni rob (1070 *m*), Golobov vrh (1079 *m*), Bezgov grič (931 *m*), Ožgani grič (921 *m*). Dalje: Skalni rob (1011 *m*), Svinji vrh (1004 *m*), Križna gora s povprečno visokostjo 900 *m*, potem Greben, Suhi vrh (1116 *m*) in Belunc (856 *m*). — Na vzhodni strani varuje Vipavsko dolino sivi Nanos s Hrušico. Ta je prav tako kakor višnjevi Čaven porastel z bukovim in jelovim gozdom. Tu molé kviško vrhovi: Strlice, Strelinski ali Kraljevi vrh, Javorjev grič, Veliki rogač, Medvedec, Brašljevec (838 *m*), Ljuti vrh (527 *m*), Level, Devinski hrib (852 *m*), Furlanov hrib (1160 *m*), Debeli vrh (1209 *m*), Slapenski hrib

(1128 *m*), Rujavi hrib (1072 *m*), Tura (963 *m*), Šembiška vrata (853 *m*) in pravi Nanos, kateri se zove krivo tudi Debeli vrh (1300 *m*). Na zahodni strani Vipavske doline je Vipavsko pobjrdje, na katero se naslanja skaloviti Kras. Tù je pravo domovje Vipavskega vinarstva.

Prav v sredini doline ob vznožji sivega Nanosa stoji v pomorski višini 104 *m* Vipavski trg. Tù je dekanija, štirirazredna ljudska šola, c. k. okrajna sodnija, c. k. davkarski urad, c. k. poštni in brzojavni urad, jedna najstarejših čitalnic, požarna bramba ter c. k. žandarmerija.

Vipavski trg ima 253 hiš in 2442 prebivalcev. Z Vipavsko glavno občino je združena tudi podobčina Gradišče (166 *m*), broječa 324 prebivalcev, in v pomorski visočini 137 *m* podobčina Vrhpoljska z 976 prebivalci ter z lastnim dušnim pastirjem. Tudi vasici Duplje (189 prebivalcev) in Zemono (80 prebivalcev), 139 *m* nad morjem, pripadata Vipavski glavni občini. Ti vasici se pečata večinoma s poljedelstvom in vinarstvom ter le deloma s kupčijo in obrtom.

Vipavska glavna občina ima 76 *ha*, 72 *a*, 8 *m*² njiv; 285 *ha*, 61 *a*, 14 *m*² senožeti; 2 *ha*, 96 *a*, 72 *m*² malih vrtov; 74 *a*, 56 *m*² velikih vrtov; 13 *ha*, 42 *a*, 8 *m*² vinogradov; 212 *ha*, 17 *a*, 57 *m*² pašnikov z lesom; 6 *ha*, 72 *a*, 57 *m*² stavišč in 29 *ha*, 91 *a*, 70 *m*² nerodovitnih tal; toraj skupaj 1105 *ha*, 15 *a*, 83 *m*² ozemlja. Mnogo tega ozemlja je golega, katero pa bode v nekaterih letih vsled pogoždovanja bujno obrastlo.

Vodovje Vipavsko pripada morju jadranskemu. Glavna tekoča voda je reka Vipava, katera vrè „Pod skalo“ in „Pod farovžem“ v sredini trga izpod Nanosa iz več vrelecev. Vije se po lepi Vipavski dolini ter se poslavlja pod Uhanjami od Kranjcev. To je prav ista voda, katera se izgublja onostran Nanosa „Pred Jamo“ v zemljo ter privrè po več ur dolgem podzemeljskem teku zopet na dan. Dokaz temu je žaganje, koje so nekedaj „Pred Jamo“ vrgli v vodo — a se je v Vipavi prikazalo. — Potok „Močilnik“, kateri dohaja iz južnovzhodnega kota doline, izliva se v bližini trga v reko Vipavo. — Hudournik „Bela“ pribobni od severo-vzhoda in je po letu večinoma suh prod. Po zimi, ko se po bližnjem pogorji sneg topi in osobito za jesenskih povodnji, naraste v silen hudo-

urnik. Tudi je omeniti potokov „Gacka“ in „Slezenec“. Voda Vipavska je zdrava in zlasti voda po studencih in v reki Vipavi jako mrzla.

Sedanja farna cerkev, cerkev sv. Štefana, je jako lepo in prostorno svetišče. Prezbitarij je ukusno in umeteljno naslikal sloveči slovenski slikar J. Wolf. Cerkev ima poleg velikega, iz belega mramorja sestavljenega altarja še šest stranskih, katerih dva imata svoje kapele. Velikanske orglje so delo Deu-a ter stanejo preko 4000 gold. — Jako stara je cerkev sv. Marka. Bila je nekedaj župnijska cerkev. Grajska kapela sv. Bonifacija je zelo prijazna, posebno lep je altar, posvečen Materi Božji. Ako ideš dober četrť ure od Vipavskega trga proti severu, dojdeš po lepi in ravni okrajni cesti v prijazno vas Vrhpolje, katera stoji prav v kotiči med sivim Nanosom in Kovkom. Tù je izdelal nedavno novo cerkev sv. Primoža in Felicijana v jako ukusnem gotiškem slogu po načrtu ranjcega dekana g. Jurija Grabrijana nadarjeni domačin iz Lokavca, zidarski mojster Miha Blažko. Poleg te nove cerkve ima Vrhpolje še staro cerkev, posvečeno sv. Križu. — Vrhpoljci pečajo se večinoma s poljedelstvom, po nekoliko i z rokodelstvom.

Kaj veličastna in po Slovenskem obče znana je cerkev Matere Božje v Logu. Ima poleg velikega altarja še osem stranskih kapel, nad katerimi se razprostirajo prostorni hodniki. Cerkev, ki se je v sedemnajstem stoletji zidala, se je polagoma razširjala; dobila je l. 1826 pod dekanom g. Štekarjem mramornat altar, a potem jo je pokojni dekan g. Jurij Grabrijan zdaljšal ter prizidal starima zvonikoma še veličasten nov po vsej Vipavski dolini ponosno zroč zvonik.

Četrť ure od Vipavskega trga proti jugo-vzhodu je na 166 m visokem holmu Nanosa sezidana cerkev sv. Križa z lastnim pokopališčem. O pobožji tega holma zgradil je gori navedeni, nepozabljivi dekan Vipavski tik poti štirinajst kapelice križevega pota, katere so se blagoslovile l. 1882. Okoli cerkve sv. Križa vgleđamo Vipavsko podobčino Gradišče. Posamezne hiše Gradišča se razprostirajo daleč pod „Goro“. Gradiščani so trdi kmetje ter se pečajo marljivo z ovčarstvom. Na Gradišče vodi od c. k. erarne ceste posebna občinska pot.

Ako pa idemo iz Vipavskega trga po cesarski cesti streljaj daleč proti severo-vzhodu, vglédamo na levi tikoma ceste prelepo Vipavsko pokopališče s cerkvico sv. Jožefa in mrtvašnico. Pokopališče je bilo zgrajeno leta 1786. Prvi na njem je bil pokopan dr. Vidic. Prejšna pokopališča Vipavcev so bila najprej okoli cerkve sv. Marka, pozneje okoli cerkve sv. Štefana. Pred pokopališčem zavije poljska pot na 139 *m* visoki holm Zemono — nekedanje bivališče Vipavskih Zemanov (vojvod, velikih županov). Sedaj je ondi postavljen grad grofa Lanthieri-ja, a okoli njega se razprostira o pobočji holma vasica Zemono. Iz Zemona dospemo lahko po občinski poti v blizo ležočo vasico Duplje, katera stoji deloma vrh 133 *m* visokega griča, deloma pa v ravnini. Ta vasica pripada Vrhpoljskemu cerkvenemu oskrbništvu, dočim so Zemenci prirejeni Vipavski župniji. Duplje so prav tako kakor njihovi sosedge Zemenci večinoma kmetje.

Vipavska dekanija, l. 1830 od Goriške nadškofije ločena in Ljubljanski škofiji priklopljena, obseza dandanes vikarijat št. Vid z ekspoziturami Lozice in Podrago, ter najmanj lokalnih kaplanij. Te so: Vrabče, Goče, Erzelj, Slap, Planina, Šturije, Ustje, Budanje, Vrhpolje, Col in Podkraj.

Nekatere hiše Vipavskega trga so celó 300—400 let stare. Tu imamo grad grofa Lanthieri-ja, lepo poslopje z bogato knjižnico in znanim zabaviščem „Pod Skalo“; nadalje „Tabor“, nekdaj last slovečega Vipavca Andreja Baumkirchner-ja, in prekrasno prostorno duhovnijo, jedno najlepših na Kranjskem, katera je delo neumorno delavnega dekana, umrlega Jurija Grabrijana. Ta človekoljub in velik prijatelj šolski oskrbel je tudi zgradbo prostranega šolskega poslopja, ki je v resnici prava dika Vipavskega trga in ponos vse dežele.

Razven že omenjenih kapelic ima Vipavski trg še dve. Ti sta: pri uhodu v trg od južne strani kapelica sv. Janeza Nepomuka in na pol poti od Vipave do Vrhpolja kapelica, posvečena Kristusu na križi.

Zanimiv je tudi spomenik v Logu, predstavljajoč madjarskega vojaka iz francoske vojne od l. 1813. Ta, po imenu Pavel Rostaš, je v dan 3. oktobra istega leta zadrževal 60 mož pešcev in 7 konjikov četrť ure na cesti v Logu ter se

tako junaško boril, da je še le potem, ko je bil prestreljen od 30 krogel Leonidu enako sklenil svoje življenje za domovino in cesarja.

Vipavski okraj je videl mnogo zgodovinskih dogodeb. Tu mimo je bila pot Rimljanskim legijam, katere so se pomikale proti severu; tu mimo so se valile ogromne trume raznih narodov za časa ljudskega preseljevanja. Tudi „Šiba Božja“, Atila, je s svojimi divjimi četami lomastil skozi Vipavsko dolino, ko je nameraval podjarmiti cvetočo Italijo. Pa tudi turški divjaki niso izostali; večkrat so pustošili po teh krajih, in gotovo je, da so tudi Vipavci pomagali, ko so naši predniki potolkli Turčina v Hrušici v sedanjih „Turških klancih“ do zadnjega moža.

Profesor Alfonz Müllner trdi, da je bilo v Vipavskem obližji rimsko pokopališče. Ivan Bajc iz Orešja pri Beli je zidal ondi hišo in pri tej priliki našel sledove, ki to dokazujejo: potrupljene mrtvaške vrče (Urnen), ostanke sežganih kostij, ogljije, črepinjo, močan nož, novce iz dobe Dioklecijana, Maksiminija in Maksencija. Poleg Petriča, nekoliko proti vzhodu pod steno „Šance“, se je našel na mali njivi čuden stremen (Bügeleisen).

Isti gospod profesor dokazuje, da so naša „Gradišča“ zidali Rimljani početkom petega stoletja, ko je že stari Rim pešal in ko so ljuti navali divjih narodov vznemirjali naše kraje.

V petnajstem stoletji je imel v Vipavi posestvo „Tabor“, grad poleg izvirka Vipave, Vipavski rojak Andrej Baumkirchner, slavni avstrijski vojskovodja, prijatelj Erazma Predjamskega. Delovanje tega moža je bilo omejeno bolj na Štajersko pri vojvodi Frideriku IV. Prišel je mladih let na njegov dvor, kjer je postal zaradi telesne svoje moči jako sloveč. Bil je spreten vojak ter je nadkrilil vse soviteze. Hrabri junak je l. 1452 pri obleganji Dunajskega Novega mesta otel cesarja Friderika IV. gotove smrti. Tudi pozneje je cesarja zdatno podpiral, a bil je l. 1471 v Gradci obglavljen. Več o tem se čita v Lapajne-jevi zgodovini štajerskih Slovencev in v Valvazorjevi „Ehre des Herzogthums Krain“,

Še jednega slovečega Vipavca moramo iz te dobe omenjati. Bil je to Žiga pl. Herberstein, porojen v Vipavskem trgu l. 1486. Njegov oče Nikolaj, grof v Liencu na Tirolskem, dobil je od cesarja Friderika IV. Vipavski in Postojnski grad ter se je bil poročil z Barbaro Predjamsko. Mladi Žiga se je učil v Vipavski šoli prav pridno nemščine, osobito pa slovenščine. Zaradi učenja slovenskega jezika moral je od svojih součencev marsikatero grenko slišati, kakor „šklaf“, „kadróe“, a to ga ni splašilo. Osemletnega dečka pošlje oče svojemu sorodniku, Krškemu proštu Viljemu Weltzlerju v nadaljni pouk. Leta 1495 se Žiga v Vipavo vrne, a že l. 1497 odpo-
tuje na Dunajsko vseučilišče, kjer ga l. 1499 vpišejo. L. 1506 postal je mladi Žiga že „Baccalaureus“ ali doktor. Zopet ga poredneži z „doktorjem“ oštevajo, a Žiga ponosno zavrne: „Žal bi mi bilo, ko bi res doktor ne bil!“ Dvajsetletni mladenič se je boril l. 1506 z Ogri, a v benečanskih vojskah skaže se pravcatega junaka, tako, da ga poveljnik Erih Braunschweigske javno pohvali.

Potem dobimo mladega Žigo na cesarskem dvoru, kjer je postal sloveč in učen državnik (diplomat) in poslanec. Leta 1515 pošlje ga cesar na Bavarsko in Solnograško, leta 1516 k danskemu kralju Kristijanu II.; leta 1517 šel je h krutemu ruskemu caru Ivanu Groznemu v Moskvo. Nihče bi si ne bil tega upal, kajti Ivan je bil oduren in grozovit človek; a Herberstein si pridobi njegovo naklonjenost z olikanim vedenjem in slovensko besedo. Občeval je namreč s carom v slovenskem jeziku, kateremu se je bil priučil v Vipavski šoli — Ivan pa mu je odgovarjal v sorodnem ruskem, in prav dobro sta se razumela. Posebno pa se je Žiga Herberstein Ivanu s tem prikupil, da ga je smrti rešil. Nekov dvorjan mu je namreč hotel z ostrupljenim vinom zavdati. Car potem Žigo bogato obdaruje in v cesarske (avstrijske) zahteve privoli. Zatem je bil Herberstein še večkrat na Ruskem ter je Rusko natančneje opisal v knjigi: „De rebus Mose“. Sicer je bil potem še večkrat poslanec (6. nov. 1519 na španjskem dvoru Karola V., pozneje pri poljskem kralju Sigismundu). Opravljal je razna državljanska opravila ter napisal razven gori navedene knjige še več drugih; med njimi i svoje rodovinoslovje (genealogijo).

A oglejmo si Vipavske znamenitosti dalje. Proti severu od Vipavskega trga vgladamo na 233 *m* visokem, jako strmem in kamenitem griči Vipavski „Stari grad“, nekedanje bivališče „Vipavskih gospodov“. Sneg, dež in burja razorali so mu rebro, tužno se ozira doli v dolino ter oznanja minljivost pozemeljske slave. Kedaj je bil ta grad sezidan, se ne vé natančno; vendar se dá iz oblike zidovja sklepati, da se je godilo to pričetkom dvanajstega ali trinajstega stoletja. Naš sloveči zgodovinar Valvazor trdi, da je Vipavski trg, v katerem so za njegove dobe bivali „wackere und geadelte Personen“, starejši od grada. To je gola istina. On piše, da je pred šestdesetimi in nekoliko leti Vipavska gospôda „Stari grad“ zapustila ter si zaradi zložnosti v trgu nov grad sezidala, ki se „Novi grad“ zove. Poleg tega se je nahajal v Vipavskem trgu še taborski „Stari grad“, kateri je bil last domačih plemenitašev „Edlingov“, kateri so pa bili samostojni ter je bil njihov grad „neodvisen“ (independenten). Za one dobe se je priženil v Vipavo grof Lanthieri iz Rifenberga.

Za časa Valvazorja bil je za Lanthierijevem gradom štirivoglati stolp Vipavske ječe, kateri je bil ostanek nekdanjega Baumkirchnerjevega posestva. Vse pravice slednjega v Sanaboru, na Gradišči in v Vipavi podedovali so Lanthieri-ji. A danes ima v lasti ostanke Baumkirchner-jevih poslopij večinoma posestnik Anton Perhavec.

Grofi Lanthieri-ji zgradili so za Valvazorjeve dobe poleg reke Hubelj fužine za železo, katere so pa pogorele. Pozneje napravili so ondi papirnico in suknarijo. V njihovih rokah bilo je tudi véliko deželno sodišče.

Leta 1478 so Turki Vipavo pustošili, a leta 1508 so si Benečani osvojili trg Vipavski. Vendar jim je kranjsko vitezstvo s pešci vred to pridobitev odvzelo.

Leta 1584, dné 21. marca, je Lovrenc Lanthieri na višje povelje pregnal vse protestante iz Vipavskega trga ter iz vsega Vipavskega sodnijskega okraja. Večina protestantov je Vipavo ostavila. Ostale so tù le katoliške družine.

Leta 1660, dné 17. septembra, je cesar Leopold I., potujoč iz Ljubljane v Gorico, v Vipavi prenočil.

Valvazor pripoveduje, da je l. 1272 bil gospodar Vipave

Simon Vipavski s soprogo svojo Katarino. Po smrti njegovi gospodoval je sin njegov Hartvig Vipavski l. 1274, a za tem l. 1291 gospod Rüdiger Vipavski. Od teh so dobili Vipavo gospodje Osterviški (Osterwitz). Elizabeta Auersperg III. se je gospodu Rainerju Schenken-Osterviškemu zaročila, ter je še l. 1330 živela. Njenim sinovom izročili so patrijarhi Oglejski Vipavo v fevd.

Leta 1487 je cesar Friderik Vipavo podaril Leonbardu Herbersteinu, v čegar rodovini se je rodil učeni Žiga Herberstein.

Zatem so imeli Vipavo v posesti grofi Turnski l. 1557. Najimenitniši od teh je Nikolaj, katerega je cesar odločil v poslanstvo za Italijo, Španijo in Nizozemsko.

Že v letih 1578—1585 je Lovrenc Lanthieri v nekaki zvezi z Vipavsko grajščino. 19. avgusta 1632 je bil povzdignjen Friderik Lanthieri, cesarski svetnik, komornik in deželni glavar Goriški v grofovski stan z naslovom: grof Lanthieri a Paratico, baron v Schönhausu, gospod v Vipavi in v Paum-Kirchthurmu. Grofovska čast se je 27. januarija l. 1642 podelila tudi trem strijcem Friderikovim: Bernardu, Lovrencu in Gašperju. L. 1652 bil je imenovan grof Lanthieri deželnim glavarjem Goriškim.

L. 1655 prosi Marija grofinja Lanthieri vojaške pomoči, da ukroti svoje nepokorne podložnike.

Od l. 1688—1689 je Ferdinand grof Lanthieri „Ritmeister“ (l. 1679 „Obristwachtmeister“ v polku Meternichovem, l. 1682—1687 v kirasirskem polku Sachsen-Lauenburg).

L. 1666 imenuje se Anton grof Lanthieri kot zemljiščni gospodar Vipavski. On prosi višjo oblast, da bi izročila njegovemu sinu stotnijo Ferdinanda grofa Lanthieri-ja. L. 1715 umrje. L. 1672 je bil Žiga Ljudevit grof Lanthieri zastavonosec grof Waldensteinove stotnije (grof Portejevoga polka). Njegov naslednik Hieronim Friderik grof Lanthieri je bil od l. 1684—1694 prošt Novomeški.

L. 1696 je bil Henrik grof Lanthieri poveljnik kirasirskega polka „de Pace“.

Viljem Ernest grof Lanthieri služil je najprej v Lapaczkejevem polku, potem pa je bil stotnik v pešpolku Jörger-Fol-

letovem v Villingen-u ter je pal v bitvi s Turki dné 1. oktobra 1716 pri obleganji Temešvara.

Rajmund grof Lanthieri, kanonik Olomuški, bil je od l. 1696—1714 prošt Novomeški. — Prav tako je bil Livino grof Lanthieri leta 1714 duhovskega stanu. — Franjo Anton grof Lanthieri pa je bil l. 1721 deželni glavar Goriški ter je umrl l. 1729.

Najznamenitejši med vsemi je Friderik grof Lanthieri, sin prejšnjega. Ta se je l. 1679 posvetil vojaškemu stanu. Postal je l. 1699 nadporočnik kirazirskega polka „de Pace“, 12. marca 1708 pa poveljnik polka „Marchese de Cusani“, a l. 1714 tudi polkov Jörger-Follet“ in „Bevern“. Bojeval se je pogosto s Turki ter je zapovedoval kot pravi generalni major 5. avgusta 1716 v bitki poleg Petervaradina, 16. avgusta 1717 pa poleg Belega grada. Leta 1717 je odpotoval na Erdeljsko, 1718 v Italijo, 1719 pa v Sicilijo. 11. decembra 1720 bil je lastitelj kirasirskega polka „Croix“. V tem polku so istočasno služili njegovi sorodniki Ferdinand, Friderik in Nikolaj Lanthieri. 23. oktobra 1723 dospel je Friderik grof Lanthieri do stopinje feldmaršallajtnanta, a l. 1735 postal je general konjice. Umrl je l. 1744, ko je 65 let neprestano služil cesarju.

Pasavski škof Rajmund Rabata bil je strije grofa Lanthieri-ja.

30. marca 1518. l. potrdil je cesar Maksimilijan I. grofu Antonu Lanthieri-ju staro plemstvo ter mu podelil pravico lastnega grba. — Lavrencij grof Lanthieri postane pod nadvojvodo Avstrijskim l. 1570 dedni točaj grofovine Goriške, a 10. oktobra 1572. l. imenuje isti nadvojvoda Lovrenca baronom Schönhausenskim. — 27. januarja 1642 pa povzdigne cesar Ferdinand III. Friderika, Bernarda, Lovrenca in Gašperja Lanthieri-ja de Paratico v državni grofovski stan.

Leta 1459 dné 22. avgusta podelé štajarski deželni stanovi državnim grofom Antonu, Frideriku, Ferdinandu in Josipu Lanthieri-ju pravice štajarskih deželanov.

15. septembra 1710 pridá cesar Leopold I. državnemu grofu Antonu Lanthieri-ju naslov „častni“ (Ehrenwart) in predikat „Visoko- in Blagorodje“.

30. oktobra 1717 podeli cesar Karol III. vicedomu kranjskemu, dednemu točaju grofije Goriške, tajnemu svētniku itd. Antonu grofu Lanthieri-ju službo višjega sokoloviča (Obristerbfalkenamt) kranjske in slovenske Krajine.

30. avgusta 1656 prodá Ljudevit Edling Vipavski „Stari grad“ Lavrenciji grofinji Lanthieri-jevi.

18. aprila 1576 imenuje Karol, nadvojvoda avstrijski, Lovrenca barona Lanthieri-ja svojim svētnikom.

30. oktobra 1591 povabi nadvojvoda Ernest Gašperja Lanthieri-ja na ženitovanje poljskega kralja.

30. septembra 1624 imenuje cesar Ferdinand III. Friderika barona Lanthieri-ja deželni glavarjem Goriškim. Njega nasleduje v istem dostojanstvu dné 30. junija 1643 Franjo grof Lanthieri.

11. septembra 1666 imenuje Oglejski patrijarh Ivan Delphinus Hieronima grofa Lanthierija Vipavskim župnikom.

Meseca junija 1688 postal je Hieronim dvorni gospod (Kammerherr).

4. sept. 1701 je Anton grof Lanthieri vicedom kranjski.

20. oktobra 1705 postane tajni svētnik; 16. februarja 1707 pa izredni deželni komisar, in 19. novembra 1721 deželni glavar Goriške grofije.

17. novembra 1765 imenovan je Friderik grof Lanthieri dvornim gospodom.

26. septembra 1539 dovoli kralj Ferdinand grofu Gašperju Lanthieri-ju v Ribnici cerkveni shod.

16. julija 1785 podeli cesar Jožef II. občini Vipavski pravico dveh sejmov.

13. avgusta 1716 prizná cesar Karol IV. grofu Frideriku Lanthieri-ju junaštvo pri bitki poleg Petrovaradina, 20. sept. 1717 istotako junaštvo poleg Belega grada.

Grofi Lanthieri-ji bili so toraj pravi junaki, vrli duhovniki, a tudi dobrotniki človeštva. Sedanji lastnik grof Karol Lanthieri koristil je ne le Vipavi, ampak celi Kranjski, kajti odstopil je svoje posestvo na Slapu brezplačno deželi, da se je leta 1873 ustanovila tamkaj deželna sadjarska in vinarska šola. — Leta 1886 preselila se je šola na Grm poleg Novega mesta.

Med mnogimi odličnimi Vipavci zasluži istinito častno mesto Štefan Kocijančič, semeniški vodja in slovenski pisatelj v Gorici. Govoril in pisal je 24 jezikov in bil v vsem svojem početju tako točen in vesten, da so Goričani, vgladavši ga na ulici, sklepali, koliko je ura. Biografijo njegovo podal nam je v „Kresu“ dr. Anton Mahnič, a v „Ljub. Zvonu“ Simon Rutar.

Ljudska šola Vipavska je jedna najstarejših slovenskih. Že sloveči Vipavski rojak Žiga pl. Herberstein se je v njej slovenščine učil. Turški in Benečanski boji so sicer šolo vničili, a slavna cesarica Marija Terezija jo je zopet oživila. Leta 1822 postala je že dvorazrednica, in v njej je poučeval Janez Slavec, rodом Čeh, s svojim pomočnikom. Leta 1835 je poučeval „Schulgehilfe“ Leopold, kateri je imel 29 učencev in 18 učenk, skupaj 47 otrok. Še le z dohodom dekana Jurija Gabrijana — tega izrednega šolskega prijatelja mladine in pospeševalca šol v Vipavi, prične se vestnejši pouk. Število učencev narastlo je l. 1842 na 196. Poučeval je jeden katehet, jeden učitelj in jeden pomožni učitelj. Dekan Grabrijan, imenovan zaradi svojih zaslug distriktnim šolskim nadzornikom in pozneje odlikovan z zlatim križcem za zasluge, prestroji šolo polagoma iz dvorazrednice v trirazrednico in pozneje v čvetorazrednico. Vendar šola še ni imela lastnega poslopja, ampak umeščena je bila v sedanji prodajalnici R. Knifcevi in v hiši št. 89, tikoma cerkve.

Vipavska šola je imela naslednjih 52 učiteljev: 1. Ignacij Karshishnik, 2. Andrej Sbulec, 3. Franjo Grossmann, 4. Ivan Berthel, 5. Anton Resch, 6. Ivan Ankerst, 7. Ivan Stritar, 8. Matej Kožuh, 9. Ivan Stanislav Hofstetter*, 10. Henrik Sparovic, 11. Mihael Komel, 12. Ivan Borštnik, 13. Leopold Božič, 14. Fran Lesjak*, 15. Ivan Smolnik, 16. Emanuel Tomšič, 17. Fr. Gerkmann, 18. Matija Juh, 19. Fr. Petrič, 20. Luka Hiti*, 21. Josip Barle, 22. Peter Kapun, 23. Anton Hribar, 24. Fr. Mercina, 25. Luka Kožuh, 26. Alojzij Kušar, 27. Fr. Stojec, 28. Ivan Ev. Tomažič*, 29. Ivan Goršič, 30. Blaž Ambrožič, 31. Ivan Furlani, 32. Leopold Zupin, 33. Leopold Klinar, 34. Alojzij Rauč, 35. Štefan Čampa, 36. Ivan Podboj*, 37. An-

* Z zvezdico zaznamovani so katehetje.

drej Perné, 38. Jurij Adlešič, 39. Anton Berčič, 40. Hedvika Šarc, 41. Ivan Thuma, 42. Ivan Pleško, 43. pl. Pavla Renzenberg, 44. Ivan Vidergar*, 45. Andrej Lah, 46. Feliks Knific*, 47. Zofija Podkrajšek, 48. Marija Arko, 49. Gašper Gašparin, 50. Izabela pl. Födransperg, 51. Alojzij Lavrenčič, 52. Štefan Tomšič.

Udje krajnega šolskega sveta so bili: 1. Jurij Gabrijan, dekan, 2. Josip Barle, 3. Luka Hiti, 4. Ivan Lekan, 5. Matej Lavrenčič, 6. Anton Štima, 7. Evgen Mayer, 8. Ivan Petrič, 9. Andrej Kodelja, 10. Josip Kette, 11. Jurij Adlešič, 12. Matija Bajc, 13. Štefan Petrič, 14. Fr. Premerl, 15. Matija Petrič, 16. Viljem Šmuc, 17. Anton Hrovatin, 18. Karol Dolenc, 19. Josip Žvokelj, 20. Anton Deperis, 21. Matija Erjavec, 22. dr. Josip Kenda, 23. Karol grof Lanthieri, 24. Karol Mayer, 25. Ivan Može, 26. Štefan Tomšič.

Col-Podvelb.

I.

Na višini, katera se iz Vipavske doline precej strmo vzdiguje na severu, leži vas Col (Podvelb) 610 metrov nad morjem. Popotniku, prihajajočemu od vzhoda ali od severa, odpre se od tu prvič krasen razgled čez prelepo Vipavsko dolino, ter proti jugo-zahodu čez kameniti Kras tja do jadranskega morja. Farni, ob enem tudi šolski okraj, obstoji iz politične občine Col ter Vipavske podobčine Sanabor. Cela fara, oziroma kuracija, šteje 929 ljudi. Njej pripadajo naslednje vasi:

Col	ima	27	hiš	in	151	ljudi.
Orešje	„	33	„	„	184	„
Polje	„	21	„	„	144	„
Gozd	„	20	„	„	174	„
Križna gora	„	15	„	„	116	„
Sanabor	„	26	„	„	160	„

Tu imenovane vasi imajo kaj neenako lego. Vas Sanabor leži v ozki dolini med Colskim višavjem in Nanosom; vasi Col in Orešje sta ob strmem pobočji prej imenovanega višavja;

Polje leži od Cola proti severo-vzhodni strani v prijazni dolini, ter je po naravni legi ločeno v Polje in Zagolič; vasi Gozd in Križna gora sta na višini od Cola proti severo-zahodni strani. Z ozirom na tako različno lego ima tudi kraj neenako podnebje. V vasi Sanabor je bolj toplo; po drugih krajih pa je mrzlotno, ker brije zlasti po zimi ostra burja.

Enorazredna šola je v vasi Col, ter šteje za vsakdanjo šolo godnih 61 dečkov, 60 deklic, skupaj 121, za ponavljalno šolo godnih 18 dečkov, 21 deklic, skupaj 39; vsakdanjo šolo obiskujočih 51 dečkov, 52 deklic, skupaj 103, ponavljalno šolo obiskujočih 14 dečkov, 15 deklic, skupaj 29. Da je razloček med za šolo godnimi in šolo obiskujočimi otroci znaten, temu je vzrok iskati v tem, da so nekateri kraji od šole po 1—2 uri oddaljeni.

Hribovi v občini so: Kovk (Greben) 964 metrov nad morjem, Spik 988 *m* in Križna gora z 1081 *m* visokim, najvišjim vrhom. Holmee ima občina tri, in sicer: Šance, Sturmanik in Riženberg (799 *m*). Na vseh treh holmcih nahajajo se še utrdbe iz rimskih časov. Na „Šancah“ je iz neobdelanega, ter brez mavte zloženega kamenja sestavljeno zidovje v podobi stolpa. Stene tega stolpa so 4—5 metrov široke. Ljudstvo pripoveduje, da so bili ti zidovi, navadno „Suhi zid“ (ker je brez mavte sestavljen) imenovani, pred več leti veliko višji. Enake utrdbe imata tudi nasproti si stoječa holmea „Sturmanik“ in „Riženberg“.

Večja dolina v občini je ona proti vasi Polje.

Ob meji občine teče proti jugu potok Bela skozi enako imenovano dolino mimo Sanabora v Vipavsko dolino. Drugih tekočih voda v občini primanjkuje, le semtertje nahaja se kak studenček. Za napajanje živine napravljeni so „kali“.

Svet Colske občine podoben je že kraševini in je brez male izjeme hribovit. Zemlja je bolj apnenata in še precej rodovitna. Tu vidimo zmes njiv, vrtov, travnikov in gozdov; ob južni strani pod Orešjem in v Sanaboru nahajajo se tudi vinogradi. Za Colom nahaja se tudi mnogo občinskih pašnikov (gmajne) ter tudi precej nerodovitnega sveta.

Tukaj se prideluje turšica, ječmen, oves, po nekod tudi rež in pšenica, krompir, korun, zelje, repa in fižol. Vsi ti pri-

delki se porabijo doma. Sadjarstvo pričelo je napredovati; osobito se vidi okrog Sanabora in pod Orešjem veliko sadnega drevja. Ravno tu raste tudi vinska trta (zadnji kraj od Vipavske doline proti severo-vzhodu), katera daje, dasi bolj kislo, vendar še dobro pijačo.

Gozdi so vičinoma listovci, poglavitno drevje je bukovje.

Živinoreja je še v precej dobrem stanju. Goji se: govedo, ovca, koza in prašič. Iz mleka se napravlja surovo maslo, katero se prodaja največ v Trstu. Divjačine se po bližnjih gozdovih nahaja obilo.

Ljudstvo tega kraja je delavno, prijazno in postrežljivo. Peča se razven kmetijstva tudi še z živinorejo. Mnogo si prisluži z obdelovanjem lesa, z napravljanjem drv za kurjavo, katere potem izvažajo večinoma v Ajdovščino in Vipavo. Prebivalci višjih krajev pečajo se tudi z ogljarijo. Materijalno stanje ljudstva je srednje-dobro. O ljudstvu se more reči, da večina gospodarjev, zlasti mlajših, pa tudi nekoliko starejih, zná brati in pisati. Govor ljudstva je pravilen.

Iz Ajdovščine in Šturije pelje vedno v reber ob Kovku državna, nekedanja rimska cesta, katerej se pridruži na zahodni strani Cola okrajna cesta, prihajajoča iz Vipave čez Vrhpolje. Zadnja vije se od Vrhpolja ob strmini v ovinkih. Na Colu loči se ta zopet od državne ceste, ter gre proti severu vedno v breg čez Črni vrh v Idrijo. Državna cesta pa pelje dalje skozi Orešje proti vzhodu čez Podkraj, Hrušico in Logatec v Ljubljano. Občinski potje so: 1. nad Vrhpoljem pri Zavetnikih od okrajne ceste proti Sanaboru; 2. na Colu od državne ceste proti severo-zahodu cesta na Dol proti Gozdu in Križni gori; 3. od Cola proti severu gré od okrajne ceste pot proti Vodicam; 4. od Cola dalje proti severu pelje od okrajne ceste pot na Polje.

Colska občina spada pod sodnijo in dekanijo Vipavsko. Razven kuracijske cerkve sv. Lenarta imamo na Colu še podružnično cerkev sv. Danijela v Sanaboru. Od Cola proti jugo-zahodni strani leži ob državni cesti že deloma v razvalinah grad „Trilek“ (ljudstvo ga imenuje „stari grad“), nekdanje posestvo pl. Abramsbergov, sedaj v posesti tukajšnjega domačina G. Božiča. Pri tej grajščini, na nasprotni strani

ceste, bila je sv. Notburge kapelica, katera pa se je pred nekaj leti podrla. V vasi Gozd nahaja se do 76 metrov globok ledenik, iz katerega se je posebno v prejšnjih časih vozil led o poletnem času v Trst in Gorico.

II.

S šolskim poukom pričelo se je v tej občini leta 1862. Pouk v tej dobi bil je prostovoljen — poučevalci tudi ne poklicani učitelji, bili so, kakor domačini hvalno govoré, „dobrega uspeha trudljivi možje“. V tem času poučeval je domačin g. Luka Rejec. Šola je bila v privatni hiši.

Doba pravega začetka tukajšnje šole prične se šolskega leta 1867. V tem letu bil je imenovan učiteljem gosp. Anton Berčič, kateremu so sledili 1869. l. Jakob Petrič, 1871. l. Josip Lavrič, 1872. l. Valentin Bernot.

Leta 1873 začela je občina zidati na prijaznem, zračnem kraju dostojno novo šolsko poslopje, katerega se je posebno zadnji prej imenovanih gosp. učiteljev veselil. Toda to veselje je le malo časa užival, ker je že 1874. l. po mučni bolezni preselil se v boljše življenje. Za zidanje šole, ki stane do 3500 gld., sta si posebno prizadevala tedanji kurat g. Janža in župan g. M. Žgur, katera dva sta tudi občini vedela nakloniti te-le blage podpornike: Presvetlega cesarja Franc Josipa I. 300 gld., deželni šolski zaklad 300 gld., gospó Kalistrovo v Trstu 300 gold. Ostale troške zidanja pokrila je šolska občina.

Po smrti prej imenovanega učitelja prenehal je pouk skoraj poldrugo leto, dokler ni bil z letom 1875 imenovan g. Andrej Perné tukajšnjim učiteljem. Ta je s posebnim uspehom deloval do konca šolskega leta 1878. Po njegovem odhodu prišel je tū sem g. Filip Kette, kateri je tū služboval do 1879. l. S tem letom nastopil je mesto tukajšnjega učitelja sedanji učitelj g. Leopold Punčuh.

Kuracijska cerkev sv. Lenarta na Colu, kakor tudi poudružnična cerkev sv. Danijela v Sanaboru utegneta biti stari, osobito zadnja. Letnica, kedaj da je bila ena ali druga cerkev zidana, nij znana. Cerkev sv. Danijela bila je okoli leta 1876 prenovljena. O tej cerkvi pripoveduje se to-le: Za časa, ko so v Ajdovščini bili še ajdje, nosili so kristijani iz Šempasa in Črnič (na Goriškem) mrličé pokopavat v Sanabor. Hodili

so preko Čavna, tako da so se ogibali Ajdovščine. Tudi je pravljica, da je nekedaj do Sanabora segalo jezero.

Colska kuracija je bila ustanovljena 1759. leta. Kot kuratorji službovali so tu sledeči gospodje: Lovrenc in Andrej Prinčič, Josip Adamič, Matevž Ferjančič, Marko Pezdirc, Blaž Vombergar, Anton Repulus, Janez Pečar, Janez Janža, Janez Beve in od leta 1882 Anton Lenasi.

Farovž kakor tudi sosedno poslopje kmetovalca Bajca (Severja) bilo je nad državno cesto do leta 1840 zvezano z obokom. To je bil nekedanji grad „Podvelb“ v posesti baronov pl. Flachenfeld, kateri so južni del prepustili duhovnom v stanovanje. Nad prej imenovanim obokom imel je duhovnik eno sobo. Od tega gradú, oziroma oboka (velba) vdobila je tudi cela vas ime Podvelb, katerega imena pa se tukajšnje ljudstvo ne poslužuje, ampak raje imenuje svoj kraj „Col“. Ime Col (nemški Zoll) utegne izvirati od tod, ker se je pri prvi hiši v vasi, ko se pride iz Vipave ali Ajdovščine, pobirala nekedaj colnina (aužlak) od raznoterega blaga, katero se je tod vozilo. Tudi se imenuje še dandanašnji to poslopje, ki je v posesti kmetovalca L. Čuka, „na Aužlaku.“

Iz raznih utrd, starinskih ostankov denarjev, dá se sklepati, da je bila tu nekedanja rimska naselbina. Nekateri zgodovinarji trdijo, da je bila tu naselbina pod imenom „Okra“. Utrdbe na „Šancah“, Šturmaniku in Rižembergu imele so namen zabranjevati prehod po cesti čez Hrušico, na drugi strani pa čez Črni vrh in Godovič. Na prej imenovanih utrdbah, ter ob državni cesti našli so se starinski ostanki: kopita, trirobate sulice, čeladne plošče iz brona, lončene črepine, sablja, močan nož, denarji (iz časov Diokleciana in Maksimina). V gradu „Trilek“ dobil se je kamenit steber z latinskim napisom, ki bi se v slovenščini glasil: „Vladarju, cesarju, našemu gospodu Flaviju Klavdiju Julijanu, pobožnemu, srečnemu, nepremagljivemu, zmeraj srečnemu cesarju in vladarju najvišjemu duhovnu.“ Flavij Klavdij živel je okoli leta 337 do 361. Blizo tu našlo se je 15 srebrnih denarjev iz dobe 79. do 180. l. p. Kr.

Leta 1855 in 1873 razsajala je tukaj kolera, katera je prvokrat zahtevala 21, drugokrat pa 12 žrtev.

Goče.

7.6 km od Vipavskega trga na južno-zahodni višini do 300 m visokega holmovja se dviguje sredi vinogradov in sadonosnega drevja mična vas Goče. Leži na 279 m visokem griči, ter ima v svojem podnožji proti severo-vzhodni strani se razprostirajočo divno Vipavsko dolino. Kraj šteje 667 prebivalcev in 105 hiš. Šolska občina obstoji iz dveh politično samostalnih občin: Goče in Lože. Občina Ložka se loči v vas Lože s 54 hišami in v vas Manče z 29 hišami. Vasi štejeta 452 prebivalcev. Za šolo godnih otrok je 123.

Tù se govori čista slovenščina, izvzemši nekaj iz laščine, nekaj iz nemščine povzetih izrazov.

Ljudstvo se bavi v prvi vrsti z vinarstvom in poljedelstvom, v drugi vrsti z živino- in svilorejo.

Zemljišča občine Goče merijo:

8	ha,	39	a,	85	m ²	je	senožeti,
121	„	7	„	61	„	„	vinogradov,
161	„	15	„	20	„	„	pašnikov,
21	„	97	„	8	„	„	gozdov,
52	„	43	„	9	„	„	njiv s trtami,
76	„	49	„	17	„	„	pašnikov z lesom,
2	„	10	„	44	„	„	stavišč,
8	„	7	„	20	„	„	nerodovitne zemlje.

Občina Lože pa ima:

8	ha,	75	a,	40	m ²	njiv,
71	„	74	„	38	„	senožeti,
—	„	61	„	64	„	malih vrtov,
—	„	16	„	44	„	velikih vrtov,
82	„	5	„	60	„	vinogradov,
96	„	1	„	4	„	pašnikov,
1	„	80	„	48	„	gozda,
96	„	40	„	32	„	njiv s trto,
8	„	57	„	62	„	pašnikov z lesom,
2	„	30	„	33	„	stavišč,
9	„	53	„	2	„	nerodovitne zemlje.

Vina se največ pridelava; izmed poljskih pridelkov pa krompirja, repe, zelja, fižola, ječmena, reži. A tudi sadjarstvo se vedno bolj razvija.

Ljudstvo ostaja doma. Kedar glavni pridelek, vino, obrodi in je vinska kupčija znatna, je materijalno stanje ljudstva povoljno. Obrtnije, razven najpotrebnejših rokodelcev, ni.

„Oplesno“, hribski studenec, po cevéh v srenjski vodnjak napeljan, daje občanom zdrave pitne vode, drugi vrelec na meji, „Šumljak“, teče proti zahodu, tretji „v Skalcih“ ima zelo bistro vodico ter teče proti severo-vzhodu; potok „Malikovnik“ se izteka v „Močilnik“ in ta v „Vipavo“, katera izliva vse Vipavsko vodovje v „Sočo“ in ta zopet v jadransko morje. Na južni strani vasi ugledamo bajer, „Kal“ imenovan, v pomorski visočini 234 m.

Gočam pripada deloma i 469 m visoki hrib Jasen.

Glavna zemeljska zvrst Goškega ozemlja je lapor (soldan), kamen-apnenek, deloma ilovina, tu „karlovina“ imenovana. Podnebje je milo.

Skladna cesta vodi skozi Branico v Trst; občinska pota pa drže iz Vipavske doline po „Raztegenci“ na Goče. Od imenovane skladne ceste se zavije nova cesta pri belem križi mimo „Kala“ na Goče, a potem naprej na Erzelj.

Solska občina pripada dekaniji in sodnji Vipavski.

Cerkev sv. Andreja je glavna, ona pri Materi Božji na Oboluncu pa podružnica. Kapelica, Kristusovemu trpljenju posvečena, je na pokopališči.

V občini Lože stoji grad Lož (Leutenburg), nekedanja posest l. 1753 porojenega, 1810 umrlega poslanika v Petrogradu (1780) in na Nizozemskem (1790), grofa Ljudevita Cobenzl-a, katerega slika je še danes v Ložkem gradu razobešena. Tam se vidijo tudi slikarski umotvori iz Nizozemske, Ruske in Danske. To je zapuščina imenovanega slovečega poslanika.

Grad Lož so posedali že za časa Valvazorja grofi Kobencelji, ki pa niso radi obilnih poslov in prostranih posesti vedno v njem bivali. Na Vipavskem so imeli grofovi Kobencelji razven Ložkih kmetov i prostrana posestva na Ustiji; dalje je bil v njihovi posesti Štanjelski grad; v Ribniški dolini grada Breg in Ribnica itd.

Sedanji Ložki grad je znova sezidal, kakor poroča Valvazor, krog srede 17. stoletja Ivan Filip grof Kobencelj, ki je bil za one dobe stotnik Tržaški. A grad je starejši kot nam Valvazor pové, kajti bil je od pradavnih časov bivališče Ložkih gospodov ter se zato nazival: „Amt Leutenburg“. Kot Ložko gospodo pa najdemo sredi dvanajstega stoletja slovečo rodovino grofov Bogenskih, ki so bili v sorodu z mejnimi grofi isterskimi, s slovečo rodovino Meronsko, da z istim carjem Friderikom rudečebradcem. — Ta rodovina je najbrže grad zidala.

Ljudstvo je mirnega, priljudnega, postrežljivega značaja in lepega, olikanega vedenja, nima nikakih razvad, ter se po delavnosti in treznosti (zmernosti) jako pohvalno odlikuje. Njega govor je precej pravilen; razlikuje se le v malih izjemah od književnega narečja. Po laščini in nemščini privzetih je le nekaj besedi; znamenit je pa Vipavski „pač“ (da) in „pej“ (pa). Vrh tega je ljudstvo pridno, marljivo in ustrajno pri delu. V jed mu pristuje navadno: skuha (ješpren ali phan ječmen s primešanim kislim zeljem ali kislo repo, v pozimskem času s slovečo „tropinsko repo“ in fižolom), potem polenta (mehko kuhani žganci), dalje turščen kruh; v pijačo mu služi dobra voda in vino. Žganjepitju ljudstvo ni udano.

Govedo se tù nahaja muricodolsko, čisto ali z domačo pasmo križano pleme, ki se izvzemši krave rabi kot vprežna živina.

Tukajšnje ljudstvo imenuje svojce z besedami: oče, stari oče, mati, stara mati, strije, teta, tast, tašča, svak, svakinja, strnič, strnična, ujec, ujna, boter, botra ali nunec, nunca; sosedu pravijo otroci „strije“, sosedi „strijna“.

Znamenit je v cerkvenem arhivu, spisanem po pokojnem duhovnu Valentinu Kodre, kateri je na Gočah od l. 1809—1844 služboval, sestavek, ki slove: „30. Sept. 1819. Die vorgeschriebene tabellarische Beschreibung der schulfähigen Kinder in dem Schulorte der Curatie Goče und der hiezu eingeschulten Ortschaften: Lože, Manče, Erzelj, Branica in der Görzer Diöcese, Adelsberger Kreis, Decanat Wippach, Curatie Goče, Bezirkshauptmannschaft Wippach — vorgelegt.“ — Ni pa iz te črtice nikjer dalje zaslediti, ali je bila lokalna šola tù

vpeljana ali ne; kajti se je še le l. 1851 pričela redna šola v tem zidališču, kjer je sedaj.

K ustanovitvi tukajšnje ljudske šole je veliko pripomogel v Vipavski dolini velezaslužni pokojnik, bivši dekan Vipavski, Jurij Grabrijan. — Umrli Janez Ferjančič iz Goč je zapustil svoto 100 gl. za šolske potrebščine tukajšnje uboge dece.

Prvi učitelj bil je pok. Janez Lenarčič, za njim je prišel pok. Janez Mercina, potem g. Anton Bezeg in sedaj je tu g. Franjo Mercina.

Katehetje: pok. Janez Eržen, g. Janez Oblak, pok. Anton Lampe in sedaj g. Janez Hladnik.

Šolsko poslopje stane 1200 gl. in je iz stare hiše predelano. Šolska občina je k zidanju pripomogla po zlogu in tlaki.

Prvotnega poročila o zidanji tukajšnje cerkve v arhivu, radi visoke starosti njene, nikjer ni bilo najti! Službujoči kurat Val. Kodre v svoji povsem zanimivi pismeni zapuščini pravi: Jedina svedočba 17. maja 1440 je tu, glaséč se: „Martinus, Episcopus Petinensis, Vicarius Generalis in Spiritualibus Reverendissimi Domini Alexandri, patriarche St. Sedio Andreae Apost. in Goče, Pfarre Wippach, neuerdings consecrirt. Folglich selbe viel älter und durch einen nicht ausgedrückten Vorfall entheiliget worden sein musste.“ Nach Stiftsurkunde der Pfarre Wippach wurde im September 1608 ein Kaplan hergesandt.

Samostalna oskrbniška duhovnija na Gočah postala je z lastnimi krstnimi knjigami l. 1701.

Duhovniki tu službujoči, v cerkvenem arhivu zaznamovani, so gg.: Gašpar Živic od l. 1701—1716, Matija Sorta (1716—1723), Jurij Žvanut (1723—1727), Marko Mislej (1727—1728), Martin Vovk (1728—1737), Pavel Kortelli (1737—1739), Anton Wolf (1739—1774), Josip Andlovic (1774—1786), Josip Kodre (1786—1809), Valentin Kodre (1809—1844), od 1844—1845 prazno, Janez Eržen (1845—1857), Anton Lampe (1857—1882), sedaj Janez Hladnik od l. 1882.

Prej omenjeni duhovnik Val. Kodre piše dné 19. maja 1819 v svojih zgodovinskih podatkih, da je bilo dostojno stanovališče za duhovnika že za njegove dobe pripravljeno; a z nova se je duhovska hiša sezidala l. 1850.

Slap.

Slap leži na prijaznem gričku, dobre pol ure oddaljenem od trga Vipave proti jugo-zahodu. Marsikomu znana zaradi ondá še nedavne se nahajoče vinarske in sadjarske šole, šteje ta 141 *m* nad morjem ležeča vas, ki je zajedno samostojna občina, po zadnji ljudski štetvi 548 prebivalcev in 105 hišnih številk. Šolski občini pa pripada še vasica Lenevec občine Rzeljske s 17 hišami in 84 prebivalci, nad kojoj se dviguje 423 *m* visoki Rzeljski Tabor. Pod njo pa se vije Slapensko-Gabrski prelaz, ki dosega v svoji najvišji točki križpoti 278 *m* pomorske visočine. Občina ima jeden takozvani Slapenski potok; mer njegova je proti severo-vzhodu, ter se izliva v Močilnik, delajoč v Klopovščaku slap, po katerem se vas nazivlja.

Povprečno število za šolo godnih otrok je 72.

Občani govoré po celi dolini običajni Vipavski dijalekt ter se bavijo osobito z vinarstvom, dalje s poljedelstvom, a tudi z živinorejo, dasi se precej čuti pomanjkanje travnikov.

Občina Slap ima 9·3028 *ha* njiv, 17·9139 *ha* travnikov, 1·5392 *ha* vrtov, 41·6128 *ha* vinogradov, 195·197 *ha* pašnikov, 41·2219 *ha* plant (njiv nasajenih s posameznimi vrstami trt) in 19·5193 *ha* nerodovitne zemlje. Prideluje se vino, sadje, turšica, krompir in po nekoliko tudi žita. Ljudstvo ostaja većinoma domá, a je njegovo materijalno stanje vsled že več let se vrstečih slabih vinskih letin ter pomanjkanja vsakojake eksportne obrtnije zeló neugodno. — Premnogokrat, posebno ob dolgem deževji ali velikih plohah, provzročuje potok „Močilnik“ veliko škode, ker preplavi rodovitno zemljo s peskom in kamenjem, vniči poljske pridelke ter odtrga in odnese cele kosove obdelane zemlje. Močilnik se izliva v Vipavo ter napravljata te dve vodi naravno mejo med občino Vipavsko in Slapensko.

Zemeljske zvrsti, iz kojih sestojé tla občine Slapenske, so lapor (soldán), bolj redko apnenik, tik ob Močilniku pa nasip (alluvium) obstoječ po večem iz okroglega, v vodi bolj ali manj obrašenega kamenja, nad kojim je semtertje komaj 1—2 pedi prave zemlje. — Ta zemlja je težka ter zahteva trdega orodja in mnogo uprežne moči pri obdelovanji.

Podnebje je južno, a se včasih naglo spreminja in občeznana burja donaša po zimi prav občutljiv mraz.

Na Slap vodi od državne ceste kake pol ure dolga, precej široka in lepo delana občinska cesta z edinim klancem, končujočim „na Stajah“.

Od divjih živali omenjam: lisice, kune, zajca in jerebice. Kljunači, brinjevke, divje gosi in race pridejo k nam le mimogredé. — Opaziti bi se zamoglo, da nekaj let sem prihaja vedno večje število škorcev, ki so n. pr. lansko leto tudi mladiče izgojevali na stolpu Slapenske cerkve. Med tem ko vidimo po Gorenjskem in Dolenjskem večinoma sivo vrano, se ta v Vipavski dolini le posamezna nahaja ter jo namestuje vitkeja ali nič manj škodljiva črna vrana (*corvus corax*).

S čebelarstvom se pečá le malo ljudi, več s svilorejo, ker se zapredki (kokoni) ob ugodnih letinah dobro prodadó v Gorico, ter je podnebje sviloreji ugodno.

Vas in občina Slap spada pod okrajno sodnijo Vipavsko ter pod isto dekanijo. Ima lastno farno cerkev, posvečeno sv. Matiji. Cerkev je znotraj in zunaj ukusno urejena ter ima tri kamenene altarje. Na južni strani cerkve stoji leta 1220 sezidan grad g. grofa Lanthieri-ja, kojega je bil blagorodni gospod grof z vsemi zemljišči in gospodarskimi poslopji dobrohotno prepustil v porabo vinarski in sadjarski šoli.

Značaj Slapenca je še dosti trden. Obnašanje je lepo in kaže, da je ljudstvo doseglo že precej visoko stopinjo omike. Govor ljudstva, dasi semtertje pomešan z laškimi, manje z nemškimi izrazi, je pravilen, posebno se končnice raznih sklonov samostavnikovih, kakor tudi dvojina, zelo natančno izgovarjajo. Jezikoslovec našel bi tù marsikak še malo znan izraz, pristno slovenske korenine. Najnavadnejše tuje besede so: kontrega (stol), šaldo (zelo), šafti (težko, komaj), kolona (hišna vrata), karoca (samokolnica), laštra (šipa), sentencija (razsodba), obedijenca (pokorščina), karta (pismo). Navadni žepni nož imenuje Slapenc „britev“, Vipavski krivec pa „fovč“.

V prejšnjih letih popilo se je na Slapu mnogo vina, sedaj si ga kmet komaj v nedeljo požirek privošči, kajti če ne prodá tiste malenkosti, katero pridela, ne more niti davkov plačati. — Špiritove vode, ki je meščani zovejo „žganje“, Slapenc ne

pije. — Leto za letom pa se nažgé precej tropinjevca, ki se jako drago prodaja in večinoma izvažá. Živina se goji vedno bolje, ker se je jelo gledati na primerna plemena, ter se krajevne razmere natančno jemljó v ozir. Kot uprežna živina se večidel rabijo voli, semtertje tudi krave.

Slapenci kot sploh Vipavci pravijo botru „nunc“ in botri „nunca“, vendar je pomen te besede zelo raztegljiv (strije, teta, domači župnik). Dekle, ki bode sama prevzela posestvo, kamor se bode toraj mož priženil, se imenuje „blagovnica“. — Njen mož zval bode njeno sestro (če jo ima) „zvična“, njenega brata „devir“. — Mlado ženo imenujejo „nevesto“, in sicer do enega leta po poroki. — Žena pravi možu gospodar. Dedu in babici velé „stari“ in „stara“.

Občina Slapenska je gledé šole nekedaj pripadala trgu Vipavskemu. V letu 1850 pa je še sedaj živeči neumorno delujoči gospod župnik Matej Koder začel mladino po nekoliko ur na teden doma podučevati. Temu namenu služila je stara občinska hiša, ki je bila v to svrho adoptirana. Poduk je trajal od leta 1851—1856. — Prvim učiteljem stranoma v. č. knezo-škofijskega ordinarijata je bil imenovan J. Gnezda, ki je pričel službovati dne 1. julija 1856. V njegovem času jelo se je zidati šolsko poslopje ter se je dozidalo l. 1858; a bilo 1. novembra istega leta slovesno odprto. Razven g. župnika M. Kodra stekel si je največje zasluge tedanji župan Slapenski g. Josip Ferjančič, pozneje odlikovan od Nj. Vel. presv. cesarja z zlatim križcem za zasluge. Vsled njegovega truda in pomoči ustanovila se je učiteljeva plača (tedaj 200 gld.) tim načinom, da so premožnejši občani pripisali one svote, koje so bili posodili leta 1854 državi — domači šoli. Svote je bilo 2330 gld. in se je pozneje v obligaciji vinkulirala na ljudsko šolo ter l. 1870 povišala na 2350 gld. Preje omenjeni dobrotnik g. Jos. Ferjančič je pozneje na smrtni postelji šoli volil še 100 gld. v namen, da si priredi šolski vrt. Za g. Gnezdo so delovali na šoli gg.: Fran Sever 1860, Josip Juvančič 1860—1864, Simon Hiti 1864—1878, Jakob Žebre 1878—1879, Vekoslav Lavrenčič 1879—1883, Ivan Okorn (kot namestnik) 1883—1884 in Mihael Mežan od 1884 do sedaj. — Kot katehet deloval je ves čas neutrudljivo sedanji g. župnik Matej Koder. — Šolsko poslopje stane, — priračunši

vrednost robote ter občinskega lesa — preko 2000 gld., koji denar zložili so občani vsled poziva gospod Josipa Ferjančiča. Cerkev se je sozidala leta 1765*); leta 1781 se je ustanovila kuracija, ter so od tega časa delovali pri njej naslednji gg. župniki: Ivan Metzler, Anton Žbona, Anton Bratoš in Matej Koder od leta 1850 do sedaj. Farovž je bil zgrajen l. 1808, če je številka nad vrati istinita; restavriran je bil prvič 1851, drugič 1885, onda je dobil podobo kakoršno ima sedaj. Grad je imel v lasti za francoskih vojská l. 1813 gospod Ivan Mihael Vogù, ki je bil še l. 1770 oskrbnik Vipavske grajščine; kmalu potem je pa pod jaslimi neke Goriške krčme nesrečno smrt storil. Ko so Francozi l. 1809 Slap okupirali, spoprijaznili so se z ondašnjim kovačem Slapenskim, ki se je kot učenec v Trstu laščini priučil. Ž njim so se lahko zmenili, mu ukradene kure donašali ter je pri njem pekli; deloma so je pa v kotlu kuhali, a juho so navadno odlili in le meso snedli; seveda da se ni i kovaču kurje pečenke manjkalo. Ko so pa leta 1813 Francozi Slap ostavili, vdobil je njihov prijatelj Slapinski kovač velik kup zaklanih kokoši, moke ter raznoterega živeža — kajti on je bil edini z nekdanjim županom in občinskim slugom na Slapu ostal; njegovi someščani med njimi i gospod Vogù, tedajni grajščak z njegovo soprogo zbežali so pod Rzel v Klopovščak — ter onda neusmiljeno stradali — med tem ko so Francozi Slapenske kure davili, sodom pipe izdirali, da je vino izteklo, zaloge žita in moke razsuli in raznesli ter Slapencem vhodna vrata v klet z gnojem zazidali — to pa zato, da se Avstrijci toli živeža ne polasté. A tem hrabrim francoskim vojakom — bili so večinoma 18letni rekrutje! pastirji — je srce vpadlo, ko vgledajo na Izarcah (dva preko 180 m visoka holma med Št. Vidom in Vipavo) avstrijskih huzarjev. Prepusté orožje in vojaško obleko kmetom, se kmečki preoblekó, da je Avstrijci ne spoznajo, ter se razkropé na vse strani. Francoske begune je pa njihov jezik

*) Itak je cerkev po izreku g. Fr. Schumi-ja starejša: to nam značijo i v kamen vsekani križi malteških vitezov, ki so se bili leta 1230 na Slapu naselili in Slapenski grad pozidali, kot kaže napis na grajskih vratih. Najbrž so že vitezi cerkev pozidali — a Turki pozneje porušili. Cerkev je posvetil dné 29. aprila 1768 prvi nadškof Goriški g. Karol Mihael grof Atems.

razodeval — huzarji jih spoznajo ter deloma polové, deloma pomoré; le trém je bila sreča mila, da se zatajé — ter pozneje čez mejo ujidejo. — Leta 1835 prikazala se je prvič na Slapu kolera. Umrla je ena oseba, a leta 1855 umrlo jih je 40; živinske kuge ljudje ne pomnijo. Tudi lakota je obiskala Slap dvakrat in sicer prvič leta 1817, ko je skoro povsodi velike žrtve zahtevala in drugič v manji meri leta 1843—1844.

Vrabče.

I.

Proti južni strani od Št. Vida nad Vipavo stoji na preko 600 *m* visokem hribu vas Vrabče. Kraj je večinoma hribovit, le semtertje nahajajo se dolinice in struge. To nas nekoliko na Kras spomina. Cesta, ki vodi iz Št. Vida čez Vrabče v Trst, dela nekako mejo kraškemu in brdnatemu svetu. Vgledaš pa takoj pri Vrabčah nad cesto gole rebri, katere so s skalovjem posute; le semtertje razveseli tvoje oko kak brinjev grm ali samotni hrast. Ista slika se ti ponavlja od Tabra dalje do vasice Selo in še nekoliko dalje v pomorski Kras. Pod cesto so pa lepe senožeti, plodovite njive in dobri pašniki. V tem kraju je brdnata zemlja mešana s soldanom. V obližji ni gozdov; nahaja se le nekaj grmičevja in malih listovcev, ki dajejo ljudem potrebne nastelje.

Znameniti hribi bili bi ti-le: Tabor, skoro 700 *m* visok. Na njem je šola, cerkev, duhovnija in 7 hiš. Vas broji 44 prebivalcev. Od tod se odpre človeku krasen razgled po lepi Vipavski dolini in po širnem Krasu, kjer so naposled kraške gore obrobene z mirnim jadranskim morjem.

Sredi te vasice stoji šola, za katero je povprečno število zadnjih treh let v vsakdanjici 68 za šolo godnih, 61 pa šolo obiskujočih otrok. Med njimi je 27 dečkov in 34 deklic. V ponavljalnici je za šolo godnih 17, šolo obiskujočih pa 13 otrok.

675 *m* visoki „Ter“ na jugo-vzhodni strani Tabra je najvišji vrh v obližji Vrabč in večinoma zarasten z mladim bukovjem. Omeniti bi jela dalje še 568 *m* visoka „Jelenca“.

Na severno-vzhodni strani je „Ovčje brdo“. Proti severni strani, kake pol ure od vasi „Polje“, stojita z resjem obrasteni Trampuš in proti vzhodu z bukovjem in hrastjem ovenčani Pungret, najvišji hrib v okolici. Dalje je proti severo-zahodu 604 m visoka Ucenca nad vasjo Vbogo, ki se pašniku pri-
spodablja. Na jugo-zahodu Tabra je pol ure oddaljeni Jerišev Vrh (445 m), kateri služi večinoma v pašnik. Ta varuje Primorsko mejo in je deloma pokrit s pritličnim grmovjem.

Planjave. Na vzhodu kake pol ure od Tabra je Planina, proti jugu Goli Breg na severni strani pri sv. Ani Resnik (662 m), to so deloma z lesom zarastle planjave, deloma pašniki. Isto velja o $\frac{3}{4}$ ure oddaljeni, na severni strani ležeči Kraškašiji in proti severni strani nad eno uro oddaljeni Garnici.

Nižave. Najnižja nižava je Štokovce ali Izreke pri hribu Pasji Rep (preko 230 m nad morjem), katera daje tukajšnjim prebivalcem najboljšo vinsko kapljico. Na južni in jugo-vzhodni strani je globoka, dolga, a zelo ozka struga Raša. Proti jugo-vzhodu je eno uro oddaljena nižava Všarsko; tu je ob enem zbirek vode Raše. Proti severni strani poldrugo uro hodá je Ječnik, a pol ure proti severo-vzhodu Pékel.

Vodá na teh hribih ni. Vendar se pa pri vsej tej višočini nahajajo vrelei, ki redko kedaj vsahnejo. Vsaka vas ima poseben „kal“, kjer živino napajajo. Omeniti je še studencev in potokov. Banjkovce priteče iznad „Maline“ in teče proti severu v Orehovico. Na meji Št. Viški in Ložiški nahaja se v soteski Loški dol potok Pasji Rep, ki pa je bolj hudourniku podoben. Teče nekoliko časa proti zahodu ter se združi slednjič pri vasi Orehovici z Banjkovcem v Orehovski potok. Drugi potok nahaja se v Sarskem, imenoma Raša, ki se tam zbira iz več manjših dotokov; smer mu je proti zahodu in prehaja na Primorsko. Ob tem potoku, ki ob deževji zelo naraste, stojé trije mlini.

Omeniti sta tudi dve jami. Prva na vzhodu ob Senožeški meji je Senožeška jama, v katero so skrivali baje ob vojskinem času blago pred sovražniki. Druga je ob zahodni meji, imenoma Debeli Kamen. Služila je baje v isti namen.

Premog zasledili so ob južnem robu gore Kraškašije; vendar se ne koplje. Rudnin tu ni nikakih.

Podnebje je mehko, dasi tudi ta kraj obiskuje mrzla Vipavska burja.

Cesta, ki vodi iz Št. Vida po šestih ridah na Vrabče, je zelo napeta. Na Vrabčah se obrne proti zahodu, na Zadolčkih blizo Sel proti jugu, a v Raši zopet proti vzhodu ter se vije po primorskih tleh proti jugu v Trst. Klanec se pretrže le od Vrabč do Raše.

Pota. Iz Vrabč vodi pot na Jakovice in na Polje. Druga vodi iz Vrabč proti sv. Ani v Štajak; smer jej je severo-zahodna.

Vrabče spada pod Vipavsko dekanijo in sodnijo.

Cerkev „Očiščevanje Marije Device“ na Tabru je lepa, ter ima tri kamenene altarje.

Tù se nahajati še dve poslopji iz prošlega stoletja. V teh je knez Franc Serafin Porcia svojo desetino pobiral. Ljudstvo zove ti poslopji „Grajsko“.

Ljudstvo je mirnega značaja ter lepega in prijaznega obnašanja. Posebno se odlikuje v pravičnosti, pridnosti in štedljivosti.

Govor narodov ni povsem pravilen. Razlikuje se s tem, da goltnik „k“ pred u in i v „č“ izpreminja. N. pr. čuhnja (kuhinja), či? (kje?), „u“ in „ü“ se čredita, n. pr. püst. Samoglasnik „e“ izpreminja se v „ej“, n. pr. cejsta. Inače je govor pravilen, razven nekaj nemških in laških izrazov.

Ljudstvo se bavi le s kmetijstvom. Gozda ima občina 10 $\frac{1}{2}$ ha, zato pa primanjkuje drv. Njive merijo 52 ha, senoželi 134 ha, vrtovi 1.14 ha, vinogradi 71 ha, pašniki 377 ha, njive s trto obsajene 33 $\frac{1}{2}$ ha, senožeti z lesom 68 $\frac{1}{2}$ ha, pašniki z lesom 408 ha, nerodovitnega sveta je 17 ha.

Najvažniši pridelek je vino, katerega v dobrih letinah dokaj prodadó. Vino vrhovsko je sicer kislo, a vendar zdravo in posebno dobro ob vročini. Pridelujejo se pa tudi izvrstna močna Vipavska vina in to posebno v tako zvanem „Pasjem Repu“. Dalje se prideluje pšenica, ječmen, rež, zlasti pa ajda. A pridelek ne zadošča potrebam, zato se mora vse to kupovati. Repe, zelja in krompirja je pa dovolj.

Ljudstvo ostaja celo leto doma, poletu dela na polji, po zimi pa pripravlja drva za bližnji Trst.

Vasi, katere pripadajo cerkveni in šolski občini z 821 prebivalci, so še:

Na severni strani Tabra zagledamo sedem minut oddaljeno vas Vrabče, katera je posodila imé svoje vsej okolici. Vas šteje 26 hiš in 156 prebivalcev. Leži ob robu hriba med lepim, rodovitnim poljem. Skozi njo vodi, kakor že omenjeno, okrajna cesta iz Št. Vida v Trst. Predno se pride iz Vipave na Vrabče, vidimo križpoti kapelico s podobo „Očiščevanja Marije Device“.

Na severo-vzhodni strani Tabra vgladamo vas Jakovice s 13 hišami in 89 prebivalci.

Na vzhodni strani pa stoji premožna, pol ure oddaljena vas Polje (Veliko Polje, po zastareli obliki „Pulane“). Vas je obrnjena proti južni strani in sloni ob 624 m visokem hribu „Straža“. Polje ima dve kapelici. Prva je posvečena Kristusu na križi, druga Materi Božji sedem žalosti.

Ako pa idemo iz Tabra proti jugu, ugledati moremo pol ure oddaljeno vas Griže. Zgrajena je precej nižje od Tabra, ob robu 539 m visokega hriba. Ona nas spominja po obnašanji in govoru na poštene Kraševce. Vas je v dobrem materialnem stanju.

Grižka cerkev je podružena cerkvi Matere Božje na Tabru. V lepem kamenenem altariji stoji podoba sv. Martina. Okoli cerkve je pokopališče za Grižke mrličke. — Leta 1884 napravila si je vas nov, a drag vodnjak. Pod to vasjo vodi okrajna cesta iz Vrabč v Trst.

Vasi Tabor, Jakovice, Vrabče, Polje in Griže pripadajo šolski občini. Razen teh šteje politična občina še te-le ob zahodni in severo-zahodni strani ležeče vasi: Vbogo, Mahniče, Pristava, Hribi, Sela in Razgorje.

Cerkve, katere spadajo pod politično občino Vrabško, a pod duhovnijo Štijaško so: Sv. Katarina v 565 m visokem Štijaškem Tabru (blizu Štijača); Sv. Anton pri Mahničih v Raši in v pomorski visočini 562 m zgrajena cerkev sv. Ane na vzhodni Kranjsko-Primorski meji.

V razvalinah nahaja se cerkev sv. Mihaela na 445 m visokem Jeriševem vrhu onkraj potoka Raše, ob južni meji Kranjsko-Primorski.

Tudi na 675 *m* visokem „Teru“ bila je v davnih časih cerkvice sv. Matije.

II.

Tukajšnja enorazrednica se je ustanovila v letu 1876. Probuditelj šole je slavni c. k. okrajni šolski svet v Postojini. Prvi učitelj bil je g. Ivan Zarnik, kateri je štiri leta težko ledino oral; za njim g. Ivan Strehovec, koji je tudi štiri leta tû deloval, in sedaj g. Ivan Rudolf. Izmed č. g. katehetov bil je prvi Lovrenc Poženel in sedaj Jernej Primožič.

Velik dobrotnik šole bil je pokojni presvetli cesar Franc Josip I., koji je z blago podporo 100 gld. pripomogel, da je šola dobila najpotrebnejših učnih pripomočkov.

Zidanje šole stalo je nad 3000 gld. Prezidala se je iz stare župnijske hiše. Troške zidanja šolskega poslopja je pokrila šolska občina s tem, da se je pri slavnem c. k. davkarskem uradu v Vipavi 40 odstotna naklada na vse davke naložila.

Kedaj se je cerkev zidala ni znano. Več starih spisov in zgodovina Tabra se je po smrti pokojnega č. g. župnika Lovrenca Poženela poizgubila. Sedaj o zgodovini „Tabra“ in cerkve nihče ne vé ničesa. Tudi pravlje in pripovedk ni.

V minolih časih bila je cerkev le kapelica, in se imenovala „Cerkvica na skalci“. Leta 1668 se je pa ustanovila baje cerkvice pripravna za maševanje. Leta 1740 postala je samostalna duhovnija. Do leta 1834 bila je duhovnija podrejena Štijaškem vikarijatu, potem ločena. Leta 1857 povečal se je „prezbiterij“ in tim načinom cerkev podaljšala. Leta 1824 se je cerkev popravljala in zidal zvonik. Leta 1869 je cerkev krasno slikal vrli narodni slikar J. Wolf.

Kakih pet metrov od zakristije vidi se nad 7 *m* visok stolp, kojega pa le polovica še stoji ter dela cerkvi zavetje proti silni burji; to je zadnji ostanek nekedanjega tabora. Bili so štirje taki stolpi, pa so sedaj porušeni, tako, da se niti ne zná kje so stali.

Za župnijsko hišo videti je vodoraven kamen, bolj čveterokotu podoben in tû stoji letnica 1630; pod njo je podoba „folča“ (Vipavskega rezila) in zraven postranski križ. Gotovega

se o tem spomeniku ne ve; le toliko se govori, da so nekedaj tû prisegovali in važne reči sklepali.

Pri cerkvi Matere Božje delovali so ti-le č. g. duhovniki: Jožef Kalin, Andrej Kovačič, Jurij Žvanut, Janez Zavadlov, Matija Mohorčič, Andrej Ferjančič, Karl Kompare, Anton Fegec, Franc Kobat, Anton Fabijani, Jožef Inama, P. Maksentius Delneri, Franc Volk, Anton Žbona, Gregor Rudolf, Matija Kobal, Janez Pelicon, Anton Kobal, Anton Bregendi, Gašper Venedik, Lovrenc Poženel in Jarnej Primožič. Nov župnijski dom jeli so staviti v letu 1845.

Izmed razvalin je najimenitnejši že omenjeni Tabor, le škoda, da se o njem nič ne vé. Pripoveduje se, da ga je roka krutega Turka uničila.

Izmed nalezljivih bolezni bila je kolera na Vrabčah leta 1855. Na Polji obležalo je 27 mrličev, a ptuj reven človek na Vrabčah. Drugod ni bilo žrtve tej strašni morilki.

Št. Vid.

Ako potuješ preko Razdrtega po Rebrnicah, odpre se ti veličasten razgled. Pred taboj leži prelepa Vipavska dolina. Že v nje začetku vidiš vas Lozice, in malo dalje zagledaš ob obeh straneh državne ceste, na ravnem, trg Št. Vid. Za njim so vasi, pripadajoče Šentviški šolski občini, katera ima hišnih številk in šteje duš po zadnji ljudski štetvi, kakor vidiš iz tega: Št. Vid 109 h. št., 409 prebivalcev; Orehovica 50 h. št., 216 preb., Poreče, Dobrava in Podboršt 26 h. št., 139 preb., Podbreg, Škrle in Rašče 49 h. št., 230 preb. Skupaj 234 h. št., 994 prebivalcev in sicer 512 moških, 474 ženskih. Šolska občina, ki je ob enem politična, spada v Vipavski sodnijski okraj.

Ljudstvo govori Vipavsko narečje, katero se pa le malo razlikuje od književnega jezika. Njih govor je toraj dokaj pravilen, dasi rabijo v govoru semtertje tujke.

Prebivalci kažejo se zanesljive, cerkvi udane in prijazne. Razvadam niso udani, pač pa se odlikujejo po delavnosti in gostoljubnosti.

Vsa šolska občina leži v ravnini in le ob straneh videti je in sicer na severo-vzhodni gorski klin Nanos, ki dosega 1300 *m* morske višočine; v njega vznožji poleg tega je parobek Tabor 244 *m*, Brzine 370 *m*; na jugu holm Sv. Trojica 392 *m*, na zahodni strani holm Podbrje 253 *m* in še dalje na jugu vrhe z oddelki Veliko Polje 606 *m*, sv. Ana 562 *m* in sv. Sancirb 556 *m* nadmorske višočine.

Prav blizu trga je Ložiški potok, ki izvira v 709 *m* visokem Golem vrhu nad Otošcami in teče od jugo-vzhoda proti severo-zahodu. Na severo-vzhodni strani trga pri Gazetovem mlinu, se združi z Orehovškim potokom v Močilnik, kateri se izliva v reko Vipavo.

Podnebje je ugodno. Po leti je precej gorko, le po zimi nastajajo mrazovi, kedar brije viharina burja.

Najimenitniši kraj v šolski občini je 175 *m* nad morjem ležeči tigr Št. Vid, kjer vgladamo farno cerkev, duhovnijo in šolo. Za izobraževanje mladine je jednorazredna narodna šola, v kateri je povprečno iz zadnjih treh let godnih 75 dečkov in 51 deklic za vsakdanjo, ter 17 dečkov in 13 deklic za ponavljalno šolo. Obiskujočih pa je 67 dečkov in 47 deklic za vsakdanjo, ter 14 dečkov in 11 deklic za ponavljalno šolo. Kedaj se je v Št. Vidu pričelo podučevati, ni popolnoma jasno; sme se pa vendar vsled ustnih poročil misliti, da so že v osemnajstem stoletju bivši organisti mladino podučevali. Leta 1783 je učiteljeval Anton Pibernik, za njim podučeval je bolj kot zasebni učitelj Anton Pavlin. On se je zajedno trudil, da se je 1817. l. napravil pravi fasjon Št. Viške šole. Tako se je uradno učilnica v Št. Vidu ustanovila. Šolska občina, obstoječa onda iz Št. Vida, Podrage in Lozice, je svojo srenjsko hišo popravila ter jej prizidala polovico sedanje druge šolske sobe.

Za Anton Pavlinom učiteljevali so gg.: Štefan Strnad (1825—1843. l.); Miha Komelj od 28. okt. 1843 do 16. novembra 1861; Štefan Francelj od 16. nov. 1861 do 1. febr. 1881, za njegovega učiteljevanja odcepila se je ušolana Podraga leta 1864 in ušolane Lozice l. 1877; Jan. Koren od 1. febr. 1881 do 11. okt. 1881; Josip Klemenčič od 11. okt. 1881 do 15. febr. 1884; Josip Rustja od 25. febr. 1884 do 1. aprila 1886 in sedaj K. Česnik.

Izmed naštetih odlikovala sta se posebno gosp. učitelja Anton Pavlin in Miha Komelj. Prvi je probuditelj šole, drugi zaslužil je častno mesto radi posebne ljubezni do šole, kajti postavljajal je pesmicam arije, koje so otroci v šoli in v cerkvi prepevali, ter si blažili mlada otroška srea.

Poleg učiteljev podučevali so gg. katehetje: Cernig Greg., Bratina Mihael, Lokar Fr., Meršič Miha, Naglost Simon, Sorta Matija, Valeriusa Schmutzenhaus, Vovk Mart., Stein Fr. Mih., Premrov Gregor, Rudeš Franc, Kobal Jakob, Potočnik Jernej, Lipovž Josip, Durn Mart., Bratož Urban, Kovačič Josip, Križman Fr. Ks., Jebacin Mart. Jos., Lenčič Krištof, Bratož Josip, Bratož Luka, Nussdorfer Janez, pl. Premerstein Fr. Ks., Juh Josip, Persoglia Anton, Kodre Valentin, Bratož Luka, Uršič Josip, Kobal Mat., Trošt Jakob, Bratož Anton, Petkosič Jos., Križnar Jos., Saverl Jan., Demšar Jan., Wurner Jan., Poženel Lovro, Brus Tomaž, Koder Matej, Hofstetter Janez, Eder Jan., Cvek Filip, Jereb Franjo, Gosler Mavricij, Jesih Avguštin; ali po potrebi izmed Šentviških kapelanov (capellani loc. kurati-vik.), ki so bili po krstni matici s početkom l. 1683 ti-le gg.: Martinčič Nikolaj leta 1683, Gosar Jan. od l. 1683 do 1685, Lipovž Martin od l. 1685—1692, Faber Jurij od l. 1692—1695, Bratina Mih. od l. 1695—1703, De Marchi Anton od l. 1703—1707, Sorta Matija od l. 1707—1712, De Marchi Jan. Krist. od l. 1712—1722, Sorasini Jakob od l. 1722—1728, Bratož Urban od l. 1728—1742, Rodes Lorenc od l. 1742—1743, Sever Matija od l. 1743—1744, Rossi Josip (subst.) od leta 1744 do 23. aprila 1745, Rustja Fr. (subst.) od 23. aprila 1745 do 1784, Stecker Franjo (subst.) od l. 1784—1813, Vrtovec Matija, od l. 1813—1851, Košir Jakob 1851—1880, Ivan Tomažič od l. 1880—1887 in sedaj Ivan Demšar.

Izmed omenjenih gospodov sta se prava dobrotnika skazala kurata Josip Bratož in Franjo Rustja. Prvi je dal občini Št. Viški s testamentom od 9. junija l. 1788 svoje posestvo imenovano „Turnič“ zgodnjiku za vžitek s tem, da ima vsakteri kvaterni teden po jedno mašo opravljati zanj in njega sorodnike. Pozneje je bilo posestvo prodano in denar kapitalizovan in po stanji od 1. junija 1885 znaša kapital v obligacijah 3251 gl., kapital pri zasobnikih 2169 gl., skupaj toraj 5420 gl.,

kar daje letnih obresti 254 gld. 4 kr. Drugi, t. j. kurat Franjo Rustja, dal je s testamentom iz l. 1784 svojo hišo h. št. 69 soseski za farovž.

Kot prav posebni dobrotnik in odličnjak omeniti je še pokojni Matija Vrtovec, rojen v Šmarijah na Goriškem dne 28. jan. 1784. Šole je dovršil v Gorici, licejo v Gradci, bogoslovje, eno leto v Ljubljani, ostale tri v Gorici, kjer je bil 8. nov. 1807 v mašnika posvečen. Služil je za duhovnega pomočnika v Vipavskem trgu do leta 1809, od l. 1809—1813 na Planini pri Vipavi in od 9. marca 1813 naprej kot kurat in potem vikarij do 28. aprila 1851 v Št. Vidu. Za tem živel je še nekaj mesecev v penziji v Šentvidu in je vsled prsne vodenice dne 2. sept. 1851 umrl. Bil je pokojni Vrtovec svojim župljanom pravi oče, bodisi v dušnem, bodisi v telesnem obziru. Znal je razven grščine in latinščine nemščino, italijanščino, francoščino, slovenščino in hrvaščino. Baval se je rad z žinorejo in je največ zarad nje potoval po domačih slovenskih krajih, Istri, Primorskem, po gorenji in srednji Italiji, Dalmaciji, Avstriji, Nemčiji, prišel v Draždane, Berlin in Monakovo. Pisal je veliko, v „Illyr. Blatt“ nemški, v „Novice“ pa slovenski. Leta 1845 obelodanil je „Vinorejo“, „Kmetijsko berilo“ l. 1847, „Križarske vojske“ l. 1849, „Shodne ogovore“ l. 1850, „Sporočilo slov. vinorednikom“ l. 1850, leta 1853 pa je izšla „Občna povestnica“ kot priklada „Novicam“.

V svoji oporoki zapustil je ubožnemu zavodu Šentviškemu 200 gld.; Šmarskemu 210 gld.; Vipavskemu in Planinskemu pa po 105 gl.; za zidanje novega Šentviškega farovža 1575 gl.; zavodu za gluhoneme v Gorici 525 gld.; Alojzijevišču 525 gld. in 1050 gld. za ustanovo imenoma: „M. Vrtovčeva miloščina za nesrečneže“. Vsakoletne obresti 52 gld. 50 kr. porazdeli po nasvetu duhovnega pastirja in milošnjih mož, županijski odbor med dva nesrečneža tukajšnje fare (vsacemu 26 gl. 25 kr.). Obdarovani naj bodo reveži z zlomljeno roko ali nogo, po toči ali dolgo trpeči bolezni oškodovani, pod voz padli ali takovi, katerim je živina pocepala, a tudi mlada vdova z dvema ali še več majhnimi otroci. Vselej pa sme obdarjen biti le pošten človek, lepega vedenja, nikdar lenuh, kvartopirec, pijanec, zapravljevec ali sicer malopridnež.

Spominska plošča na južni strani hiše št. 37 proslavlja Vrtovčev spomin.

Vikarijatu v Št. Vidu podrejena sta beneficijata v Podragi in na Lozicah.

Do gospod Koširja stanovali so duhovniki Št. Viški v starem farovži št. 69, dné 5. decembra 1853 pa kupila se je od grajščine Vipavske hiša št. 58 v Št. Vidu za 3150 gld. av. velj. Polovico svote izplačalo se je iz M. Vrtovčevega volila, ostalo dodale so občine Št. Vid, Podraga in Lozice. Dné 7. novembra 1853 preselil se je gospod Jakob Košir v novi farovž, katerega je vikarij gosp. Ivan Tomažič tako uredil, da je veselje ustopiti v tako urejeno, snažno, lepo bivališče.

Župnija pripada Vipavski dekaniji in ima te-le cerkve: Farna cerkev sv. Vida v Št. Vidu, sv. Kozma in Damijana v v Podbrjah, sv. Trojice v Pasjem repu, sv. Nikolaja pod Nanosom; — cerkev sv. Franc Ksav. na Lozicah, sv. Magdalene v Otošicah, sv. Hieronima na Nanosu, zgrajeno 1018 *m* nad morjem; dalje sv. Mohora in Fortunata v Podragi, sv. Sancirba (Servula) nad Podrago, kapela sv. Urbana na Dobradu.

Kedaj je bila cerkev sv. Vida sezidana, se ne more določiti. Na vsak način — ako se jemlje v poštev, da je Pastazij, škof Pedenski 13. novembra 1481 od Turkov oskrunjene tri altarje zopet posvetil — morala je cerkev že davno pred l. 1481 sezidana biti. 25. julija l. 1699 je pa škof Janez Fr. Miller iz Trsta, sv. Vida cerkev posvetil. Cerkvena vizitacija vršila se je 24. aprila 1654 po Gor. kanoniku Štef. Delmestrija baronu Schönbergu. Do tistihmal dajalo se je pri obhajilu iz kelha ljudem piti. Te trije spisi so v duhovnijskem arhivu.

Podružnica sv. Kozme in Damijana v Podbrjah, četrť ure od Št. Vida oddaljena, kjer je tudi grajščina Podbrje (Roseneck) je sedaj gosp. Dolenčeva. Grajščino sezidal je H. Rossetti leta 1367, potem ko se je bil on ondi nastanil. Rosetti-ji pribežali so iz Bergama v Italiji v Vipavsko dolino iz strahu pred kaznijo, kajti so bili ondi brata umorili. Cerkev pa posvetil je škof Jeronim de Franciscis dné 9. maja 1503 in altar sv. Rešnjega Telesa pa Mihael Kumer pl. Chumberg, škof Kristianapolitanski in prošt Ljubljanski, dné 27. septembra 1642.

Podružnica sv. Trojice v Pasjem repu zgrajena je vrhu Povhovca 392 *m* nad morjem, uro hodá proti jugu. Posvetil je cerkev in altar dne 29. septembra 1642 že imenovani g. Mihael Kumer pl. Chumberg.

Podružnico sv. Nikolaja vgladamo potujé iz Šentvida v Vipavski trg prav v sredi Nanosa med skalovjem v pomorski visočini 443 *m*, popolnoma na samotnem kraji. Cerkev in altar posvetil je Tržaški škof Janez Franjo Miller dné 30. julija 1699.

V Šentviški šolski občini je: Njiv 13·2238 *ha*, senožeti 211·5758 *ha*, pašnikov 235·0680 *ha*, vinogradov 125·4511 *ha*, njiv s trtami 146·1670 *ha*, senožeti z lesom 3·4511 *ha*, pašnikov z lesom (Gestrüpp) 471·3051 *ha*, stanišč 5·7546 *ha*, nerodovitne zemlje 33·9523 *ha*; skupaj toraj 1245·9504 *ha*.

Krog Šentvida so slavno znani Šentviški vinogradi, ki dajejo prav dobro kapljico. Že Valvazor omenja sv. Vida, kjer hvali rodovitnost tukajšnjega kraja, osobito dobra Vipavska vina, bela in rudeča. Z izbranega grozdja napravljajo pa nekateri posestniki tako zvani „pikolit“, ki se drago prodaja ter je izvrstno krepčilo slabotnim in bolnim. Prideluje se razven vina tudi precej turšice, krompirja. Sadja ima občina vedno več. Tudi je dobiti trdega lesa, s katerim pa žalibog še ne znajo dosti skrbno gospodariti. Zavoljo obilnih pašenj in travnikov je Šentviška občina dosti ugodna živinoreji, vendar ni tū tako razširjena, niti na taki stopinji kakor bi bilo okolnostim primerno. Od leta 1857 se je število živine zmanjšalo in je tudi živina bolj slaba nego močna. Poročilo deželnega odbora se glasi: Šentvidci uprezajo samo vole in konje, krave le redkokrat. Zeló razkosane in premale kmetije najbolj zavirajo, da se živinoreja ni povzdignila na višo stopinjo. — Čebelarstvo je pičlo. Sviloreja se je po nekaterih hišah s pridom pričela. Sploh se ljudstvo živi od tega, kar dobiva iz svojega polja, le malo si kupuje v prodajalnici z denarjem, katerega dobiva iz poljskih pridelkov, živine in sviloreje. Najnavadniša jed mu je skuha, najnavadniša pijača pa voda in vino. Žganja pa Šenvidci pa le malo popijó.

Obrtnija je majhna, čeravno je v občini šest mlinov, pet stop in dve žagi. Prideluje se žganje, tolče čreslo, podeluje les in ječmen.

Kupčija z vinom, sadjem, maslom, čreslom in lesom je majhna, dasi ima občina ugodno lego, obilo vodá, pošto in dobrih cest. Pota so: državna cesta z Dunaja v Gorico in Italijo, ob obeh straneh te ceste zgrajen je trg Šentvid. Razven te vodi proti jugo-zahodu skladna cesta iz Št. Vida skozi Orehovco in Vrabče v Trst; proti jugo-vzhodu nekedanja stara državna, sedaj le še občinska cesta, na Lozice, a proti severo-zahodu večja občinska cesta v Podrago. Proti severo-zahodni strani je gozdna pot na Nanos, iz Koritnikov pot v Orehovco, iz Orehovce v Št. Vid ali Podbrje. Od Št. Vida proti severo-vzhodu vodi Poreška pot skozi Poreče v Podboršt in v Dobravo.

Zgodovinskega omeniti je po zapisnikih gosp. župnika Tomažiča le to: L. 1478 so Turki vse opustošili. Dné 23. marcija 1797 dospeli so v Šentvid sovražni Francozi. Prve straže — nekoliko bataljonov armadnega kora generala Bernadottija, glavna armada utaborila se je onkraj Podbreškega mlina na desni in levi. Ljudstvo balo se jih je tako, da so matere novorojence v predpasnikih h krstu nosile. Odšli so Francozje dné 3. oktobra 1813 — bila je ravno rožnovenska nedelja — ob 9. uri zjutraj po čveteroletni strogi vladi, ne da bi bili kaj ropali pri odhodu. Ob 10. uri prišli so prav mirno avstrijski vojaki v največje veselje tukajšnjih prebivalcev, ter so jo udrli za Francozom.

Leta 1817 na spomlad so ubogi robidovo perje kuhali in jedli.

Od 1. decembra 1829 do konca februarja 1830 bil je neprestani zimski mraz takošen, da je polovica vinskih trsov pozebla. Od 24. decembra 1829 do konca januarja 1830 se zaradi velikih sneženih 'zametov od Št. Vida do Razdrtega po Rebrnicah voziti ni moglo, kajti če se je tudi skidalo, je burja takoj snega zametala. Radi pomanjkanja drv so se ljudje po posteljah grelí in ker ni bilo zaslužka tudi — mnogo stradalí. Zima je bila po vsej Evropi to leto huda. Na spomlad se je le prav malo ptičev tú videlo.

Kolera prikazala se je leta 1836. Prvi za kolero umrl je v Št. Vidu Janez Wurner, duhovni pomočnik, dne 9. julija 1836. Vseh skupaj umrlo je 18 oseb. Hujše gospodarila je pa kolera leta 1855. Dne 24. julija 1855 prišla je iz Podrage v

Št. Vid. Do 5. oktobra 1855 umrlo je 113 oseb. — Vojaki, iz Laške vojske nazaj gredoč, zanesli so tudi l. 1866 kolero v Št. Vid. Razsajala je meseca oktobra. Umrlo je 12 vojakov in petero domačih ljudi.

Nova Rebrniška cesta bila je dné 9. avgusta 1866 javnemu prometu izročena.

9. novembra 1880 ob 7 $\frac{1}{2}$ uri je bil potres v Šentvidu, meseca julija in avgusta leta 1881 pa velika suša.

Lozice.

Na jugo-vzhodnem konci Vipavske doline, v nižini med hribi, stoji 228 *m* nad morjem mala vasica Lozice, katero varuje na vzhodni strani 1300 *m* visoki sivi Nanos, na južni Goli vrh (709 *m*) na zahodni pa z drevjem obrastlo Vipavsko pobrdje z vrhovi: Ješnica (666 *m*), Pasji rep (475 *m*), sveta Trojica (392 *m*).

Loziška občina obstoji iz treh vasi ter je politično podrejena glavni občini Št. Viški. Vas Lozice je zelo raztresena, skoraj vsakih šest hiš ima svoje ime. Broji pa 316 prebivalcev in 58 hišnih števil. Podgrič je vas oddaljena dobre četrte ure od Lozie, leži par korakov pod novo cesto, ter broji 170 prebivalcev in 20 hišnih števil. Vas Otošice (Grabnje), obstoječa skoraj iz samih mlinov, zgrajena je na južno-vzhodni strani Lozie, v dobro uro oddaljeni globoki soteski pod staro cesto, ter broji 62 prebivalcev in 11 hišnih števil.

Pri tako pičlem številu prebivalcev je itak še precejšnje število šolo godnih in šolo obiskujočih otrok. Prvih je v vsakdanjici 28 dečkov in 29 deklic, zadnjih pa 26 dečkov in 28 deklic. V ponavljalnici je za šolo godnih in šolo obiskujočih 7 dečkov in 7 deklic. Povprečno število zadnjih treh let je: v vsakdanjici 52, v ponavljalnici 12 otrok.

Ljudstvo govori Vipavsko narečje. Razlikuje se pa od književnega jezika v tem, da se spreminja *a* rad v *e*, končnica *il* pri glagolih v *u*, da se rabi včasih množina mesto dvojine. Pri govoru vtikajo za samoglasnikom *e* soglasnik *j*.

Ljudstvo se po največ bavi z vinarstvom, katero mu tudi največ dobička donša. Od nekedaj je slovela Vipavska dolina, da ima dobro vinsko kapljico. Naš Vilhar zove dolino to lepoto sveta; žal! da je to sedaj že malo istinito, radi vedno se ponavljajočih slabih vinskih letin. Vinogradov ima Loziška občina 75 *ha*, ter prideluje vina o dobrih letinah na ravnem in po brdih preko 900 *hl*. To se večidel prodaja v druge kraje. Zemlja je ilovita in vinarstvu zeló ugodna.

Plodne zemlje ima Loziška občina prav malo, ker je dolina zeló ozka. Njiv ima komaj 50 *ha*, radi tega se ne prideluje dovolj žita, ampak uvažati ga morajo iz drugih deželá. Primeroma pridelujejo še največ turšice, obilo ajde in ječmena, nekaj reži in malo pšenice. Večkrat jim tudi obrodi fižol, krompir, zelje, repa, korenje. Travnikov je le malo, komaj 50 *ha*, kateri so večidel le goveji živini in drobnici ugodni. Gozdom je prištevati 571 *ha* (skupno s Št. Viško občino) zemlje, a na tej raste većinoma pritlično grmičevje (meja); le Nanos pokriva lep občinski gozd, s katerim pa ljudje dokaj nemarno ravnaajo. Neobdelane zemlje je jedva 8 *ha*. Pridni Vipavec ne bi mogel praznega prostora zemlje gledati.

Sadjarstvu je gorko podnebje zeló ugodno, pa žal, malo kateri se ž njim istinito bavi, ker silna Vipavska burja drevje lomi. V ugodnih letih pridelajo precej češenj, nekaj marelic in breskev, dosti fig, a le malo hrušek, še manj pa jabolk in češpelj.

Dasi je materijalno stanje ljudstva revno, vendar nihče drugod dela ne išče. Vsak najde tudi doma dela dovolj po zimi. Obrtnija je zeló majhna, ali bolje rečeno je prav nič ni.

Občina nima ne bajerja, ne jezera, ampak edini potok, čegar voda se nabira iz raznih studencev, izvirajočih izpod Nanosa in drugih holmcev. Mnogo je pa mlinov, dva bi zadostovala, da bi preskrbela z moko celo vas. V Golem vrhu izvirajoči potok teče od jugo- proti severo-zahodni strani.

Kaj lepo krasi Loziško občino, a tudi celo Vipavsko dolino „sivi Nanos“ z najvišjim vršacom Debelim Vrhom, kateri dosega 1300 *m* pomorske visočine. Omeniti bi bila dalje še 853 *m* visoka „Vrata“ v Nanosu med Št. Vidom in Lozicam in hrib sv. Hieronima.

Podnebje je južno-italijansko, na Nanosu oestro. Po zimi brije po nižini že marsikomu znana burja.

Glavna cesta Postojnska cepi se v Razdrtem. En odrastek vodi proti jugo-zahodu v Trst, drugi se zavije proti severo-zahodu skozi Št. Vid in od tod skozi Vipavo na Gorico. Dobro četrť ure od Razdrtega prideš do necega ob cesti stoječega mlina, imenoma „Pri Šušetu“ (541 m p. v.), koji pripada Otošicam. Kmalo pod mlinom dojdeš na mesto, kjer se deli nova in stara cesta. Ako toraj zapustiš novo in kreneš na levo po stari cesti, tik telegrafične vezi, vgledaš v dobri pol uri vas Lozice. Od tod se vije cesta med poljem in njivami dalje in se združi z novo cesto zopet pri Št. Vidu. Na stari cesti je bilo pred dvajsetimi leti kaj živahno, ko ni bilo še železnice v Trst. Prevažali so mnogo blaga v Gorico in na Italijansko. A bila je ta cesta radi velicega klanca „Rebrnice“ zelo nevarna; dokler se je leta 1866 opustila. Sedaj je pa od raznih nalivov popolnoma razorana in opustošena. Ne daleč nad vasjo vije se nova cesta ob pobočji Nanosa proti Št. Vidu. Iz te ceste vodi stranska pot na Lozice, ter se veže prav pri cerkvi s staro cesto. Druga stranska pot vodi iz Lozie mimo Jožef Policonove hiše skozi Podgrič na novo cesto, pod vasico Zvanuti pa je stranska pot iz stare ceste v vas Otošice.

V naši občini se nahajajo te-le domače dojivke: Vol, krava, tele, koza, ovca, prašič, domači zajec, mačka, miš in podgana. Konja ali osla pri nas le redkokedaj vgledaš.

Toliko več je pa pri nas divjačine. Posebno divjih zajcev in srn je mnogo. Lovci jih kaj ljubijo. Razven teh se dobi kaka lisica, jazbec, jež ter kuna. Pred nekaterimi leti je bival pri nas rujavi medved, ali sedaj so ga lovci pregnali. Leta 1844 ustrelili so zadnjega.

Ptiči pri nas pojemajo. Spomladi dojde k nam slavec ter nas razveseljuje s svojim čarobnim petjem. Veseli škerjanec nam poleti prepeva od ranega jutra do pozne noči. Uboga sinica leta od drevesa do drevesa in nam pobira škodljivi mrčes. V logu slišiš glas kukavice. Semtertje zapaziš v grmu kakega kosa. Vrabcev se pri nas ne manjka. Razven teh so: ščinkovec, tašica, pastaričica, penica, srakoper, kobilar, kljunač, lisček, čuk; semtertje se priklati kak kregulj, da si poišče

kokoš ali pišče. Na polji in po gorah se pa vdobé jerebice, prepelice in kotorne. Slabo vreme nam donaša divjo gos, raco ali celó orla. Domače race in gosi so pa pri nas skoro bele vrane.

Dvoživk je malo. Te so: navadna žaba, rega, navadna krastača in močerad. V goščavah in v skalovji Nanosa gostuje rujavi gad, v dolini pa nestrupena belouška, sivka in črnica. Razven teh vidiš tudi kakega martinčka in zelenca. V potoku je le malo rib, in od teh le edina mrena; toliko več je pa rakov, a tudi te bolezen vničuje.

Bogata je pa naša občina raznega mrčesa. Ti so: Rujavi hrošč, prosnica, zlata minica, rogač, govnač, nosorožec, bakreni, vijolčasti in zlati krešič, moškatnik, poljski brzec, črni potapnik, obrobljeni kozák, navadni špehar, kupec ali trtoglav, kruhar, poljska pokalica, kresnica, rujava sneženka, španjska muha, navadna travnica, mokač, smrtni sel, grahar, lečar, črni žužek. Posebno mnogo se pri nas nahaja trtinov (Rebenstecher), kateri v naših vinogradih delajo velikansko škodo. Dalje so: Moškatni kozliček, tesár, topolov kozliček, prstni bolhač, rudeča topolovka, božja kravica, mnogo mravelj, os, sršenov, čmrlov itd. Izmed metuljev: Glogov, kapusov in repni belin, lastovičar, admiral, pogrebec, veliki in mali koprivar, bisernik, smrtoglavec, bučelar, svilni prelec, prstaničar, vrbov zavrtač, zlatoritka, navadni kosmatinec, veliki nočni pavlinček, jabelčni zavijač, žitni molj, suknjarski molj, trtni molj in drugi. Sviloreja pri nas vedno bolj nazaduje. Kriva je temu bolezen sviloprejk. Čebelarstvo pa od leta do leta napreduje.

Naša občina pripada sodniji in dekaniji Vipavski. Ima dve cerkvi: cerkev sv. Frančiška Ksaverija in sv. Magdalene. Prva je na Lozicah, a druga v Otošicah. Poleg tega ima mnogo kapelic. Božji grob stoji ob stari cesti, nasproti cerkve svetega Frančiška; pri farovžu je kapelica, v kateri se nahaja podoba Križanega, nekaj korakov pod Jos. Peliconovo hišo je kapelica s podobo preblažene device Marije.

Naše ljudstvo je jako pošteno, zanesljivo, gostoljubno, bogaboječe, delavno in vrlega obnašanja. Ono ni razvadam udano, je pa marljivo in trdnega zdravja. Najnavadniša hrana mu je ječmen, polenta, fižol, krompir, repa in zelje; le ob velikih praznikih si privoščijo košček mesa. Vino pijó ob trgatvi,

inače si gasijo žejo z vodo; žganjepitju niso udani, itak si ga privoščijo včasih požirek za zajutrek. Sorodovince nazivljajo z besedami: nunc, nunca, strnič, strnička, boter, botra, strije, strijna, uje, ujna, teta.

Lozičanje imajo lepe vole in krave štajerskega plemena, pomešano z domačim plemenom. Rabijo jih največ kot vprežno živino.

II.

Loziška občina je ustanovila šolo leta 1876. Probuditelj je bil č. g. duhovnik Janez Hladnik. Služboval je takrat kot beneficijant na Lozicah ter spodbujal občane, da si ustanové šolo. Njegov trud ni bil zastonj. Občani, vneti za šolo in blagor svojih otrok, prosili so velečislana gospoda, takrat bivšega c. k. okrajnega glavarja v Postojini, Antona Globočnika pomoči. Blagi gospod jim te ni odrekel, marveč zagotovil je, da jih bode izdatno podpiral. Res jim je prišla lepa pomoč od 1000 gold. Kupivši potem od g. Antona Žvanuta hišo, stoječo tikoma stare ceste, priredé jo v šolsko poslopje. Dodelano poslopje stalo je preko 3000 goldinarjev.

Gg. učitelji, kateri so na tej šoli delovali, so: Prvi pomožni učitelj bil je duhovnik Janez Hladnik, njemu so sledili Franjo Kalin, Štefan Jelenec, Henrik Paternost, Andrej Križaj, A. Lah, Josip Rustja, Franjo Česnik in Ljudevit Kranjec. Veronauk sta pa podučevala gosp. Ivan Hladnik in Jos. Lukanec.

Občina ni imela v prejšnjih letih cerkve. Služba božja se je opravljala v Št. Vidu pri fari. Kot prva cerkvice služila je Lozičanom majhna kapelica „Božji grob“, pred več sto leti sezidana. Še le pozneje dodelali so podružnico ter jo posvetili sv. Frančišku Ksaveriju. Na pročelji zvonika nad uhodom v cerkev nahaja se letnica 1717, katera brž ko ne znači, da je bila onega leta zgotovljena. Ako prideš iz Lozie proti jugovzhodu, dojdeš v dobri pol uri na samotni griček, kjer stoji v pomorski visočini 356 m cerkvice sv. Magdalene. Cerkevica bila je posvečena leta 1496 po škofu Sebastijanu Konovičenskem, drugič posvečena po Danijelu de Rubeis, škofu Kapitulanskem leta 1518. Ta cerkev je zgrajena na knez Porcijevi zemlji, in kmetje iz Otošič smatrajo jo za svojo ter hodijo

sem svojo popoldansko pobožnost opravljat, ako jim slabo vreme ne dopušča v Lozice ali v Št. Vid. Najbolj priljubljena je pa Lozičanom cerkev svetega Hieronima na Nanosu. To kaže vsak binkoštni ponedeljek. Kedaj se je cerkev zidala, se ne ve; pač pa je znano, da jo je Tržaški škof Reinald-Scarlichi dné 15. septembra 1624. leta posvetil. V cerkev sv. Hieronima imajo mornarji veliko zaupanje, njemu na čast podaré Tržačani vsako leto polovnjak (280 litrov) olja. Iz predcerkve, ki se v impozantni pomorski višini 1018 *m* ponosno dviguje proti nebu, odpre se ti lep razgled na morje jadransko in v daljno Italijo. Pred teboj leži prelepa Vipavska dolina, katero obrobља brezštevیلno kraških vasić. O zgradbi cerkve priprosto ljudstvo pripoveduje to-le: Ko je potoval sveti Hieronim todi mimo skozi Vipavsko dolino v Rim, nosil je na hrbtu svojo kapelico; prišedši iz Razdrtega na Nanos se zeló otrudi, počiva ob neki skali ter se z roko na njo nasloni. A čudom čudo! svetnikova roka se v skalo vtopi, kar je videti še dandanes — vglédati je petero prstov sv. Hieronima. Kapelico je pa svetnik postavil na mesto, kjer še dandanes njemu posvećena cerkev stoji. Ko so ono kapelico razdirali, bila je tako trdna, da se je vse orodje polomilo. Ko so pa novo cerkev gradili, sekal je nekdo les za stavbo cerkve. Pri tem poslu se je moćno posekal. Jedva doleže po treh do cerkve sv. Hieronima, kjer jame iskreno moliti. Molitev je uslišana, ranjenec poskoći na noge, bil je zdrav ter šel vedrega lica proti domu.

Častiti gosp. duhovnik Matija Sever je ustanovil tukajšnji beneficijat in sezidal farovž leta 1782. On je ustanovil tri štipendije; jedno za 85, a drugo za 50 gld. revnim dijakom Loziške občine. Tretjo štipendijo (180 gld.) dobi v pripomoć vsakateri duhovnik Loziški. Gospoda Severja so nasledovali gg.: J. Černe, Josip Rustja, Janez Majnik, Jurij Plemen, Jakob Stresen, Štefan Peterlin, Blaž Petrić, Gašper Kankel, Ivan Bile, Janez Hladnik in Josip Lukanec.

Leta 1836 je razsajala v naši občini kolera, za katero je 150 ljudi pomrlo; nekaj let pozneje, to je leta 1855 se je ista zopet ponovila, a ni tako hudo razsajala; umrlo je le 55 ljudi. — Za njo je bila škrlatica leta 1873; leta 1880 je razsajala difteritika, za njo zopet kože l. 1880 in 1883; a zamrlo

je le malo ljudi. Zdravili so v teh slučajih Vipavski gospodje zdravniki: Anton Križaj, M. Razpet, Fr. Sežun, A. Kolnik, Fr. Rojic in Josip Kenda. — Lakota je morila Lozičane leta 1817.

Leta 1863 se je prikazala živinska kuga, ter pokončala v Loziški občini 85 živinčet. Onda je pripomogel Lozičanom veliko po vsej slovenski zemlji znani živinozdravnik dr. Janez Bleiweis.

Leta 1478 so Turki krog Vipave vse opustošili. Vsled odlokov nadvojvode dné 15. maja in 24. oktobra 1584 moral je Lovrenc Lanthieri, tedajni zakupnik Vipavske grajščine, dati v štirinajstih dneh vse luterane iz Vipavske doline izbacniti.

Leta 1797 šli so skozi Lozice sovražni Francozje, pod vodstvom generala Bernadottija. Ljudje so se Francozov toli bali, da so novorojence v predpasnikih krševat nosili. L. 1829 bil je zelo hud mraz; ljudje so se greli v posteljah, kajti niso imeli potrebnih drvá. Vipavsko železnico so sicer že čestokrat merili — kedaj jo pa zgradijo, to sam Bog vé!

Podraga.

I.

Ob pobožji Nanosa vije se lepa državna cesta iz Razdrtega v Vipavo, meri 15 *km* in sicer od Vipave do Št. Vida 6 *km*. Od glavne ceste še ne 2 *km* proti zahodu leži ob vznožji Vipavskega pobrdja 186 *m* nad morjem vas Podraga, ki šteje 106 hišnih številk s 505 prebivalci. Ta samostojna politična občina ima šolo, katero redno obiskuje v vsakdanjici 48, v ponavljalnici 12 otrok.

Razven male izjeme so Podražani kmetovalci, ki pridelajo na njivah (zavzimajočih 108 *ha* in 9341 *m*²) obilo turšice, nekaj reži, ječmena, manj pšenice in ajde; veliko krompirja, zelja, posebno pa repe. Na 32 *ha* 2077 *m*² travnikov je precej sená. Vrta merijo 55 *ha* 8244 *m*², vinogradi pa 47 *ha* 9660 *m*². Vina se še precej prideluje. Na 207 *ha* 8551 *m*² občinskih pašnikov pasejo skoraj sedem mesecev v letu domačo govedo. Dalje ima občina 91 *ha* 7388 *m*² gozda, 18 *ha* 1878 *m*² neobdelane zemlje,

90 *ha* 2271 *m*² pogozdenih pašnikov, 3 *ha* 0629 *m*² zavzimajo pa stanišča.

Iz tega je razvidno, da bi blagostanje ljudstva moralo biti prav dobro. Da pa temu ni tako, kriva so slaba vinska leta, ker le od vina dobiva kmet denar. Tudi sadjarstvo bi donášalo veliko več dobička, da bi li bila železnica bliže. — Ker ima ljudstvo celo leto obilo posla, ne iščejo si ljudje drugod zaslužka, ostajajo celo leto doma.

Obrti ni, razven treh mlinov, ki pa le domače žito meljejo, jedne žage in jednih stop za čreslovino.

Mline, žago in stope goni voda Podraškega potoka, ki teče v severo-zahodni meri skozi vas in se izliva blizu Dobrada v brežnico „Močilnik“. Močilnik meji nekako Št. Viška in Podraška posestva.

Znamenitejša pa so brda, ki obdajajo vas na južni in zahodni strani. Do 550 *m* visoka hribova sta: Sv. Sancirb in Volčica; nad 400 *m* visočine pa dosega Brezovica, Stanibreg in Sojik.

Zemlja tega okraja obstaja skoro večinoma iz soldana, med katerim je po malo rujavega premoga. Podnebje je južno, t. j. mehko in milo. Večkrat pa razsaja močna mrzla burja.

Živalstvo je slično živalstvu srednje Evrope.

S čebelarstvom se ljudstvo le malo bavi. Le semtertja vgledati je kakov panj čebel; bolj pa je razširjena sviloreja. Ko bi bilo več murbe v okolici, bi se ta vsakako še bolj povzdignila.

Podraga spada pod Vipavski dekanat in Vipavsko okrajno sodnijo.

Cerkve so tukaj tri: glavna je cerkev sv. Mohora in Fortunata. Kilometer od vasi proti Vipavi je mala cerkvice sv. Urbana. Visoko nad Podrago je na samotnem kraju zadnja leta zapuščena cerkev sv. Sancirba v pomorski višočini 556 *m*.

Ljudstvo je precej omikano; razvadam ni nobenim udano. Odlikuje se pa po pridnosti, marljivosti in zmernosti. Tudi govor ljudstva je dosti pravilen, le mesto *pa* se rabi *pej*. Tudi posebno dosti tujih besed ni.

Živinoreja ni tukaj posebno razvita; govedo se redi večinoma le za domačo rabo, kakor vprežna živina, za gnoj in mleko;

II.

Ker je bila Podraga le podobčina Št. Vida in ne tudi samostojna duhovnija, ni tukaj nobenih znamenitih zgodovinskih spominov. V zvezi s Št. Vidom je bila Podraga tudi z ljudsko šolo. Še le leta 1862 se je po nasvetu za šolo vnetega tedanjega župana pokojnega Gašper Mašiča sezidalo šolsko poslopje, katerega troške je pokrila občina z naklado. Prvi učitelj na tej šoli je bil l. 1863 g. Franjo Mrcina. Po vrsti za njim so bili gg.: Valentin Pin, Fr. Černe, Iv. Pleško, Fr. Kalin, Ant. Pegan, Fr. Ks. Trošt. Učitelji verouka pa gg.: Val. Šraj, Iv. Jarc Jan. Pogačnik in Fr. Pleško.

Pred letom 1863 so Podraški otroci obiskovali šolo v Št. Vidu, istotako so Podražani pred letom 1770 k maši v Št. Vid hodili. Leta 1758 pa sta ustanovila tukajšnja rojaka Jos. Trošt, c. k. nadžupnik, in Elija Trošt, župnik v Št. Vidu pri Ptuj, beneficijat s 3000 gld. kapitala v cerkvi sv. Urbana za tukajšnjo občino. Leta 1770 je bil nastavljen prvi duhovnik v Podragi g. Tropau Urban. Za njim so bili po vrsti gg.: Benjamin Samuel, Caffon And., Brelih Jakob, Kone Kajetan, Repulus Ant., Ferlan Matevž, Ankerst Janez, Lipovšek Josip, Šraj Valentin, Jarc Josip, Janez Pogačnik in Fr. Pleško.

Glavna cerkev se je tukaj zidala v šestnajstem stoletji; cerkev sv. Sancirba leta 1642 in sv. Urbana nekaj let pred letom 1758. Razširila se je glavna cerkev leta 1839; zvonik zidal 1854. Zeló slabi in zanemarjeni farovž se je popravil in razširil leta 1883.

Zgodovinsko zanimiva je tudi diploma tukajšnjega kmeta in posestnika G. Mašiča, s katero je podelil cesar Ferdinand III. prednikom tega kmeta — ki so pred Turci iz Bosne bežali in se v Podragi naselili — plemstvo. Na plemstvo so sicer kmetje pozabili, a na pergamen pisana diploma se še nahaja v rodbinskem arhivu.

Omeniti je dalje nalezljive bolezni kolere v letih 1836 in 1855 in splošne lakote leta 1817.

Planina.

I.

Planina je vas na severo zahodu Vipavskega trga. Na vzhodu jej je meja katastralna občina Slap, proti jugu občina Erzelj, na jugo-zahodni meji dotika se primorskih občin Gabrije in Šmarije. Na severu meji na občino Ušansko, Štursko, Budanjsko, a na samem severo-vzhodu na glavno občino Vipavsko. Vas je razstresena po planinskem rebrovji, ki je del dva miriametra dolgega „Vipavskega Brda“, koje loči primeroma 95 *m* visoko Vipavsko dolino od kraške planote. Planinsko višavje razprostira se pet kilometrov na dolgosti od predela „Slap-Gabrije“ (Erzeljskega sedla) pa do same „Lesičje doline“ in „Uštinskega ognjišča“*); tū pa prehaja v „Šmarnska brda“. Na severo-vzhodu obliva Planinsko višavje reka Vipava, a na jugo-zahodu jo loči Gabrsko-Šmarnska podolica. Vrh te panye moli v zrak Planinski greben svoje okroglaste in ojstre rogličje; tū se dvigujejo najvišji vrhunci Planinski; nad Kobolarsko vasjo kepa: „Na Avši“ (pomorska visočina 400 *m*), dalje proti jugo-vzhodu romantično ležoji „Škol“ (pomorska visočina 420 *m*), „Mala“ zatim „Velika planina“ (440 *m* nad morjem), a na sami Šmarnski meji dviguje se storžičasti „Ojstri vrh“ (424 *m* visok)**). Greben sicer loči Kranjsko od Primorske, a itak se nahajajo tudi onstran grebena Planinski vinogradi, koje narod zaznamuje s skupnim imenom za „Vrhom“. Tostran Planinskega grebena pa se razgrinjajo kaj lepi občinski pašniki, koje ljudstvo zove: „Planine“. Iz Planin dojde se skozi preseko „Trešnik“ na Gabrska tla. Pod Planinami razteza se Planinska ravan. To je podolgasta, jedva 1 $\frac{1}{2}$ *km* široka, a blizo 4 *km* dolga gorska planota, obstoječa većinoma iz kvadratnega in dolomitnega apnenca, eolitnih peščencev, pizolitov, soldana, rujavega železovca, sadre, gline, lave, brecij, dalje iz konglomeratnih apnencev kredne tvorbe, med katerimi se

*) Uštinsko ognišče. (Hišna štev. 5 pri Uštinih). Jaz pišem vedno le Uštini, kot narod govori, kajti le ta oblika je pravilna, a ne Guštini; vas leži na „Ustiji“, meji Kranjske.

**) Iz Ojstrega vrha je ugledati v pomorski visočini 240 *m* ležeča Primorska vas Šmarije, dalej Gabrije.

vdobé jako lepe okamnine morskih ježev, kojih lupine so se vsled silne starosti v iste kristale spremenile. En takov eksemplar hrani Ljubljanski muzej. Vdobé se tudi nekake pomorskim zvezdam podobne okamnine; dalje vžitni klapavici (*Mytilus edulus*) enake školke ter tulčarji (*Vemétus lumbricalis*), ki sedaj le v atlantiškem oceanu živé. A tudi drugih morskih živalij se ne manjka. Našel sem lupino papirnate ladjice (*Argonauta Argo*), precejšnjo množino amonitev numulitov, dalje polžev in šolk razne oblike in velikosti; tudi okamenele ribe in semena, a med polipi indiškega zvezdáša (*Astrea rotulosa*).

Vsa planota kaže kraški značaj, kajti ima obilico podzemeljskih globeli, votlin in tako zvanih „zvonečih jam“^{*)} Po njih voda ponieuje in se v podzemeljske struge in jarke izgublja, da zopet v treh močnih vrelih na dan privre (Okno, Strogenica, Vrenák). Zato je planota većinoma suha, osobito poletu vode primankuje za ljudi in žival.

Planinsko ravan, ki se znižuje v precejšnjem nagnjenem kotu od jugo-vzhoda proti severo-zapadu razrivajo razni hudo-urniki in lijaki, kojih struge so većinoma suhe. Nižine so: Globoka dolina, Staje, Gosta meja. V dolu Ruštjevu izgublja se Vsrani potok v tri glavna in v več manjših žrel, a prihaja zopet v Dragah Uštinskih kot vrelec izpod neke pečine na dan. Omeniti mi je še nekega jezera, ki se za vasjo Štrancarji vrh planinske planote nahaja.

A dasi ima planota kraški značaj, pokrita je itak z lepo hrastovo šumo, med katero so posajene posamezne vasice, lepe senožeti in rodovitne njive s planotami vred.

Pobočje Planinskega rebrovja gleda proti severni strani. Ako opazujemo te proti zapadu nagnjene gorske sklade s semtertja prekopicenjenimi gorskimi nasadi — ako dalje v poštev jemljemo sulfatorični značaj tukajšnjih studencev, dalje razno vulkanično kamenje starejega postanka, sklepati smemo dosledno, da so se ti gorski vršaci (najbrže za kredne formacije) s pomočjo vulkanizma iz zemlje dvignili, a so se potem za tercijerne periode napravile vrh teh plasti polagoma one

^{*)} Kraševci imenujejo te navpične jame „golobarnice“. Tukajšnji narod je pa zove: „zvoneče jame“, ker kamen, ki se vanje zaluči, zazvoni.

vodoravne lege raznobarvenih glin in soldana, katere so nep-tuničnega postanka.

Nižave, katere razne vršace pobočja ločijo, so: proti južni strani: Preseke, Peterkova dolina; na severni strani: Mlac, Tartunatova dolina, Četrkovec, Strane. A najznamenitnejši je dol Honice, ki je večinoma s krasnim gozdom obrasten, in po katerem se vije najznamenitnejši potok Planinski — zvan istim imenom. Ponikvalec Honice izvira v tako zvanem Oknu. Na levem bregu sprejema vse potok Vrenak ter se izliva končno pri vasi Dolenje v reko Vipavo. Ta potočič provzročil je lanskega leta ubogim Dolenjem silnega strahu; valil je namreč za povodnji velikanske stene na prestrašene Dolenjce.

Razven teh vodá imajo Planinci ob pobočji svojega višavja te-le vrelee: Tri vrelee v Petričevih dragah, studenec v Presekah in Peterkovi dolini, dalje jako znamenit vrelec sv. Marjete — planinska podružnica v absolutni visočini 197 *m* nad vasjo Dolenjsko. Ta studenec rabi se semtertja kot zdravilni studenec. V Honicah je studenec, ki je zelo kislatega okusa.

Dol Honice prehaja v z njivami in trtami obrastlo ravnico Stopiše krog Bačarske vasi in Prehuble krog Dolenj; a na to se naslanja podolgovata ravnica na levem obali reke Vipave, koje narod zove Poreče (porečje).

Omeniti mi je še robov, kateri obrobujajo Planinsko planoto na severni strani. Ti so: Bačarca pod vasjo Štrancarsko, Bričenski vrh (preko 300 *m* nad morjem), goli hrib Kucelj, ki je 350 *m* visok. Kadar je nebo jasno in razgled prost, vgledati je od tod orjaške velikane centralnih alp.

Na severo-zahodni strani od Kobolarske vasi dviguje se storžičasti za arheologe in zgodovinarje jako važen hrib svetega Pavla, 386 *m* visok. Obstaja pa iz zamrlega vulkaničnega kraterja, kojega so že stari Rimljani v rimski tabor prestrojili. Iz žrela izvira studenec, kateri izključuje semtertja obilo žveplenega kržca. Vrh hriba v tako zvanem Gradišči je mala, a silo stara cerkev sv. Pavla. Od sv. Pavla vživaš pač najlepši razgled po celi Vipavski dolini, daleč po Krasu v Goriška Brda, da celo v daljno italjansko gorovje.

Izmed ropnih zveri živé na Planini edino le lesice in sicer v Vrenáku kjer se solnčijo ob jutranjem solnci vrhu nepristopnih skal, včasih po štiri skupaj, nahajajo se dalje kune, podlasice, a stricu jazbecu dopada se Planinsko grozdje, breskve in koruza. V reki Vipavi pa gospoduje požrešna vidra. Izmed ropnih ptic imamo na Planini kragulja in skopca, dalje pegasto sovo. Posebno veliko je koristnih ježev, polhov in veveric, izmed katerih imenujem kot posebno specialiteto črne veverice, o katerih narod misli, da so samci. V Oknu in drugih podzemeljskih duplinah prebiva navadni netopir; a poljskega zajca so Planinci zeló iztrebili. Lansko poletje prikradlo se je bilo iz bližnjega Nanosa k nam troje srn.

Živinareja na Planini sicer še precej cvete, kajti bogateji kmetje imajo 6—12, a tudi do 20 goved. Itak bi bilo želeti, da bi se Planinci te jako rentivne panoge bolje poprijeli, osobito ker je kraj temu jako ugoden; in — Trst blizo. V novejšem času se prebivalci obilo bavijo z ovčarstvom. Živahna je živinska kupčija s Trstom in Gorico. Imamo na Planini namreč nekako „transito kupčijo“. — Bogateji kmetje kupčujejo z živino in pridobé marsikak goldinarček.

Ptice. Ne manjka se Planincem ptic, kajti imajo obilo šume. Še precej je žoln in kukavic. Vodomeca vgladati je po zimi krog reke Vipave, a smrdokavro po votlih bekah in topolah. Kos nam vedno zvižga in poje — seveda poletu, a tudi strijna brinjevka je tu doma. Poletu nam prepeva po hrastovi šumi slavček, po zimi pa palček. Mesar srakoper dere Planinske kobilice in kukce, domača lastovica pa lovi Planinske komarje, katerih je osobito krog reke Vipave obilo. Dlesk nam zoblje črešnje, krivokljuni kalin in gospod lišček se pa sprehajata krog reke Vipave, istotako ščinkovec in rumeni čížek. Osobito se je pa tatinska sraka preveč zaplodila. Škorec gnezdi vrhu Planinskega zvonika in po dubljah za „Vrhom“, a le nekaj let sem — šoja po Planinskem lesovji. Prepelica in jerebica bivata ob reki Vipavi, istotako žerjal, čaplja, sljuka in divja raca.

Čebeloreji ni Planina kot sploh Vipava preveč ugodna. Sicer se čebelam paše ne manjka, še precej je lip, kostanjev

in cvetočih rastlin. Tudi ajda se seje — a burja nagaja. Le šest čebelarjev je, ki premorejo skupaj kakih 50 panjev.

Metulji: Glogov ter kapusov belin, lastovičar (po lužah krog Vipave), dnevni pavlinček, mali in veliki rujavec (porredkoma), razni biserniki in okači in precejšnja obilica jako lepih ponočnjakov. — Hrastov zavijač (*Tortrix viridiana*) napravlja mnogo škode na tukajšnjem hrastovji. Po jarkih pa leta pisani in plošnati kačji pastir. Med koruznimi storži skriva se navadna štrigalica, po Vipavskem imenovana škarjica.

Istotako kot živalstvo zanimivo je i rastlinstvo Planinsko. Jedva svečnica iskrico v zemljo vtakne, že priluckajo glavice mnogobrojnih cvetic iz zemlje. Prikazó se beli zvončki, brezštevlni cveti jetrnika, raznih veternic, osobito podlésne (*Anemone nemorosa*), a strupena velikonočnica in kosmatinec (*Anemone pratensis*) rasteta ob parobkih krog sv. Pavla na Vrh in drugod. Sila veliko je tudi strupenega teloha (*Helleborus viridis*), s čimur zdravijo Planinci na jako originalen način prašiče. Prerežejo namreč dotičnemu prasētu uho in utaknejo strupeno korenino „telka“ — kot to zelišče imenujejo, v nastalo luknjico. Dalje je strupeni srébot — Vipavska „sarabota“ — na Planini doma. Kalužnica nahaja se v Rušjeveu in po mlakušah preko Vipave, a prave potonike (*Poconia officinalis*) — Vipavci smo jo lepše krstili, pravimo jej pápinja, ker se popenja — na Planini ni. Pač pa je raste obilo vrhu Nanosa (krog sv. Hieronima). Istotako strupene višnjave preobjede nimamo, pač pa po rebrih preko Erzelja še precej rumene. Divjega slezovca (porabljev kot zdravilo) je obilo krog Planinske cerkve, navadnega sleza pa še nisem videl.

Po njivah sadé Planinci največ koruze, repe, zelja, korenja, brzot, pese, ječmena in pšenice, a tudi ajdo, sirek metličar in metlár. Izmed sočivja je največ fižola. Izmed pičnih rastlin sejejo Planinci je največ travniške detelje (*trifolium pratense*) in lucerne. Redkeje vidiš turško deteljo in „inkarnato“. Obilo je po puščah medene detelje (*Melilotus officinalis*, Steinklee).

Sadjarstvo je na Planini še precej razvito in ljudje vdobé marsikateri krajcarček za sadje, koje deloma Budanjcem prodadó, deloma pa v bližnja mesta in trgove znesó.

Vsled neke štetve leta 1872, imela je Planina: 390 jablan, 1467 hruševih dreves, 3398 breskev, 2694 črešenj, 720 murb, 387 orehov, 573 češpelj, 184 ringlos, 30 kutenj in 250 marelic. A sedaj ima sigurno več sadnega drevja, osobito mareličnega.

Vinarstvo je najrentablejša panoga Planinskega kmetijstva. Škoda, da nam nesreča „peronospora“ vinograde končuje. Dasi imajo Planinci dokaj veselja do trtoreje in so med vsemi Vipavci še največ vinogradov zasadili, itak skoro bi rekel zadnja leta vinarstvo — nazaduje. Vstrašili so se ljudje silnih nesreč in sovražnikov uboge trte. Planinsko vino ima obilo tanina v sebi, vsled česar je sicer nekoliko trpkeje, a med Vipavskimi vini najstanovitneje. Vino iz boljših leg kaže 11% alkohola in obilico buketnih eterov.

V novejšem času zasadila so se vsled prispomoči Slapenske vinarske šole nekatera ptuja dobra plemena: laški rizling, črni burgundec, portugalka, slankomenka (ki pa ne veljá). Izmed američanskih kolči poznamo „izabelo“, ki daje jako trpežno črno poletno vino s posebnim buketom. Ta trta se jako protivi rosam in „peronosperi“; jako je plodovita, toraj vse hvale in priporočila vredna.

Razven trt raste na Planini po občinskih pašnikih še obilo šipka (*Rosa canina*, Hundsrose), kojega Planinci „serbevko“ zovejo. Sad jagodnjakov Vipavci imenujemo smukvice. Po senožetih nahaja se divje rastoči kamín, po vrtéh strupeni pasji petršilj (*Aetusa Cynapium*), preko potov istotako strupeni mišjek, ob Vipavi pa strupena trobelika (*Cicuta virosa*). Mnogo vzemó Planinci za maline, katere beró v grajščinskem gozdu. Po vrtéh sadé Planinci koristno kaduljo, sivko (*lavandula vera*), meliso, meto, majaron, rožmarin, zeleniko, lávor, celó oljko in lipovko (*Syringa vulgaris*).

Blizo hiš raste semtertje strupeni grenkoslad (*Solanum dulcamara*) in pasje zelišče, preko Vipave pa obilo lepih modrih potočnic. Sila redkoma moli ponosna papeževa sveča (*Verbascum phlomoides*) svoje rumene cvete proti nebu, obilnejši se šopiri po šumah rujavi „nebodigatreba“: veliki poletni korén, ki škoduje rastlinam. Borovnica zori v Honicah, lepo belo cvetoče kaline je pa obilo ob plotéh, a črnega bezga imamo kaj krasne eksemplare: pravcata visoka drevesa. Rumena lakota

(*Galium verum*) raste po senožetih, a kosmati Turek (*Carduus acanthoides*) se šopiri vrhu kakove kamenite grobje. Gospod lapuh, nekedaj je celó ljudi zdravil — se sprijemlje kakovega grabna, a mila planika (*Gnaphalium Leontopodium*) nas razveseljuje v Planinah s svojim amortelnim cvetom. Modric nimamo, pač pa istotako modro cvetoči svedrec (*Gentiana verna*), cikorijo (*Cichorium intibus*), rumeni regrad, kozjo brado in veliki trepotec.

Gobe so te-le: Rumena gliva (*Clavaria flava*, Bärentatze), Planinci jej pravijo: petelinčki (ni posebno dobra); vžitna lisičica (*cantharellus cibarius*, Eierschwam — v planinskem narečji: jajčnik, ker je deloma jajcu podobna); vžitni goban (Planinci zovejo to gobo „budana“, sigurno jako staro ime); dalje raste pečenka (*Agaricus campestris*, Planinski podrésnica), celó črna gomolka (jako fina jedilna goba), rudečica (jo jedó, a ni posebno dobra) in sergolena (jako okusna gobica s sivkasto svetlim klobučkom). Planinci veliko gob pojedó, a je večinoma dobro poznajo. Strupeno mušico in sploh strupene gobe zovejo „steklice“.

Omeniti mi je še velikanske strupene gobe, imajoče preko dva decimetra v premeru, katero sem v zadnjem jesenskem deževju v Honicah videl.

Snega pade sila malo, k večemu do jednega decimetra, a hitro mine. Ne smem pozabiti pa toče, koja Planincem velikansko škodo nareja.

Podnebje planinsko je povsem zdravo, le nekatere gnojnišne miazme kužijo semtertja zrak. Poprek umrje na leto po 25 ljudi, t. j. 30‰.

Nekedaj ni nijeden Planinec kave pil. Imeli so za zajuterk kakovo klobasico s kislim zeljem, močnik itd., a sedaj se že v vsaki hiši kava kuha, a to stane denarja. — Obžalovati je dalje, da se je nesrečni tobak na Planini tolikanj vgnjezdil; kadé in zveče ga celó otroci, ker je stari k temu napeljujejo. Dogodilo se je letošnjega leta, da se je neki jedva šestletni deček vsled obilice zavžitega „narkotina“ ostrupil in umrl.

Dasi pripadajo Planinci boljším Vipavskim kmetom, itak se materijalno stanje ljudstva leto za letom slabša. Vzroki

temu so slabe letine, prevelike davščine, osobito dote, dolgovi, razkosovanja zemljišč, novošegne potrebe, potratna obleka, a vendar ne išče ljudstvo veliko drugod zaslužka. Še največ Planincev je v Trstu, nekoliko pa v Gorici. Poletu pomagajo Planinci Pivčanom ob košnji. Ker so Planinski otroci sploh jako inteligentni in bistrega uma, vspeli so nekateri do višjih stanov. Planina ima že tri častite gospode duhovnike.

Narod je povsem jako priden, zmiren, marljiv in delaven. To se že pri tukajšnjih zemljiščih lahko opazi, kajti je pre-delal Planinec že marsikateri komad prave kraške zemlje v plodovite njive in senožeti. Planinec je rad vesel, rad pleše in poje, je večinoma sangviničnega — semtertja koleričnega temperamenta. Melanholikov ni, a sila malo flegmatikov. Telo je jako razvit, zato daje Planina vsako leto precejšnji kontingent slavni c. kr. avstrijski vojski. Planinci služili so že vse cesarje in avstrijske vojvode od slavne cesarice Marije Terezije do današnjega časa. Radi tega ohranile so se med narodom bojne pesmi iz časov slavnega Evgena, o generalu Marmontu, Napoleonu in Ljudoviku XIV. — Jako je pa narod babjeveren in vražen. Ko bi hotel vse vraže in prazne vere zapisati, napolnil bi lahko knjigo. Prikupljiva je ljubeznjiva prisrčnost, naklonjenost in odkritosrčnost nekaterih Planincev. Sploh so dobrega srca, dasi se izjem ne manjka. Želeti bi bilo le nekoliko več olike in — kmetijskega napredka.

Narečje Planinsko je del Vipavskega narečja, ki se od književnega jezika po nekoliko loči, a je interesantno osobito radi tega, ker je ohranilo nekatere prastare slovenske oblike.

Planinci govoré miš-masculinum toraj: lep meš, je teku meš; ohranili so stare oblike po zimih, po letih — mestu novejše oblike po zimi, poletu. Včasih akuzativ napačno rabijo, govoré namreč: Si vidu tiči. Oni pravijo: En založaj (kar se enkrat v usta dene) kruha, en skuhlej fižola, en navilej (koliko se z vilami zagrabi) kresa, dalje en peljaj kamenja; jevhov les (les jelše); zatim rabijo te-le besede: vrtác, (die kleine Mannerscheibe); belorepka (pastaričica); spehalnik (dolgi oblič); duša (notranji del likalnika [Bügeleisen]); Cvertje (ocvrto mesó); Podžlépca, (das Glatteis); žénsev (genitiv žénsva, Heiratscandidat). Jako dobra beseda je: srajček (masculinum), das

Vorhemd). Srajca obstaja iz rokavov, kozice, naramnikov, robea in stanú; hlače iz dveh hlačnikov; pisalo iz palčice, kovanja in peresa. Oni govoré: Vranič (izgovarjaj vranč) te vzemi, pes te pobéri; to je prava veljavka; to je veljaven človek (das ist ein gar starrsiniger Mensch); slabotavka, kaka slaba reč, n. pr.: to vino je slabotavka. Lepa oblika je Ljudva (Ljudovit); po Vipavi se rabi i oblika Vika, Viktorija; a Vipavski ljuden (izgovarjaj léden) znači to kar nemški izraz: menschenfreundlich, populär; objedek je človek, ki se rad objeda, prepira; hilec, neumen zabit človek; čadast (primeri Čadka, Čadè) umazan človek ali žival.

Politična občina Planina, zajedno samostojen šolski kraj spada pod Vipavsko dekanijo in isto sodišče ter šteje po zadnji ljudski štetvi 140, med njimi 132 opravičenih hišnih števil in 722 prebivalcev. Po specialni štetvi dné 5. avgusta 1882 pa le 698 prebivalcev, a to število se je v novejšem času zopet pomnožilo. Občina ima 146.8906 hektarov njiv, med temi jih je le 1.1488 brez plant, druge so s plantami; 179.4058 hektarov travnikov, vmes 73.0317 hektarov gozda, pašnikov z lesom ima občina 39.7070, drugih pašnikov (občinskih) brez lesa 270.2523; vinogradov 16.3503; vrtičev 1.6117; prestora, na kojem so zidana stanišča 4.5411 hektarov in 107.6117 hektarov neobdelane zemlje. Obstaja pa iz naslednjih deveterih vasic:

Vas Britih 288 *m* nad morjem (ravna tla tikoma cerkve; zvonikova visokost do zvonov 13 *m*), katera je sedež župnijskega in šolskega urada, dalje krajnega šolskega sveta, broji 22 hišnih števil in 109 prebivalcev.

Pol kilometra od Briške vasi proti jugo-vzhodu razteza se prijazna vasica Gorenja vas ob obeh straneh glavne Planinske poti 420 *m* na dolgost. Absolutna visočina te vasi je 300 *m*. Posamezne hiše dosežajo 340 *m*. Vas broji 26 hišnih števil in 138 prebivalcev. Z vodo je Gorenja vas bolje preskrbljena nego Britih, kajti ne daleč pod vasjó izvira bistra studenčina (vrelec: Studenšek). Proti zapadu obrobujе vas hrastova šuma, med katero so semtertja posejane njive in senožeti, a proti severu varujejo vas debela hrastova debela z oblim vrhom Kucijem mrzle burje,

1250 *m* od Briške vasi so Koboli. Pod orjaško lipo razprostira se 12 hišnih številk s 55 prebivalci. Dobri, odkritosrčni, prijazni ljudje so le malo preveč vražni. Bog je Kobolarjem dva hriba vstvaril. Na vzhodni strani imajo znameniti hrib sv. Pavla, a na jugu preklicano „Avšo“. Ondi so baje v starodavnih časih Planinske čarovnice po metlah plesale.

200 *m* od Planinske šole proti Dolenji vasi je silo stara kapelica posvečena sv. Antonu, Planinskemu patronu. Ako pa ideš še 60 *m* dalje, dojdeš do 140 *m* dolge Dolenje vasi, ki šteje 12 hišnih številk s 74 prebivalci. Ne daleč od tū pričinja se Štrancarska pot skozi kravjo dolino.

A kilometer od šole (prva hiša 970 *m*) so Marci. Vas se širi ob vznožji Planin v pomorski visočini 270 *m*. 110 *m* na dolgost. Ograjena je z lepim hrastovim dobom, deloma jo pa mejé njive in senožeti. Vas broji 13 hišnih številk in 62 prebivalcev. Marčniki so dobri, ljubeznjivi, krotki, delavni in modri ljudje, a za svet in napredek se posebno ne brigajo. Kostanja naberó Marčniki istotako kot Kobolarji veliko.

1650 *m* od Britiha proti zahodu razteza se vrhu planinske planote v dolgosti 120 *m* Štrancarska vas (Štrancarji), ki ima 12 hišnih številk in 70 prebivalcev. Vas je skrita v samem hrastovji, itak ima krog in krog obilo obdelanih njiv. Ne daleč od tū v Straneh so francoski vojaci taborili.

Dva kilometra in pol od Briške vasi so Uštini. Vas je enake dolgosti s Štrancarsko vasjó in šteje 15 hišnih številk in 58 prebivalcev; leži sicer v kamenitem svetu, a ima itak dokaj lepih njiv in senožeti in hrastov gozdič. V najnižji pomorski visočini (preko 230 *m*) ima vrhu Planinske ravnine najmileje podnebje, zato črešnje tū najprej zoré. Par korakov od zadnje hiše zaznamuje mejnik mejo Kranjske in Primorske.

Omeniti mi je še na samem stoječega mlina s šestimi tečaji, ki pripada gosp. Fortunatu Marcu (ob reki Vipavi). To je prva hišna številka občine Planinske.

A doli ob reki Vipavi ob vznožji planinskega rebrovja sta v pomorski visočini 90 *m* zgrajeni zadnji dve vasi Planinski, namreč: Dolenje in Bačarji, ki štejeta vkup 28 hišnih številk in 132 prebivalcev.

Planinci imajo troje cerkvá; jako lepo v romanskem zlogu sezidano župnijsko cerkev sv. Koejana v Britihu (s štirimi altarji), dalje podružnici sv. Pavla in sv. Marjete z gotiškim presbiterijem. Šola (enorazrednica) je tikoma cerkve. Število učencev in učenk na Planini leto za letom raste; leta 1888/89 je v vsakdanjici 60 dečkov in 44 deklic, v ponavljalnici pa 15 dečkov in 9 deklic, vkup toraj 128 šolskih otrok.

II.

Zgodovina Planinska je jako zanimiva. Planina je bila že keltiško selišče.

Ko so pa Rimljanje za slavnega Cezarja Vipavsko dolino podjarmili, vpogniti se je moral i „homo durus“ Planinski. Večina Keltov je v tem boji poginula, le posamezne rodovine so še ostale. S pozneje na Planino došli Karni postali so ti Planinski „rusti“ (kmetje). Kraj njihovega delovanja bil je Ruštijec pri Štrancarjih.

Rimski vojaci v taboru pri sv. Pavlu priučili so te „ruste“ umnega kmetovanja. Zasadili so kostanj, kapus in sadonosno drevje po Planini ter napravili zajedno prve Vipavske „plante“ in „vinca“ (vinograde) v tako zvanih Vinih pod sv. Pavlom.

Pod Planino vršila se je ona znamenita bitka med Evgenijem in Teodozijem v dne 2. septembra 394. leta pred Kristusom. Pod Planino zidali so Rimljanje pri „Aj dovščini“ svoj utrjeni tabor: mestice „Castra“, ki je postalo središče tukajšnjega naroda.

Ko je pa moč Rimljanov opešala, ko so prihruli divji navali ljutih germanskih in deloma slovanskih narodov po Podkrajski cesti v prelepo Vipavsko dolino — onda so se pozgubili „Planinski rusti“ po tukajšnjih skrivališčih. — Boji izhodnje-rimskega cesarstva z Italijo priklopili so Planino Krasu in Istri, s katero jo najdemo združeno še v srednjem veku (1389).

Kedaj so se Slovenci na Planini in sploh v Vipavski dolini nastanili, težko je določiti. Morda že pred šestim stoletjem. Došli Slovenci spojé se s prastanovniki v nov narodič, ki se je poprijel kmetijstva; osobito je vinarstvo cvelo in se od tū po celi Vipavski dolini razširjalo. Vidimo, da je Vipavsko

vino v štirinajstem stoletji tako slovelo, da ga celó nemški pesniki hvalijo in opevajo.

Nicht ander tranck man zu der mal

Nur Wippacher und Reinfal.

Leta 1220 naselé se malteški vitezi na Slapu. Ti vdobé i Planino v last. Ker se Planinci trdovratno stare vere in narodnih običajev drže, pozidajo cerkev sv. Pavla — jedno najstarejših Vipavske doline.

V dan sv. Blaža, čegar relikvije so v cerkvenem altariju ohranjene, dne 3. februarja 1389 bila je cerkev v drugič z altarijem vred posvečena in v romarsko božjo pot spremenjena. To je razvidno iz Copine Bullae Indulgentiarum ad s. Paulum de anno 1389, katera se hrani v Planinskem farovžu. Izvirnik je v Trstu. Pri tej priliki podelil je Laurentus Dei et Apost. Sedes gratia Episcopus Pettinensis (Pedina v Istri) nec non Rdi in Xto ac Dni Dni Joannis dignissimi Patriarhae Vicerius in Pontificalibus Generalis universis 40dnevni odpustek vsem onim romarjem, ki tû gori potujejo in v popravo te cerkve kaj darujejo.

Kujejo se svetinje, na katerih jedni strani je bila gorska mati Božja na drugi pa Kristus stojé na križu. Med narod porazdelé se „kamni sv. Pavla“. Dva takova eksemplara hrani Ljubljanski muzej (na jedni strani malteški križ, na drugi sirovo izdelana podoba solnca — zmaga krščanstva nad malikovalstvom). Nemško cesarstvo propada. Benečani Vipavski in zajedno tedanji svetovni veletržci zapletó se s Turci v boj. Turki prideró v Vipavsko dolino. Dan svetega Martina leta 1471 bil je kakor piše Unrest, jako vesten Koroški zgodovinopisec (stran 574), za nas Vipavce usodepolen. Istotako piše Drugoss (stran 477). Planinci vtaboré se okoli cerkve svetega Pavla, napravijo strelilne luknje. — Turci zmorejo, narod se razkropi na vse strani; veliko jih pobegne v bližnji s topovi dobro zavarovani trški tabor, kjer nahajamo še dandanes Planinske rodovine: Planinec, Rušt, Petrič, Kostanjevec, Kobal itd. Ž njimi odroma gorska mati Božja iz Planinskega Gradišča, od kodar jo prenesó belo oblečene Vipavska dekleta v svečani procesiji v bližnji Log. Log postane v turški bedi skupna romarska cerkev vseh Vipavcev. Skupna

moč zmore sovražnika. Planinci se vdeležé skupnih bojov s Turci v Branici in jeseni leta 1491 v Hrušici, kjer se je narod še na staroslovanski način bojeval.

Jedva so pa nekoliko ponehali turški boji, prihrula je druga nevihta na prelepo našo očetnjavo; leta 1509 in 1510 prišle so divje benečanske vojske, končale polja, požgale hiše, pomorile ljudi, ter zanesle k nam nesrečno kugo, ki je še to pomorila, kar je živega ostalo. Zbegani narod ni hotel davka plačevati, ki so mu ga kranjski stanovi naložili. Tržani vdadó se protestantizmu. Branijo se zidati cerkev in zvonik ter plačevati duhovnike. Tù priskočijo z drugimi Vipavei združeni Planinci. Nastavijo župnika in razne kapelane, ki stanujejo v kanoniški ulici (g. Dolenčevi hiši) v Vipavi. Planina vdobi svojega Excurendo-župnika ter je prirejena Vipavski župniji in Goriškemu archidiakonatu.

Leta 1631 stala je sredi Bričenske vasi in pokopališča že cerkvice z zvonikom, kajti istega leta je bil vlit prvi zvončič te vasi, kojega je leta 1879 gospod Samassa prelil. — Leta 1646 pozidajo Planinci cerkev sv. Marjete. V tem stoletji je bila Planina pod pl. rodovino Lichtenthurnov. Zadnji sled Lichtenthurnov najdemo v beležki dné 19. avgusta 1702 — potem izginejo, mesto njih vdobé Bistriški minihi Planino v last.

Lichtenthurni posedali so na Planini i lastno hišo (najbrž sedanje šolsko poslopje), pobirali so od kmetov desetino ter napravljali kupne in prodajalne pogodbe. Sodnijske pravice pa niso imeli, ampak manjše prepire odločeval je tedanji Planinski župan Miha Novak, večje pa Goriški notar, kateri je izdeloval Planincem do prihoda Bistriških menihov tudi ženitovanska pisma. Poleg Lichtenthurnov posestovali so prostrana posestva na Planini grofje Lanthieriji in gospodje Rosetiji v Podbrjah.

Leta 1737 dobé Planinci lastnega kaplana. *Catalogus Cleri dioc. Labacensis* 1876 sicer pravi o Planini *annus erect. benef.* 1738; a jaz nahajam v listini z dné 20. oktobra 1837 kot kapelana Planinskega omenjenega g. Martina Naglosta že leta 1737. Ta gospod kaplanoval je Planincem do l. 1744. Za njim nastopil je domačin Andrej Dura leta 1744 in 1745.

Temu nasledoval je leta 1749 g. Tomaž Irkič, za tem Primorec g. Jernej Wuga do Božiča 24. dec. 1774; potem gosp. Andrej Černigoj „cooperator loci“, ki je opravljal to službo do l. 1784. Planinci so bili prirejeni i drugim gospodskam (g. pl. Gandiniju v Vipavi, g. dekanu v Trgu, gospod zemljišč pri dolenskem mostu bil je gospod Leopold, pozneje Venčeslav pl. Abramsberg v Šturiji, Štrancarska posestva pristojala so gosp. Valentiniju Palesini-ju, ki je bil v letih 1769 in 1770 lastnik Ložkega gradú [Leutenburg]).

Leta 1778 in 1779 priredé Planinci iz jedne sobice in kleti, katero sta na Planini umrla Jakob in Lucija Marec v ta namen zapustila — duhovniku stanovanje, popravijo cerkveno kapelo, a naslednjega leta si omislijo Božji grob.

Planinci so sedaj duhovnijo imeli, a stalnega duhovnika še ne; zanj se je morala še le plača ustanoviti. To se je zgodilo leta 1783. Izišli so dvorni dekreti z dne 26. aprila, 22. julija, 16. in 24. oktobra, s kojimi se je plača Planinske duhovnije regulirala. S cesarskim ediktom dne 12. januarja 1782 bil je namreč kartuzijenski samostan v Bistri, kojemu je i Planina pripadala — odpravljen. Njegovo precejšnje premoženje pripadlo je „verskemu zakladu“. Z najvišjim odlokom z dne 11. novembra 1784 in s škofijsko kurendo dne 18. januarja in 24. februarja 1785 postal je Planinski duhovnik zajedno samostalen. — Dne 11. sept. 1780 bil je Bistriški prelat Bruno zadnjič na Planini.

Leta 1783 napravil se je cerkveni inventar, uredili dohodki in troški. Početkom leta 1784 došel je prvi stalni župnik gosp. Matej Ferjančič, rodом Sanaborec, na Planino, kjer je služboval do meseca novembra 1802.

Nastopilo je osodepolno leto 1797, 4. febr. kapitulirala je Mantova, v dan sv. Jožefa padla je Gradiška, 20. marcija Gorica Francozom v roke. Nadvojvoda Karol, višji poveljnik avstrijske vojske, reteriral je istega dne s svojo armado čez Vipavo in Občino. Njemu sledili so francoski huzarji pod vodstvom generala Murata. Ostali so celi teden v dolini, da so varovali glavno armado stranskega napada. Ta je odšla po colski cesti pod vodstvom generala Bernadottija v Idrijo. Stotnija dobro disciplovanih Francozov dojde na Planino ter

kampira „za farovžem“; njihov častnik kosi pri tedanjem g. duhovniku Ferjančiču. Planina in ž njo vred Vipava postane francoska. Itak se ni življenje tukajšnjega ljudstva veliko spremenilo, kajti stari avstrijski uradi so preostali ter svoj posel nadaljevali — vsled francoskega povelja. Sicer so pa Francozi odšli onega leta vsled sklenjenega premirja že pričetkoma maja iz doline.

Prišlo je nesrečno leto 1805, ž njim druga francoska vojna. Ne bom popisoval natanjčnejše velike bede in nesreč Planinskega ratarja v tej vojni. Le toliko povem, da so divje čete Massanove na „Strani“ pod Štrancarji kampirale ter izvanredne surovosti počenjale. — V novem letu bilo je sicer vojská konec, a nastopile so druge nadloge; Planinci morali so posoditi kranjskim stanovom svoto posilnega posojila 500 gld.

Leta 1807 najdemo Andreja pl. Premiersteina iz Vipave kot gospoda nekojih Planinskih kmetov; naslednjega leta pa nastalo je novo sodišče Planincem v Ložah, katero je postalo deligirano sodišče Vipavsko-Bistriških posestev.

Izišel je znani cesarski patent dne 8. junija 1808 in staro in mlado moralo je iti v brambovsko vojsko. Vsi možje od 15. do 45. leta prirejani so bili brambovcem. Urili so se vsako nedeljo in praznik v svoji sivi narodni suknji z rudečimi ošitki v Vipavi. Možje od 45.—60. leta pa so se kot stražniki in prenašalci transporta vporabljali.

Tega leta došel je na Planino novi gospod kapelan Josip Sever, ki je opravljal to službo do francoske invazije v Vipavo leta 1809; tega leta je pa z drugim ljudstvom vred pred Francozi bežal in službo popustil. Ko je preostala avstrijska posadka (200 mož s 15 topovi) na Razdrtem kapitalirala, prišla je dne 20. maja Vipava in ž njo vred Planina pod popolno francosko oblast. Kako se je Planincem pod francosko vlado (od 16. maja 1809 do 4. okt. 1813) godilo, ne morem tu natanjčnejše opisovati, ker bi bil moj spis inače preobširen. Le toliko omenim, da so dobili Planinci vsled cesarskega dekreta izdanega dne 15. aprila 1811 v Tulerijah celo butaro novih davkov. Tja gori v dalnjo Vrhniko morali so ubogi Planinci svoje davke nositi, dokler niso Francozi leta 1812 ustanovili za Vipavce davkarijo v Križu.

Začetkoma leta 1812 prišla je Planina s celo Vipavo vred izpod Postojinskega pod Goriški distrikt; mesto nemščine nastopila je sedaj laščina, oziroma francoščina, kot uradni jezik. Francozi so Canton des Wipbach v štiri arrondissements porazdelili (Št. Vid, Vipavski trg, Šturije, Črni vrh.) Planinci pripadali so arrondissementu (okrožju) Šturskemu. Gospod pl. Abramsberg bil je predsednik oziroma „Maire di Sturia“, ter je stanoval v Ajdovski barvalnici. Francoska postava je županom velik delokrog določila (civilna zaroka, uknjiženje novorojencev v krstno matico, pobiranje davkov za vzdrževanje francoske armade itd.).

V Vipavskem trgu so ustanovili Francozi mirovno sodnijo (juges de pax), ki je razsojevala manjše prepire ter določevala kazni do 100 frankov. Gospod Josip Bensa bil je leta 1812 „notaire de canton du Wipbach“ ter je stoloval v Vipavskem trgu. On je izdeloval v cesarskem (Napoleonovim) imenu Planincem dedna pisma, a uknjižiti je bilo treba v Križu, kjer je bil Francoski uknjiževalni urad.

Meseca aprila leta 1813 naložili so Francozi poleg obilih družih davkov Vipavski dolini 4000 frankov dividende, koje so morali i Planinci uplačevati. Rekrutirali so med njimi pozneje, ko je francoska armada v sneženih ruskih planjavah poginila, celó 15letne pastirje. Zato vidimo, da je narod dné 4. okt. 1813 v Vipavo došle avstrijske huzarje radostno sprejel.

A oglejmo si i nekoliko veselejše lice Planinskega življenja pod francosko vlado. S Francozi vred došel je na Planino mož, na čegar delovanje je Planina lahko ponosna. Bil je ta veleslavni slovenski pisatelj in ekonom gosp. Matija Vrtovec. Početkom junija 1809 že najdemo novega gospod kapelana na Planini; sigurno je bila to njegova prva služba — pastiroval je Planincem do 20. aprila 1813. Mr. Vertoutz Curé a Planina pres Wipbach — kakor so ga Francozi zvali — pisal je slovenski že za Vodnika, najbrž edini izmed tedanjih Vipavskih gospodov duhovnikov. Postavil je prvi temelj Planinski šoli tem načinom, da je zvečer odrastle in deco krog sebe zbiral ter jih učil v čitanji in pisanji.

Isto tako je skrbel Vrtovec za telesno blaginjo svojih vaščanov. Znanje francoskega jezika mu je omogočilo, da se

je s francosko literaturo in zajedno s francoskim vinarstvom soznanil, a tudi svoje rojake umnega kmetijstva in osobito francoskega vinarstva učil. Pred njim ni noben Vipavec vinogradov gnojil. On bil je prvi, ki je v svojih vinogradih z gnojenjem poskušal in vsled srečnih uspehov i druge Vipavce k temu pridobil. Bil je to velikansk korak v napredku Vipavskega vinarstva.

Po odhodu gospoda Vrtovca vdobili so Planinci provizičnega duhovnika gosp. Fr. Lisjaka, do 1. septembra 1813. Onda je pa nastopil domačin g. Josip Štibilj, sorodnik Vrtovčev. Pastiroval je Planincem do sredi novembra 1817 (umrl kot dekan Ločeniški pri Gorici). Njega je nasledoval brat Jakob Štibilj. Omenjeni gospod je rojen v Dolenjah dné 26. aprila 1795; študiral eminentno pod našim slavnim pesnikom Vodnikom v Ljubljani. Pod njim prisvojil si je znanje v tedanjih časih neobhodno potrebne francoščine, italijanščine, nemščine, latinščine, grščine in slovenščine. Znanje tolicih jezikov mu je pripomoglo, da je postal pozneje profesor nadškofijskega semenišča v Gorici. Pri svoji smrti — umrl je za mrtudom dné 20. junija 1861 v Gorici — volil je precejšnje svote Planincem (glavnico 1200 gld. revežem občinskim, 1200 gld. za jedno dijaško ustanovo in dve glavnici po 100 gld. za šolske otroke.) Njega je nasledoval leta 1819 g. Ivan Mlakar, rodом Tominec. Služboval je na Planini do velike noči 1835. leta. Od 24. aprila 1835. leta dalje pa deluje neprenehoma že 53 let v tukajšnji duhovnji velečastiti g. Josip Nakus, knezoškofijski svetovalec, krajni šolski nadzornik, častni občan Planinski, diamantno-mašnik — odlikovan z zlatim križcem za zasluge od presvitlega cesarja.

Leta 1817 je bila na Planini izvanredna slaba letina in lakota. — Leta 1826 prodala je slavna vlada domeno Bistriški z vsemi polji, njivami, gozdi, mlini in žagami vred gospodu Galletu tedanjemu blagajničarju Ljubljanskega mesta za 120 tisoč goldinarjev, a Planino posebej za 8000 gld.

Leta 1836 za časa procesij je cela, onda še s slamo krita Uštinska vas pogorela; preostalo je le troje hiš.

Leta 1837 prodá gosp. Gallé domeno Planinsko s šolskim poslopjem vred gospodu Dragotinu Persogliu iz Velicij Žabelj,

ki je posestvoval tû vse fevdalne pravice do 1848. leta, dokler jih ni dne 26. julija 1848 pod vodstvom nadvojvoda Ivana na Dunaji sošli državni zbor pokopal. Tega leta bila je dobra vinska letina, a vina se ni moglo radi laških in ogerskih homatij poprodati.

Leta 1855 se je kolera na Planino pritepla ter osem ljudi pomorila. Nekaj let poprej so Planinci i duhovnijo renovirali po načrtu tedanjega okrajnega inženirja Stedya v Vipavi. Delo je veljalo 2131 gld. 56 kr.; a dné 7. novembra 1857 je bila Planina tako srečna, da se jej je trdom g. Josipa Nakusa in tedanjega okrajnega distriktnega nadzornika Jurija Grabrijana — nova učilna otvorila, dočim so prej Planinski duhovniki le nekatere dečke po nekoliko ur na teden podučevali.

Prvi učitelj bil je gospod Ivan Treven iz bližnje Idrije doma. Podučeval je tukajšnjo mladino sedem let — do pričetka šolskega leta 1864/65. Njega je nasledoval gosp. Matej Grm, rojen v velikih Laščah, do 1866. leta; a tega gospod Ivan Gantar, ki je učil tukajšnjo mladino sedem let do 25. avgusta 1873. leta. Po odhodu gospoda Gantarja bila je Planina tako nesrečna, da se jej je šola zaprla in to cele dve leti (od 25. avgusta 1873 do 18. oktobra 1875.) — Vzroki so bili neprilčno stanovanje in pomanjkanje učiteljskih moči. — Leta 1876 dojde na Planino učitelj g. Ivan Per, spreten igralec, ki pa sedaj že v črni zemlji počiva; — a l. 1878 g. Ivan Furlan. Za njim deluje od 4. oktobra 1879 dalje na tukajšnji šoli g. Anton Pegan.

Leta 1861 izdelal je Planincem orglje z deseterimi registri g. Franjo Dev za zmenjeno ceno 750 gld.; a leta 1877 jako umetno sliko cerkvenih patronov na glavnem altarji slikar J. Wolf iz Ljubljane.

Leta 1875 imeli so Planinci izvanredno dobro vinsko letino. Vina je bilo toliko, da niso imeli dovolj posode zanj. Vsi badnji so bili polni, kar v škafe so ga točili in s korcem zajemali. Berači so ga poljubno pili, hram je bil vsem odprt. Sicer se pa ni vino več tako drago prodajalo, kot prejšnja leta, ko je veljal kvinč (60 bokalov) Planincea 25—26 gld.

Leta 1870 je vlil Planincem nove zvonove gosp. Albert Samassa v Ljubljani za 2088 gld. 70 kr.

Dné 21. julija 1874 pel je novo sv. mašo velečenjeni g. Andrej Pipan, sedaj župnik v Policah blizo Višnje gore; dné 7. avgusta 1881 gospod Ivan Zl. Lavrenčič, sedaj kapelan v Cérkljah na Gorenjskem, a meseca oktobra 1887 tretji Planinski mašnik g. Alojzij Žužek.

Leta 1883 imeli smo hude robade, na katerih je obolela polovica šolskih otrok.

A l. 1885 poplavila je istotako kot pred dvesto leti velika povodenj Vipavsko dolino. To povodenj, ki je osobito krog Št. Vida izvanredne škode povzročila, čutili so bridko i Planinci, kajti obili hudourniki so Planinske vinograde razorali, senožeti in njive zasuli, a reka Vipava je ubogim Dolenjcem hiše zalila, da je razbegano ljudstvo bežalo v podstrešja in gornja nadstropja, ter pričakovalo v strahu in trepetu sodnjega dné.

Tega leta je tudi iz Italije došla „peronospora“ (strupena rosa) povzročila Planincem izvanredne škode po vinogradih.

A 7. julija obhajala je Planina silo redko slovesnost, petdesetletnico svojega dušnega pastirja, ki je bil pel že 1878. leta svojo zlato, a dné 26. avg. 1888 svojo diamantno mašo.

Budanje.

I.

Ako potuješ po državni cesti od Podkraja v obrtno Ajdovščino, vgledaš — zapustivši Col — na levi strani pod seboj vas Budanje. Hiše so raztrešene semtertja ob brdnatem pobočji Čavna, deloma pa leže ob njegovem vznožji, daleč doli v dolini. Budanjska občina ima vasi Budanje in Dolge Polane. Prva broji 122 hišnih številk s 599 prebivalci in druga 57 hišnih številk z 288 prebivalci. Povprečno število za šolo godnih otrok je 110, obiskujočih 106. Ljudstvo bavi se vzlasti s poljedelstvom, oziroma vinarstvom in sadjarstvom, deloma služi si svoj kruh z malo trgovino in obrtom. Budanjeci, prodajalci Vipavskega grozdja in sadja, so po vsem Kranjskem in tudi po Koroškem dobro znani. — Nahaja se tù sedem

mlinov in tri žage, katere goni več potokov, a ti so malovodni; zdatnejši je le potok Šumljak. Vse vodovje Budanjsko teče proti zahodni strani ter se izliva v reko Vipavo.

Brda, na katerih je Budanje, zgrajena so 231 *m* visoko, razven tega ima občina več nizkih holmcev in hribov. Najvažnejša je 897 *m* visoka gora Solnčnica. Pravih pravcatih planjav ni, le nižava okoli Loga, 104 *m* nad morjem, zasluži to ime.

Zemeljske zvrsti sta: v brežini ilovnata, v nižini peščenata.

Živalstvo je slično živalstvu Vipavske doline, le ovac Budanjeci nimajo. Čebelarstvo je tu prav na nizki stopinji, bolj razvita pa je sviloreja.

Občina pripada Vipavski dekaniji in Vipavskemu sodišču. Cerkvi ste dve in sicer župnijska, posvečena sv. Nikolaju, in podružnica sv. Ahacija, ki je zgrajena v 285 *m* visokem pobočji Čavna sredi hrastove šume.

Budanjeci so obče trdnega značaja in po obnašanji še precej uljudni; tudi se jim mora hvalno pripoznati, da se odlikujejo z neumorno delavnostjo ter niso žganjepitju udani.

Govor ljudstva je sploh pravilen, vendar se v marsikaterih besedah od književnega jezika razlikuje.

Živinoreja je na nizki stopinji; izvestno je, da ima tretjina kmetov prazen hlev, drugi imajo po jedno kravo, semtertje tudi kakega voliča. Pleme je navadno domače. Nahaja se tudi nekoliko konj, kateri vporabljajo se deloma pri kupčiji, deloma pri domačem opravilu. Krav ne vpregajo.

II.

Šola ustanovila se je leta 1867 in sicer po prigovarjanji pokojnega Vipavskega dekana č. g. Jurija Grabrijana. Od istega časa delovali so tukaj ti-le gg. učitelji: Fr. Adamič, J. Barle, L. Kožuh, Iv. Zarnik, Iv. Grebenec, Oton Dietz, Fr. Bajec, pom. učitelj, I. Furlani, pom. učitelj, Fl. Rozman in sedanji Andr. Legat. Učitelji verouka bili so č. gg.: Iv. Štupar, I. Janža, H. Dejak in sedanji Iv. Škvarča.

Šolsko poslopje stane po izjavi tedanjega g. župana 2000 gl.; predelalo se je iz stare duhovnije. Troški pokrili so se z davčno naklado. Kedaj se je zidala Budanjska cerkev

sv. Nikolaja ni znano, ker manjka cerkvene kronike. Samostalna duhovnija postala je l. 1758.

Kot dušni pastirji delovali so tù razven že imenevanih še ti-le gg.: J. Batič, And. Lavrin, And. Bačar, Mih. Bovde, Jos. Kompare, Fr. Ks. pl. Premerstein, M. Kodelja, Iv. Vovk, Mat. Kobal, Iv. Eržen in Tom. Brus.

Nova duhovnija zidala se je l. 1855.

Grajščin in razvalin ni tù, vendar narod pripoveduje o velikem meniškem samostanu pod cerkvijo sv. Ahacija. Tam so se našli i Benečanski denarji iz dobe dožerja Erizzija.

Izmed nalezljivih bolezni so bile tù: legar, osepnice, difteritis in l. 1855 kolera, katera je pobrala nad 60 osob obojega spola. Splošna lakota bila je l. 1817.

Podkraj.

I.

Stopaje iz Vrhpolja ob pobočji kamenitega Kovka dojdeš pri Colu na staro zgodovinsko važno Hruševsko cesto, vodečo skozi Hrušico v Ljubljano. V dobri pol uri od Cola dojdeš v prvo Podkrajsko vasico Višnje, zatim v daljni drugi pol uri v glavno vas Podkraj. Vas je dokaj prijazna. Hiše so srednje velikosti, toda lepe in večinoma s korci ali opeko krite. Cerkev je prostorna in ukusno okrašena. Tù je podžupnijski urad in enorazredna ljudska šola.

Politična občina Podkrajaska, ki je tudi mejna občina Vipavskega sodnijskega okraja in zajedno Postojinskega okrajnega glavarstva proti Hrušici, se razprostira po prijaznih hribih, kateri so pokriti z gozdi, njivami, travniki in pašniki. Obstoja pa iz šestarih vasi. Te so: Podkraj (799 *m* nad morjem) šteje po zadnji ljudski štetvi 44 hiš s 343 prebivalci; Višnje (600 *m* nad morjem) 26 hiš s 184 prebivalci; Bela (546 *m* pomorske višine) 5 hiš s 30 prebivalci; Trševje (883 *m* nad morjem) 11 hiš z 68 prebivalci; Hrušica (867 *m* pomorske višine) 5 hiš s 45 prebivalci; Vodice (922 *m* pomorske višine) 16 hiš s 126 prebivalci; toraj skupno 107 hiš s 798 prebivalci.

Mladine za šolo godne je 58 dečkov, 61 deklic, in sicer 86 za vsakdanjico in 33 za ponavljalnico. Šolo obiskujejočie mladine je pa 118.

Prebivalci govoré dokaj pravilni slovensko-vipavski dialekt. — Glavno opravilo resp. zaslužek ljudstva je gozdarstvo, t. j. vsakdanje delo v gozdu, recimo: drvarstvo, ogljarstvo, tesarstvo, vožnja krljev, tramov, oglja itd. iz hruševskega gozda visokorodnih gospodov kneza Windischgrätza in grofa Lanthierija; a poleg tega je še bomo malo poljedelstva.

Njiv, travnikov in pašnikov ima Podkraj malo, a še ti so v slabem, zanemarjenem stanju. V Višnjah in v Beli nahaja se tudi nekaj vinogradov.

Glavni pridelki poljski so: krompir, repa, korenje, zelje, turšica, sočivje, razna žita in sadje. Sadjarstvo se vedno bolj povzdiguje. Posebno dobro rodijo tukaj tepke, iz katerih se napravi v dobrih letinah dokaj mošta.

Živahna je kupčija z lesom, katerega Podkrajci na prodaj vozijo v tri ure oddaljeno primorsko Ajdovščino.

Tovaren in fužin nima občina, nahajajo se le trije mlini, dva na Vodica in jeden v Beli. Ljudstvo ostaja večinoma doma, saj ima obilo dela in zaslužka v gozdovih. Materijalno stanje je še precej ugodno, dokler so gozdi še gosti. Ako bi ta vir pošél, bi se ljudstvo le težko moglo preživeti od pičlega poljskega pridelka. Tukajšnje ljudstvo je dobre čudi, delavno, gostoljubno in še precej omikano, večina občanov zna brati in pisati.

Vodovje Podkrajsko je neznatno. Najvažnejši potočič je hudournik Bela. Ta izvira iz peterih vrelcev, ki se združijo pri vasi istega imena. Za povodnji naraste ta potok v silen hudournik, kateri napravi veliko škode. V vasi Vodice izvira obilni studenec pri tako zvani „Bajti“, žene dva mlina in teče dalje po Vodiški dolini; potem pa polagoma poniceuje ter se izgublja pri „Malnarji“ popolnoma v peščena tla.

Znamenitejšje je gorovje Podkrajsko. Nad Višnjami vzdiguje se 899 m visoki Korenov vrh; Podkrajem zeló navpik hrib (gora) sv. Duha, vrhu katerega je v pomorski višini 1191 m sezidana cerkvice sv. Duha. Od te je prekrasen razgled na celo Vipavsko dolino in daleč tje čez Kras do obali jadranskega

morja. Omeniti je dalje 1252 *m* visokih Stolic nad Vodicami, zgodovinsko važnega Stralinkega Vrha (1265 *m*) nad Trševjem, ki se i „Kraljevi vrh“ zove. Iznad njega je longobardski kralj Alboin Italijo opazoval. Dalje so: Klanci (932 *m* pomorske višine), veliki Rogač (951 *m*) in Medvedec (918 *m*) v Hrušici; konečno pa še Prečni vrh (883 *m*) nad Belo. Posebnih nižav ni; a gorska planotica je jedna, namreč „Trševska“, ki doseza v najvišjem vrhu 1086 *m* visočine.

Podzemeljskih jam in globeli je obilo; osobito so te v gozdu, kjer se nahaja i obilica prepadov in brlogov razne zvrjadi. — Zemeljske zvrsti so večinoma apnenec pa lapor. Podnebje je jako oestro, zima je nad polovico leta.

Rud in kovin ni. Omeniti pa je obilica ogljene v gozdu. V njih žgó Podkrajci veliko množino oglja, katerega prodajajo v Ajdovščino, Gorico in drugam. V niže ležeči vasi Beli pa imajo vrelček, ki ima zdravilno moč, kajti ozdravi govedo, kateremu se je zaprla voda. Najbrže je v tej vodi obilica žveplenokisle magnezije raztopljene. Živinoreja bi se v tem kraju še dokaj povzdigniti dala, ker se pridela dosti dobrega sena.

Izmed divjačine nahajamo v Podkrajci zajca, srno, semtertje celó volka; risa in medveda so pa ljudje iztrebili, zadnjega so morda pred kakimi desetimi leti. Obilo pa se nahaja v tej okolici lisic in osobito jazbecev, katerim pa skoro človek niti do živega ne more, kajti se ne prikaže prebrisana jazbečeva glava iz jazbine, dokler preži nanj lovčeva puška.

Podkrajskim polharjem napravljajo jeseni polhi, katerih je v tukajšnjih gozdih veliko, mnogo veselih jesenskih večerov. Med pticami so najnavadnejši orli, kragulji, vrane, sove, divji golobje; ptiči pevci so pa iz te okolice skoraj popolnoma izginili.

Dvoživk je malo; krastače, žabe, močeradi, gadi, slepci, kuščari se nahajajo posamezno semtertje. V Podkrajskem vodovji se ne nahaja nič rib, pač pa se nahajajo okusni raki.

V gozdu nahaja se mnogo različnih žuželk, a vendar najimenitejša med vsemi tukajšnjimi žuželkami je prekornostna čebela. S čebelarstvom se Podkrajci dokaj bavijo, ker je v gozdovih obilo resja in smerekovoga sladkora. Čebele se pa

na jesen lahko na Kras na pašo oddadó. Sviloreji pa tukajšnjo preojstro podnebje nikakor ne ugaja.

Rastlinstvo je mnogobrojno, po gozdih je mnogo strupenih zelišč, a poleg dosti bezgovine, rudečih jagod in malin, katere Vipavci nabirajo in v Trst nosijo. Gozdi so večinoma jelovi in bukovi; hrastov se le malo nahaja radi preojstrega podnebja.

Podžupanija Podkrajaska pripada Vipavskemu dekanatu in sodišču.

Glavna cerkev je posvečena sv. Margareti; podružnica na gori sv. Duhu.

II.

Že v starodavnih časih so po teh krajih hodili ljudje. Hruševska cesta je bila važna že za časa Rimljanov. Po tej cesti so menda Rimljanski vojskovodje vodili svoje čete. V Hrušici se vidijo še dandanes razvaline rimskega zidú, ki je segal od Pivke do Hrušice. Na Rimljane pa nas spominjajo v Hrušici razni spominski kameni z napisi.

V Hrušici stala je pred več leti cerkev sv. Jederti, katera se je bila radi roparskega oskrunjenja opustila. — A tudi za Valvazorja je bil ta kraj znamenit, kajti je bila tù važna poštna postaja s prenočiščem za popotnike. V Hrušici so tudi slovečega roparja Smodina, ki je dolgo potnike hruševske ceste in Vipavce nadlegoval, vjeli.

V teku časa so Podkrajce zadeli mnogi veseli, pa tudi žalostni dogodki. Požar je napravil v letih 1828 in 1864 veliko škode.

Podkrajci so imeli svojo šolo že tedaj, ko se je o drugih vaških šolah po Kranjskem še malo slišalo. — Do leta 1858 so duhovni gospodje ljudstvo poglavitnih resnic krščanskega nauka učili. Leta 1858 pa je začel tedanji podžupnik g. Ivan Brence podučevat razven verouka še branje, računstvo, pisanje in petje; vabil je ne le otroke, ampak tudi odrastle ljudi v šolo. Ker ni bilo lastnega šolskega poslopja so občani hišo št. 41 najeli, in so tam napravili sobo nekoliko šolski podobno. Po odhodu za šolo vnetega podžupnika gosp. Ivana Brenceta so tudi njegovi nasledniki v šoli podučevali do leta 1877 in sicer naslednji čč. gg.: Blaž Petrič, Matija Erjavec,

Josip Vidmar in Anton Lušin. Leta 1876 pa so občani kupili sedanje šolsko poslopje od visokorodnega grofa g. Lanthierija. Da se je šolsko poslopje kupilo, gre vsa hvala tedanjemu ne-trudljivemu in za šolo vnetemu županu g. Josipu Bajcu iz Višenj hiš. št. 18. — Kupljeno poslopje ter za šolo adoptirano stalo je 3200 gld. Ta denarni znesek pokril se je deloma iz davčnih priklad, deloma pa iz blagodušnih podpor Nj. Veličanstva presvetlega cesarja Fran Josipa I., države in normalnega šolskega zaklada.

Kot prvi učitelj nastavljen je bil meseca novembra 1877 g. Franjo Krušnik; 4. oktobra 1878. l. došel je semkaj gosp. Flor. Rozman. 7. novembra 1881. leta je bil na tukajšnje učiteljsko mesto kot definitivni učitelj nastavljen g. Matija Japelj. Njega je nasledoval po odhodu v Senožeče do 12. aprila 1888. l. g. Franjo Kalin. V novejšem času službuje v Podkrajji g. Franjo Punčuh.

Čč. gg. katehetje so bili v tej dôbi tačasni dušni pastirji in sicer naslednji gospodje: Anton Lušin, Ivan Bevc, Ljudevit Vodopivec, Ivan Vidergar in sedanji g. duhovnik Miha Koželj. — Kedaj se je tukajšnja cerkev sv. Margarete pozidala, se niti ne vé; duhovni pastirji so tù od leta 1751; cerkev je bila poprej podružnica fare Vipavske.

V Podkrajji so službovali sledeči gospodje duhovniki: Jakob Kamenšek od leta 1751 do leta 1764, Jernej Vidrih (1764—1806), Ivan Pirih (1806—1818), Franjo Lassig (1818 do 1819), Gregor Kodelja, malo časa, (1819—1819), Matija Kodelja (1819—1831), Andrej Tanses (1831—1831), Josip Begelj (1831—1836), Ivan Zalokar (1836—1837), Josip Znano (1837 do 1847), Valentin Šraj (1847—1855), Anton Lampe (1855 do 1858), Ivan Brence (1858—1860), Blaž Petrič (1860—1865), Matija Erjavec (1865—1872), Josip Vidmar (1872—1875), Anton Lušin (1875—1880), Ivan Bevec (1880—1882), Ljudevit Vodopivec (1882—1883), Ivan Vidergar (1883—1887). Sedaj službuje v Podkrajji gospod Miha Koželj.

Ustije.

I.

Ustije se razteza ob treh straneh Ušanskega Tabra (Holma sv. Ivana), ki je južni odrastek 142 *m* visokega Ušanskega Brega. Cerkev je zgrajena sicer le 112 *m* nad morsko gladino, ne daleč od reke Vipave, kjer se nahaja i večina hiš. Itak čepé zadnje hišice v Britihu krog cerkve sv. Ivana v pomorski visočini 145 *m*. Sploh je vasíca nepravilna proga, razprostirajoča se raztrešeno od jugo-vzhoda proti zapadu v dolgosti povprečnih deset minut. Četrť ure oddaljena podobčina Uhanje sloni v ravni na levem bregu Vipave.

Ustije broji po zadnji ljudski štetvi 450, po škofijskem šematizmu (1888) pa 463 prebivalcev in ima 84 hišnih števil. K občini Ustije spada v cerkvenem in šolskem obziru še občina Uhanje, sicer podobčina Šmarijska na Primorskem. Politična občina je pa vas Ustije sama.

Za šolo godnih otrok je 70, obiskujočih 56 (26 dečkov in 30 deklic. — Uški dijalekt se bistveno prav malo loči od Vipavskega narečja.

Napačno govoré Ušani kot sploh Vipavci: Marije, rože itd., mesto Marija, roža; telú, nebú — mesto telo, nebo; k brati, pri brati, z bratom, z bratmi, (k bratu, pri bratu, z bratom, z brati); izrašen, bom šov, vidu, (izrasel, pojdem, videl); jest, ta prvi, ta drugi, mejn — mesto jaz, prvi, drugi, manj. Prislov „todi“ rabijo slično Krašovcem v pomenu nemškega izraza (gleich, jetzt, in diesem Augenblicke).

Ljudstvo se bavi osobito s kmetijstvom, njega postranskimi opravki: živinorejo, svilorejo, vinarstvom, obrtom in po nekoliko s trgovino.

Njiv je 6·0826 *ha*, travnikov 88·5173 *ha*, gozdov 15·2622 *ha*, vinogradov 72·0067 *ha*, občinskih pašnikov 56·006 *ha*, neobdelane zemlje 13·4146 *ha*.

Pridelujejo po največ turšice, detelje, žita in krompirja, kisave pa (repe in zelja) v manjši meri. Vina pridela se prilično dosti. Kakovost njega je srednja. S sadjarstvom je malo napredka in umnosti. Ljudstvo ostaja celo leto doma, ter dela na polji in po vinogradih.

Materijalno stanje je srednje, sicer se pa nahaja še precej razkošja, a malo varčnosti.

Ljudje hodijo, osobito revniši, delat v tovarne Ajdovske, kjer si služijo sicer vsakdanji kruh, a pokvarijo se moralno in telesno. Mlina sta dva; na Vipavi in ob potoku Hočevci.

Razven Hočevca ima Ustije obilo vodá, za časa nalivov še veliko preveč, kajti je Ušansko polje onda pod vodo. Jeseni namreč reka Vipava navadno izstopi ter preplavi Ušanske njive in senožeti. Njej pripomore še na jugu nagajiva rečica Hubelj, ki se izliva v Vipavo. Nižina je namreč ob Hočevci, ob Hubelju in ob Vipavi.

Zemljine zvrsti so pa te-le: na vrhu razsipna ilovka, pod to deloma lapor, deloma po večih krajih močvirna zmes. Pod laporjem (vulgo: soldanom) je kamenje, v nižavah pak, če ni vode, je debela ilovnata prst.

Podnebje je popolnoma milo, rekel bi italijansko. Ako ne bi razgrajala prepogosto sovražnica burja, bila bi klima prav prijetna (osobito po zimi, ko se termometer zniža redko pod 7° R.). Tudi poletje ni prevroče.

Ceste na Ustije ni, pač pa obilo stezá, kolovozov in potá. Osobito je dosti prihodov iz bližnje Ajdovščine. — Glavna pot z Ustja je preko Hublja, brez mostú; druga pot iz Ajdovščine je po takozvanem občinskem pašniku (gmajni), po katerem je projektovana bodoča nova cesta na Ustije. Klanec je iz vasi pri cerkvi do cerkvice sv. Ivana Evangelista na hribček v Tabor ali Britih.

Kraj Ustije je v dekaniji in v sodišči Vipavskem.

Cerkvi sta dve; farna cerkev sv. Justa in podružnica sv. Ivana Evangelista, sezidana l. 1618. Zadnja je že po večem zapuščena. — Kapelic je več, a večinoma podrlih.

Po značaji je ljudstvo še dosti mirno. Po obnašanji tudi še dosti napredno, če pomislimo, da so dobili šolo jedva v letu 1885/86; duhovniki pa niso bili vedno na Ustiji. Očitati bi se mogla neka svojeglavnost do napredka, ki se pa, žali Bog, javlja povsodi, kder prodira omika in prosveta.

Govor naroda je še precej pravilen; itak se germanizmov in romanizmov ne manjka.

Ljudstvo je marljivo, osobito gledé obdelovanja vinogradov in vinarstva sploh.

Najbolj navadna jed je „kuhinja“, t. j. repa (kisla) in fižol ali pa zelje in fižol, kruh in laška polenta. Navadna pijača je voda, pije se i vino in žganje, a zadnjega ne preveč.

Živinoreja je manj razvita: Sedaj se nekako polagoma uvaja muricodolska pasma (Mürzthalerrace). Staro pleme je nekaka zmes, v koji je pak po največ romanskega plemena. Govedo rabijo kot uprežno živino, a to le vole.

Imena sorodovincev so ta-le: strniči (bratrance, sestričine), strije, ujec je materin brat; strniči so prvega, družega in tretjega kolena, potem so le „žlahta“. Brat pravi svoje sestre možu „šogar“ (Schwager) ali pa svak, sestra pak svojega brata ženi svakinja. Sinova žena deje svojega soproga očetu tast, materi tašča; nasprotno pravi njen soprog nevestinemu očetu tast in materi tašča. Soprogovi roditelji rekajo njegovi ženi nevesta, če je bila pak blagovnica, tedaj pravijo njenemu možu zet. Ime snaha ni v navadi, pač pak nevesta naša. Roditelji sinove neveste rekajo mu zet, premda je lahko i na svojem posestvu. Ime pásterka je že po nekoliko v rabi. Mačeha in oče sta pastorki živeča roditelja ali pak tudi mati in očem. Otroci iz prvega in družega zakona so popolubratje, popolusestre.

II.

Šola se je ustanovila l. 1885. Probuditelj tega bila je slavna c. kr. vlada sama. Dobrotniki so: kranjska hranilnica, slavni deželni odbor, zaloga c. kr. šolskih knjig (bibl. table).

Šolsko poslopje stane doslej 1800 gld. Zidano je novo. Zidanje šole pokrila je po nekoliko občina, nekaj pak omenjeni dobrotniki.

Katehetje bili so vsi dosedanji duhovniki.

Tukajšnja cerkev zidala se je v letih 1736—1740; prej je morala biti ondi kapelica sv. Justa s pokopališčem.

Samostalna duhovnija 1765 (respek. kaplanija). Tukaj delujoči duhovniki bili so: Jernej Mihelič (1765—1770), Miha Baude (1770—1771), And. Kandus 1771—1772), Jan. Štramcar (1772—1781), Franc Velikonja (1781—1782), Josip Poljšak

(1782—1794), Pater Justinus (1794—1796), Ant. Lipar (1796 do 1800), Jos. Slokar (1800—1816), Ant. Poljšak (1817—1821), Franc Nosič (1822—1828), Jan. Počakar (1828—1834), Jan. Zalokar (1834—1837), Val. Šraj (1837—1840), Ant. Porenta 1840—1840) a mese majo usque ad men. novembris, Ant. Milavec (1841—1847), Jan. Vidmar (1847—1848), Jak. Krašnja (1849—1852), Lovr. Dremota (1854—1855), Jan. Eder (1855 do 1857), Mat. Ferjančič (1857—1864), L. Hiti 1878—1883), Iv. Mavrič (1885 do sedaj).

Odlikoval se je nek Bačar, bivši duhovnik v Mariadornu na Štorskem. Ustanovil je l. 1734 v korist občini štipendijo 75 gld. tukajšnjim sorodovincem svojim, ki študirajo v kaki šoli, bodi mestni, c. kr. ali pa v srednjih šolah. Če ni sorodovincev imajo pravico do te ustanove i drugi dijaci, ki so z Ustja ali iz podobčine Uhanje.

Farovž zidal se je leta 1764.

Tukajšnje ljudstvo veruje, da ima cerkvice sv. Ivana Evangelista dosta moči proti toči. Če gre kdo zvonit, ko se približuje huda ura, sigurno se razprše oblaki. Pod njo se nahaja na zapadni strani prostor „plešišče“ zvan, kjer so baje za starodavne dôbe Ušanski pradedi popivali, rajali, godli in plesali. Dalje pripoveduje narod o hudem duhu, ki je hotel Čaven oprtati in ga prenesti, Bog vé kam.

V tukajšnji bližini na polji Vipavskem bila je bitka leta 394 med vzhodno in zapadno polovico carstva rimskega. Omene vredna zdi se radi tega, ker mislijo nekoji, da so na tukajšnjem hribci sv. Ivana Evangelista obglavili.

Leta 1855 bila je tukaj kolera. Žrtev bilo je okoli 12 oseb. Splošna lakota bila je leta 1817; žrtve nikake.

Sturija.

I.

Na jugo-zapadni meji mile kranjske domovine naše, na zgodovinskih tléh krasne Vipavske doline leži šolska občina Šturska, ob vznožji od severo-zahodne strani strmečega hrbtišča Šturske gore (Kovk). Razprostira se tja do silnega

potoka Hublja, katerega so stari Rimljani imenovali „Fluvius frigidus“ (mrzli potok).

Ljudstvo izgovarja namesti Šturija običajno Šturije, to je okolišče sv. Jurija, patrona tukajšnje cerkve. Na Vipavskem se za nebnikom „j“ čestokrat spreminja samoglasnik „a“ v „e“. Tako se čuje namesto Matija, Marija v govoru vedno le Matije, Marije itd.

Ta vas, do katere vodita dve cesarski cesti, šteje 1329 prebivalcev. Glavna cesta nas od tu naprej vodi skozi dosednjo nam Ajdovščino proti zahodni strani v Gorico. Potok Hubelj meji deloma Kranjsko od Primorskega.

Šturska politična občina sestoji iz podobčine Šturija, obsežajoče dele: Bitnje, Trnje, Fužine, Griviče (od hišne št. 1—110), Zapuže (Kožmani, Stejkoti od hišne št. 1—74) in iz podobčine Kovk tudi Šturska gora, (od hišne št. 1—47), katera zaradi oddaljenosti svoje dejanski ne pripada šolski občini Šturski.

Za šolo godnih otrok je v povprečnem številu zadnjih treh let: 82 dečkov in 62 deklic, katerih obiskuje 73 dečkov in 55 deklic vsakdanjo, a 16 dečkov in 17 deklic ponavljalno šolo.

Prebivalstvo govori čisto slovenščino, razven nekaterih iz laščine in nemščine povzetih izrazov. Bavi se pa največ z delom v tovarnicah, s poljedelstvom, živino- in trtorejo, deloma tudi s svilarstvom in kupčijo.

Obdelana površina meri 900·43 *ha*, neproduktivna 17·67 *ha*, brezdavčna 23·85 *ha*, zidališka 5·45 *ha*.

Prideluje se vino, turšica, ječmen, pšenica, krompir, repa, zelje, fižol, grah, bob. Sadjarstvo je precej na dobrem, a se vedno še povzdiguje.

Ljudstvo ostaja večinoma celo leto doma; le nekateri gorjani hodijo si iskat zaslužka na jesen v hrvaško-slavonske gozde. Spomladi vračajo se zopet domov. — Prebivalstvo ima tukaj večinoma dober zaslužek v tovarnah, semtertja tudi pri obrtstvu. Nahajati se v bližnji Ajdovščini dve veliki tovarni za bombaževino: predilnica in barvarnica, kateri dajeta 400 ljudem nad 2000 goldinarjev zaslužka na teden. Tu je mehaničen umetalen malin, kakor tudi v Palih, selu naše občine. Na Fužinah sta dve fužini s kotlovino v delu; tam je tudi

mehaničen malin z žago za rezanje furnirjev ter mljenje raznovrstnih barv. Do 100 delavcev prehranijo tudi slednje tovarne.

Studencev izvira mnogo, a nimajo posebnega imena; še celó potoke imenuje ljudstvo v obče le potok. Mrzli potok Hubelj, izvirajoč iz devetih lukenj strme skalnate stene, je ob kakem nalivu veličasten naraven prizor. Takrat bruha bobné iz sebe peneče valove ter gromi in šumi rohneč čez gladko sprane skalnate velikane v dol, da človeka groza sprehaja. S svojo silovito močjo vrti stroje v tovarnah, goni kolesa — da, božji blagotvornik je naši občini. Bog daj, da bi nastalo v prihodnje še mnogo enakih podjetij ob njega bregovih, v blagor trudoljubnim prebivalcem! — V svoje naročje vabi vse studence in potoke, hiteč proti jugo-zapadu pozdravljat pri Ustji nevesto Vipavo, s katero združen zapušča milo nam naše ozemlje.

Opomniti je zaradi jako bistro vode močni gorenji in dolnji studenec v Zapužah, potok v Grivičah, potok Grintovci, zajedno tudi lokva (bajer) v Kožmanih, vsi zapadno se iztekajoči v Hubelj, poslednji v Vipavo.

Holmei, griči, hribje, vrhovi: Stopnjica, Zastop, Zveršaki, Cerkeni grič, Graščica, mali in veliki Strel, Remšak, Pri koritih, Pri dolci (pesek), Lastavice, Zatrebiče, Pri topolah itd., so ob pobočji grebena imenovane goščave skalnatih tal, katere dajejo občanom drv, listja itd.

Pri Topolah — pravi ljudstvo — so take topôle, da deblo dva možaka ne obsežeta. — Klopočišče (527 m), gozd s krasno dobovino, lastnina Poljšakova iz Zapuž. Sinji vrh (1004 m), Ožgani grič (920 m), Silnikova tla (823 m), Farjev vrh (1010 m). Vrhovi s skupnim imenom „Kovk“.

Ravan „Za grižo“ pod „Zastropom“, planjava „Mlaka“ s senožeti. — Zemlja je mešana.

Podnebje je zaradi hudih vetrov (sever, burja, vzhodnik — imenovan „Hrvaška burja“) hladno, obilemu vodovju nasproti zdravo.

Rastlinstvo podaje v korist „rij“ domačo „rijovino“ (Sumach), barvilo strojarjem za kože, krojačem za hlače iz domačega platna. Slez, resje, ožepk itd. so tû navadne rastline.

Šturijska, samostojno duhovnijsko oskrbništvu, pripada dekaniji Vipavski soimenega sodnega okraja. Shodna cerkev je posvečena sv. Juriju, podružnih jedna na Fužinah sv. Antonu druga v Zapužah pa sv. Martinu.

Vitez Ambramspergov rod je o svojem času tu imel grajščino.

Naše ljudstvo je jako mirnega, prijaznega značaja, katerega zunanja oblika se kaže v lepem nraavnem obnašanji — v marljivi delavnosti in zmernosti. Govor našega prebivalstva se z malo izjemo privabljenih ptujk kaj prijetno pridružuje praviim zahtevam slovenščine.

V jedi ljudstvo ni izbirično; zadovoljuje se zjutraj s kavo in kruhom ali s polento, opoldne za kosilo rabi mu skuha (fižol s kisavo), ali ješpren s slovečo tropinsko repo, ali zeljem, obojno zabeljeno s kakim priležnim delom pokojnega „večparklježa“. — V pijačo izbira si ljudstvo studeno vodo in tudi vino, žganja ne!

Goveda so večjidel muricodolskega z domačim mešanega plemena. Vprežna živina je konj, vol in tudi krava.

Običajna rodbinska imena so: oče, mati, stari oče (nono), stara mati (nona), stric, teta, strnič, strničinja, tast, tašča, svak, svakinja, boter, núnec, botra, núnica (kompare, kompara). Otroci imenujejo običajno soseda in sosedo „stric“ in „teta“.

II.

Prvi početek vasi Šturijska moramo prisoditi starorimskemu mestu Castra, ki se je raztezalo v čveterokotu 80 sežnjev dolgosti in v površini 4 oralov na desnem bregu Hublja (Fluvius Frigidus). Bilo je sprva vojaški tabor, kjer je poleg njega nastalo na tako zvanih „Mircah“ tudi civilno mesto. Ni tajiti, da so poleg te vojaške kolonije nastali tudi na levem bregu Hublja posamezni domovi, kajti je našel pri gradbi hleva Anton Terčelj, barvarski mojster v ajdovski tovarni, rimskih denarjev izza dobe Trajana i. dr. Prav tako se dá slediti obstoj Šturijske v srednjem veku; kajti so se našli na tako zvanem vrtu nekdanjih vitezo pl. Ambramspergov denarji slovečih nadškofov Eberhardov, kateri so podedovali Šturijsko po sorodstvu s slovečo rodbino Badenskih iz prostranih Vipavskih posestev

Prav tako se nahajajo tû razni benečanski novci, ki nam spričujejo, da je kupčija z Benečani cvela v Šturiji že v srednjem veku.

Ko se je bil l. 1595 evangeliški pridigar Boštjan Praznik v Idriji prikazal ter je veliko Vipavcev v Idrijo hitelo, pridružili so se tem tudi mnogi Šturci. Med štiridesetimi Vipavci, katere je bil nadvojvoda Karol ukazal tedanjemu predniku Vipavske grajščine grofov Lanthierijev pregnati, najdemo iz Šturske rodovine plemenitih Preglov (kakor še danes kamen na nekem oknu grajščin z letnico W 1599 spričuje), prijatelj Trubarju, ki so posedali v Šturiji prostrana posestva. Pozneje morali so prepustiti ta posestva vit. pl. Abramspergom, ker se niso hoteli odpovedati protestantski veri. — Rodbina Šaplova, katera se je bila protestantizmu zopet odpovedala, smela je v Šturiji ostati.

Istotako je za časa francoskih vojsk bila Šturska vas nekako središče dolenje Vipave, kajti so napravili Francozi lastno okrožje (arrondissement) za dolenko Vipavo, katerega upravitelj ali tako-rekoč „veliki župan“ (maire di Sturia) bil je tedanji lastnik Šturski vitez pl. Abramsperg.

Tukajšnja šola, bodoča dvorazrednica, se je ustanovila s prihodom kurata Jurija Grabrijana, velezaslužnega modrega moža, pozneje mnogoletnega dekana in častnega kanonika Vipavskega, odlikovanega z vitežkim križem Franc Josipovega reda, l. 1831/32, a pričela se vsled potrjenja dohodkov po deželni gosposki l. 1833. — Poznejši kurat Jakob Košir si je tudi mnogo prizadeval za obnovljenje šole. Leta 1835 so bile zopet obravnave, kateri možje so volje plačevati za šolo. — L. 1838 se po uradnem potu skuša dobiti šolsko stanovanje. — Leta 1840 je bilo zapovedano, da morajo otroci iz tovaren šolo obiskovati. — L. 1842 je bila šola v hiši Gašperja Pregla. 29. maja l. 1842 bila je šola na tem, da se ustavi, ker učitelj že jedno leto ni nič plače dobival, in se je šolsko stanovanje tudi odpovedalo zató, ker ni hotel nihče stanovnine plačati; kurat se pa ni hotel v nevarnost staviti, da bi moral sam šolo vzdrževati. — 7. novembra 1843 so bile obravnave zaradi ustanovitve učiteljevega plačila. — L. 1844 so se v šolo upisovali tudi otroci iz Dolge Poljane in Ustije. Gosposka je

naročala, da ni treba poslušati, ako bi hoteli prebivalci teh vasi kaj ugovarjati. — L. 1847 je bila šola v hiši št. 24, učitelj pa je stanoval v hiši št. 16.

Duhovni oskrbniki so bili gg.: Anton Fegic (2. februarja 1791 do 28. decembra 1802), Janez Metzler (27. jan. 1803 do 19. maja 1807), Jožef Stibilj (9. febr. 1808 do 5. aprila 1810), Lavrencij Terčelj (5. jun. 1810 do 12. maja 1814), Simon Puc, jeremit, (2. febr. 1810), Jožef Weitz-Bajer (7. jun. 1814 do 21. aprila 1816), Andrej Ferjančič (22. dec. 1816 do 22. marca 1831), Jurij Grabrijan (10. sept. 1831 do 23. febr. 1837), Ant. Grašič (24. marca 1837 do 8. avg. 1844), Jak. Košir (29. avg. 1844 do 22. marca 1851), Jan. Sotler (25. marca 1851 do 28. avg. 1855), Matej Kožuh (3. sept. 1855 do 24. sept. 1864), Blaž Petrič (30. sept. 1864 do 16. okt. 1868), Karol Klinar (18. dec. 1868 do 28. okt. 1874), Matija Erjavec (28. okt. 1874 do 24. okt. 1882), Martin Poč (15. nov. 1882 do 19. avg. 1888), Mihael Arko (21. avg. 1888).

Učiteljevali so tu gg. učitelji: Jernej Urančič (1833 do 1838), Primož Doller (1838—1843). Od leta 1843—1847 je šola prenehala; 291 otrok je bilo brez poduka, Pavel Pfeifer (1847—1851), Josip Jančar (1852—1856), Janez Borštnik (1856 do 1857), Franc Govekar (1857—1859), Peter Gross (1860 do 1861), Leopold Božič (1861—1863), Jak. Setničar (1863—1873), kurat K. Klinar (1873—1873), Matija Rant (1873—1878), kurat Matija Erjavec (1878—1879), Oton Dietz (1879—1886), Andr. Perné (1886).

Leta 1888 se je dozidalo novo šolsko poslopje za dvo-razrednico. Stalo je 8380 gld. brez troškov za notranjo uredbo in napravo prostranega šolskega vrta. Izdatke je pokrila občina.

Najmilostiveja roka Nj. Veličanstva cesarja Franca Josipa I. podarila je v to svrho 300 gld. podpore.

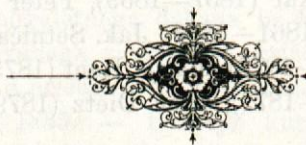
Razsajale so tekom časa tudi hude bolezni v občini. Tako leta 1794, 1801, 1806 osepnice, 1836, 1849 in 1855 kolera, (od julija do oktobra je umrlo 51 ljudi).

Glavna cerkev sv. Jurija nosi na pročelji letnico 1696. — Podružnica sv. Antona s sedaj zapuščeno kapelico (l. 1673) na Fužinah se je še pred kakimi 30 leti smatrala za Božjo

pot. Tjekaj so ob nekaterih praznikih v procesijah zahajali ljudje iz bližnjih in daljnih krajev.

Duhovnik te cerkve, katerega je ljudstvo sploh „jeremita“ zvalo, ni imel stalnih dohodkov, ampak se je hranil z darovi, koje so mu donášali pobožni romarji. Prosto stanovanje mu je dala rodbina Schlegl, namreč malo hišico blizu te cerkvice, in ta hišica je še dandanes le pod imenom „Jeremitovže“ znana.

V „Podrti gori“ se nahaja bel, kararskemu jako podoben mramor in blizu tamkaj tudi „Bauxit“ (Wocheinit). Niti tega, niti onega nihče ne koplje! — Pripoveduje se, da so v starodavnih časih Rimljani tamkaj lomili beli mramor, ter so v to svrho goro takó podkopali, da se je najvišji vrh gore posul in na ta način 700 delavcev zasul. In v resnici se v sredini gore lahko sledi jako široko cesto, katera vodi proti nagromadenim skalam „Podrte gore“ ter se tamkaj izgublja. — Ljudstvo imenuje pa še drugje — od Zapuž na Vrhpolje — današnjo vozno pot — „Rimsko cesto“.

I. Entomologija.

Coleoptera.

Cicindelidae.

- Cicindela campestris,
- " silvatica,
- " silvicola,
- " sinuata.

Carabidae.

- Elaphrus Ulrichii,
- Cychrus Schmidti,
- Procerus gigas,
- Procrustes coriaceus,
- Carabus caelatus,
- " intricatus,
- " Creutzeri,
- " Ulrichii,
- " nigricornis,
- " granulatus,
- " catenatus,
- " convexus,
- " hortensis,
- " violaceus,
- " glabratus,
- Calosoma sycophanta,
- Leistus analis,
- Aptinus mutulatus,
- Brachinus crepitans,
- Lebia cyanocephala,
- Panagaeus crux major,
- Callistus lunatus,
- Chlaenius spoliatus,
- " Schrankii,
- Sphodrus Schrebersi,
- Calathus cisteloides,
- Dolichus flavicornis,

- Anchomenus prasinus,
- " serobiculatus,
- " viduus,
- " sexpunctatus,
- Stomis pumicatus,
- Agonum viduum,
- Feronia cuprea.
- " lepida,
- " vulgaris,
- " fasciatopunctata,
- " Ziegleri,
- " metalica,
- " striola,
- " carinata,
- " ovalis,
- " parallela,
- " elata,
- " nigrita,
- " unetolata,
- Molops striolatus,
- Myas chalybaeus,
- Amara montivaga,
- " trivialis,
- " acuminata,
- " apricaria,
- " vulgaris,
- " lunicollis,
- " familiaris,
- " obsoleta,
- Anisodactylus binotatus,
- Diachromus germanus,
- Harpalus ruficornis,
- " sulphuripes,
- " distinguendus,
- " tardus,

Harpalus laeviscollis,
 " aeneus,
 " Hottentotta,
 " luteicornis,
 " melancholicus,
 " fulvipes,
 Trechus croaticus,
 Bembidium nanum,
 " flavipes.

Ditiscidae.

Acidius sulcatus,
 Dytiscus marginalis,
 Hydrophilus piceus,
 " aterrimus,
 Ilybius fuliginosus,
 Agabus paludosus,
 " bipustulatus.

Gyrinidae.

Gyrinus opacus.

Hydrophilidae.

Sphaeridium scarabaeoides
 Hydrobius fuscipes,
 Ceryon haemorrhoidale.

Silphidae.

Necrophorus vespillo,
 Necrodes littoralis,
 Silpha laevigata,
 " atrata,
 " rugosa,
 " thoracica,
 " obscura,
 Necrophorus subterraneus,
 Oryotus Schmidtii.

Staphylinidae.

Xantolinus punctulatus,
 Staphylinus maxillosus,
 " nebulosus,
 " pubescens,
 " stercorarius,
 " chloropterus,
 " murinus,
 " hirtus,
 " caesareus,

Ocypus olens,
 " fulvipennis,
 " similis,
 Omalium rivulace.

Scaphidiidae.

Scaphidium quadrimaculatum,

Nitidulidae.

Peltis oblonga,
 Trogosita mauritanica.

Colydiidae.

Cerylon histeroides.

Lathriidae.

Lathridius minutus.

Dermestidae.

Dermestes lardarius,
 " murinus,
 " undulatus,
 Attagenus pelio,
 Megatoma undata,
 Anthrenus schrophulariae.

Birrhidae.

Nosodendron fasciculare,
 Byrrhus pilula,
 " dorsalis,
 Morychus auratus,
 Cytilus varius.

Histeridae.

Hister inaequalis,
 " major,
 " quadrinotatus,
 " bisextriatus.

Scarabaeidae.

Oryctes nasicornis,
 Osmoderma eremita,
 Trichius fasciatus,
 Valgus hemipterus,
 Cetonia speciosissima,
 " marmorata,
 " aurata,
 " hirtella,
 Oxythyrea strictica,
 Gnorimus nobilis,
 Anomala aurata,
 " Junii,
 Phyllopertha horticola,
 Anisoplia cruciata,
 Rhizotrogus aequinoctialis,
 Serica holosericea,
 Hoplia praticola,
 " squamaria,
 Geotrupes stercorarius,
 " vernalis,
 " alpinus,
 Ontophagus taurus,
 " coenobita,
 " nutans,
 " fracticornis,
 " austriacus,
 Onticellus flavipes,
 Copris lunaris,
 Aphodius fimentarius,

Aphodius fossor,
 " prodromus,
 " ater,
 Caccobius Schreberi,
 Lucanus cervus,
 Doreus parallelopipedus,
 Platycerus caraboides,
 Sinodendron cylindricus,
 Melolontha vulgaris,
 " fullo.

Buprestidae.

Capnodis tenebrionis,
 Dicerca Berolinensis,
 " alni,
 Lampra rutilans,
 Ptösimä novem-maculata,
 Eurythyrea austriaca,
 Chalcophora Mariana,
 Chrysobothrys affinis,
 Agrilus biguttatus,
 Anthaxia umbellatarum.

Elateridae.

Laeon murinus,
 Melanotus castanipes,
 " niger,
 " haemorrhoidalis
 Limonius cylindricus,
 Cardiophorus thoracicus,
 Elater sanguinolentus,
 " pomorum,
 Corymbites hematodes,
 " holosericeus,
 " aeneus,
 " latus,
 Agriotes ustulatus,
 " obscurus,
 " lineatus,
 " variabilis,

Dascillidae.

Dascilus cervinus.

Cyphonidae.

Cyphon variabilis.

Lycidae.

Eros rubens.

Lampyridae.

Lampyris splendidula,
 " noctiluca.

Telephoridae.

Telephorus fuscus,
 " dispar,
 " hellucidus,

Telephorus obscurus,
 Rhagonicha signata.

Melyridae.

Malachius aeneus,
 " viridis.

Cleridae.

Clerus formicarius,
 Trichodes apiarius,
 Corynetes violaceus.

Ptinidae.

Ptinus fur.

Anobiidae.

Anobium pertinax,
 Apate capucinus.

Bostrychidae.

Xyloterus lineatus,
 Bostrychus typographus.

Curculionidae.

Bruchus rufimanus,
 " granarius,
 Platyrhinus latirostris,
 Apoderus coryli,
 Tanimecus palliatus,
 Cleonus ophthalmicus,
 " alternans,
 " punctirostris,
 " varius,
 Attelabus curculionides,
 Alophus triguttatus,
 Rhynchites betuleti,
 Apion minuatum,
 Liophloeus nubilus,
 Minyops variolosus,
 Cionus verbasci,
 Lepyrus colon,
 Hylobius pineti,
 " abietis,
 " maculicornis,
 Molytes coronatus,
 " germanus,
 " illyricus,
 Anisorhynchus monachus,
 Hypera punctata,
 " variabilis,
 Phyllobius alneti,
 " calcaratus,
 " pomonae,
 " oblongus,
 Otiorhynchus inflatus,
 " Carinthiacus,
 " bisulcatus,
 " plumipes,

Otiorhynchus gemmatus,
 " clorophanus,
 " fernalis,
 " planatus,
 " perdix,
 " istriensis,
 Lixus Aseanii,
 " Myagri,
 " angustatus,
 Larinus planus,
 " cardui,
 Pisodes piceae,
 " pini,
 Balaminus nucum,
 Dryopteris cymexycolon,

Cerambycidae.

Ergates faber,
 Prionus coriarius,
 Hammaticerus heros,
 Purpuricenus Koehleri,
 Rosalia alpina,
 Aromia moschata,
 Calidium insubricum,
 " dilatatum,
 " violaceum,
 " variabile,
 Criocephalus rusticus,
 Asemum striatum,
 Tetropium luridum,
 Hylotrupes bajulus,
 Clytus arcuatus,
 " arenatus,
 " arietis,
 " mysticus,
 " quadripunctatus,
 Necydalis minor,
 Liopus nebulosus,
 Astynomus aedilis,
 Pogonocherus hispidus,
 Monohammus sartor,
 Lamia textor,
 Morimus funereus,
 " tristis,
 Mesosa curculionides,
 Dorcadion morio,
 " pedestre,
 Saperda carcharias,
 " populnea,
 Cerambyx Scopoli,
 Phytoecia affinis,
 Rhagium mordax,
 " bifasciatum,
 Toxotus meridionalis,
 " cursor,
 Pachyta cerambyciformis,
 " quadrimaculata,

Pachyta virginea,
 Strangalia armata,
 " attenuata,
 " atra,
 " septempunctata,
 " melanura,
 Leptura testacea,
 " rubrotestacea,
 " sanguinolenta,
 " tomentosa,
 Grammoptera laevis.

Donaciidae.

Donacia discolor.

Chrysomelidae.

Lema menalopa,
 Crioceris brunea,
 " Asparagi,
 " duodecim-punctata,
 Cassida muraea,
 " equestris,
 " sanguinosa,
 Adimonia tanacetii,
 " rustica,
 " caprae,
 Agelastica alni,
 " halensis,
 Timarcha laevigata,
 " coriaria,
 Chrysomela staphylea,
 " coerulea,
 " varians,
 " Götingensis,
 " sanguinolenta,
 " violacea,
 " Menthastris,
 " fastuosa,
 " polita,
 Haltica oleracea,
 Cryptocephalus coryli,
 " nitens,
 " violaceus,

Coccinellidae.

Coccinella 7 punctata,
 " 14 guttata,
 " ocellata,
 " 12 punctata,
 " bipunctata,
 " quinquepunctata,
 " mutabilis,
 " variabilis,
 " globosa,
 Exochomus quadripustulatus.

Diaperidae.

Diaperis Boleti.

Tenebrionidae.

Uloma culinaris,
Tenebrio molitor.

Opatridae.

Opatrum sabulosum.

Blapidae.

Blaps mortisaga,
Pedinus femoralis.

Pimeliidae.

Helephorus grandis.

Helopidae.

Helops coeruleus,
" lanipes,
" quisquilius.

Cistelidae.

Cteniopus sulphureus,
Cistela fulvipes.

Lagriidae.

Lagria hirta.

Pyrochroidae.

Pyrochroa coccinea,
" rubens.

Mordelidae.

Mordella fasciata.

Meloidae.

Meloë proscarabaeus,
Mylabris Spartii,
Lytta vesicatoria,
Epicauta verticalis,
Apalus bipunctatus.

Oedemeridae.

Oedemera flavescens,
" virescens,
" lurida,
Asclera coerulea,
Anoncodes rufiventris,
" viridis,
Mycterus umbelatarum.

Lepidóptera.*Papilio.*

Papilio podalirius,
" Machaon.

Colias.

Colias Rhamni.
" Edusa,
" Hyale.
" Phicomone.

Zerynthia.

Zerynthia Polyxena.

Pontia.

Pontia Brassicae,
" crataegi,
" rapae,
" cardamines,
" Sinapis.

Doritis.

Doritis Mnemosyne,
" Apollo.

Melitaea.

Melitaea athalia.

Argynnis.

Argynnis Aglaja,
" Latonia,
" Paphia.

Vanessa.

Vanessa „C“ album,
" urticae,
" Polychloros,
" Io,
" antiopa,
" Atalanta,
" cardui.

Apatura.

Apatura Iris,
" Ilia.

Limenitis.

Limenitis populi,
" Camilla,
" Sibylla,
" Lucila.

Pararga.

Pararga Egeria.

Hipparchia.

Hipparchia Semele
" Medea,
" Ligea,
" Janira,
" Galatea,
" Iphis,
" Pamphila.

Satyrus.

Satyrus Proserpina.

Lycaena.

Lycaena Corydon,

" Icarus,

" Argus,

" Alsus,

" Virgaurea,

" Rubi,

" Betulae,

" Pruni.

Hesperia.

Hesperia Tages,

" Alveolus,

" Linea.

Atychia.

Atychia statices.

Zygaena.

Zygaena filipendula,

" Lonicera,

" Carniolica.

Syntomis.

Syntomis Phegea.

Sesia.

Sesia apiformis.

Macroglossa.

Macroglossa fuciformis,

" stellatarum.

Deilephila.

Deilephila Nerii,

" Elpenor,

" porcellus,

" Galii.

Sphinx.

Sphinx Ligustri,

" pinastri.

" convolvuli.

Acherontia.

Acherontia Atropos.

Smerinthus.

Smerinthus tiliae,

" ocellata,

" populi.

Saturnia.

Saturnia piri,

" carpini.

Aglia.

Aglia Tau.

Harpyia.

Harpyia vinula.

Cossus.

Cossus aesculi,

" ligniperda.

Lithosia.

Lithosia quadra.

Liparis.

Liparis dispar,

" monacha,

" salicis,

" chrysorhoea.

Pygaeva.

Pygaeva Bucephala.

Gastropacha.

Gastropacha quercifolia,

" pini,

" potatoria,

" querens,

" Dumetti,

" Rubi,

" Neustria.

Eyprepia.

Eyprepia aulica,

" fuliginosa,

" dominula,

" plantaginis,

" Villica,

" caja.

Bombyx.

Bombyx mori.

Catocala.

Catocala nupta,

" Electa,

Mania Maura.

II. Flora.

Clematidae.

- Clematis Vitalba*,
" *recta*.

Anemoneae.

- Thalictrum aquilegiaefolium*,
" *flavum*,
" *angustifolium*,
Anemone hepatica,
" *pulsatilla*,
" *nemorosa*,
" *ranunculoides*.

Ranunculeae.

- Ranunculus sceleratus*,
" *flammula*,
" *lanuginosus*,
" *aeris*,
" *repens*,
" *bulbosus*,
" *arvensis*,
" *illyricus*,
" *aconitifolius*,
" *Ficaria*,
Caltha palustris.

Heleboreae.

- Helleborus niger*,
" *viridis*,
Isopyrum thalictroides,
Aquilegia vulgaris,
Delphinium consolida.

Paeoniaceae.

- Aconitum variegatum*,
" *lycoctonum*,
Actaea spicata,
Paeonia peregrina.

Berberideae.

- Berberis vulgaris*.

Nymphaeaceae.

- Nuphar luteum*.

Papaveraceae.

- Papaver Rhoeas*,
Chelidonium majus.

Fumariaceae.

- Corydalis cava*,
" *pumila*,

Cruciferae.

- Nasturtium silvestris*,
Barbarea vulgaris,
Arabis hirsuta,
" *turrita*,
Cardamine pratensis,
" *hirsuta*,
" *trifolia*,
Dentaria bulbifera,
" *enneaphyllos*,
" *digitata*,
Sisymbrium officinale,
Brassica oleracea,
" *rapa*,
Lunaria rediviva,
Draba verna,
Cochlearia armoracia,
Alyssum saxatile,
Thlaspi arvense,
" *praecox*,
Capsella bursa pastoris,
Diploxix tenuifolia,
Raphanus raphanistrum.

Cistineae.

- Helianthemum vulgare*.

Violariceae.

- Viola arvensis*,
" *tricolor*,
" *odorata*,
" *canina*,
" *silvestris*.

Resedaceae.

- Reseda lutea*.

Polygaleae.

- Polygala vulgaris*,
" *chamaebuxus*.

Sileneae.

- Dianthus chartusianorum*,
" *monspessulanus*,
Saponaria officinalis,
Tunica saxifraga,
Silene inflata,
" *viscosa*,
" *nemorialis*,
" *gallica*,
" *saxifraga*,
Lychnis vespertina,
" *Flos cuculi*,
Agrostema githago.

Alsineae.

- Alsine verna,
 " lanceolata,
 Moehringia muscosa,
 Stellaria media,
 " nemorum.

Lineae.

- Linum catharticum,
 " angustifolium,
 " viscosum,
 " flavum,
 " usitatissimum.

Malvaceae.

- Malva silvestris.

Filiaceae.

- Tilia parvifolia,
 " grandifolia.

Hypericineae.

- Hypericum perforatum.

Acerineae.

- Acer campestre.

Geraniaceae.

- Geranium pusillum,
 " robertianum,
 " nodosum,
 " sanguineum,
 Erodium ciconium.

Oxalideae.

- Oxalis Acetosella.

Rutaceae.

- Ruta officinalis.

Celastrineae.

- Evonymus europaeus,
 " verrucosus,
 Staphylea pinnata.

Rhamnaceae.

- Rhamnus frangula,
 " saxatilis,
 " alpina,
 " pumila.

Papilionaceae.

- Genista tinctoria,
 " procumbens,
 " silvestris,
 Cytisus sagittalis,

- Cytisus laburnum,
 " sessilifolius,
 " capitatus,
 " prostratus,
 Anthyllis vulneraria,
 Ononis spinosa,
 Medicago sativa,
 " falcata,
 Melilotus officinalis,
 Trifolium pratense,
 " alpestre,
 " rubens,
 " montanum,
 " repens,
 " filiforme,
 " patens,

- Lotus corniculatus,
 Dorycnium suffruticosum,
 Robinia pseup-Acacia,
 Astragalus glycyphyllos,
 Phaca astragalina,
 Coronilla varia,
 Hippocrepis comosa,
 Onobrychis sativa,
 Ervum hirsutum,
 Vicia cracca,
 " sepium,
 " oroboides,
 Lathyrus platyphyllos,
 Orobus vernus,
 " niger,
 " luteus,
 " variegatus.

Amygdaleae.

- Prunus domestica,
 " spinosa,
 " avium,
 " Machaleb,
 Geum intermedium,
 Rubus fruticosus,
 Fragaria vesca,
 " elatior.

Rosaceae.

- Potentilla anserina,
 " supina,
 " alba,
 " reptans,
 " verna,
 " recta,
 " Tormentilla,
 Agrimonia eupatoria,
 Rosa gallica,
 " arvensis,
 " canina,
 " alpina,

Spiraea filipendula,
 " ulmaria,
 Alchemilla vulgaris.

Sanguisorbeae.

Sanguisorba officinalis,
 Poterium sanguisorba.

Pomaceae.

Crataegus vulgaris,
 " monogyna,
 " Azarolus,
 Pirus malus,
 Aronia rotundifolia,
 Sorbus aucuparia,
 " aria.

Onagrarieae.

Epilobium angustifolium,
 " hirsutum,
 " montanum,
 Oenothera biennis.

Lythrarieae.

Lythrum salicaria.

Crassulaceae.

Sedum album,
 " acre.

Grossularieae.

Ribes rubrum,
 " grossularia.

Saxifrageae.

Saxifraga tridactylites,
 " crustata,
 Chrysosplenium alternifolium,

Umbelliferae.

Sanicula europaea,
 Astrantia major,
 Hacquetia epipactis,
 Pimpinella saxifraga,
 Aethusa cynapium,
 Angelica silvestris,
 Peucedanum officinale,
 Apium graveolens,
 Pastinaca sativa,
 Daucus carota,
 Orlaya grandiflora,
 Anthriscus silvestris,
 Carophyllum aureum,
 Conium maculatum.

Corneae.

Cornus sanguinea,
 " mas.

Caprifoliaceae.

Adoxa moschatellina,
 Viburnum opulus,
 " lantana,
 Sambucus nigra,
 " racemosa,
 Lonicera caprifolium,
 " xylosteum.

Rubiaceae.

Galium cruciatum,
 " mollugo,
 " vernum,
 " aparine,
 " boreale,
 " lucidum,
 Asperula odorata,
 " cynanchica,
 Sherardia arvensis.

Valerianeae.

Valeriana officinalis,
 " dioica,
 " tripteris.

Dipsaceae.

Dipsacus silvestris,
 " lanciniatus,
 Knautia arvensis,
 " silvatica,
 Scabiosa graminifolia,
 " gramuntia,
 " arvensis.

Compositae.

Tusilago farfara,
 Petasites alba,
 Bellis perennis,
 Erigeron canadensis,
 Solidago aurea,
 Bidens tripartita,
 " cernua,
 Inula hirta,
 " squarrosa,
 Gnaphalium dioicum,
 Artemisia vulgaris,
 " absinthium,
 Tanacetum vulgare,
 Linosyris vulgaris,
 Achillea millefolium,
 Anthemis arvensis,
 Chrysanthemum leucanthemum,
 " corymbosum,
 Matricaria Chamomilla,
 Senecio lanatus,
 " abrotanifolius,
 " Jacobaea,

Arnica montana,
Cirsium lanceolatum,
 " *palustre*,
 " *arvense*,
 " *panicum*,
 " *rivulare*,
 " *Erisithales*,
 " *oleraceum*,
Carduus nutans,
Serratula tinctoria,
Centaurea cyanus,
 " *scabiosa*,
 " *jacea*,
 " *solstitialis*,
 " *axilaris*,
Lapsana communis,
Cichorium Intybus,
Tragopogon pratensis,
 " *floccosus*,
 " *major*,
Hypochoeris radicata,
Taraxacum officinale,
Leontodon Taraxaci,
Aposeris foetida,
Pieris hieracioides,
Sonchus oleraceus,
 " *arvensis*,
Hieracium pilosella,
 " *murorum*,
 " *umbellatum*.

Campanulaceae.

Campanula bononiensis,
 " *persicifolia*,
 " *latifolia*,
 " *Rapunculus*,
 " *glomerata*,
Phyteuma spicatum,
 " *Scheuchzeri*,
 " *Halleri*.

Ericineae.

Erica carnea,
Calluna vulgaris.

Pyrolaceae.

Pyrola minor.

Oleaceae.

Fraxinus Ornus,
Syringa vulgaris,
Ligustrum vulgare.

Asclepiadeae.

Cynanchium Vincetoxicum.

Apocynae.

Vinca minor.

Gentianeae.

Gentiana asclepiadea,
 " *cruciata*,
 " *Pneumonanthe*,
 " *utriculosa*,
 " *verna*,
Erytraea Centaurium,
Menyanthes trifoliata.

Convolvulaceae.

Convolvulus arvensis,
 " *sepium*.

Boragineae.

Myosotis palustris,
 " *intermedia*,
Lythospermum purpureo-caeruleum,
Pulmonaria officinalis,
 " *azurea*,
Echium vulgare,
Cerinthe minor,
 " *major*,
Symphytum officinale,
 " *tuberosum*,
Omphalodes verna,
Cynoglossum officinale.

Solaneae.

Scopolina atropoides,
Atropa Belladonna,
Solanum Dulcamara,
 " *nigrum*,

Verbasceae.

Serophularia Hoppii,
 " *canina*,
 " *nodosa*,
Verbascum nigrum,
 " *phlomoides*,
 " *Blattaria*,
 " *orientale*.

Antirrhineae.

Veronica latifolia,
 " *arvensis*,
 " *austriaca*,
 " *Beccabunga*,
 " *agrestis*,
 " *serpyllifolia*,
 " *spicata*,
 " *Chamaedrys*,
 " *urticaefolia*,
Linaria vulgaris,
Digitalis lutea,

Orobanchaeae.

Lathraea squamaria,
Orobanche polymorpha.

Rhinanthaceae.

Euphrasia officinalis,
Rhinanthus major,
" minor,
Pedicularis palustris,
" acaulis,
Melampyrum silvaticum,
" pratense,
" arvense.

Labiatae.

Teucrium Chamaedrys,
" montanum,
Ajuga reptans,
" genevensis,
Prunella vulgaris,
" alba,
Ballota nigra
Betonica officinalis,
Stachys silvatica,
" recta,
" germanica,
Galeopsis Ladanum,
" versicolor,
" angustifolia,
Galeobdolon luteum,
Lamium amplexicaule,
" Orvala,
" purpureum,
" maculatum,
Melitis Melisophyllum,
Glechoma hederacea,
Melissa officinalis,
Clinopodium vulgare,
Calamintha alpina,
" officinalis,
" grandiflora,
Thymus Serpyllum,
Origanum vulgare,
Salvia verticillata,
" glutinosa,
" pratensis,
Lycopus europaeus,
Mentha silvestris,
" arvensis,
Euphrasia Odontites.

Verbenaceae.

Verbena officinalis.

Primulaceae.

Cyclamen europaeum,
Primula acaulis,

Primula verna,
Anagallis arvensis,
Lysimachia vulgaris,
" Numularia.

Globularieae.

Globularia vulgaris,
" cordifolia.

Plantagineae.

Plantago lanceolata,
" media.

Chenopodeae.

Chenopodium Bonus Henricus.

Polygoneae.

Rumex Acetosa,
" Acetosella.

Daphnoideae.

Daphne petraea,
" Mezereum.

Santalaceae.

Thesium ramosum.

Aristolochieae.

Asarum europaeum,
Aristolochia Clematitis,
" pallida.

Euphorbiaceae.

Mercurialis ovata,
" perennis,
Euphorbia Peplis,
" dulcis,
" Cyparissias,
" amygdoloides,
" helioscopia,
Buxus sempervirens.

Urticeae.

Humulus Lupulus,
Urtica dioica.

Cupuliferae.

Carpinus duinensis,
Corylus avellana,
Quercus sessiliflora.

Salicineae.

Populus tremula,
Salix incana,
" alba,
" caprea,
" purpurea.

Betulaceae.

Betula alba,
Alnus glutinosa.

Orchideae.

Neottia Nidus avis,
Listera ovata,
Cephalanthera ensifolia,
Platanthera bifolia,
Coeloglossum viride,
Gymnadenia odoratissima,
Orchis Morio,
 " *maculata*,
 " *pallens*,
 " *sambucina*,
 " *ustulata*.

Irideae.

Gladiolus palustris,
Crocus vernus.

Amaryllideae.

Galanthus nivalis,
Leucojum vernum,
Narcissus radiiflorus.

Asparageae.

Majanthemum bifolium,
Convallaria majalis,
 " *Polygonatum*,
 " *multiflora*,
Paris quadrifolia,
Asparagus tenuifolius.

Liliaceae.

Muscari racemosum,
Allium ursinum,
 " *strictum*,
Scilla bifolia,
Gagea lutea,
Ornithogalum pyrenaicum,
Anthericum ramosum,
Lilium Martagon,
 " *bulbiferum*,
 " *carniolicum*,
Tulipa silvestris.

Colchicaceae.

Veratrum album,
 " *nigrum*.

Opomba.

Slavna učiteljska skupščina Postojinskega okraja pooblastila me je v dan 7. julija 1888. l. da pridenem tej knjižici poročilo o entomologiji in flori političnega okraja Postojinskega.

Prva leta učiteljevanja na Notranjskem baval sem se v prostih urah z nabiranjem žuželk; kasneje poprimem se tudi botanike. Kar sem nabral, o tem svedoči naj sledeči dodatek, ki gotovo ni popolen, ampak obseza le najnavadnije rodove (genus) in vrste (species). — Na drevesa se nisem skoraj nič oziral, ker ona so itako slehernemu znana. Tudi „Gramineae“ izpustil sem; z nabiranjem trav sem komaj pričel in nimam še sistematično sestavljenih.

Ce se je kaka pomota vrinila, ne šteje naj si mi v greh, kajti pravi entomolog ali botanik še nisem.

Pavle Kavčič,
 nadučitelj.

Statistični pregled

Postojinskega okrajnega glavarstva.

Sodnijskih okrajev 4.	Krznarjev 1.
Občin 38.	Briveev 2.
Krajev 162.	Izdelovalcev harmonijev 1.
Prebivalcev 41.503.	Tiskarjev 1.
Zemljišnih in hišnih posestnikov 9746.	Bukvovezov 1.
Hišnih stavb in števil 7146.	Fotografov 1.
Hišni razredni davek 12126 gl.	Izdelovalcev pepelike 5.
Davek od hišnih najemščin 6517 gl.	Dimnikarjev 4.
Vsa površina okrajnega glavarstva 89785·6 ha.	Sobnih slikarjev 2.
Parcel 176.152.	Zidarjev 16.
Površina njiv, travnikov, vrtov, vinogradov, pašnikov, gozdov 87729·8594 ha.	Tesarjev 4.
Katastralni čisti dohodek od njiv, travnikov, vrtov, vinogradov, pašnikov, gozdov je preračunjen na 244563 gl.	Kamnosekov 2.
Zemljiški davek 54828 gl.	Podobarjev 1.
Površina nerodovitne zemlje, skalovja, pešcevja, luž itd. 384·473 ha.	Konjedreev 2.
Površina zidališč in dvorišč 254·362 ha	Mesarjev 15.
Površina potov, cest, rek in potokov 1416·9056 ha.	Kupčevalcev z živino 8.
Obrtnijski davek 8387 gl.	Klavcev 12.
Dohodninski davek 5711 gl.	Pekov 4.
Kovačev 63.	Kupčevalcev z domačim kruhom 50.
Ključavničarjev 7.	Branjeveev 133.
Kleparjev 6.	Kramarjev 24.
Kolarjev 9.	Kupčevalcev z raznim blagom 26.
Urarjev 3.	Prodajalcev oblačilnega blaga 1.
Opekarjev 6.	Kupčevalcev z usnjem 5.
Mizarjev 31.	Kupčevalcev z žganjem 2.
Jermenarjev 1.	Vinotržcev 9.
Sedlarjev 5.	Kupčevalcev z lesom 9.
Strojarjev 14.	Lekarnic 2.
Vrvarjev 2.	Krčm 303.
Tkalcev 4.	Hotelov 4.
Barvarjev 1.	Kavaren 2.
Krojačev 31.	Žganjarij 33.
Čevljarjev 49.	Pivovarnic 1.
Klobučarjev 9.	Trafik 183.
	Žag 78.
	Mlinov 141.
	Mostnih tehtnic 9.
	Cestnih mitnic 6.
	Konj 2081.
	Oslov in mul 41.
	Goved 17.179.
	Ovac 12.667.

Koz 367.
Prešičev 5076.
Panjev čebel 1975.
Šol jednorazrednic 26.
Dvorazrednic 5.
Trorazrednic 1.
Čveterorazrednic 4.
Šol zasebnih 1.
Sol za silo 1.
Za šolo godnih otrok 5262.
Šolo obiskujočih otrok 4917.
Nadučitelj 10.
Učitelj 36.
Učiteljic 13.
S spričalom učit. sposobnosti 47.
Učiteljev organistov 23.
Solskih vrtov 28.
Dekanij 3.
Župnij 10.

Vikarij 2.
Kapelanij 20.
Farnih cerkvá 33.
Cerkvá podružnic 97.
Kapel 14.
Duhovnikov 40.

Odvetniških pisarn 2.
Beležniških pisarn 3.
Poštних uradov 13.
Brzajavnih uradov 4.
Cementarijskih uradov 1.
Železniških postaj 5.
Žendarmerijskih postaj 5.
Finančnih straž 2.

Zdravnikov 5.
Babič 36.

Raznovrstnih društev 34.

KAZALO.

	Stran		Stran
<i>Postojinski sodnijski okraj.</i>		Hrenovice	118
Postojina	1	Ubelsko	131
Slavina	22	Razdrto	133
Košana	28	Vreme	135
Št. Peter	33		
Trnje	36	<i>Vipavski sodnijski okraj.</i>	
Oreh	41	Vipava	145
Sv. Ivan	46	Col-Podvelb	156
Št. Mišel	52	Goče	161
Studeno	57	Slap	165
Suhorije	64	Vrabče	169
Ostrožno brdo	66	Št. Vid	174
<i>Bistriški sodnijski okraj.</i>		Lozice	181
Trnovo	68	Podraga	187
Knežak	80	Planina	190
Prem	83	Budanje	208
Zagorje	87	Podkraj	210
Podstenje	92	Ustije	215
Vrbovo	96	Šturija	218
Dolenji Zemon	100	I. Entomologija	225
Harije	102	II. Flora	231
<i>Senožeški sodnijski okraj.</i>		Statistični pregled	235
Senožeče	107		

